

ЙОЗЕФ і МИРОСЛАВА
ПОМАНИ

ТАМ,
ДЕ
ГОРИ
ЗЕЛЕНІ...

РОМАН

Переклад з чеської

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1962

Безмежно, мов море, розкинувся ліс на західних кордонах Чехословаччини. Куди не глянеш — скрізь ялини, ялини... Стоять століттями й гомонять між собою своїми пишно-зеленими верхами. Здається, так і чуєш, як вони шепочуть про своє лісове життя, про страшну небезпеку, що загрожує їм, — короїда, про людей, що викохують їхніх тендітних діток у розсадниках, дбають про красу рідної землі.

Чудовій чеській природі, життю та праці лісівників та лісорубів з його radoцями й прикроцями і присвячений роман чеських письменників подружжя Йозефа і Мирослави Томанів «Там, де гори зелені...», що, вийшовши з друку у 1957 р., витримав у Чехословаччині вже чотири видання.

Переклав Г. Кочур

Перекладено за виданням:

Josef a Miroslava Tomanovi.

Kde lišky dávají dobrou noc.

Československý spisovatel. Praha, 1959.

Гірський заєць, більший і дужчий, аніж його родичі з низин, окраса заячої породи, щодуху жене ягідником, поміж пагорбками, вкритими вересом, і серце в нього ледве не розскачеться зі страху.

Чотири зими вже пробув він тут; мав уже якусь жменьку мудрості й до біса щастя, бо перетривав не одне полювання. Ну, а п'яте літо? Марно нарікати!

У затишку, в торішній траві вилежав він собі тепле кубло, над головою в нього ріс кущ шипшини, а від кубла геть в усі напрямки порозгалужувалися хідники, що вели до смачної пашні та на зальоти. І рік-річний на цьому пагорбку не було й сліду живої істоти. А скільки вже він тут настрибався та наспинався гопки, розглядаючися на гарненьких зайчих. Як він тут залицявся до красуні з чорними цяточками на кінчиках вух за любих часів парування — чи то білого дня, чи то під ліхтарем місяця! Гей, ото були часи, ліпших і не проси!

Та шкода — не росте заяча конюшина до неба. Правда, минулої весни прийшли люди з Залан, зорали толоку під овес,— от уже він його хрупав, людоньки! бо це ж тобі готові ласощі, нічого кращого й не треба; але цього літа, на лихо, посіяли тут усюди льон. А тому й розбіглося стрибуче плем'я на всі боки, бо який же вам вухань спроможний зрозуміти красу того вкритого блакитним цвітом льону? Ці ріденькі хрусткі стебельця навіть за схованку путящу правити не можуть, а не то що за їжу! Бр-р! Таж воно рипить на зубах, мов той пісок. Батьківщино моя люба, як-бо ти тукто мінишся!

Але біда ніколи не ходить одна: стільки людської метушні та гуркотіння всіляких машин тут ще не було, відколи ліс лісом. Бідолаху куцого цей гуркіт перегонить з місця на місце, з відчаю йому вже й світ не зелений.

Заячий боже! Та де ж тому бідолашному косоокому прихилити безталанну голову?

Біжачи по лісу, заець обурено мотає мордою, а за ним торохтить гусеничний трактор. Стугонить, трясеться земля, весь ліс ходором ходить. У куцохвостого в вухах позаягало, він уже не певен, чи справді втікає від страховища, чи, може,— ой нене! — біжить прямінько на нього.

Де не пробігає, скрізь усе шелестить, шамотить, хрускає, тріщить, бряжчить. Від пересохлого моху, лишайів, опалої глиці, торішнього листа, сухого, шорсткого очерету здійсмається такий галас, що вухань з переляку не знає, де подітись. Його вже лякають навіть тіні бабок, що миготливо літають навколо, очі в нього ширяться з жаху навіть від тупоту власних стрибків.

Зацькований зайчук волочить потомлені ноги по тині й по світляних плямах у глухому лісі. Але й досі не відчуває себе в безпеці; та раптом йому аж дух зайняло.

Перед ним заясніла галявина. Нарешті він спочине і похрумає соковитої поживи. Розглядається, квапиться. Тихо. Ніде нічого. Ні листочок не шелесне, тільки верховіття заспокійливо шумить.

Куций з радощів присів на задні лапки, передніми весело поплескав себе по біленькому череву. Готується спочити на дозвіллі, щоб смерком знов шукати ласого шматка. Тільки так, за звичкою — обачність ніколи не зайва,— знову понюхав повітря. Чи ти ба! Тремтливі вусики чують поблизу людину. Напружив вуха, і йому здається, ніби він чує щось подібне до приглушеного людського подиху. Але втома взяла гору над переляком.

«Дарма,— думає собі знесилений зайчик.— Дурниці. Що тут би хто став робити? Адже ніде ані шелесне».

І куций розвалився на череві під вільхою у солодкій знемозі.

Та милий вухань помиляється. Сонце останніми променями серпневого надвечір'я нишпорить по всіх закутках, продирається крізь віти й листя вільшини. Тихенько, безшелесно сповзає цікавий промінчик з листка на

листок, спускається п'ядь за п'яддю, аж поки не ввіп'ється в чоло, зрошене потом.

Людину викрито! Під кошлатою бровою світить розпалене око, непорушне й пильне, як те велетенське око в небесній блакиті. Краплини поту котяться і капка по капці стікають на бороду, а звідти на щільно застебнутий комір форми.

Пронозуватий промінчик штрикає щосили, коле в приплющені повіки, повзе вниз по віях, а потім сповзає на ніс. Ну, цей червоний кирпатий ніс знає тут кожнісіньку деревину й істоту.

Помилки бути не може: у сховку під вільшиною, в засідці, сам лісничий Коржан, господар цього лісу.

Коржан сопе, відсапує, аж трохи підсвистує грубим носом.

Заєць підняв голову, настовбурчив вуха, й з ляку шерсть у нього затремтіла від мордочки по самий хвостик. Сто чортів! Та це ж наш старий! Прожогом від нього далі, щоб не сталося якого несподіваного лиха,— так радила покійна матуся, пошли їй, господи, сочистий рай! І куций, хитро петляючи, майнув крайчиком галявини до густого молодняка.

Лісничий Коржан якраз саме в лихому настрої. Думки безладно перебігають у його запальній голові. Головний інженер Замола ранком сповістив його, що до нього на Громовку приїде гість, бухгалтер Подгорської паперової фабрики, щоб уполювати оленя. Лісничий повинен оленя вистежити, щоб гість конче натрапив на нього. Коржан міг би доручити це лісникові Бартошу, але звіритися в такій справі на жовторотого, щоб він, зрештою, все діло зіпсував? Ніколи!

Коржан, старий лісничий, за полювання віддасть душу разом з тілом; сидіти в засідці — це для нього насолода, над яку він не знає нічого кращого. А зворотний бік усього цього те, що ось доводиться стовбичити тут без руху, і ревматизм у колінах озвався, і пити хочеться так, що й сказати сором, а головне, він обіцяв давно вже бути вдома. А бісів олень ніяк не показується.

Коржан зітхнув, аж уніформа на ньому нап'ялася, ледве не тріснула. Згадка про домівку навела його на думку про завтрашній ювілей: на світанку йому стукне п'ятдесят років!

П'ятдесятка! Лісничий розмірковує, що його чекати-ме в другій п'ятдесятці. Добро чи лихо?

І якраз у цю хвилину побачив він зайця, що мчав краєм галявини. Замислився. Заець на лузі в ту мить, коли він роздумує про майбутнє? Погана прикмета? «Який там біс, Йозефе,— картає він сам себе.— Ми, лісовики, не віримо в духів». Проте все-таки крихітку стурбувався.

«Гей, повсюного,— звертається він у думці до втікача,— куди ти так поспішаєш?» Не повертаючи голови, лісничий глипнув, чи часом куцою не переслідує якийсь розбишака, пес-волоцюга або лисиця, а коли не побачив нічого підозрілого, допровадив поглядом зайця аж до молодняка. Його досвідчене око помітило, що в зайця помалу доростає п'яте кіло. Потім лісничий знов задивився на оленячу стежку. Трава на галявині була потоптана, як ніби тут недавно олень ганявся за своєю оленцею. Свіжі сліди говорять йому, що чекає він на слушному місці й що нарешті дочекається-таки. Коржан набирається терпеливості, хоч йому безжалісно допікають мухи, спрага зростає, а язик прилипає до піднебіння.

Раптом у гущавині щось ворухнулось.

«Там»,— радіє лісничий і притискає руку до розклатаного серця, наче боїться, що це биття викрие його. Збудження зростає. Міхи Коржанових легенів починають димати швидше. Слабенький, ледве чутний шерхіт у гущині затих. Коржан не може далі вже витримати й поволеньки підносить бінокля до очей. Його призвичаєне око відразу помічає, як віття беріз потихеньку розгойдується. Щось озвалося уривчастим, пронизливим голосом.

Коржанові аж дух зайняло. «Це вона,— радіє собі в думці,— я ж бо так і знав. Це та сама дворічна оленця з надірваним лівим вухом. По голосу я пізнаю її за годину ходи. А як прискочить олень, Йозефе, тоді стій і не дихай! Стій, як нерухома скеля!»

Мисливець стиснув у руці бінокля, мало не роздушить його. Коли це, розхилиючи куші малини, вийшов на галявину ще один мисливець.

Коржан витріщив очі. «Святий Губерте,— благає він у думці,— мисливський патроне, дай мені сили! Допоможи витримати!»

Дрібненький, худорлявий чоловічок без рушниць, з вабиком у руці стоїть край галявини. Його ніби висушили гарячі степові вітри, виголене, заклопотане, піщаного кольору обличчя в нього передчасно пооране борознами зморщок, ніс нагадує пташиний дзьоб. Стоїть зігнувшись. і вимірює очима відстань до вільшаних заростей.

Нерухома скеля за вільшиною ворухнулася, зарості розступилися, і Коржан викотився на галявину. Не чоловік, а вирвидуб, здоровенний, громкий, чорна борода трохи зацвіла сивиною, а великий ніс від гніву до того розчервонівся, що навіть перестигла малина неспроможна так яскраво вибарвитись. Замашною ходою рушив до наброди, вимахуючи біноклем в одній руці, а в другій тримаючи сучкувату палицю, і гримнув, аж ялини настовбурчили глицю, а берізку з остраху дрижаки вхопили.

— Матері його ковінька, ти чого тут висвистуєш, Лойзо?

Ежек, що кілька років тому був у Коржана лісником, а тепер — начальник лісорозробного пункту, опам'ятався з переляку й хоче щось сказати. Та не може.

— Щоб я мохом поріс, як ще коли бачив між лісниками такого партача,— бурчить лісничий голосом, який успадкував від усіх лісничих у своєму роду.— Чого ти тут висвистував? Як уже так, то чому не взяв у засідку саксофона?

Ежек давно вже звик до Коржанового гримання, яке можна було почути за сімома горами й сімома ріками. Це беззаперечний доказ його походження, питома риса його шумавських предків — цієї ознаки неспроможна була вибавити з нього Пісецька середня школа, яку він замолоду скінчив.

— Який саксофон? — наїжачився Ежек.— Вабиком свистів, звісно! Купив його в Празі в «Ловені».

— Покажи,— перебиває Коржан, бере в нього вабик, трусить з люттю, хоч би вже й тому, що він — мисливець знаменитий — не відрізнив Ежкового ваблення від голосу оленіці з надірваним лівим вухом.— Вибрав собі серед горщиків черепок. Цим ти не одуриш і безрогого оленяти, не те що оленя. Такий тобі хитрун пізнає за сто гонів, що це не оригінал, та й більше тут не покажеться. Я, скільки живу, ваблю тільки на губу,

розумієш? Дихну так ніжно, наче зажурена сарняча панночка...

— Це ти вмієш, нема чого казати, Йозефе,— хвалить Єжек, але додає ущипливо: — Тільки чому олень не прибіг і на твоє мистецьке ваблення, га? Той твій хитрун такий уже хитрований, що його не ошукало і твоє оригінальне свистіння на губу?

Коржан, вражений у своїй мисливській амбіції, закричав:

— Олень прибіг би на моє ваблення як стій. Тільки ж я не вабив. Я тільки вистежую його для мисливого гостя. А ти вплутався сюди й прогнав оленя. Він тебе почув за сто гонів!

— Мене? Чому? — дивується Єжек.

— Бо порпаєшся в гущині, наче курка, нервусе ти такий. Свиснеш, не почекаєш, а одразу вилазиш. Я від люті ледве не луснув, як жолудь. Тобі праска в руки личить, не рушниця.

Єжек не любить, коли хто нагадує його колишне ремесло.

— Облиш ти вже ту праску. Бо в мене також є нерви! — вигукує він своїм високим голосом.— Поводишся, ніби проковтнув усі лісові премудрощі, і кожен для тебе невіглас. Пиха з тебе так і пре.

— Подивіться на цього шмаркача! Я йому соски давав і зеленого слинявчика чіпляв на нього, а він що собі дозволяє тепер? Та коли ти до мене прийшов у сорок шостому, то не розрізняв, де смерека, де ялина. Мовчи, бо це так! Тоді ти знав, що таке пошана до старого, досвідченого лісничого. А як тебе підвищили на начальника лісорозробок, то я вже для тебе п'яте колесо у возі, ти вже думаєш, що ти в лісі сам господь бог. А я тобі скажу, що ти на мисливстві знаєшся, як крїт на яровизації.

Єжек десь глибоко в душі визнає, що мисливство — не справжня його стихія.

— Чому так гостро, Йозефе? — промовив він лагідно, намагаючись уберегти хоч дрібочку старої приязні, яка в'язала їх між собою доти, доки не вдарив грім реорганізації, що роз'єднала лісорозробку й лісівництво, розколола лісівництво на дві частини й дала Громовці двох господарів: Коржана та Єжка. Відтоді обидва скачуть один супроти одного, як два когути на одному

смітнику, і від щирої приязні залишилася хіба купка попелу.

— Я,— розвів Єжек руками,— я ж не стріляти прийшов. Я...

— Знаю,— вишкіряється лісничий, але очі в нього приязно поблискують,— суботонька надходить, і ти підшукаєш так звану тему. А в неділю бавитимешся фарбами, так? Розвага, так?

Єжек відчув своїм орлиним носом, що Коржанові громи вже відгуркотіли, і ступнув по стежці примирення ще на крок ближче до лісничого.

— Правду кажеш, Йозефе. Хочу намалювати оцей лужок, а на ньому оленів під час парування.

Слово «намалювати» мимоволі перенесло Коржана на кілька років назад. Він не зміг подолати добродушної усмішки. Ах, у ті часи... Тоді вони ділили між собою всі вигоди й неогоди пополювині. Разом писали рапорти, звітували, робили виплати, планували шкільки, пересаджування, організували вирубку й вивезення. Тоді Коржан сам вибирав чудові лісові закутки, щоб Єжек там малював. Він любив ті його пригладжені аматорські краєвиди — адже декілька їх ще й досі висить на Громовці,— мальовані з чим більшою любов'ю, з тим меншим талантом.

Єжек тим часом натхненно міркує, як він зробить цей лужок: «Свинібродська зелень отам, унизу, бачиш? Далі хромова, а відтак посередині смарагдава».

— На сарни дам сієну палену, трохи розпломеню її циноброю, краплинку бенгальської червоної...

Коржан слухає і всміхається до приятеля:

— Тільки не витраь на все те цілої палітри, плиско ти така.

«Ага, плиска. Як приємно це чути»,— радіє Єжек. Так Коржан звав його у ті недавні часи, коли вони були між собою як рідні брати. У цьому немовбито глузливому прізвиську тоді крилося багато любові здоровила до меншого товариша. Єжек щасливий, що сьогодні на оленячому лужку воскресла давня приязнь, і захоплено вигукує:

— Я вже не свистатиму тут, намалюю це все з пам'яті і картину віддам тобі, розумієш? Дістанеш її на додаток до своїх п'ятдесятих роковин. Отже, Йозефе, навіки мир.

Коржанове серце м'якне, і він від щирого серця ляпає своєю лапою по простягнутій правиці Єжка.

— А в неділю мусиш завітати з Зузкою до нас! — вигукує Єжек, щоб новонароджену дружбу ще більше зміцнити.— Погуляємо разом. Я скажу Вапенці, щоб прийшов з гармонією. Нехай моя Терезка потанцює. Запрошу тільки тебе, твого тестя Рамбовска і Карла Сметанку...

Лишенько! Цього останнього прізвища не треба було вимовляти в цю хвилину, коли райдуга миру от-от мала засяяти над їхніми головами. І що він наробив, дивак нерозважний? Кінчик приязні, що за нього Єжкові пощастило вхопитися, раптом висмикнувся в нього з рук. Погано!

Коржан спохмурнів і охолов:

— Дякую за запросини, але не прийду.

Єжек не розуміє. Знає, правда, що коли й ненавидів Коржан кого смертельною ненавистю, так це Єжкового тракториста Карла Сметанку. Так то ж було навесні, коли Сметанка приїхав сюди. А тепер? Єжек від самого Сметанки знає, що той ходить з Коржановою дочкою. А що ж би то був за батько, який схотів би своїй єдиній дочці заступити гусеничним трактором шлях до щастя? Чи, може, це таємне кохання, про яке старий ще не знає?

Єжек пробує з іншого боку:

— Але ж бо, Йозефе, чого ти так розсердився?

— Нічого. Зовсім нічого,— відрубуює Коржан слова, і майже чутно, як тріски летять.— Твій Сметанка зі своїм трактором рохкає в лісі, наче дикий кабан, а я з тобою за це маю цілуватися, чи як?

— Не перебільшуй,— Єжек хоче запобігти сварці.— Не роби з комара верблюда.

Коржан ступнув уперед.

— Як ти можеш спокійно дивитися, коли твій Сметанка перетворює на кашу мої розсадники? Як тобі може бути байдуже, коли він здирає кору з молодих дерев? Сметанку я ще розумію. Йому ще досі здається, що він на війні, а не в лісі, і що в нього не трактор, а танк. Але ти, Лойзо, Лойзо, як же ти? А ще художник. Хочеш бути митцем. Художник передусім мусить мати почуття. Серце. Такий собі Йозеф Манес не міг витримати, коли вдома забивали різдвяного коропа.

А ти нечулий, тому з тебе ніколи не буде порядного художника, та й лісника також!

Лихі Коржанові слова діткнули Єжка в найболючіше місце. Єжек, маляр-самоук і недоук, у куточку душі плекав надію якось стати справжнім митцем. Адже це він також заради свого малювання покинув прасувальну дошку і пішов у прикордонні гори, заради нього почав працювати в лісі, що його завжди так любив малювати, навіть коли це був миршавий лісок біля Праги, де дерева стирчали, наче наїжачена щетина, над запорошеною рівниною. І навіть доброго лісника з нього не вийде?

Єжек сприймає Коржанові слова як образу й від гніву не годин навіть слова вимовити.

— Я тебе любив, Лойзо,— продовжує лісничий.— Нехай мені ліс буде свідком, як я жалів, що ти втік від мене до лісорозробників. Дурень я. Тепер уже бачу, що не було за ким жаліти. Нема в тебе любові до лісу.— Коржан несподівано підвищив голос і розкричався:— Рубати не розбираючись! Що, аби кубометри? Ось вона, твоя любов! За кубометрами вганяєш, аж увесь зморщився, як те печене яблуко. А ліс нехай дідько забере?

Єжек справді виглядає поруч Коржана так, як плиска біля величезного пугача; та, зрештою, і його слабенька душа в кволу тїлі зроблена з того самого масиву, на якому він тепер стоїть: сама скеля, самий камінь. Єжек не втікає, навпаки, сам іде в наступ. Підійшов ближче й вибухнув:

— Ти тут лементуєш над кількома ялинками, наче над руїнами Хіросіми, і тобі ніякого діла нема до моєї роботи, правда? Ти в своїх розсадниках засів, як той ховрах, у тебе ледве очі не повилазять, коли тобі передіуть якусь деревинку, а мої завдання тебе не цікавлять. Але з мене вже досить того твого менторства, і я не допущу, щоб ти гальмував справу. Май на увазі, Йозефе, що розробки я прискорю, от що! Тут усе просто літатиме!

Єжек випростався, напружив усі жили свого худого тіла й блиснув на Коржана безбарвними очима.

Лісничий оглянувся. Навколо стоїть його ліс. Шмат Коржанової душі, половина його серця; живиця, що струмує в тілах ялин,— це його піт і кров. Це його гли-

часті панянки трясуть запашними кучерями. В падвечірнім повіі довговії красуні звабливо вигинаються, беруть одна одну гілками під пахви, поволі ведуть танок, і едвабно шелестять їхні спіднички кльош.

Коржан дуже неохоче відірвав погляд від своїх улюбленців і перевів його на Єжка:

— Все тут літатиме, говориш? От що я тобі скажу: в п'ятнадцятому столітті на бузувірив, які дерли кору з живих дерев, був такий декрет: «Рука права нехай буде йому відірвана, і все його збіжжя нехай піде на користь королівської комори». Тим більше я зроблю так з лісогубами двадцятого століття. Сьогодні вже, матері його ковінька, ви б могли, здається, знати, що означає ліс для нашої держави. Запам'ятай собі раз і назавжди: якщо твій Сметанка не матиме до моїх деревцят жалощів, то я здеру з нього шкуру, як він з них здирає.

Єжек зблід.

— Що? Ти погрожуєш? Насильство? Насильство?

— Як він до лісу, так і я до нього,— розлютовано відповідає Коржан.— Так само без жалощів, так само без милосердя.

Єжек стоїть, наче прикутий, увесь трясеться й з обуренням видушує з себе:

— Не важся! Сметанка — наша гордість. Сьогодні державі такі Сметанки потрібні не менше, ніж Коржани, розумієш? Він здере з нього шкуру! Хотів би я це побачити! Цікаво, якої тоді дочка тобі заспіває?

Коржан витріщив на Єжка налиті кров'ю очі:

— Ти що? Зуска і Сметанка?

— Ну звичайно. Кожна сорока на дереві про це скрекоче, тільки ти нічого не знаєш!

— Матері його ковінька! — розлючено вигукує Коржан, але думки в нього від цієї страшної звістки завирували, і він несамовито зарепетував: — Я їй покажу... я того жевжика... Але ж ти брешеш... брешеш... я тебе прожену...

— Нічого не проженеш,— гостро урвав його Єжек.— Будеш рахманний, як ягнятко. Тільки-но зачекай, дещо їй сам побачиш. І то хутко. Дещо таке, що аж дух тобі займе.

Єжек обернувся кругом і замашним кроком пішов геть.

Приголомшений Коржан силувано засміявся.

— Не нахваляйся! — гукнув він услід Єжкові й шпурнув навздогін його вабика, якого весь час вертів у руці.— Я тобі покажу, хто в громовському лісництві господар. Ти чи я!

Накричавшись, зігнавши напередодні п'ятдесятиріччя жовч і сполохавши на годину ходи навкруг усякого звіра, хижого й смирного, корисного й шкідливого, Қоржан трошки стишився. Краплинка розважливості впала у його набряклу гнівом думку, щоправда, з великим запізненням.

«Вважай, Йозефе,— радить собі,— ти б пашекував, та міру знав. Єжек — новоспечений районний урядовець! Та ще й недоторка до того! Дурню ти один!»

Побоювання чергуються з гнівом, і Қоржан з зусиллям продирається крізь власні думки, що пробігають у його голові безладно, як вівці, коли ввечері тлумляться до кошари.

А думка, товста й рогата, наче найстарший баран, буцає та й буцає: «Ой, здається мені, що ці винищувачі лісу зіпсують тобі твою другу п'ятдесятку!»

2

Довгенько лісничий поправляв на плечі ремінь рушниці, рівняв почепленого на грудях бінокля та одночасно намагався вирівняти й свою думку. Що ж далі? Повернутися додому ні з чим? Чи піти в засідку трошки вище, куди не сягав ще й дух цього неприкаяного Єжка?

Голова ще не вирішила, діяти так чи впак, а ноги вже самі несуть його мисливською стежкою вгору. Қоржан хоч який здоровань, а вміє пересуватися лісом, наче привид. Але сьогодні, як у нього без угаву стугонить у голові, так і він стугонить лісом. Віття шмагає його по руках, за вухами, хапає за шию, аж свище навкруги. Сухі галузки тріщать під його ногами так, що він не почув і шелесту позад себе і обернувся тільки тоді, коли його вже майже догнав гончак Брок. Метнувся до господаря, врадуваний, пишаючися, що зумів його відшукати. Вся його песька душа наче на долоні: пустотливі радощі, слухняність, відданість. Брок лиже господареві руку, підстрибує і почував би себе на сьомому небі, якби зміг вліпити Қоржанові палкий псиний

поцілунок, байдуже куди — чи то в брунатне обличчя, чи то в кирпатий ніс.

— Лягай, пустуне. Де ти тут узявся?

Брок треться мудрою головою о хазяїнові коліна, і тут лісничий помічає папірець, причеплений до нашийника.

«Тату! Де ти цілий день сновигаєш? Обід твій вихолов, вечеря на столі, а тебе ніде нема! Анкету за тебе я заповнила, але їсти й спати за тебе не можу.

Зузка»

Коржан насупився: «Ягідка моя гнівається».

— Та нічого не вдієш, Броку, додому йти не можна. Оленя відшукати мусимо будь-що-будь.

Лісничий рушив, але по кількох кроках зупинився. Погане діло! Як бути з Броком? Не лишається нічого іншого, як «покласти» пса. Брок дістав суворий наказ чекати, поки господар не повернеться.

Брок, вицвічений гончак, добре знає всі ці штуки; розуміє він і найприкріше завдання: чекати доводиться цілі години й не ворухитися, навіть якби лисиця під самим носом у нього вимахувала хвостом, наче віялом. Брок лягає, зворушливо слухняний, як йому господар наказав. Вуха він прищулив, і весь жаль відбився в його очах, що від смутку мало не закам'яніли.

Шкода Коржанові Брока, але що робити. У засідці пес непотрібен. Вирушив сам.

Брок завжди слухає з першого слова; на полюванні Коржанові задрять усі мисливці. Але сьогодні він непомільним інстинктом відчуває, що його хазяїнові перелюбки. Так ніби його що пожирає, мучить. І як у таку хвилину залишити його самотнього? Псинє серце облилося на таку думку кров'ю, і Брок несподівано, всупереч усім правилам досконало навченого гончака, видав носом протяглий свист.

Коржан почув це й раптом, нагадавши сутичку із своїм упертим вихованцем Єжком, обернувся:

— Та невже ще й мій пес мусить страждати через цих лісожерів? Броку, сюди!

Брок метнувся, як стріла, знов почалися поцілунки-полизунки, але старий його зупинив:

— Тихо! Назад! І не диш, розумієш?

Пес розуміє й сунеться за хазяїновою лівою ногою,

наче тінь. Щомить зупиняється й наслухає не дихаючи. Чує далекий, приглушений звук ручної пили. Над Чортовою балкою ще працюють лісоруби. Це не вадить; до цього звірина вже звикла. Інших звуків не чути.

Пішли схилом гори. І ледве війнув з того боку вітер — загуркотів гусеничний трактор.

Коржан сердито стулив губи: Сметанка. Коржан не може побачити нічого, трактор десь глибоко в лісі, та все-таки йому видно, як та гуркотлива машина, тягнучи за собою стовбури дерев, топче в молодняку його деревця. Виразно бачить, як черідки оленів панічно тікають, куди ноги несуть.

Ще не добачив, не домислив, як на шляху заторохтіла важка вантажна автомашинка. Везуть на тартак дерево.

«Гай-гай, Єжкова механізація крутиться на повний оберт,— гірко зітхає лісничий.— Я з своїм лісонасадженням залишаюся при купці тітуса та інвалідів, а до того лісовинищувача кожен так і липне. Штаб у нього — ніби в генерала. І все мотори, та тритонки, та п'яти-тонки, та трактор. Чисто тобі моторизована армія. Куди ще можете причепити якогось мотора, ви, механізатори? Хіба може в такому гармидері сарна жити? Хіба може плодитись? Ні. Це місце не сприяє ніякій любові. Це справжнісіньке пекло».

Лісничий почекав, поки машина проїде. Потім переїшов поруб і сховався в гущавині.

«Та й день же в мене сьогодні морочливий,— гірко міркує собі лісничий.— Гей ти, лісе, доме мій запашний, ти сама живиця від коріння аж до верхів'яття, і я, живучи з тобою тридцять років, теж просякнув тією живицею наскрізь».

І тут його спіткав страшний удар. Недалечко затуркотів Єжків мотоцикл.

— Бий тебе сила божа, ще чого не вистачало! — вигукнув лісничий, аж Брок налякався.— Як фурчить бісів прасувальник. А я мусив скрізь виходити власними ногами. У дощ, у болото, в сніг. Та й тепер мушу пішки обігати ціле лісництво. Тільки що тепер я вдвічі грубший, ніж раніше, та ревматизм у колінах дошкуляє. Я б вам...— Тут у старому лісничому щось ніби обірвалось, і він крикнув: — Ходім, Броку! Тут ми не в лісі, тут ми на битому шляху біля святого Вавржінця!

Брок іще чує оленя, у вухах у нього й досі те диявольське туркотіння, а тут оце господареве лементування, тож не витримав дисциплінований гончак і схвильовано забрехав.

Қоржан здивовано витріщив на нього очі, але відразу ж вигукнув:

— Гавкай! Гавкай! Бреши на всю горлянку! Дужче! Ще! Як гармидер. то гармидер, матері його ковінька.

Брок докладає всіх зусиль, як йому наказано, ледве голосників не ввірве, а Қоржан, що в нього зрештою перемогла стародавня пошана до мисливства, лається:

— Оце ще мені порядки. Ганьба. Цілковитий занепад мисливства. Та що я кажу,— загибель мисливства. Кожен тут тобі галасує, аж бори тремтять, звірина перебігає з місця на місце, і моя досвідченість тут дідька лисого варта. Так, Броку любий, важко тепер бути мисливським начальником. Плану полювання не виконуємо, кількості звірини не зменшуємо. Розплемениться все те і, що найбільше мені допікає, випасе мені півлісу, як кози капусту на городі.— Қоржан кілька разів глибоко зітхнув, витяг годинника і вжахнувся.— Броку, додому!

Қоржан сходить з пагорбка. Звертає на просіку, іде нею, а Брок трюхикає попереду, засмучений до глибини своєї песької душі. Та й як же інакше! Навіть задрипаного зайченяти не підняв, ані оленя не вистежив, щоб похвалитися успішною працею свого носа на влогах красної звірини. Доводиться тюпати додому порожняком. Що це за життя для вченого гончака, який завоював приз Подгайського, якого родовід записаний у чеській племінній книзі мисливських псів? Соромно собачій душі, і Брок біжить незадоволено, якомсь навкіс поперед господаря. Хоч би вже швидше опинитись удома!

Қоржан і уваги не звернув, що якраз саме минають ту галявину, де він якусь годину тому висповідався в розмові з Єжком. Аж раптом — диво дивне!

Брок ніби прикипів до місця. Нерухомо, наче закам'янівши, пильно видивляється на галявину з піднесеною передньою лапою: вистоює дичину.

Қоржан затамував подих і теж ніби закам'янів.

Два олені на ревищі. Наскакують один на одного, як два пасма червоного полум'я. Нахилиють голови й розлючено кидаються один супроти одного. Потім

відстрибують назад і знову наставляють роги. Дужчий лякає меншого, виблискує очима, злісно реве й сопе, аж страх.

Але малий не піддається. Блискає очима ще грізніше, тупає й лютує, так наче хотів би суперника наскрізь простромити ріжками.

Вдарились рогами, аж виляск пішов.

Коржан притискає до очей бінокля і розглядає бійців. Менший — стрункий, гарний, а оцей старший, з нерівними рогами, — це він і є, олень для гостя. «Видно, — посміхається Коржан у бороду, — цей мудрагель здурів і сам лізе мисливцеві під рушницю».

Мудрагель знову блимнув очима, вишкірив зуби і — лясь! Менший відлетів і впав на задок.

Коржан перелякався. «Як це ти насмілився, дурноверхий? З таким дужим та змагатися! Ця молодь таки відважна».

Менший підвівся, нахилив голову і знову женеться на суперника. Старший труснув головою, нахилив її й став, наче приморожений. Його суперник загрозливо реве, і ось роги їхні знову сплелись. Обидва топчуться на місці. Малий не якийсь там здохляк; напружив усі свої молоді сили й з запалом нападає на досвідченого бійця, який потрошки навіть посувається назад. Здається, що молодшому ось-ось блисне надія на перемогу, але старший раптом вирвався, відскочив і вдарив. Його роги міцно стукнулись об роги відважного молодика, і той від міцного удару поточився. Нападник приготувався до нового наступу, але менший злісно заревів, швидко обернувся і побіг з бойовища.

«Вистачить з тебе, — полегшено зітхає в думці Коржан. — Ще трошки — і ти був би подірваний, як решето. Ну, матимеш науку».

Переможець, іще розпалений боєм, сопе й дико гребе копитом землю на опанованому бойовищі.

«Так, повтішайся ще трошки, старий селадоне. Це вже буде востаннє».

Олень тим часом підвів голову, понюхав повітря і швидким скоком зник у гущавині.

Коржан радісно збуджений і відчуває гупання крові в скронях, на потилиці, в руках. Втіха його тим солодша, чим несподіваніша.

Тепер і додому інакше йдеться! Коржан і сам стрибає по камінню, як олень.

Брок, який ще нічого не знає ні про мисливого гостя, ні про становище із звіриною, ні про що інше, так і не зрозумів, що, власне, трапилося. Він морщить лоба, як старий бульдог, знизу підпирає господаря допитливими поглядами, але неспроможен нічого зрозуміти. Хіба тільки з Коржанової несподіваної юнацької жвавості винохав веселій настрій, віддаввся йому всією своєю істотою і почав гасати навколо господаря, вимахуючи на всі боки вухами, як мухобійками.

Стежка вела до пагорбка на Зубрів камінь, і на горі Коржан зупинився перепочити. Звідси відкривається гарний краєвид. Усе Коржанове лісове господарство лежить як на долоні.

Позаду гребені Вовчих гір. Біла скеля, найвища з-поміж усіх Сатан, біля неї Снежілка. Нижче — обриви над Чортовою балкою, трошки праворуч — гірський заїзд «Діана», ліворуч під Коржаном — покинутий хутірць, оточений лісом, ще правіше під лісом — Залани. І всюди ліси.

Ліси, ліси, ліси — чеське море!

Присмеркові барви та обриси стають ніжніші, м'якнуть і розпливаються. Пасовиська, поле й сіножать унизу запнуті млою. Тільки найближчі хутірці та лісничівки, немовби з медяника рублені хатинки, тепло ваблять осяйними віконцями, а над дахами в них в'ється дим.

Недалеко внизу, затоплена в лісі, стоїть Коржанова хата Громовка. І над нею здіймається блідий дим, дим домашнього вогнища. Та чи можна говорити про домашнє вогнище, коли Коржан сам?

Ні, не сам. Удівець Коржан живе там з дочкою. І тесть Рамбовсек з Райця — частий гість у нього, а все-таки він самотній. Дочка, тесть і ліс, хай йому всячина, не заступлять жінки. Їх вистачить лише для півсерця, а як же з другою половиною?

Коржан дивиться понад ліси в північному напрямі. Над гладінню мли стирчать гірські велетні.

В темряві, в задумі височить бескид біля бескида. Поважні діди з німбом століть навколо лисих голів. А низенькі гірки, загорнені в мусліні туманів, туляться до них округлими боками.

Гай-гай, дивні ці німі, скам'янілі й холодні гірські титани: тільки кожух лісу, натягнутий по саму шию, кожух, який зогріває їхні задубілі тулуби, свідчить про те, що вони живуть, і хоч у них чола кам'яні, та серця не з каменю. Верховина до верху, дівчина до хлопця, жінка до чоловіка туляться.

«Ото дивогляд,— говорить собі в думці Коржан.— А чому ж би й ні? Любов не минає й старого. Двадцять, дві тисячі або двісті тисяч літ. Все одно».

Коржан усміхнувся до споконвічних велетнів коханців і бадьоро помахав їм рукою:

— Живіть здорові, юнаки зі своїми красунями! Адже ви, далєбі, наче ті Шумавські гори. Невже це Сатан, Снежілка та Біла скеля? Це ж зовсім наче Явір, Шпичак і Роклан. Браття від Шумави аж по Урал. Гей, ти там! Гей, парубче! Гей, здоровило! Нехай тобі добро буде, та пригорни ж те дівча до себе щільніше! Диви, яка вона пишна! У широкій сукні, і хмари надягають їй чепець на голову. Точнісінько як це бувало на весіллі, коли я ще був хлопчаком. А ген там, дивись, он там тато тулиться до паніматки, ніби в танці. Тільки б ще троїсту музику сюди! — Коржан розходився: — Двадцять років, дві тисячі, все одно. А чому б і не п'ятдесят? І п'ятдесятка має свої прагнення й свої права.

«Йозефе, бабнику ти такий, що на тебе найшло?» — звертається він у думці до себе. — «А що ж! Хіба я вже така іржава залізяка? — вперто відповідає собі іншим голосом, що йде з самої глибини душі. — Невже з мене був би нікчемний жених? Чого ж тоді жінки кидають мені улєсливі словечка, куди не йду? Ліс живе, гори живуть, і я живу. А що живе, те кохається. І чи не було б добре, якби отак і до мене притулилась кругленькими боками пухка, гаряча жіночка?..» — «Але ж тобі п'ятдесятка, Йозефе!» — «Це ще не сотня, любий мій! І годі вже! Я знаю, чого хочу,— Коржан притишив перший голос.— Коржани женилися й у сімдесят,— ти повинен би це знати,— то не вже я відтепер мав би жити як пустельник? І не подумаю. Одружуся. І наречену вже маю на прикметі. Марженка!»

Коржанові очі перебігли на схід. Десь там, за пасмами хмар, лежить Мрачна. Там трон лісового царства! Коржан протирає очі. Панове тати й паніматки

зникають у вечірніх туманах, і перед ним виникає нова картина.

У хмарах тютюнового диму сидить верхівка лісовирощувачів. Директор похмурий, інженер Душек пишпорить у паперах, а головний інженер Замола виголошує промову.

— Директоре! — гукає Коржан у хмари. — Лісове управління, доводжу до вашого відома, що завтра минає тридцять років моєї праці на благо лісу. Чуєте?

Так. Тридцять років тче і латає Коржан зелену кнрю своєї країни. Його охоплює почуття гордості. Всі інші образи розпливаються, і він бачить тепер тільки ліс — свою найбільшу любов.

Ліс на схилах гір висох, як кістка. Його дрібненькі роти й ротики, які колись і влітку були наповнені співучими, жеботливими, щебетливими водяними перлинками, тепер міцно стулені, поморщені, мовчать.

Коржан сприймає це всіма своїми почуттями, усією душею. Він збауває про наречену, його охоплює страх за ліс. Листяні гаї, широковіті прабатьки чеських лісів, давно вже тут повирубунані й спалені в гутах, і залишився самий тільки кошлатий ялиник.

Коржан помічає, як, ледве на ліси спадає присмерк, його вродливі довговії танцюристки перетворюються в чарівниць. Всюди чорно, темно, цей закуток добрий тільки на те, щоб тут лякала людей баба-яга та блудні вогники вабили подорожніх, заводячи їх у трясовину.

Ах! Без листяного дерева ліс — не ліс!

Це люди минулого століття так спотворили ліси, женучись за зиском, який давало їм «золоте дерево» — ялина.

Ялинові й соснові монокультури — це первородний гріх, що означає для лісу безперервний ланцюг лих, з яких одне тягне за собою інше: грози, бурелом, короїда.

Недужий ліс притягає удари, як громовідвід небесні блискавки, і Коржан, його доглядач і охоронець, переймає їх на себе.

Але Коржан не попустить. Якщо міг він колись на Шумаві служити лісові здоровшому, то тим відданіше служитиме хворому.

Лісничий уже не говорить з горами, уже не гукає в хмари до лісівників, а тихенько обіцяє своєму лісові, що зостанеться йому вірний до останнього подиху.

На крутому, вкритому лісом схилі над Чортовою балкою співає пила.

Важко, довгими рухами врізається вона в могутній стовбур ялини, широкий, мов діжа для хліба. Масно-жовта тирса бризкає з-під щучих зубів пилки, яка затискається в деревині тим більше, чим глибше заходить. Рухи стають дедалі повільніші.

— Оце так праця, хай їй усе зле та лихе! — відсапується Вапенка, присадкуватий дядько в розквіті літ.— У цієї ялини боки, наче в Кубешки.

Його помічник Ферда Патеїдл, підліток, худий, як тичка, клаповухий, з блідим обличчям, регоче. Ферда також пиляє навколішках і напружує жили в кощавому тілі, як тільки може. Проте напарник незадоволений і муштрує його:

— Тягай як слід, йолопе вухатий!

— А я не тягаю? — відказує Ферда і розлючено натискає на пилу.

— Не тягаєш. Пхаєш пилу в дерево, наче фарш у ковбасу. Ледве зачепив — уже дивишся, чи не падає. І не говори, я тебе знаю. Тобі б тільки байдикувати. Але пам'ятай, що хто спішить, той людей смішить,— викладає Вапенка свою найвищу мудрість.

— Ви б не виголошували раз по раз казань, як панотець,— відрубуює зухвало Ферда і, всміхаючись, висуває з плечей голову з білявим страпатим зубом.— Послухали б старого Грімма, що він балакав у суботу в нас у «Діані».

— Не базікай, а пиляй! Дуже мені цікаво знати, що говорить той німецький розумаха. Жити без цього не можу.

Пила з протяглим вищанням вгризається в сиру серцевину дерева.

— Скільки ще залишається?

— От стільки,— показує Ферда з п'ядь.

— Ну, тоді швидше,— говорить Вапенка.— Щоб не відчахнулось багато. Нащо нам раз у раз вислухувати докори від Машка.

Пила наближається до зарубки; ще кілька секунд вищить і за два пальці від зарубки зупиняється. Дроворуби підводяться.

— Досить! Тепер тільки трохи натиснути на стовбур, пилу витягти, обидва разом: трах! — і готово.

Сторічна ялиця поволі хилиться, у ній щось тріщить, нарешті вона переважається і падає додолу з глухим гуркотом.

— Ото завдала нам мороки,— зітхає Ферда.

Вапенка витирає рукою з чола піт і, поки обидва виврівнюють пилою заріз, бурчить:

-- І ще завдасть, відьма стара. Гілля на ній від верхка до самого низу. Буде морока з обрубванням. Не дай боже. Тож не роздивляйся, де що літає, а берись до роботи!

Ферда взяв сокиру й почав відтинати гілля. Дерево свіже, від загуслої живиці ніби кам'яне, і сокира від нього відскакує, наче вона з бузини.

— А бий його лихо, довбеш, як той дятел,— починає знов Вапенка, спершись сокирою на стовбур і витріщивши на Ферду очі. — Коли й далі так ітиме, шукай тиму іншого помічника, от що я тобі розкажу.

— Розказали, що нам грали,— промимрив Ферда, який чув ці марні погрози щодня.

— Та розмахнися ж дужче! Не бійся, що поламаєш собі кості в животі. Ну, бачиш! Варто лише захотіти. Знов у тебе сокира відскочила. Вважай, говорю тобі! Ще цюкне по коліну, та й будеш калікою на все життя. Отак, отак — трах! Ну й хрущ ти! І ото з таким я маю працювати наспіл?

— Ну, ну. З вами на мотоцикл, поки жив, не зароблю. Ви ж ніколи зі мною справедливо не ділитесь по половині. Минулого разу наговорили майстрові якихось баечок, щоб він дав вам на третину більше, ніж мені.

— Та я ж тут працював до ночі, а ти ні,— сіпнувся Вапенка, повертаючи до Ферди плескати й лиснюче, як масний млинець, обличчя.— Адже ти не простягатимеш лапи до того, що я нарубаю сам?

Ферда, хлопець просторікуватий, нічого не дарує йому і, обрубуючи гілля, осміхається:

— Дуже шкода, що ви не чули старого Грімма. Гарно про вас говорив...

— Не згадуй мені про цього німчуру, чув? Краще послухай, що я тобі скажу. Я людина прогресивна. Знаю, що не всі німці однакові, але саме Гріммові я не вірю. Він тобі ні порадить, ні завадить. Якийсь замкну-

тий. Від таких людей не можна сподіватися нічого доброго.— Вапенка ковтає слова, як куліш, і заганяє сокиру в дерево, щоб надати своїй мові виразності, а головне подивитись, як працює папарник.— Як тільки трапиться нагода, встромить нам старий Грімм ніж у спину, я тобі говорю. Раз уже вони так зробили, зроблять ізнову. Навіть не знаю, чи встигнемо звідси втекти...

Ферда кинув розлючений погляд на Вапенку, що нічого не робив, і засичав:

— А що, я теж повинен почати казання і перестати працювати, як ви?

Вапенка почервонів. Цей шмаркач одразу розгадав його. Випроставши спину, він поправляє на шиї строкатий шарф, якого носить цілий рік, і пасмішкувато говорить:

— Ну, як ти перестанеш працювати, то невелика шкода! Однаково мені доводиться робити за двох. Кажу тобі, що ніколи й ні з ким не наморочився я так, як з тобою, з отаким хрущем. А ти ще мені про Грімма.

Ферда любить старого німця. Він ніколи не розмовляє з Фердою так згорда, як Вапенка. Тому Ферда стає на його захист:

— І все ви вигадуете на Грімма щонайгірше. Та я знаю чому. Заздрите йому, що виробляє втричі більше, ніж ви. Але він же таки й уміє працювати, паночку! Це розумна голова, той старий Грімм. Такого інструменту, як у нього, не має ніхто з нас. І щоб ото він стромляв нам ножа в спину? Він душу готовий віддати за русняка¹, цей старий голуб'ятник. А ви з нього хочете зробити вбивцю. Такий Грімм для мене миліший...

Ферда не договорив. Проте й так ясно, що він думає. Ферду дратує те, що Вапенка його безперестанку ганить. Він почуває себе, наче кінь, якого весь час шмагають батогом по хребту. «Коли б я міг його позбутися,— говорить він собі в думці.— Оце був би для мене щасливий день».

— Де ж пак, ви найкращий на цілий ліс,— посміхається він уїдливо.

Вапенка сердито зціплює зуби. Доки він терпітиме усе це від цього викидня, від безбатченка? У ньому кипить жовч.

¹ Русняк — мохпатний голуб (чеськ.).

— Якби це я,— мовив він,— був би ти сьогодні в тюрмі. Знаємо, як то буває з такими хлопцями, котрим кримінальні романи голову збаламуться. Мовляв, пригоди. А де на них узяти грошенят? От їм і не страшно йти ні на грабунки, ні на вбивства. А кінчається це все в'язницею. Ось що тебе чекало. А я хотів, щоб ти жив, як людина. Узяв до себе на пилку, поручився за тебе, і все це тільки тому, що мені було шкода твоєї матері.

Вапенка махнув сокирою, яка блиснула на сонці, і Ферда мимоволі пригнувся. Але Вапенка відрубав кілька гілок і вимовив:

— Так що тобі там про мене набрехав той старий нечупара Грімм?

Ферда цього тільки й чекав. Тепер-то він викладе все, що наболіло в душі.

— Що б'єте мене, аж мушу тікати. Що не вмієте обходитися з хлопцем. Що й з людьми ви як кат і на роботі ледар. Що не можете як слід і пилки нагострити. Через те ми так мордуємося й ніколи його двохсот відсотків не виробимо. А ви за це на мене провину звалюєте, мовляв, у мене руки слабкі.

Вапенка стерпів згадку про нелюдяність, але зауваження про пилку допекло його.

— Що? Мене Грімм учить? У Наполеона не було стільки війська, скільки я дерев звалив. А тобі я пилку давав не на те, щоб до неї той шахрай принохувався, а щоб ти її почистив гасом. А ти її приносиш у живиці, таку саму, як була, та ще нахапаєш у ті свої довгі вуха всіякої капості, щоб мені допикати. Я сьогодні ж піду до майстра, щоб він дав мені когось іншого,— додає Вапенка і оскаженіло цюкає сокирою по гілках.

Ферда боїться майстра Машка, як чорт хреста. Та й Машек, мов той шуліка, весь час пасе очима Ферду, який ледве уник ув'язнення. Вапенка добре знає, в який бубон ударити. Ферда, почувши про Машка, відразу з більшим завзяттям починає рубати гілля. Та він знає, що й у Вапенки є олія в голові, а балакучого язика на ланцюг не припнеш.

— Уже бачу вас у майстра,— посміхається він.— Ви йому такі милі, як чиряк на тілі. А через що, самі знаєте. Ті ваші «ліві» заробітки. І той ваш славетний тромбон.

— Чорні заздрощі,— відказує Вапенка.— «Ліві» за-

робітки дають більше, ніж ліс. Кожен це знає, тільки ніхто не відважується, крім мене. Заздрощі, говорю тобі. А за тромбон,— підвищує голос, аж луна йде лісом,— за тромбон і не споминай, шмаркачу! Усі ви тут невігласи в музиці. Коли б не я, то ця місцевість загинула б не від посухи, як то говорить лісничий Коржан, а від глухоти. Я сюди приношу культуру. Скажи, тільки щиро, поклавши руку на серце,— хто тебе навчив грати на гармонії, хто? Якби не я, ти досі б не знав, що таке краса.

Вапенка замовк. Замовк і ліс. Працюють.

Сокири здіймаються над головами, і — цюк! цюк! — після кожного удару стогне, стугонить увесь столітній стовбур.

Вапенка, його підробітки, тромбон і гармонія справді були відомі далеко навкруги. Люди в Чехії споконвіку охочі до музики, яка йде до серця. І Вапенка грає-виграє на танцях, як і на похоронах, їсть за двох, а п'є за чотирьох. А на завтра не працює. Кишеня повна, то навіщо ж?

А тому Вапенка не може й бажати ліпшого помічника, ніж Ферда Патейдл. Той завжди радий, коли Вапенка скаже, що завтра не працюють. Йому в матері он як добре, то куди ж поспішати? Вапенка й Ферда злигалися навдивовижу, ліс потрібний їм тільки на те, щоб вони вважалися десь на роботі й мали якусь гарантію. Крім того, Вапенка тримається лісу ще й тому, що на чотирьох дочок йому треба більше, ніж заробляє. Ну, а взагалі ці два працівники тільки гості в лісі й лише викликають роздратування у інших.

Вапенці раптом шибнула в голову нова думка, тому він знову мусить на мить випростатись:

— Мабуть, я з цим пеклом, з цим лісом взагалі розпрощаюсь.

— Отакої! А то чому? — Ферда радий відпочити.

— Тому, що наш начальник Єжек запроваджує жорстокі порядки, і я, прогресивна людина, не можу цього стерпіти. От, скажімо, на зборах: товче людям, наче тим полінам, говорю, що мовляв, між нами є прогульники, професійні ледарі. І при цьому поглядає на мене, щоб то кожному було зрозуміло. Але він, цей шалапутний кравчик, не уявляє собі, що таке ліс. Він хотів би, щоб чоловік у лісі днював і ночував, хай йому лихо.

Якраз! Цього рудого тільки й бракувало, щоб студив нам окріп. Ліс — це тобі не фабрика, пане товаришу! — Вапенка аж заходиться сміхом.— Хай ще на роздоріжжі біля каплички контрольний годинник почепить! Га-га-га!

Ферда сміється й увесь розквітає. Так його, того Єжка! Давай! Але Вапенка раптом переходить до суворого тону:

— Досить патякати, розгинай спину. Сьогодні мусимо звалити ще оцих двоє.

— Чому аж двоє? Так ми тут стирчатимемо й до смеркання...

— Ну й хай. На тому тижні не знати як воно буде. Мушу козам сіна насушити.

Сіно? Ну, добре. А чого ж тоді сьогодні опівдні сюди навідувалася Краматина Іржінка й щось йому шепотіла? Ферда розуміє: Вапенка піде до Крамати жати. Це не біда, а навпаки. Добре буде й полежати біля ставка на сонечку в ковбойці. Ферда мовчки радіє, а вголос говорить:

— Коли ще будемо пиляти, то треба трохи перекусити, бо я вже став наче муха.

Юнак сідає на пень і розв'язує вузлика. Вапенка дивиться на Фердині забруднені пальці й мимоволі ковтає слину, аж борлак у нього підстрибує. Що то сьогодні матуся дала своєму мазунчикові? Ферда витяг скибу хліба й шмат копченої свинини. Їсть, плямкає, облизується, наче він тут сам.

«Лишенько,— думає Вапенка, поїдаючи очима м'ясо й безперестанку ковтаючи слину,— як мені це витримати?»

Ферда стежить за ним поглядом і розводить політику:

— Цих могіканів ми могли б звалити зараз. А чухрати гілля можна буде й потім, як по-вашому?

Вапенка знає, чим це пахне: як тільки вони звальять дерева, Ферда відразу ж накиває п'ятами, а чухрання гілля, найтяжча робота, залишиться йому самому. Та зате він дістає шматок свинини. Вапенка до безтями любить копчену свинину, особливо домашню, чорну від сажі й запашну, від якої аж у носі крутять.

Ферда плямкає і спокійно їсть, він певен свого. Уже крає для Вапенки чималий кус. Рука руку мие.

Вапенка хапає рожеву солонину, а це значить, що

він буде й чухрати гілля. Тепер вони сидять один біля одного, вони раптом стали найкращими друзями. Свирина поволі зникає в бездонній і невиситимій Вапенчиній пащеці, розпливається на язичку, наче солодощі. Ну, ласощі тобі та й годі!

Після полудня все прогріте сонцем — земля, мох, каміння. Куляста півонія на обрії розквітає, багряніє й заливає все теплим струменем.

— На світі зовсім-таки добре,— філософствує Вапенка повним ротом.

— Могло б бути ще краще,— зауважує Ферда.

— Гм,— буркає Вапенка.

Ферда обертається до нього всім корпусом і схвильовано говорить:

— З мене вистачило б зовсім небагато. Ви ж знаєте: мотоцикл «явочка сто двадцять п'ять», як у Карла Сметанки.

— Так. Поїхати кудись, де тебе ніхто не знає, натрапити на гультяїв та й бавитись, так? На це ти здатний.

Та Ферда вже мовчить і продовжує мріяти. Сісти, натиснути на газ — др-р, та-та-та! — і тільки вогненна лінія за ним. Оце життя було б!

Вапенчин гугнявий голос порушив його мрії.

— Вічно ти з тим своїм мотоциклом. Ви, хлопці, просто показилися з тими машинами. Тільки ти щодо цього надто одчайдушний. Лікар Говшка не встигав би тебе зашивати.

Ферда злісно засміявся й перевів мову на інше:

— А ви мотоцикла не хочете? Вам би одразу восьмициліндрівку, правда?

Вапенка втупив свої балухаті очі кудись у далечинь і задумливо ронить слово по слову:

— В цьому, чоловіче, я не бачу ніякого добра. Навіщо мені мотор? Адже я нікуди не поспішаю. Поспішати та квапитися — це, скільки живу, було не для мене. Та я не надто й хотів би цього, Фердо. Я не люблю фантазувати, знаєш. Мені було б найкраще нічим не хвилюватися — щоб усе залишалось так, як воно є.

— А це хіба не фантазування? — засміявся Ферда. — У тисячу разів більше, ніж моє. Бо як воно у нас тепер? Щохвилини якась новина.

— Тільки без паніки,— спиняє його Вапенка. — Покласти край Єжковим йолопським вигадкам, оце було б

діло, правда? Тільки ні в якому разі не соло. Триматися всім укупі, за одну поворозку, говорю...

— Можливо. Ви досвідченіші, ніж я. Але поки що все виглядає навпаки, а не так, як ви кажете.— Ферда оглядається й стихає голос.— Сюди приїде якийсь лісоруб з Височини. Ще й Сметанчин товариш. Це говорить багато про що. Хто знає, в чому тут річ. Мабуть, якийсь підлабузник, котрий робитиме те, що вчитає в Єжка в очах.

Звістка приголомшила Вапенку. Очевидно, юнак знає все, а він нічого. Ну, заїзд — то пуп світу. Хай йому біс, кожен новий зайда силкується замінити старих. Сто чортів! Знову наступ на побічні заробітки, на вільне життя, ну і, звичайно, на його музику!

Фердині думки стрибнули в інший бік.

— В суботу на «Діані» у нас танці. Грабаль запрошує вас прийти з гармонією.

Вапенка зневажливо махнув рукою.

— Танці — від них мені радощів мало. Непотріб. Я мну міхи, люди стрибають, як навіжені, я п'ю пиво кухоль за кухлем, прію, наче грипозний, а їм усе мало, до самого ранку не можуть натупцюватися. Йолопи! А наприкінці — бійка, склянки так і літають. Бридота! От похорон, то це зовсім інша річ, Фердо! — зворушено продовжує Вапенка.— Родина стоїть коло труни нерухома, як і сам небіжчик, та ледве я видобуду з тромбона перший звук, протяглий та сумний, то є на що подивитися. Родич не родич, а сльози струмком ллються з очей. Знов же таки й процесія. Я йду з музиками повільно, рівнісінький, як свічка, вбраний у чорне, тільки сорочка біла, дзвони видзвонюють, від вінків розходяться дивні смутні пахощі, коні запінюються, коли кучер на срібному возі натягує поводи: Здається, що поволі тече чорна ріка, а я виграю: пам-пам-пам-пам-пам. Та ти цього не розумієш. Похоронів мало б відбуватися більше.

— Ох і бажання ж у вас!

Ферда порпається прутом у глиці й запитує з удаваною байдужістю:

— Чи з'явиться ж у нас в суботу ота з «Блакитного грона»?

— Так от що в тебе на думці! — стрепенувся Вапенка.— Баба! Повія! Для таких речей ти ще немовля, бий

тебе лиха година! Добру школу ти проходив у тій вашій «Діані». Якби ти був мій син і я дізнався про тебе щось подібне, то потрошив би на тобі кия!

Ферда корчиться, немов під ударами. А з ким же йому й справу мати, як не з дівкою з «Грона»? Та чи яка порядна дівчина з села схоче бодай глянути на такого хруща? На такого вухатого нікчому? «Ох, мамо, мамо,— рипить зубами Ферда,— нащо ти мене народила?» Шкода, що він не знає, хто його батько, щоб піти й плюнути йому в пику. Це він винен, що в Ферди не було порядної родини й що дехто від нього тепер відвертає носа. Але Ферда ніколи не знайде його. Мати не скаже...

У Ферди з грудей вихопилося зітхання. Все йому поспували на цьому безглуздому світі, а чого не програв досі, те ще програє. Тільки бажання йому й залишаються, як пекуча арніка на рану. У кожного якісь радощі, якась дрібка щастя. До якогось там Сметанки дівчата так і липнуть, а з нього, вухатого, тільки сміються. Він колись, мабуть, щось таки зробить. Мабуть, таки скінчить своє розбите життя під поїздом...

Вапенка доїдає й дивиться на багряне небо.

У тиші озивається рівномірне, одноманітне стукотіння. Ферда шукає очима, звідки йде звук. Дятел. Шастає по деревині й довбе дзьобом кору. Вапенка ліниво повертає голову в тому напрямку, в якому дивиться Ферда, і обидва мовчки спостерігають за дятлом. Під самим верховіттям ялини він уже роздовбав кору. Там біліє гола деревина, пляма завбільшки з долоню.

— Коржан якось говорив,— озивається Ферда,— що дятел часто знаходить короїда швидше, ніж лісничий...

Ці слова хвилюють Вапенку, як хвилювали б кожного лісоруба.

— Аби то тільки не короїд, Фердо! У серпні в горах жуки саме вдруге починають роїтися. Ану полізь туди за шматком кори!

За хвилинку Ферда вже стоїть коло нього з корою, поритою цілим лабіринтом стежечок. А в них повно білих личинок.

— Це жук, чоловіче, хай йому біс! Його личинки!

— Справді?

— Ще б пак. Сто разів бачив їх,— задихано мовить Вапенка і відколупує сокирою кору на іншій деревині.

пі.— Тут також. Бачиш, скільки їх тут? Дуже кепська справа...

— Як це могло статися? — питає Ферда.

— Усе це той позаторішній бурелом. У Машка вічно не вистачає людей, щоб приборати тут усе вчасно й вивезти, от тобі й вогкість.

Обидва збуджено бігають від дерева до дерева. Всюди під корою самі личинки.

— Тут їх тисячі! — вигукує Ферда.— А може, й мільйони. Як ви думаєте, Коржан знає про це?

— Якби знав, то так би цього не залишив. Господи боже, така халепа. Як ітиму додому, то обов'язково зайду на Громовку й скажу Коржанові. Ну, це буде для нього аж надто приємна звістка. За неї він, напевно, не почастує мене чаркою ялівцівки, щоб я так жив!

4

Ферда змагається з гармонією. Часом зарипить фальшиво, інколи заверещить, ніби хто наступив котові на хвоста, щомить збивається з ритму, але продовжує м'яти міхи.

Він сидить на діжці на подвір'ї «Діани» й усе мріє, вже сотий раз одне й те саме, але щоразу гарне й привабливе: мотоцикл мчить з диявольською швидкістю до міста, готель «Блакитне гроно», дівчина з косами, викладеними віночком, запахуща, оксамитна...

Ферда мне міхи гармонії й швидко дихає.

Ой тече річка, бистра водичка...

Сухий, як копистка, дідок Патејдл, завідувач «Діани», носить порожні пляшки й складає їх у ящик. Шпурляє, аж скло дзвенить.

— Перестань уже кувікати, паскудний хлопчисько! Хто тебе слухатиме?! — лютує старий.

Але Ферда не зважає, річка тече далі...

Патејдл і не сподівається, що його послухають. То він гримає тільки так, для полегшення. Ех! Паршиві тут, у «Діани», порядки: він, дідок, працює, а парубок виграє. А спробуй озватись. Одразу ж де не візьметься Фердина мати, ніби що їй вкусило, сховає цього розбещеного парубчака під крильце, як та квочка, а ти в цей час — нелюд, кат, і ще там біс його зна хто.

І того заброду — Патеїдл ковзнув очима по завішеному вікну — вона також захищає. Вчора до ранку грав з відвідувачами в карти, а сьогодні весь день висипляється. А Мані й байдуже. Що та Маня собі думає? Сама й на мить не сяде цілісінський день, а за тих двох ледарів готова хоч би й кров проливати.

Патеїдл брязкає пляшками, щоб розбудити заброду.

Маня, Патеїдлова дочка, породила Ферду незаміжня, дідько знає від кого. Тоді старий служив офіціантом у ресторані над шляхом, заробляв, знався з людьми. Хотів, щоб дочка закінчила торговельну школу, а потім пішла до якої контори, і то вже була б її справа, як упіймати якого-небудь пана радника. Вона була гарненька. Але ця зозулина дитина, цей Ферда, перешкодив вимріяному просуванню Патеїдлової родини. Маня не пішла до торговельної школи, не вийшла за пана радника. Залишилась коло батька, від сорому навіть не витикалася з дому й почала допомагати в ресторані на кухні. Після сорок п'ятого року поїхала з батьком і сином у прикордонний район. Ніякої радості у неї не було, тож Ферда повною чашею пив її любов. Хотіла, щоб син учився, коли самій не пощастило, але в хлопця не було на те охоти. Він пішов учнем до лісоруба, та без материного догляду пустився берега. Потім почав працювати в лісі, щоб не було коли куди-небудь вчашати. І в лісі не працює як слід, і коли б не Вапенка, то хто зна, як би воно було. Маня намагається догоджати лісорубам чим тільки може, щоб до синка добре ставилися, а найбільше Вапенці, адже той тримає його в руках, наче сам належить до їхньої родини.

Здавалося, що роман Маниного життя закінчився. Але в ту пору, коли вона вже примирилася з цим, її спіткало щастя — любов. Одного дня прибував до них незнайомий чоловік. Офіціант, на прізвище Грабаль. Колись, мовляв, працював на Рів'єрі, потім у Крконошах. Брюнет, з довгастим блідим обличчям, з водянистими очима. А на дні тієї неглибокої води блимав неспокійний вогник. Грабаль не поспішав прощатись; побув день-два і, звабливо всміхаючись до Мані, сказав, що хоч пройшов пів-Європи, проте ніде не бачив такого чарівного місця, як лісова оселя «Діана» в долині під Сатаном. І залишився. Надовго? Хтозна.

Маня спалахнула, мов коньяк, до якого впав запалений сірник. Ще є змога зазнати дрібочку розкошів.

Старий Патеїдл їй одне турчить, щоб вона хоч хвилину спочила, а «того» примусила працювати. Щоб і Ферду запрягла. Та все марно.

Хіба ж то їй важко, коли йдеться про дорогих їй людей? «Таточку, ви цього до смерті не зрозумієте. Ой тече річка, бистра водичка... Грай, синку, грай!»

Маня варить Грабалеві каву й посміхається. «Дурненький батько не бачить, яке щастя для нас ця людина. Лісорубів, що споконвіку пили тільки пиво, він уміє спокусити дорогими лікерами та вином; придумав вечори танців, які приносять чималий прибуток; карти мішає так, що завжди виграє, хіба цього мало? А що після безсонної ночі спить удень? Та як же інакше? Якби тато не був заздрісний, то міг би прихильно до нього ставитись».

Маня несе коханому каву; входить до кімнати навшпиньках. Сплюх прокидається. Проводить рукою по Маниних боках і чує нюхом, що кава міцна, така, як він любить.

— Маничко моя! Дорогесенька!

Палкий поцілунок. Грабаль з усміхом відпускає щасливу Маню.

«Таточку, ви цього до смерті не зрозумієте».

Старий, скривившись від злости, запліснявілий від самоти, засмиканий вічним usługовуванням, роздратовано стежить за розпаленим доччиним обличчям і пружною ходою.

Фердина гармонія затихає. Чому? Старий Патеїдл припадає до шибки. Ага! Пап Сметанка вертається з лісу.

Карел Сметанка — опецькуватий, широкоплечий парубок з зосередженими очима, посадженими близько носа, одягнений він у засмальцьований спортивний костюм, на його білявій голові красується червоний беретик. Іде перевальцем. Адже в нього ще й досі хитається під ногами земля. Від самого світанку він не злізав зі свого гусеничного трактора. Вгору, вниз, з боку на бік хилитався разом з ним, як барка на хвилях, натягав чимало кубометрів лісу на вантажну платформу.

Коли Карел вертається з роботи й заходить до «Діани», вся Патеїдлова родина поглядає на нього, мов

на яке диво. І так буває щодня, наче щоразу приходять хтось новий, хоч він живе тут уже кілька місяців.

Ферда починає грати повільніше. Патеїдл обережніше складає пляшки, і скло тихше брязкає. Маня посміхається крізь вікно з кухні. Важко розібрати, чи щирі усмішки, якими всі вітають Карла. Патеїдлова, безперечно, ні. Старий не любить цього тракториста; він зеленіє від заздрощів, коли бачить поруч худого вухатого Ферду і опасистого Карла.

Про Сметанку писали в газетах, коли він дістав медаль «За визначну працю», писали, коли одержав «Золоту відзнаку міністра», і знову писатимуть, це ясно, бо Карел виграє змагання за змаганням.

«Ці водії, — зітхає старий, — справжні непосиди. Хлопці, мов та горілка, женуть життя на повну швидкість. Гасають на гуркотливих моторах, так, наче безперестанку поспішають на пожежу. Ніде без них не обходиться. Вони й на шляхах, і на ріллі, й під землею, і над землею, і в повітрі, й на воді, а це вже ось і в лісі. До дідька! А наш Ферда вовтузиться з ручною пилою та сокирою біля Вапенки, у якого в голові всяка всячина, можлива й неможлива, — все, тільки не ліс. Якби Сметанка захотів узяти Ферду в роботу. Патеїдл уже кілька разів закидав йому про це, але пихатий капітан лісового трактора ставав неначе глухий в такі хвилини. Він гордує Фердою. Обрав собі ліпшого в екіпаж: словака Юру з Жиліни, що працює так, як і він сам. І нема чого дивуватися Сметанці. Хто б це погодився наче пити собі на шию таку торбу лиха, як Ферда?

На зло дочці, старий анітрохи не приховує, як він шанує тракториста і як запобігає перед ним. Човгаючи своїми павучими ногами, веде його до шинку з прокислим повітрям, щоб наточити йому пива, як це він робить щодня. Але поки дочовгав до шинквасу, там уже у позі офіціанта стоїть Грабаль у чорних штанях і білому полотняному халаті.

— Добридень, пане Сметанко. Привіт лісові! — заторохтів він і зграбно метнувся, схопивши кухоль.

Грабаль — небезпечний конкурент для Патеїдла. Грабаль чолов'яга бувалий, кухоль просто витанцьовує у нього в руках, а мова шумує, наче шампанське, — він може говорити будь про що. Куди з ним змагатися кострубатовому дідкові.

— Скільки кубометрів ми сьогодні перетягли з лісу до шляху, пане Сметанко? Знову більше ніж треба за нормою! А чому б і ні. Адже ваш трактор було чути аж сюди. Гримів у долині, наче буря. Знову, мабуть, попусували настрої панові лісничому з Громовки.

Іншим разом Карел був би розповідав докладно про ліс, про кубометри, про Коржана. А сьогодні тільки щось буркнув і глипнув на годинника. Грабаль це помітив.

— Зараз буде, прошу вас. Страшенно пінитися. Хтось скрутив насоса! — мовив він, непривітно глянувши на старого, що ганчіркою витирав Карлові стілець.— Сьогодні ви щось рано. Що робитимете ввечері? — допитується.

Карел проклинає свою балакучість. Коли йшлося про те, щоб похвалитися, як ламає норми, то він охоче розповідав. Але сьогодні? Сьогодні, перед важливим життєвим рішенням? Адже не розповідатиме він тут, у яке сильце потрапив і куди збирається йти.

— Звольте у нас сьогодні вечеряти? Може, бажаєте форельки на маслі? Маю свіжу, найкращий гатунок,— намовляє Грабаль, описує в повітрі спіраль кухлем і ставить його перед Карлом.

— Ні, сьогодні ні,— ухиляється Карел.

— Ол райт. Правильно, пане Сметанко. Хто ж би в такий вечір та стирчав удома? Сьогодні днина, як на берегах Рів'єри. От нібито бачу перед собою: Віареджо, Сан Ремо, Бордігера. пляж, море б'ється в прибережні скелі, цикади дзвенять, наче монетки об срібну тацю, а співак виводить «Санта Лючія». Пінії, пальми, к'янті, belle signorine. Гарненькі панночки. У кожної очі — як великі кофейні зернята. Оце було б якраз для вас, пане Сметанко.

Карел, тільки-но мова зайшла про кофейні зернята, згадав Зузчині очі, випив пиво і почав уважніше слухати Грабалево базікання. Ферда витріщився біля вікна й ловить кожне слово.

— Dio mio¹. Оце було б для вас,— повторює Грабаль,— місяць кохання на березі моря.

— Подивіться на цього пройдисвіта,— бурчить Патеїдл у свої дев'ять волосин на підборідді.— Розпатякує

¹ Боже мій (італ.).

про якісь там землі, де на вербі груші ростуть, а нас баламутить, що тільки наша «Діана» — справжнє диво краси.

— Ви блондин, вона — чорна, як ніч, — продовжує офіціант, нахилившись над склянками від вина. — А вино! Вогненне, палюче. Його не п'ють, а вдихають...

— Дурниці, — зупинив Грабаль старий, ситий по горло його промовама, якими той надокучає Сметанці. мов дзизкотлива муха. — У пана Сметанки на думці змагання, а не морське побережжя. Навіщо йому оскому набивати?

— Пардон, пардон! — вигукує Грабаль. — Я знаю, що змагання в першу чергу. Воно найважливіше. Це праця на благо батьківщини. Але як же відпустка? Панові Сметанці все доступне. Орден Праці він одержить от-от, дехто про це добре знає. Чому б його не послати на відпочинок до моря? І радянське, й болгарське узбережжя мають свої принади.

Ферда з заздрістю дивиться на тракториста. «І до моря поїде. Мене туди ніхто не пошле! Я моря не побачу ніколи...»

Патейдл починає розуміти, куди хилить шахраюватий Грабаль. «Марні твої намагання, — думає він. — Сметанка тримається свого пива й за вино не візьметься ні за які гроші».

Грабаль тримає пляшку гамзи проти світла й з виглядом знавця роздивляється, чи вино чисте й чи незіпсоване. Рукав білого халата закотився, і на руці в офіціанта видко витагуйовану котву.

— Ми забули віддати панові Сметанці листа, — говорить старий і за мить приносить конверта з адресою, надписаною дрібними буквами.

Карел почервонів аж до корінчиків волосся. Алена. Розірвав конверта. Ну звичайно, знову самі лише нарікання; чому не пише, як їй смутно без нього, як вона тужить за ним, ходить тими місцями, де вони разом гуляли, та плаче... Він уже на три листи не відповів їй, хоч би кілька рядочків написав... Чи часом не забув її, боронь боже?

Карел хоче оженитися й шукає нареченої вже давно, та жодна з дівчат, з якими він ходив, не відповідала його ретельно обміркованим прагненням. Кермо його трактора — свідок усіх Карлових шукань та роз-

чарувань. На ньому вже перебувало багато звучних імен: Квета, Єва, Лібуша, Ярміла, Марушка і, нарешті, Алена. Цілий рік він був певен, що Алена є саме та, справжня, аж ось перевели Карла з лісу, де його трактор не знайшов застосування, сюди, в прикордонну місцевість. Листувались, аж поки одного дня Карел не познайомився з Зузкою. Відтоді почали писати рідше, власне, він.

Зваживши, врахувавши всі позитивні Зузчині властивості та порівнявши їх з Алениними, він прийняв рішення. Вишкрябавши з керма ім'я Алени, як раніше й усіх інших, він нашкрябав на ньому «Зузка». Тепер його трактор носить Зузчине ім'я. Зузка залишиться. Це буде його наречена. А як же Алена? Сестра в перших його товариша Войтеха, що цими днями має до нього сюди приїхати? Карел перевіряє своє сумління, та йому здається, що воно зовсім чисте. Ніколи жодній дівчині він не обіцяв одружитися; з такими речами він не жартує. Що ж йому робити, коли дівчата самі вішаються йому на шию та підставляють губи для поцілунку? І що вони одразу ж починають думати про весільні букети — хіба він у цьому винен? Поспішиш оженитися — будеш вік журитися, говорить давня мудрість. Адже Карел сам добре знає з досвіду своїх батька й матері, що таке поквалливо обрана жінка.

Він наче й досі бачить, як його гарненька матуся, причепурившись, йшла з дому, залишаючи після себе пахощі гвоздики. А коли пізно вночі його будило материне повернення, він чув, як за дверима кричав батько. Бідолаха день і ніч працював у торговельній фірмі й ладен був усе пробачити дружині заради малого сина. Але одного дня, коли вона почала сміятися з нього, він вигнав її. Карел не знав, що таке материнська любов і ніжність. Нема в нього дитячих споминів, що зігрівали б йому душу.

Грабаль одразу зметиковав, що тут пахне прибутком. В його водянистих очах блимнув вогник. Він замахав у Карла перед очима пляшкою гамзи.

— Сьогодні одержали. Найвища якість. Може, зволите?

— Налийте,— роздратовано вимовив Карел.

Грабаль переможно поглянув на старого, налив склянку і поставив перед Карлом. Тракторист не став

добирати смаку й нюхати вино. Він перекинув у рот склянку, ніби це була вода. Жовчний дідок, побачивши це, мало не впав від здивування.

Ферда стежить за кожним Карловим рухом і дивується: «Христові рани, він купує пляшку вина, як я кача. Його пошлють до моря. Одержав листа від дівчини — ах, здалеку чути, як пахне, а він його зім'яв, як ганчірку. Ну й розкішне життя в цього Карла! Мабуть, покине листа в кімнаті. Я прочитаю його. Що то в ньому написано?»

Карел пішов у свою кімнату. Ледве за ним зачинилися двері, як Грабаль позіхнув, потягнувся й почав читати мораль Патейдлові. Нехай він до гешефту не вміщується, цей має стільки, що може частину викинути з гаманця. А коли вже раз дав себе упіймати, то й оцет питиме, треба тільки вибирати слухні моменти. Патейдл побачить, як крильця стокронок перелітатимуть з Карлової кишені до їхніх.

Переможений дідок не заперечує.

— Це треба вміти, тату,— навчає Грабаль. Сигарета, що прилипла до його спідньої губи, рухається.— Все на світі можна обернути на гроші: море, спогади, вино й людські почуття. Треба тільки вміти піти назустріч навіть найпотаємнішій думці клієнта...

У Карловій кімнатці на мансарді чисто. Все на своєму місці, під вікном телевізор, на полиці складені фахові газети та брошури. На стіні кольорова фотографія. Карел стоїть, як солдат, на танку, оточений товаришами, між якими є і Войтех Берка. Карел повітягав усе з портфеля і дбайливо поскладав на столі. До порядку він призвичаївся змалечку. Ніхто за нього ніколи нічого не робив. Сівши біля столу, він на великому аркуші, на якому креслить графік своєї праці, записав сьогоднішні кубометри.

Потім занотував до блокнота денні витрати. Записуючи суму, витрачену на вино, парубок збентежився. Не те щоб жалів грошей,— він спроможний часом дозволити собі випити яку пляшку,— згадав про матір. Вона любила вино.

«Більш не питиму»,— дає собі обіцянку Карел, але вино тим часом уже починає діяти, розв'язує язик і думки.

А чому б і не пити? Хто йому заборонить? Карел чує, як Ферда грає на гармонії. «Маєш рацію, вухастий. Грай! Треба грати, треба співати, після смерті на це не буде часу!»

Карел зійшов униз, і вся родина знову зібралась, наче на якесь видовище. Та тепер і є на що подивитись. Кримова сорочка, вишивана краватка, великий наручний годинник, на руці шкіряна смугаста куртка.

У Ферди аж в очах потемніло. Оце так вбрання! І все новісіньке!

Карел вибрав біля шинквасу пляшку коньяку з трьома зірочками, заплатив, звелів загорнути й сказав усім на добраніч.

Зачудована родина кричить йому вслід, бажаючи добре погуляти.

Куди ж це він? На автобус? На Мрачну? Ферда зуміє простежити. Шукання любовного листа можна відкласти. Мов лісовий слідопит, тінню посунув за Карлом.

Вирішивши, що його вже не видно, Карел перескочив через канаву біля шосе і подався в напрямку Громовки. Ферда, причаївшись під кущем, тихенько свиснув.

«От тобі й маєш! На Громовку! Дід Патеїдл, правда, казав, що сьогодні Коржан святкує своє п'ятдесятиріччя. Але як же Карел відважився йти просто до ворожого табору, знаючи, що Коржан ненавидить його разом з трактором? Невже тут заковика в Зузці? Мабуть, що так! Сватати йде. За коханням!»

Серце у Ферди болісно стислось, але раптом він згадав про короїда над Чортовою балкою. За мить Вапенка буде на Громовці й розповість Коржанові, що на дільниці знайшли жука.

Ферда засміявся. Він раптом згадав про вино, яке пив Карел, лист від дівчини, коньяк, пишне вбрання...

«Але на Громовці облечешся...— Ферда чітко уявляє собі обличчя Коржана після Вапенчиної звістки.— Ото буде сватання! Матимеш ти, ударнику, франте такий!»

5

День Коржанового п'ятдесятиріччя почався як звичайно, з тією хіба відмінністю, що кожен лісник перед своїм рапортом виголошував коротке, але змістовне

привітання. Літо для лісівників приносило численні турботи та хапанину, тому телефон і в день народження лісничого безнастанно деренчав. Навіть здавалося, ніби щоденні клопоти сьогодні на його честь іще збільшилися.

Лісничий поширює лісові розплідники, а управління не хоче сплатити людям того, що він їм пообіцяв за працю. Візник не знає, куди їхати Цезарем і Гранатом по сіно, бо лісник Шіmek відбирає його в лісника Бартоша і кожен кричить, що в нього справа нагальніша.

Таких горішків Коржанові довелося розгризти чимало.

Тільки надвечір він міг запропонувати дочці свою допомогу. Почав з того, що його вчора затримало до смеркання.

Старий, від природи голосний та балакучий, розговорився й почав докладно розповідати про оленяче ревище і про те, що ось-ось має приїхати гість, мисливий.

Зузку опанувала цікавість. Хто ж би це міг бути?

Батько не став чекати, поки вона вгадає, і урочисто повідомив:

— Пан Іранек. Головний бухгалтер Подгорської паперової фабрики, що взяла шефство над лісовим управлінням. Мусимо йому догоджати, щоб тяг за нас руку. Бачиш, дівчино, це такий патрон, що...

— Такий патрон, як святий Губерт, патрон мисливців, так? — перервала його Зузка і, взявши нову блузочку, яку вшила собі на сьогоднішній вечір, почала пришивати до неї гудзики.

— Так. Саме так,— погоджується Коржан, бо це порівняння відповідає його смакам і настроєві.

Проте Зузка застережливо підносить угору палець з наперстком:

— Гляди, татку, щоб не мав на патронат таких поглядів, як бабуся Сланінова. Мені все здається, що ти хочеш для того Іранка надвоє розкратися.

— А чому б і ні? — здивувався лісничий.— Та й ти також.

— Я? — Зузка здивовано подивилась на батька.— Дякую, не хочу! На моїй голові й саджанці в розпліднику, і висіяне насіння, і вдома тридцять три роти:

коза, вівці, кури, гуси, кролі, пси, ти, я сама, то тридцять четвертий мені потрібен, як гадюка в рукав.

Коржан сьогодні охоче сприймає все в рожевому світлі, тому на обличчі в нього відбилосся лише здивування. Бували в них під час сезону полювання такі гості, що їй стежки раніше до них не знали, і Зузка до всіх них була дуже уважна. Що це з нею сталося?

Зузка, не чуючи звичайного буркотіння, осмілюється ще більше.

— Так от, тату,— повільно говорить вона, старанно вимовляючи кожен склад,— спосіб нашого життя від сьогодні повинен цілковито змінитися.

Коржан вражений. Що вона говорить? Спосіб нашо-го жит-тя? І ціл-ко-ви-то? Матері його ковінка, це що таке?

Він почав довжелезну церемонію прочищення й набивання люльки. Мовчить, але знає, що говоритиме. Вона що, думає про весілля? Невже у неї так далеко зайшло із Сметанкою? Ну, ну! Ще подивимося! У нас так — спершу націлимося, а потім стріляємо!

— Як це треба розуміти? — спитав він нарешті.

— Татку,— починає Зузка тремтячим голосом і схиляє голову над шитвом,— я вже давно про це думаю. Давно хотіла тобі сказати. Ти ж знаєш, що з першого вересня я починаю працювати в конторі лісового управління.

— Ну то й що? Їздитимеш до Мрачної автобусом, як їздила до школи, надвечір повертатимешся, та й усе. Які ж це цілковиті зміни в нашому житті? Що це за примхи?

Зузка обкручує ниткою перламутровий гудзик і, кілька раз вколовши голкою, відкушує нитку. Крізь відчинене вікно в кімнату плинуть пахощі сіна з луки, проміння сонця, що заходить за гори, ковзає по її волоссю, пальцях, перламутрових гудзиках.

— Зараз я тобі скажу все,— зітхнула дівчина.— Подивись на мене. Скільки мені років? Я після маминої смерті тільки й знала, що тебе, господарство та ліс. Жила тут, як Робінзон на безлюдному острові, а навколо мене самотність, самотність і ще раз самотність; єдина розрада — тільки книжки, що ти мені дарував на кожне свято...

Зузка простягає руку по другий гудзик. Не відразу

знаходить його, бо в очах у неї миготить. Хоче шити, але заплутується нитка.

Коржан це бачить. І хвилювання дочки передається і йому. Він бачить проти вікна її силует, гарненький рівний носик, густе каштанове волосся, яке тепер у промінні надвечірнього сонця золотиться. А за нею, в садку на яблуньці, котру посадила ще Зузчина мати, червоніють перші яблука. Час іде, летить... Ростає дерево, росте й людина. «Правду вона каже,— думає лісничий.— Самотньо тут. Ніде нічого, тільки ліс. Позаростали ми тут, як гриби в моху».

— Скільки разів були в Заланах вечірки,— продовжує тихо Зузка,— молодь з усієї околиці там збиралася, танцювали до півночі, а я до півночі просівала березове насіння, пекла тобі пиріжки, читала, як доглядати саджанці...

Коржан ковтає гіркі Зузчині слова й відчуває докори сумління. Сам завалював її роботою, не пускав нікуди, боячись, щоб не збилася без матері з пуття. Аби хоч трохи компенсувати їй людське товариство, купував книжки. Нехай дівчина хоч трішки має радощів у цій лісовій самотині. Хай дещо дізнається й про той світ, де не ходять по глищі й не спотикаються об коріння. Та тепер, як видно, книжок їй уже не досить. Лісничий намагається запалити люльку, руки в нього трусяться, четвертий сірник, п'ятий...

— Дорікаєш мені, що про мене піклувалася. Що допомагала мені в лісництві. А я думав, що ти з радістю все це робиш для осамітнілого батька...

— Так воно й було. Старалася для тебе, як лише могла. Та й тепер...

Зузка поклала блузочку на стіл, підвелася й говорить далі. І тепер бажає йому тільки найкращого, але коли працюватиме в управлінні, то не зможе прибігти додому, як досі з лісового розсадника, щоб зварити обід. Не зможе нічим зарадити, коли її кликатимуть тридцять два роти. Тепер буде насамперед робота, а потім уже куховарство, гуси й кури. Та й, крім того, Зузка вже не маленька дівчинка. Вона хоче мати трохи часу й для себе. Хоче бути самостійною! Це він повинен визнати. Адже у неї є свої турботи, як і в нього. В Спілці їй доручили агітацію серед молоді під час жнив. Вивчатиме стенографію. А як їздитиме до Мрачної, то

деколи й у кіно залишиться. Хоче теж нарешті жити, як інші... як людина...

— Годі! — гримнув Коржан, вимахуючи руками за-надто близько від напханого тетервака.— Жити, як інші, говориш? З ким хочеш зустрічатися? Кажі!

Зузка почервоніла.

— З ким ходитимеш у кіно? Признавайся!

— Ні з ким,— невпевнено відповіла дівчина.

— Не бреші! Хто тобі накукав ті ціл-ко-ви-ті зміни? Хто тебе хоче в мене вкрасти? Якщо він потрапить мені до рук, то, матері його ковінка, знатиме він, негідник такий! Ти ще неповнолітня. Ще я маю на тебе право...

Раптом — брязь, трісь, дзень!..

Коржан від роздратування так розмахнувся, що зачепив великого птаха. Тетервак-глухар похилився й упав своїми могутніми крилами та розкішним чорним віялом на скляну шафу.

Лісничий побачив серед купи скла шматки фігурки в стилі рококо з мейсенської порцеляни. Це був подарунок пана графа, що в нього він колись служив на Шумаві, за зразково організоване полювання. Фігурка валялася розбита вдрізки.

Коржан забідкався. Зузка почала його втішати:

— Не журись, тату! У цієї панночки ліва ніжка була відбита й приліплена. Ти ж сам знаєш, що інакше пан граф її тобі не подарував би.

Коржан почервонів, як індиче підборіддя. Скільки років він хвалявся перед усіма графовим дарунком (фігурка, проте, завжди стояла на шафі правою ніжкою наперед), котрий був доказом, який-то з Коржана мисливець, а це дівчисько знайшло і в його найдорожчій пам'ятці гандж.

— Дурниця. Ніякої вади, щоб ти знала, у неї не було. А ти чортеня, для тебе нема нічого святого.

— Го-го-го! — пролунало за спиною в Коржана, і в відчиненому вікні з'явилось обличчя — самі зморшки, самі борозни, а сива борода ще й закрила їх чимало.

Дідусь Рамбовсек, Коржанів тесть, що має за спиною добрих сім десятків, прийшов поздоровити зятя. Уже віддалік він чув підвищені голоси впучки й зятя і чимдуж поспішав, зацікавлений, що там у них за розвага така.

— Ай-я-я! Посуд б'єте? А нехай вам! Добре робите, людоньки. І дуже вчасно. Гостей же, мабуть, ще нема...

Коржан безпорадно дивиться на уламки фігурки, зітхає й розпачливо говорить:

— Таке лихо сталося, діду...

— Ба! Лихо завжди трапляється, коли треба. Це вже така найвища мудрість, щоб люди не смикались та руками не розмахували,— привітно відказав дідок і потупцяв попід вікнами до входу.

Зузка тим часом опам'яталась і набрала повні груди повітря:

— Я поставлю на своєму, тату. Не дам себе зв'язати. Я все продумала й бачу один шлях до твого й мого спокою.

— Це вийти заміж? — спалахнув лісничий.

— Ні,— відповіла Зузка,— ти мусиш оженитись.

Коржан над купкою скла та порцеляни й дід у дверях перетворилися на кам'яні статуї.

Через кілька хвилин кам'яні статуї ворухнулися. Дід Рамбовсек зареготав, аж за боки взявся:

— Оце так поцілила! Дочка хоче на батькову шию хомут надіти!

Лісничий і собі посміхається. Якщо йдеться про одруження, то це його справа. І досить приємна. Адже йому теж таке часом спадає на думку. Якби так сталося, то це, може, й справді було б найкраще для обох, як дочка говорить. Коржан вносить ялівцівку.

— То що, діду? Вип'ємо в честь моєї п'ятдесятки?

Випили по одній, по другій, по третій, і дід, піднявши над головою руку й притупуючи, заспівав:

Краще вже в'язниця.

З неї я втечу сяк-так,

А від жінки — аніяк.

Як мені жениться,

— А мені тільки подавайте,— усміхається ювіляр, якого вже починає опановувати святковий настрій, і закурює, щоб заспокоїти душу.

— То як, татку? Подобається тобі мій план?

— Ще б не подобався. Правда, Йозефку? — запитує старий.— Ти вже так давно бідкаєшся, що в тобі стільки живиці, ха-ха!

— Оженитися? А чому б і ні? — гладить Коржан вуса, і на думку йому спадає Марженка.

— Аби тільки хороша наречена була,— зазначає дід.

— А я вже її знайшла,— оголошує Зузка.

— От тобі й маеш,— пирскає дід від сміху.— Що далі, то все ліпше.

— А яка ж вона, та моя наречена? — питається лісничий.

Зузка використовує всі засоби свого красномовства, щоб нагородити нову господиню Громовки якомога більшою кількістю чеснот. Жінка порядна, охайна, добра куховарка. Тато буде з неї задоволений.

Коржанові аж волосся стовбурчиться, коли він чує від Зузки такі визначення.

— Слухай-бо, не муч нас більше! — гукає дід нерпляче, бо наречена пробудила і його старечу цікавість.— Яка пак вона? Молода?

— Віком татові цілком підійде,— відказує Зузка, не зважаючи назвати ймення.— Не надто охоча до гулянок. Сюди, до нашої діри, погодиться піти лише літня жінка. Правду кажу, дідусю?

— А неправду! — підскаочив дід.— Чим дальший закуток, тим більша повинна бути взаємна прихильність. Любов усе підсолоджує, до всього спонукає, все перемагає. Любов повинна бути. В цьому ти не смієш обмежувати тата, дівчино.

— Мені здається,— озивається Коржан,— що ти мені хочеш повісити на шию стару бабу.

— Зовсім не бабу,— Зузка боронить наречену руками й зубами,— але й не вітрогонку.

Дід знову сів, посміхаючись, і, чекаючи, що ж то воно буде далі, замуликав:

Вовк пораду дав,
Щоб я бабу взяв,
Бабу, бабу, бабу, бабу,
Бабу кам'яну.

Добрий настрій випаровується у Коржана, мов дим з люльки. Він уявляє собі, як його цілує баба-яга, і по тілу в нього пробігають мурашки. Стара баба взимку чи влітку холодна, як жаба. Він благально дивиться на діда, але той муликає далі:

Рушницю наб'ю
Та бабу уб'ю,
Бабу, бабу, бабу, бабу,
Бабу кам'яну...

Коржан, почувши про рушницю та про те, що бабу треба вбити, набрався відваги.

— Годі знущатися! — вигукнув він. — Ти мене хочеш женити? Чи є в тебе розум? Я сам собі виберу.

— Ні, ні! Я радилася з досвідченими жінками, — не поступається Зузка, але не признається, що головною її порадицею була сама обрана наречена і що тій нареченій довелося багато докласти зусиль, аби переконати Зузку, що і вона, і Коржан ніби й створені одне для одного. — Ти собі вибереш не те, що тобі потрібно, татку, — говорить Зузка словами нареченої. — То було б недобре, коли б ти взяв молоду, а вона почала б тебе ошукувати. Дякуватимеш мені, коли, замість прибиратися цілісінкйй день, вона кластиме тобі в ліжко гарячі цеглини до ревматичної ноги, помаже медом з мурашками, як це робила матуся. І якби я віддалася, то що ти робив би сам?

«Так, правду каже, чистісінкку правду, — погоджується в думці Коржан. — Манка померла, дочка піде заміж, дід уже однією ногою в могилі стоїть, і самота навколо мене гущішає, наче вечірні хмари над Сатаном. Марженка! Ота б тут усе відразу звеселила! До неї сюди приходили б Ружка з Матеєм, і нам було б тут цілком добре. Між людьми людині таки ліпше. Але щоб я взяв якусь бабу, суху, наче вербовий пень? Та ніколи в світі!»

— Тому-то я і вибирала довго, тату. І вибрала те, що треба, можеш на мене покластися. З нею тобі буде наче вареникові в сметані.

— Почекай, Зузко, — зауважує дід. — У тебе ніби все вже залагоджене.

— Бо воно таки вже так і є, — запевняє Зузка. — Сьогодні ввечері ця татова суджена прийде сюди.

Дідусь уже й сміятись не може, тільки мугиче собі в бороду:

Рушницю наб'ю
Та бабу уб'ю,
Бабу, бабу...

Марнота марнот. Вже й бадьора пісня про вбивство баби неспроможна втішити Коржана. На чолі в нього виступають краплі холодного поту, й він кричить:

— Як ти смієш без моєї згоди кликати сюди якусь беззубу бабу, котрої я зроду не бачив?..

— Неправда,— переможно спиняє його Зузка.— Позаторік ти витанцьовував з нею на балу в лісорубів...

— Невже це Кубешка з Залан? — дивується дід.

— Вона,— признається Зузка, хвилюючись, як сприйме це повідомлення батько.

— Ти диви, Кубешка! — весело вигукує дід.— Молодичка як пампушка, личко — як місяць вповні. Справжня троянда століста. Ну, щодо зовнішності, то можеш вітати себе, Йозефку.

Коржан вражений. Про Маржену Кубешеву він уже давно мріє. І як ця ящїрка могла витягти на світло денне його найприхованіші думки?

— А що на підборідді в неї бородавка, того ви не бачили? — хмуриться він про людське око.

— Але, Йозефку, хіба бородавка тобі вадить? Це ніби проба на золотому медальйоні,— докірливо мовить старий.— Бог дасть, об цю бородавку твоє щастя не спіткнеться. Але мені здається, що час уже спускатися з хмар на землю. Гості під дверима, а ви обоє наче опудала. Ану швидше до столу!

6

— От лиха година! Наче навмисне! Повісьте мене, коли через цю холеру ми не запізнимося на Громовку. Матею! Сюди! Швидше!

Марія Кубешева, заланська селянка і вдова муляра, вимахує сапилном, гасаючи по двору від старої яблуні, усипаної червоними яблучками, до напіврозваленого плоту.

Матей Заваділ, що недавно одружився з її донькою, з пужалном у руці вичікує в закутку між поржавілою косаркою і колодою біля хліва.

Обоє вони в святковому вбранні.

Навколо купи гною, наче блискавка, літає порося, яке не минає нічого, крім відчинених дверей свинушника, куди зять з тещею хочуть його загнати.

На плечі Кубешці спадає пишна кремова хустка. А тому, що їй доводиться кружляти тут не гірше, ніж дзизі, смугляві її щоки розчервонілися ще більше, і во-

гонь розливається по гарненькому круглому обличчі. Тільки бородавочка на підборідді, засмагла, аж чорна, не боїться вогненного рум'янцю.

— Чортяка,— кляне Матей, здоровило такий, яких навіть у його рідній Гані не часто зустрінеш. Цей велетень ледве пролазить у двері, черевиків на свої лапи не може знайти в жодній крамниці по всій околиці, шия в нього зливається з головою, руки — як лопати. І все-таки вся його сила йому сьогодні ні до чого. Він наче спутаний у святковому одязі й недоладно розмахує батогом.

Рожевий повненький кабанчик невловимий і успішно затримує Кубешеву родину, не даючи їй вчасно вирушити на Громовку з поздоровленням Коржанові. Повернеться несподівано біля самих дверей хлівця, прослизне в Кубешки під сапилпом, метнеться на маленьких ратичках праворуч, ліворуч і кувікає, аж у вухах лящить.

— Мати божа святогорська! Такого ще, скільки живу, не бачила! — вигукує Кубешка.— Матею, жени його!

Матей жене порося і ляскає батогом, та нічого не може удіяти. Матей, як ведмідь, стрибне сюди — порося туди, Матей туди — порося сюди, аж у нього в очах тьмариться.

Ружена, Матеєва молода дружина, стоїть у кімнаті біля вікна над купою пончиків для ювіляра Коржана і, ні про що не думаючи, бере їх один за одним, посипає цукром, а відтак складає в кошик. Одночасно стежить за тим, що діється на подвір'ї. «Мама ж завжди загонила кабанчика сама,— міркує вона, копилячи губку.— А як тільки я вийшла заміж, нічого не обходиться без Матея. Занадто швидко матуся його приборкала, це таки правда. Але ж він мій чоловік, а не мамин челядник. Ця її одвічна метушливість не дає нікому спокою, вона навіть не подумає, що ми з Матеєм маємо право трохи побути разом. Чи ж вона ніколи не була молода?» — гнівається Ружена і вчетверте посипає цукром той самий пончик.

Вона інакше уявляла собі медовий місяць з Матеєм! Мріяла про тихі вечори, коли чоловік, вернувшись з лісу, хапатиме її в обійми й цілуватиме. А як вийшло? Коли Матей повертається, він не знає, куди раніше бігти:

косити конюшину, годувати худобу, підстеляти на ніч чи викидати гній. Мама йому не дає й на мить спочити, в нього нема й хвилини для молодої жінки.

Матееві нелегко. Хоч він справжній вирвидуб, але вдачею людина тиха й лагідна. Йому ще далеко до тридцяти, та він такий поважний, що видається старший принаймні років на десять. Не любить постійної метушні й галасу, що панує в Кубешів від рання до смеркання. Стократ охочіше махає важкою сокирою, обчухруючи дерево. Стократ радніший слухати цюкання сокир і дзижчання пилки, ніж зітхання й нарікання тещі, якій, на його думку, нічим і ніколи не можна догодити. Матей почуває себе тут наймитом. А хліборобство взагалі йому ніколи не було до серця. Чорний ліс на горі, де він працює вже сьомий рік,— то його справжній дім. Там працювати, там десь мати хатинку, як дід Рамбовсек, у хатинці — Руженку, і досить! Отже, в Матеевих мріях про майбутнє нема місця для Кубешки з її господарством. Хіба що порибалити в неділю — ото й усе господарювання.

Матеева думка посувається повільно, як і його скупа, нехаплива мова. Але він упертий, і переконати його неможливо.

— Почекайте лишень, колись воно все одно так і вийде.— А тим часом мовчки зносить свою «гірку долю», як сам каже, і в лагідних зеленуватих очах у нього повно смутку.

На колоді біля хлівця стоїть кошик з яйцями, що їх Кубешка щойно збрала. Матей знає, що теща все, зібране в господарстві, цінить дорожче від золота. Отже, обережніше біля кошика!

Кубешка й Матей нарешті скерували порося в належному напрямку. Ось воно вже коло відчинених дверцят, от-от, ще трошки. Раптом підсвинок метнувся, обернувся — і назад. Матей за ним — стриб! гуп! — і колода з кошиком на землі, а кабанчик топчеться по яйцях як скажений.

Кубешка біжить до місця шкоди. Ой лишенько! Яйця, зібрані за два дні, всі до одного перетворилися на кашу. І ось уже чути нарікання: кури линяють, перестають нестись. Що вона завтра понесе до пункту? Оцих саме яечок їй і не вистачатиме. Матінко божа, і дня

не мине без якоїсь згуби! Заклінала очима, як завжди, і ляпнула, що на язик спало:

— Це мені навмисне зроблено. На зло. Я знаю.

Але цього й для Матея запіздно.

— Мовчіть уже! Це ваше незугарне поросля в усьому винне. Та таки й хлівець для нього — якась темна, вогка яма, то й не диво, що воно туди не хоче. Подивіться на свинушники в кооперативі, яке там у порослят життя. Там до них ніхто не біжить з дрючком, як у вас.

Матей людина маломовна. Якщо він виголосив таку довгу промову відразу, то це означає, що його таки допекло як слід. Доказавши, він обернувся й пішов геть.

У Кубешки від жаху очі на лоба полізли. Коли Матей почав упадати за Руженою, вона лише кинула досвідченим оком на його спину і ухвалила доччин вибір жениха. Так прибула до господарства допомога, якій дехто й заздрив. І раптом це ганачисько, що не встигло й угрітися тут як слід, буде їй згадувати про кооператив! А, лиха година! У цьому неотесі кублється сам чортяка. А вона хотіла з ним палаци будувати.

Кубешка схопила порожній горщик і, тримаючи його в кабанця перед рильцем, почала примовляти:

— На, на, маленький! Іди, йди, маленький!

Дике поросля вбігло до хлівчика за горщиком, як святе.

Кубешка почепила замок і гайда за молодими до кухні. З перших же днів докладала вона всіх зусиль, щоб Матей загнuzдати раніше, ніж він розшолопає й почне міркувати. Але тепер, після того, що він сказав їй про свиню, — лиха година! — вона мусить йому чимшвидше підрізати крила, щоб він їй не підрізав.

Матей сидить за столом і вмиває шматок свинини, який подала йому Ружена. Для Кубешки та її пильного ока це жахливе видовище. Вона почала сопти й, намагаючись говорити весело, не звертається до зятя безпосередньо — це ознака того, що вона незадоволена.

— Сьогодні вже одна вечерея була, гі-гі. Одразу після повернення з лісу. Три крайці хліба, миска домашнього сиру та дві чашки сколотин.

— Яка це вечерея? — дивується Матей, напхавши повен рот. — Це так було, перекусити. Вечерея буде в Коржана.

Кубешка закидає щось про гідний заздрощів апетит. Матей не погоджується. Він? Та він їсть як горобець. От його батько — то інша річ! Той з'їв у гостях цілу гуску та миску вареників. Якби йому отаке подали на вечерю, напевно, образився б.

Кубешка мовчить. Взуває святкові черевики, пригладжує кожну волосинку, а в голові в неї гуде. «Рєберце вмінати Матей годен, а порося моє готовий віддати до кооперативного раю. Ружена, закохана по самі вуха, приховує для нього шматочки за моєю спиною. Де ж його стільки набрати? Ага, ось що я надумала. Почекай лише, ненажеро! Працювати будеш! От-от жнива прийдуть. Жнива, любчику».

Кубешка подивилась на статуетку матері божої під скляним накриттям, що берегло її від мух, непомітно перехрестилась і сказала:

— Хай завтра Матей скаже майстрові, що з того тижня трошки не походить на роботу в ліс. Треба лишитися вдома на жнива.

— От лихо з тими жнивами. Оце вже не знаю. Треба виконувати план. Я дав Машкові слово...

«Він тільки для Машка й дихає,— вишкіряється Кубешева.— А ледве вітер або дош, Машек відпустить його рибалити, і заробітку нема. А жнива?»

Кубешка запалилася: жнива — найбільша подія в господарстві. Від них залежить, чи бути ситим, чи бідувати. Урожай мусить бути під стріхою, відразу треба віддати державі, що належить. А з рештою слід обережно господарювати. Сьогодні кожна крона до речі. То нехай обое, ради бога, хоч трошки подумають про майбутнє. Отже, Матей кидає ліс на час жнив!

Матей знає, що Кубешка говорить правду. Але жахається на думку, що теща, як та п'явка, прилипне до нього від самого ранку до пізньої ночі. Доїв, утер масні уста й зібрав свої думки в голосну формулу:

— Не годиться. З лісу не можу. Жнива — це жнива, то правда. Але слово — це слово.

Ружена поспішає на допомогу матері. Жебонить, як струмочок:

— Якби ти залишився дома на жнива, Матейку, ото було б у нас життя! А так ми й не наживемося.— І тихенько додає: — Я часом думаю, що ти мене й не любиш.

Матей починає вагатися. Хочеться й до лісу, і в жни-

ва допомогти. Хочеться бути більше з Руженою і не хочеться бачити Кубешки. Хочеться — не хочеться. Що тут діяти? Матей борсається, мов лисиця в капкані. Руженин голос м'якне все більше, вона копить губку: — Там ми будемо весь час разом. В'язатиму за твоєю косою, і нам ще залишиться час для себе, побачиш.

Матей бачить у дзеркалі напружене від хвилювання обличчя Кубешки, чує схвильоване й нетерпляче дихання жінки, борється сам з собою і все ще вагається.

Нашвидку вигадує козири на користь лісу, але відчуває сам, що кидає на стіл саму пліху. А козирним тузом були Руженині сльози. Матееве серце не зносить жінчиного плачу й м'якне. Матей одружився недавно, досвіду ще не має, тому капітулює перед жінчиними сльозами. Та й як же інакше? Має ж він таки деякі права як молодожон? Машек би їх не визнав, але жнива визнати мусить. Матееві довгі вагання нарешті переборені, він вирішив: на певний час сказати лісові прощай і залишитись на жнива! Жати збіжжя, зжинати й поцілунки. Ружена розчервонілась і обнімає чоловіка.

А Кубешева хоч і виграла, проте приховує радість. Розмірковує собі, що в цій потрійній спілці її становище найслабше. Але вона, дяка богові, має ще одну підпору: лісничого Коржана.

Коли вона позаминого року вперше танцювала з ним на балу в лісорубів, той одразу їй сподобався. Ушкварили вальса так, ніби танцювали одне з одним багато років, і хоч жодне з них не було мушиної ваги, кружляли по залу, аж дехто мусив ухилитись, і так танцювали танець за танцем. Тоді вже минуло два роки, як вона поховала чоловіка. Та ще два роки перейшли через поле й через ліс, а вона досі без чоловіка, як і Коржан без жінки.

Ну, та коли вона йому сподобалася раз, про що Кубешка плакає невмирущу згадку, то чому ж не сталося б так і вдруге? Жоден чоловік, що мав порядну жінку, не витримає сам. З жінкою помре і все навколо нього. Кожнісінька річ, усе ніби втратить життя. Адже Кубешка це знає.

Вона й лісничий, напевно, порозумілися б. Колишні рани швидко загоїлися б, у них на старість були б спокійні думки й дрібка тих пізніх радощів. Вона б тур-

бувалася про його господарство, а своє лишила б Ружені та Матею. Коли б воно стало їхнє, ці недоумки зовсім по-іншому всього боронили б та доглядали. І Матей свого поросяти, мабуть, не посилав би до кооперативного раю.

«А колись, як уже Коржан піде на пенсію, повернувся б до них жити,— розмріялася Кубешка.— Я вже бабуся з онучатами, як гіллясте дерево, на якому рясно яблук, а навколо мене всі наші й усе наше, і всього щоразу більше та більше».

Ця картина схвилювала Кубешку. Схвилювала її і думка, що оце ж їй випадає нагода перетворити свою мрію в дійсність. Перев'язала тремтячими пальцями хустину й поквапила дочку та зятя рушати.

Кубешка йде лісом з кошиком пончиків для Коржана, ступаючи впевнено попереду міцними ногами, аж спідниця розлітається.

Ружена з Матеєм лишаються позаду. Матей зворушливо вдихає пахощі лісу, що його хвилину тому він зрадив.

Кубешка йому тепер така брідка, що коли б він і хотів про це розказати жінці, то не зумів би.

Ружена вряди-годи радісно підстрибує йдучи, та:

— Матейку!

— Чого? — питається Матей.

— Нічого, Матейку. Я тільки так.

Матей намагається посміхнутись, але почуває себе нещасним. Відчуття, що він зрадив ліс,— важче, ніж зрубана деревина.

7

Кошлатий коник з гривною, розкуйовдженою на вітрі, плентається від поїзда до гірської улоговини. На візку кілька валізок — нескладне господарство одинака. Коли вирушали з вокзалу, коник був чорний, коли доїхали, став білий, так спотів: укрився милом.

На порозі лісничівки з'явився майстер Машек в розхристаній сорочці й у штанях з протертими колінами. Він вітає нову людину дружнім потиском руки й широким усміхом на обличчі, на якому блимають лукаві очиці. З новим треба по-доброму, як з рідним, щоб хлопець не злякався й не втік.

— Здоров, Берко! З приїздом тебе!

Таких парубків йому було б потрібно кілька десятків. Якщо й цей буде такий, як Сметанка, то праця якось піде.

— Начальник Єжек мені говорив, що твоя бригада була там у вас на першому місці. Той бурелом прибрали швидко. Там було про що говорити. Ну, а тут тобі також сподобається, і ти тут пустиш коріння. Тільки от з бригадою не знаю, як буде, любий Берко. З механічною пилою не так швидко справа вийде. Я говорив про це з начальником. Насамперед мусиш розглянутись, познайомитися з людьми.

Войтехові здалося, ніби він помітив неприхильність на майстровому обличчі.

— Завод відпустив мене сюди не дуже охоче, майстре,— промовив він гостро.— Там також мало людей. І я повинен на підприємство давати звіти, як тут іде справа. Дуже мені не хотілося б їм писати, що я розглядаюся та знайомлюся з людьми, бо час летить.

Очі в Машка заметушилися. «Ах ти ж, крутію! — подумав він.— Здається мені, що я матимуся з тобою!»— А вголос промовив заспокійливо:

— Ну, не бійся, Берко. Якось-то воно буде. Аби добре діяв, то добре й буде.

Машек, якого прозивають Діячем, бо він часто вживає слово «діяти», веде Войтеха до робітничого гуртожитку. Увійшли, й Войтех одним поглядом охопив ціле приміщення. Незручна кімната, троє ліжок з повстяними ковдрами, гола підлога, а на дерев'яній стіні безліч оленьчих рогів.

— Диви. Ціла обора на стіні,— дивується Войтех, а Машек пояснює тихим голосом, бігаючи очима по дверях.

— Це мама. Не любить рогів удома. Мовляв, стирчать по стінах, як голе гілля, тільки холод від них іде. Так от і з собаками. Дев'ять їх мав. Мисливські, породисті. Так псів жінка в домі не зносить. Мовляв, не буде перед ними вислужуватись. Що повинна людина діяти, коли хоче мати святий спокій удома, скажи? Ну, псів позбувся. Однаково нам, лісорубам, полювати не доводиться, на те й часу нема. А мама, ти не думай, що я... той...

На Войтеха від Машкових слів війнуло родинним теплом. Уже й неприхильність з боку майстра здається йому менша. Отже, він, так би мовити, під пантофлею? Войтех посміхається.

Роги Войтехові не заважають. Навпаки. Берета він почепив на розложистих оленячих рогах, рушник повісив на різках молодшого. Купку книжок склав на ящику під вікном, біля них поставив радіо. Лижви в кутку, взуття всіх гатунків — чоботи, галоші, лижні черевки — виставив уздовж стіни.

Потім розчесався перед уламком дзеркала, що стояв на підвіконні, й вигукнув:

— А тепер у похід! Оглянути ліс, нове місце роботи, пройтись незнайомим краєм.

Діяч позичив йому карту й показав, де рубатиме. Войтех узяв карту й, щоб скоротити шлях, вистрибнув через вікно, яке виходило просто до лісу.

Надвечір він зайшов у «Діану» відвідати Карла. Але товариша вдома не було, і мешканці «Діани» тільки плечима здвигали. Хто ж його знає, куди він пішов. Не сказав.

У закутку на подвір'ї, опершись о стіну, Ферда тримає в руці зім'ятого Алениного листа, й вуха у нього палають. Вичитує ті слова кохання та докорів, але одночасно одним оком стежить, що робиться біля дверей.

Коли Войтех зібрався йти, Ферда відірвався від стіни. Свиснув, спинив Войтеха.

— Ви той новий з Височини?

— Звідки ти знаєш? — здивувався Войтех.

Ферда з почуттям власної гідності хитнув страпатою головою й показав йому, куди йти, щоб наздогнати Сметанку. Це була карколомна стежка, та за хвилину Войтех побачив крізь просіку, як хтось унизу переходить йому дорогу.

— Ой тече річка, бистра водичка,— несе з «Діани» Сметанка Фердину пісню.

Войтех пізнав товариша й женеться за ним великими стрибками.

— Карле! Чоловіче!

Радісно схопили один одного за руки, й Войтех не надивується:

— Що я бачу? Ану повернись, окрасо державних лісів! Єдваб, барвіста краватка, он як! Скільки живу,

такого тебе не бачив. Так, наче з сірого яйця вилупився золотавий фазан!

— Та годі тобі,— задоволено сміється Карел.— За-робляю, от і все.

— Я куди не піду, всюди тільки й чую, що Сметанка та Сметанка,— не вгаває Войтех.— Скоро будеш такий славетний, як Затопек. Кажуть, незабаром матимеш і орден Праці.

— Дивись не навроч! А то ще візьме та й заступить мені шлях якась потвора...

— Не вийде,— перервав його Войтех.— Тільки хрусне під твоїм динозавром. Наскільки тебе знаю, в тебе геть-чисто все розраховано й перераховано.

Карлові очі зсунулися від зосередження:

— Так. Але скажу тобі, чоловіче, що найчастіше невдача спіткає на якійсь дрібниці. Я страшенно радий, що ти вже тут. Тепер у мене все піде як по маслу. Валитимеш в одному напрямку, щоб дерево само лізло під трос, чоловіче, то й у мене затримки не буде.

Войтех кивнув головою. Радо буде допомагати Карлові.

— А ти, Войто? Як тобі тут подобається?

— Той наш майстер якийсь такий байдужий, правда? — запитав Войтех.

— Машек? Діяч зробив на тебе погане враження?

— Враження? До вражень мені байдуже. Але він говорить, щоб я поки що пиляв ручною пилою. Мовляв, тут ще бригади не працюють, не працює й механічна пила. Це наче шофер п'ятитонки повинен пересісти на візок, запряжений сенбернаром.

— Тут для запровадження механічної пили умови не найкращі.

— Місцевість, так? Той схил над Чортовою балкою, де завтра почну пиляти ручною пилою, грім його не взяв, це ж сама романтика, але таки виходить, що мене чекає важка праця.

— Тут ідеться не так про місцевість, як про людей,— нерішуче вимовив Карел.

— Про людей? Як то? — здивувався Войтех.

— У прикордонній смузі ліс відданий головним чином у розпорядження лісорубів.

Войтех зупинився й вигукнув:

— Як же це так — бригада без людей? Що ж я без них робитиму? Добра зміна — це ж головне, Карле.

— Одного-двох лісорубів ти тут знайдеш. Тільки треба вміти до них підійти,— ось у чому справа,— за-спокоює його Карел.

Войтех хоче про них знати більше, випитує, напо-лягає.

Карлова мова тягнеться, як сироп:

— Вапенка — халтурник, у лісі він тільки гість, Ферда Патейдл — роззява, парубчак, зіпсований у шин-ку, мамин пестунчик, Вітачек — відсталий буркун, пра-цює з сином; ці два так уже між собою зрослися, що їх не одразу роз'єднаєш. Знов же, старий Грімм, ні-мець,— цей пиляє соло, знаєш, такий хитрун, має спе-ціальне знаряддя, норму виконує на двісті відсотків, того не так легко буде переконати.

— Он як! — дивується Войтех.— А ти скажи, чи є тут хоч один такий, щоб його можна було намовити йти в бригаду?

— А чому ні? Матей Заваділ, силач такий, що аж ну! Цього справді намовиш. Безперечно. Пстім діда Рамбовска. Старий, але ще жвавий. І вплив на лю-дей має.

— Отже, кінець кінцем два, а не один,— іронічно засміявся Войтех,— для початку краще, як нічого. Той силач міг би піти зі мною на пилу. Носити майже пів-центнерову пилу по тих косогорах — це тобі не дріб-ничка.

— Ще б пак. Матей схопить моторку, наче пір'їнку.

— Той дід має вплив на людей, кажеш? То він би нам допоміг зібрати інших у зміну.

«Усі тут трохи песимісти»,— розмірковує Войтех.

Коли за ним хто піде, як пес за кісткою, та ще цей старий допоможе, то чому ж би й не вийшло! Войтех розвеселився.

Тим часом обидва товариші вже наблизилися до роз-доріжжя, де одна стежка веде на Громовку, а друга до Машкової лісничівки. Войтех питає Карла, куди він прямує.

— На Громовку. До лісного Коржана.

Войтех аж очі витріщив:

— Ти, лісоруб, ідеш до лісівника? Ви зав'язали бра-терську приязнь між обома галузями лісового госпо-

дарства? Хочете бути прикладом усьому зеленому цехові?

Карел розгубився. Де там у дідька! Він іде до Зузки, і Войтех, Аленин брат у перших, відразу має дізнатися про його витівки? Ні! Про Зузку не повинно бути сказано ні слова.

— Та де там. Ніякої приязні. Наші лісівники вбачають у нас винищувачів лісу. Але приязнь повинна б такі існувати. Қоржан сьогодні відзначає своє п'ятдесятиріччя. І коли хто його трошки от цим,—показує коньяк,—привабить, то він уже не дивитиметься чортом за кожну ялинку, яку я переїду. Тактика, розумієш?

— Який дипломат,—сміється Войтех.

— А чому ж би й ні? — здвигає плечима тракторист.— Згори нам увесь час торочать, щоб у нас були з ними приязні стосунки, то я дотримуюсь лінії.

— Не кожен може дозволити собі дотримуватись лінії пляшкою коньяку з трьома зірочками, пане. То тільки ви, трактористи, маєте повні кишені.

Під верховіттям дерев сіріє, в гушавині молодняка та по байраках уже розповзається мла.

Карел знервованій і не знає, як струснути з себе свого друга. Той угризся в нього, мов кліщ, говорить усе про бригаду та про бригаду, знову й знову випитує про людей, кінця немає розмовам, а мета подорожі все наближається.

Вийшли з лісу на вільний простір, залитий низьким промінням, і ось уже Громовка перед ними. Лісничівка сяє серед зелені, мов гусяче яйце, знесене в моху.

Карел уповільнює кроки, хоче прощатися, та Войтех тягне його далі, захоплений цим чудовим куточком серед лісу.

Громовка оточена гірським пасовиськом, де пасеться кілька овець, лісом, дерева якого наїжачились гіллям від верховіття аж до землі, і колом гір, лінія яких рухається, ледве тільки вологий подих лісу підноситься вгору. А над цим усім сміливо розіп'ята пелена сірого неба, по якому високий вітер жене вітрила багряних хмар.

— Оце та Громовка? Ти диви! — говорить Войтех.— Пригадуєш мисливську хижу «Трепанда» біля Рожміталу, де ми воювали в Брдах? Але ця ще краща.

Войтех схопив товариша під руку й рішуче рушив стежкою, обсаженою горобинами, просто до Громовки.

Чим ближче вони підходять, тим більшає лісничівка, тим ясніше сяє. На фасаді видніються оленячі роги — стародавній символ мисливства.

Карлові очі від напруження все більше й більше зсуваються й хотіли б злитися в одне всевидяще око: де Зузка? Чи не побачить її Войтех, чи не догадається? Ця зустріч з приятелем могла б таки почекаати до завтра.

З другого боку лісу вихоплюється купка людей у святковому вбранні, Коржанова нечисленна лісівницька обслуга. На чолі дрібненько тупцяє бабуся Сланінова під руку з лісником Бартошем. За ними чимчикує, ледве дух зводить, дихавичний Воженілек, його небога Оліна з жовтими косами, зав'язаними на голові в віночок, дві сивоголові старі німкені й усі ті жінки з села, з хуторів, що допомагають Коржанові в його розсадниках. Гудуть і ринуть, як повідь. Коло брами зішлися з Карлом і Войтехом.

— Хто це? Твій товариш, Карле? То нехай іде з нами. Ану без церемоній, парубче.

І повідь виносить обох юнаків до воріт. Войтех хоче боронитись, але його голос тоне в щебетанні жінок і в гавкоті псів. Оборона марна. Карел блискавично розрахував, що з його сватання нічого не вийде. Це нещасливий день, але не вертатись же йому.

Лісівники спинились під явором. Там сидить Коржан біля столу, на якому повно ласощів, пляшок, квітів. Посеред столу царює велетенський торт з цифрою 50. А навколо Коржана гості, Рамбовсек, Кубешка з Руженою та Матеєм, лісник Шіmek. На жаль, немає тут давнього Коржанового товариша Єжка. «Я його образив,— говорить у думці Коржан, розглядаючи гостей.— Він не прийде!»

З гурту Коржанових співробітників вийшла бабуся Сланінова, мурашка лісового розсадника, що викоплює, садить, приходиться перша вранці, йде остання ввечері, перша навесні, остання перед заморозками. Мурашка, яких є в кожній шкілці принаймні по одній. Бабусина голова з ріденьким волоссям — як бабине літо. Вона скаже за всіх. І та її голова — чисто тобі маківочка, трясеться від старості так, ніби відрубє коротеньке: ні, ні, ні, ні. Стара почала тоненьким голосом:

— Ви на двадцять років молодші за мене, пане лісничий, ви молодший мало не за всіх інших тут, а проте

ви нам тато. Всім лісовим людям тато. Знаєте, що потрібно лісові, та й що потрібно людині. І за це ми прийшли вам подякувати, лісничий. Бажаємо вам щастя, здоров'я, довгого віку, і щоб у лісі все у вас йшло добре, як тут добре йдеться.

Гості загомоніли, а Коржан схопив стареньку в обійми й поцілував у зморшкваті щоки.

Воженілек розштовхав ліктями кілька цікавих жінок перед собою і, глухо кашляючи, чекає, поки навколо все стихне. Потім урочисто витяг папір і почав шукати по всіх кишенях окуляри. Упевнившись, що забув їх дома, подав папір Оліні:

— Як член завкому, я маю завдання передати вам цей лист. Оліно, читай.

Коржан слухає, мов у тумані.

— «За тридцятирічну бездоганну службу,— читає Оліна по-школярському,— за самовіддану й зразкову роботу на благо лісу, за всі ці роки дякуємо, бажаємо...»

Залунали бурхливі оплески.

Плескає батькові й Зузка і вся проміниться від радощів. На ній нова блузочка, коротенькі рукава не закривають засмаглих рук, вона вдягла вишивану спідницю, на босих ногах черевики з високими обцасами. Розчесане волосся спадає густими хвилями аж на плечі.

Войтех дивиться на неї. Вона подобається йому.

— Хто це? — питає тихенько в Карла.

Карел удає, що не почув.

— Що це за дівчина? — спитав його Войтех голосніше.

— Цить. Лісничий говоритиме,— засичав Карел.

Коржан зворушений. Хвилинку стоїть мовчки й дивиться всім в обличчя, але зворушення не зникає, а росте. І він починає гримати:

— Ото ще вихвалання, матері його ковінька! До того ж, не лінки вам було прибиратися, мов на свято! Хай я мохом заросту, якщо заслуговую на такі овації та орації. Успіхи, говорите? Ну, добре. Успіхи. Молодого лісу в нас, богові дякувати, прибуває. Але чия то заслуга? Садив я чи ви, га? — Коржана заспокоїло власне галасування, і він продовжує з батьківським усміхом, тим самим, що ним умів викликати особливу прихильність до себе в людей.— Я вам усім дякую за наш ліс.

Адже це наша спільна стріха. А які б ми були господарі, якби допустили, щоб наша хата протікала?

І знову скрикнув люто:

— Ану всі до столу, їсти та пити, людоньки! Вип'ємо за це!

— За вас!

— За нас!

— І за наш ліс!

Карел з Войтехом розгублено стоять осторонь. Може, саме зручна хвилина дати їй свого глека на капусту? Дід Рамбовсек побачив їх і сплеснув руками.

— Дивись, Йозефку! Спершу я, потім Матей, а тепер Сметанка. Третій лісоруб прийшов тебе вітати. Це ж наче блискавка за доброї години, щоб я так жив. Ну, підходь, підходь, Карле! От радітиме Йозіфок.

Йозіфок від радощів ледве не лусне, як той жолудь, і не тому лише, що от найненависніший представник лісовинищувачів прийшов зіпсувати йому урочистість, але й тому, головне, що наслідуються вже привселюдно вриватись, як напасник, до його родини. Але Коржан вчасно усвідомив, що в свій великий день і він повинен бути великий. «Сьогодні всі сварки забуті, Йозефе, радій». А для власної потіхи додає: «Буде ще й завтра день, матері його ковінька».

Кинув на дочку нищівний погляд, але одразу ж виступив назустріч гостям і бадьоро заговорив:

— Привіт лісові, Сметанко. Сьогодні перемир'я, і я радий, що прославлений тракторист завітав до мене.

Карел мимрить побажання і подає лісничому пляшку.

— А це ж хто? — обертається Коржан до Берки, поблажливо дякуючи за увагу.

— Це мій товариш Войтех Берка, — говорить Сметанка й додає, що Войтех прибув сюди як переселенець з Височини.

Войтеха дехто вітає:

— Ану сюди, до нашого кола, парубче! До нас!

Кубешка оглядає його, як цікава сорока, й запитує:

— Де ви будете працювати? У нас, у Заланах?

— Та ні, в лісі. Працюватиму в Єжка на механічній пилі.

Матері його ковінька! Так оце й є та несподіванка, яку йому Єжек готував! Нову підмогу дістане. До тракториста ще й моторист.

— Жах,— не втримався Коржан від злостивого зауваження.— На одного винищувача лісу побільшало.

— Хлопче, та це ж четвертий лісоруб,— посміхається дід до Коржана,— щоб не було похибки в обрахункові. Чотирилістник для радощів, Йозіфку.

— Хотів би я побачити ті радощі, коли воно отак складається,— бурчить Коржан і вже уявляє собі, як та гора неприємностей, що її досі він мав від лісорубів, зростає до хмар. Тисячу чортів!

— Але то не завадить, мабуть, пане лісничий, коли я вам у день п'ятдесятиріччя побажаю щастя повен міх, ще й з верхом, і щоб той ваш молодняк добре ріс.

Коржан стримався, усміхнувся й поплескав Войтеху по плечу:

— Ну добре, хлопче! Нехай росте! Мене тільки гніває, що лісорубна галузь бує, а лісівницька всихає. Від мене дехто втік до тих лісовинищувачів. От хоч би й мій власний тєсть. І, бачите, людоньки, прибуває нова людина,— шасть! — і знову таки до них! Сто сот чортів, ось у чому лихо! Лісоруби вирощуванням лісу голови не сушать. Воно легше брати, ніж давати.— У Коржана в очах блиснули іскорки: — Але коли ти будеш хазяйнувати в лісі, як оцей Сметанка, так краще отой свій міх щастя з верхом забери назад, бо дуже він тобі знадобиться самому!

8

День згасає. Вечір оточив Громовку синьою пїтьмою й зупинився край плями жовтого світла, в яку перетворився двір з запаленою лампою біля лісничівки.

Громовка оборонилася перед пїтьмою. Поволі, поволі вона з гіллястим явором і гулянкою під ним поринала в запашні випари, що плинули з гірських лук і з лісу. Поволі, поволі поринала в випари вина, що струмком лилося за здоров'я ювіляра.

Вузькі шийки пляшок, булькаючи, випускають вогнистий плин до опуклих склянок, з якими охоче еднаються роти гостей. Як сільський садок, цвіте згода.

— Чому б нам не веселитись, коли життя сприяє? — вигукує ювіляр.— Людоньки милі. Пили наші діди та батьки, випиймо й ми також. Бабусю Сланінова, цок-

німся. І ніяких відмовлянь. Не примушуйте двічі упрощувати. За ваше здоров'я.

Ковток по ковткові спрага зростає; склянки дзвенять одна об одну в тостах, яким не видно краю. Пили по черзі за кожного: за Матея, Зузку, Бартоша, Ружену, Рамбовска, Войтеха, Кубешку, ну, і за Коржана, звичайно, через кожного третього. Настрій іскристий, наче сшил, укритий стиглими ягідками.

Головне слово належить ювілярові: гості вже вдруге й утретє вислухали розповідь про оленячу бійку й з подякою вислухають і вчетверте, бо за кожним разом розповідь робиться все напруженіша. За першим разом більший олень меншого змусив утікати, страшно ревучи й блискаючи очима. За другим — розлючений суперник насадив свого ворога на роги, аж кров бризнула навкруги, а за третім разом — то вже озвалися в гушавині й олениці й почали пристрасно ревти. Переможець побіг до своєї улюблениці. Та й досить! Дещо нехай і самі слухачі додумають, матері його ковінька.

Лісник Шіmek почав низьким баритоном:

Через ліс та через гай, ще й через травичку.
Ой там олень доганяв гарну оленичку...

Інші підтягли, й так виникла пісенька:

Гарною здавалась, бо з нього сміялась —
Бо поцілувати тільки обіцялась.

Кубешка голосно сміється:

— Поцілувати! Обіцялась! Ну й пісенька!

І вдова, розсуваючи барикаду мисок та склянок, пливе через увесь стіл своїми круглими принадами назустріч Коржановим поглядам.

Старий лісовик зширока сприймає все те гарне, що сьогодні тут зосередилось: Марженку, поздоровлення, похвали досхочу, визнання згори й донизу.

Сьогодні Коржанові обійми глибокі, як ліс. А як ведеться господареві, так і гостям.

Стоїть серпень. Місяць арніки й вересу. Місяць оленячих ревищ, місяць кохання.

Кохання, як веретенце, кружляє над головами всіх присутніх. Кохання тут. Повсюдне. Благодійне. Палке.

«Зузка найгарніша з усіх дівчат і жінок, що тут зібрались», — розмірковує Войтех. Не усвідомлюючи,

посміхається до дівчини, яка неспіливо йому відповідає. За чие здоров'я б не піднімали келихів, Войтех щоразу дивиться на Зузку і показує, що він п'є тільки за неї.

Зузці це приємно. Досить вона вже чула того «сиди, дівко, в куточку». Карел похмурий, мов віддлюдок який, а того й не помічає, яке на ній сьогодні все вбрання до лица. Зате цей новачок, ледве прийшов, ніби й очі має тільки для неї. Яке гарне життя навіть на хуторі.

Ружена з Матеєм, стоячи лише на порозі спільного життя, туляться одне до одного, й закопилена Руженина губка малює їх майбутність неймовірно радісною. Матеєм забуває про тещу, про жнива, про ліс. Важкою рукою гладить Руженині боки й вірить усім тим обіцянкам.

Мати не відстає від дочки. Що Ружена закопиленою губкою, то Кубешка соромливими поглядами та впаданням.

Коржанове серце тане. Кругленькі руки Кубешки, повна принад корсетка — все це створене для його обіймів. «Де ж та баба кам'яна? Рушниці не наб'єш, кохання не заб'єш! Навпаки, ближче до мене, сюди, сюди, кругленька принадо!»

«Візьме, пречиста діво святогорська, візьме», — міркує собі Кубешка і йде в своїх мріях далі. Бачить себе в Коржановій лісничівці новою господинею. Далі й далі просувається у своїй уяві самотня вдова. «Матінко божа, стій біля мене».

— Пили наші діди й батьки, пиймо й ми! — вигукує Коржан.— Сьогодні моє свято, і ніхто не повинен сумувати. Отже, за найкраще, за любов!

Карел розмірковує, чи не знайде зручної хвилини, щоб здивувати Зузку своїм великим наміром, а потім уже повести наступ на лісничого. Якби отак упіймати святково настроєного Коржана, як чайку в гнізді, і змусити його дати батьківське благословення! Але вино з «Діани» ввійшло в спілку з пином на Громовці, грубо втручається в усі його міркування, так що в нього всі розрахунки плутаються. Особливого клопоту йому завдає Войтехова присутність. Він ловить Войтехів погляд, і йому здається, що це не Войтех, а Алена стежить за ним. Він схвильовано спостерігає, як настрої стають усе бурхливіші, а лампа й перекивлене обличчя місяця бліднуть у густіючій млі.

Але Войтех не стежить за товаришем. Він дивиться на Зузку і не може відвести від неї очей. Ні, в цілій Височині нема такої дівчини!

Хтось нахилився до нього ззаду.

Це Матей, смутний через те, що перед ним стоять порожні миски, які він сам і спорожнив. А перед Войтехом гора пирогів. Матей шепоче Войтехові на вухо:

— Прийшов ти, лихо б його не взяло, наче тебе покликано! Я тепер маю заміну в лісі.

— Яку заміну?

— Ну, тебе,— вишкіряється здоровань.

— Як то? — питається злякано Войтех.

— Я недавно одружився, розумієш? А швидко жнива. З неділі лишаюся дома. На ці жнива. То ти й не знаєш, який я радий, що ти тут.

Матей хапає миску пирогів і сідає коло Руженки.

Войтех наче громом уражений. Отак! Єдиний, кого можна взяти до бригади, такий, що подивитись любо, і йде з лісу. У Войтеха аж дихання вривається.

Все це наробив Карел. Його найкращий товариш. Ліс, такий щедрий до Карла, відвертається від Войтеха. Карел тут відзначився, а на колишньому місці роботи здебільшого простоював. У Войтеха якраз навпаки; дома мав свою бригаду, всі добре спрацювалися, пила як слід сиділа на візку, бригада стинала сосни, як гвоздики на букет, й усі заробляли добрі гроші.

Немарно його майстер Машек застерігав. Тепер він уже розуміє, чому тут треба наперед роздивитися. Людей треба шукати, ось у чому справа. «А цей дідусь із люлькою біля мене? — Войтех перевів погляд на Рамбовска.— Так ось хто має врятувати становище? Якраз! Знаємо ми таких дідків з люльками. Вони всюди однакові: такі на все готові, хоч небо прихилити, тільки не йдять до них з механізацією, та ще й інших відмовляють та відштовхують. Ну, не дай боже,— аж зубами рипить Войтех,— ось як воно тут, у цій прикордонній смузі.

І чого я, дурень, тому Карлові так сліпо вірив? Чому не взяв вихідного, щоб приїхати та й роздивитися, як робить кожен, хто сюди хоче переїхати? Ото навіжена моя квапливість. Тут я не зароблю й на сіль».

Він поставив келих на стіл так роздратовано, що аж скло задренчало. Ні. Це все не для нього. Тут лише час

марнуватиме. Він зробив помилку, що приїхав сюди. Але помилку можна виправити. Невже ж йому тут залишатися? Адже не закопатися туг, сто чортів!

Жилава, тверда, як корінь, рука лягла йому на плече.
— Що тебе турбує, хлопче?

Войтех роздратовано смикнувся.

— А я оце якраз про тебе думав,— говорить дід Рамбовсек.

— Про мене? — дивується Войтех.

— Авжеж, про тебе. Чи витримаєш ти?

Войтех струснув з плеча дідову руку.

Жінки завели пісні:

Зеленіють луки,
Зеленіє ліс...

— А чого ви питаєте саме про це? — відповідає Войтех питанням на питання, і в нього нема нітрохи охоти сповідатися перед цим дідком.

Дідок усміхнувся.

— От тобі й маєш! А про що ж би інше я мав питати? Це найголовніше питання в кожного, хто тут хоче осісти, у Петра чи в Павла. І ми, тутешні, охочі були б дізнатися про це. Їх уже сила-силенна сюди приходила і до лісу, й на поле. Та не всі zostались, багато повтікало.

Склянки дзенькнули.

— Пийте, людоньки, пийте. Завтра вже буде сухий день! — гукає Коржан і мружить очі на ласощі, з яких найсмачнішими в цю хвилину здаються пишні Кубещині пампушки: і ті, які він кусає зубами, і ті, які поїдає очима.

— Чого повтікали? — питається Войтех у старого, вимовивши з притиском образливе слово «повтікали».

— Повтікали, а як же інакше? Бачиш, тут кордон близько. Гори. Ті роблять своє діло. Один витримає й не злякається. А інший наче з марципана. В такому тумані, густому, наче каша, лазити через каменюки над прірвою. Вихор тебе шарпає, ледве душі не витрясе; а коло тебе й людей мало, й світла мало, і вітри мало. Наче сам нечистий по цих хуторах походив. А часом тут побачиш швидше кров, ніж гроші.

Войтех слухає. З дідової розповіді на нього війнуло величчю й суворістю гір. Старий продовжує:

— Ну, загалом кажучи, тільки одна-однісінька річ виганяє звідси людей.

— Яка? — перебиває Войтех.

— А те, що не дивляться навколо, що бачать тільки себе й більш нічого.

— Що це ви говорите? — спохмурнів Войтех.— Це ви про мене?

— Про кожного, хто на себе приймає,— допікає його дід, але погляд у нього добрячий, лагідний.

Кубешка тим часом продерлася крізь келихи й миски з ласощами аж до чільного місця за столом. Нахиляється до лісничого й зітхає йому на вухо:

— Я знаю, що значить овдовіти...

Бабуся Сланінова почула її зітхання й хихотить:

— Ви самі не залиштесь. Хтось уже, напевно, зазіхає на вас. Та таки й справді. Добра жінка над золотий скарб. Дочку віддали, тепер на вас черга.

Бабуся лукаво поглядає на лісничого, а її голова, трясучись від старощів, ніби відрубуює: ні, ні, ні, ні.

— Мати пречиста святогорська, і чого ви тільки не вигадаете, бабусю,— жахається про око людське Кубешка.— Але я не зарікаюсь,— вона заходиться сміхом і настовбурчується, наче курка, коли починає кублитися.— З господарством сама вже не можу впоратись. Віддала б усе молодятam, мали б з нього кращий ужиток.

— Нічого розумнішого зробити не можна,— підсідає до них і Воженілек.— Матей у роботі за чотирьох потягне. Тільки не знаю, чи не надто в вас до цього всього приросло серце.

Войтех чув усе. «Он як! Той вирвидуб накиває п'ятами з лісу взагалі, не тільки на жнива. А я залишився б там сам як палець!» Войтех зміряв поглядом широкі Матееві плечі. Дивиться навколо, сміється нишком Войтех на дідові слова. Нехай цей старий плете, що хоче. Саме тому, що Войтех добре дивиться навколо себе, він бачить, що тут залишився б, мов голий у тернині. Чим далі, тим це ясніше. Геть звідсіль. Геть.

А на чільному місці за столом тим часом думки плінуть далі: Кубешка прийде на Громовку, Коржан матиме добру жінку, добру господиню, але Зюзка — мачуху.

— А як Зюзка? — допитується бабуся.— Чи знайшла вже собі жениха?

Від згадки про жениха Войтех швидко підводить голову.

Карел удає цілковиту байдужість. Жує пиріг з маком, але сухий шматок застрягає в горлі, не може проковтнути.

Коржан, старий ласун, смакує вино, плямкає.

— Нічого не знаю про її жениха,— говорить,— одно тільки знаю напевно, що лісогубові дочки не віддам!

Карел почервонів, але Войтех і на думці не має, що слова лісного не тільки урочисте красномовство і що він бере на мушку його товариша.

— Моя рушниця Пепічка,— продовжує Коржан,— повинна передаватися в нашому роді з рук до рук, як естафета. Ми люди смертні, але ота зелена кров мусить бути вічно в коржанівському роду.

Войтех посміхнувся; він добре знає, як старі мисливці дбають про те, щоб не увралася їхня одвічна мисливська спадковість. В цьому вони просякли панськими звичаями. Карлові думки йдуть приблизно тим самим шляхом: «Отже, пнешся вище, якби якийсь інженерик-лісівник, то міг би одразу віддати». А він? Коли в нього й є надія на славу, то він не більше, ніж засмальцьований механік.

Войтех розглядається, щоб знайти Зузчиного залицяльника. Матей — недавно одружився. Карел — братиме його сестру в перших Алену. Бартош? Скидається на те, бо гарненький, вусики під носом, випрасувана форма. Ні, також ні. Має шлюбну обручку. Войтех з полегкістю зітхнув. Зузка досі нікого не має. Але що йому до цього всього? Адже він бачить цю дівчину вперше та й востанне.

Свої батьківські пояснення Коржан закінчує тим, що в Зузки часу ще багато. Отже, хто має на неї охоту, нехай її позбудеться.

Гості не наслідуються заперечувати ювілярові, але Зузка насупилась. Це батько їй на зло! Ще й при людях з нею поводитиметься як з маленькою або як з лялькою! В очах у неї блискає впертість. Войтех засміявся. «Бувало колись,— міркує він,— що батьки вмішувалися у долю дітей й уплутували сюди дукачі, скрині, сувої полотна, ниви, корови й ще всяку всячину. Сьогодні це справа серця, і по дівчині помітно, що не танцюватиме вона під батькову музику».

Лісник Бартош узяв скрипку й загравав на честь лісничого його улюблену:

Прекрасна Чехіє моя...

«Так ото найулюбленіша пісня цього Крконоша¹? — дивується Войтех.— Мисливство, вирішує сам доччину долю, а тепер ще сентиментальна пісенька,— це. стара школа, одразу видно».

Але скрипка бринить, наче теплий людський голос. Десять років тут живуть люди з усіх кінців республіки. В їх головах зринають спомини про колишні рідні місця, і стара пісня набуває нового змісту.

Прекрасна Чехія! Коржан забував мрією до Шумавських борів, Матею перед очима розкинулася родюча Гана з луками по обидва боки Морави, Кубешка бачить свої нужденні нивки на схилах Подбрдська, Воженілек — червоний відблиск розплавленого заліза кладненських гут.

Де тих борів стіна безкрая,
Що аж до обрію сягає...

Але поруч із спогадами, що мають уже невиразні контури, стоїть тут ясний образ їхніх нинішніх жител на кордонах батьківщини.

Рамбовсек заговорив голосніше, щоб перекричати скрипку:

— Так от, хлопче, ця прикордонна місцевість,— то іспит для людини. Його тільки статечні витримують. Тому сюди й не кличуть слабодухих.

«Що це сталося з дідом? Що він говорить? Невже я можу тут залишитись? Нехай старий править своєї хоч і до ранку. Що я тут робитиму? — Войтех схвильовано хапається пальцями за різок столу.— Я пішов на два роки на лісницькі курси з любові до лісу. Дечого навчився. Дечого вже й досяг. А тут, замість просуватися далі, я відступив би назад. І в цьому була б якась користь для лісу? І тут би я був на своєму місці? Безглуздя!»

— Мабуть, я тебе налякав,— заговорив дідок.— Але це вже так, хлопче: якби хто ложку зробив, то й дурень би кашу їв.

¹ Істоти з чеської народної демонології, владар Крконоських гір.

Войтех похмуро дивиться поперед себе.

На подвір'ї почали танцювати під Бартошеву скрипку. Қоржан ухопив Кубешку й починає з нею тупцяти, Матей танцює з Руженою. Вино з «Діани» й вино з Громовки прорвало загату трактористових розрахунків, і Қарел з піднесеною головою йде до Зузки. Так! Зараз він їй скаже велику новину, що вирішив узяти її за дружину й що прийшов сьогодні сюди для того, щоб сказати про це...

— Танець новому поселенцеві! — гукнула бабуся Сланінова.

— Так! Берці танець! У коло!

Войтех не розгубився й пропонує:

— Насамперед ювілярові.

— Попав пальцем в небо, хлопче. Спершу гості, а потім ми! — вигукує Қоржан. — Ану в коло!

З Бартошевої скрипки висмикнулися перші такти вальса. Войтех схопився. Легенько відштовхнув Қарла, що вже вів Зузку до танцю, схопив, навіть трохи нечемно, свою партнерку і от уже закружляв з нею під обстрілом десятків очей.

Гості приглядаються, на що він здатний. Чим більше нас тут, тим краще. Але важливо й те, хто прийшов до нас. Добра чи лиха людина?

Войтех хмуриться. Відчуває на собі погляди всіх, почуває, що коли піде звідси, то це буде ганьба. Серце в нього калатає. Міцно стискає дівчині руку, щоб хоч цим помститися за те пекло, в яке потрапив. Қарел стежить за кожним їхнім рухом.

Волосся в Зузки розвівається. В очах блискають іскорки, вона кружляє так легенько, що Войтех навіть не відчуває її в руках. Стиснув руку ще дужче. Зузці боляче, але вона мовчить. Щось мучить цього хлопця, думає вона. А що саме?

— Коли ви прийшли сюди, то були веселі. А чому тепер зажурились?

Войтех танцює. В обіймах у нього літня ніч з усіма пахощами й місячним сяйвом. Голова в нього йде обертом.

— І сам не знаю, — відповідає він, відвертаючи погляд.

Зузка зрозуміла, що він не хоче їй признаватися, й більше не розпитує. Скрипка виспіває пристрасний

мотив вальса. Войтех обертає свою партнерку, аж пісок під ногами рипить, хрумтить і підлітає вгору. В дикому темпі випереджає мелодію. Ноги в дівчини стрункі, і коли він кружляє швидко, вона ще швидше. Зузчина широка спідниця підлітає, волосся розвівається, все на ній і в ній лине вихором — і думки, і прагнення. Так вона досі ще ні з ким не танцювала!

Войтех уже нічого не помічає. Ніч, зорі, Громовка, гості — все це для нього не існує, він бачить лише свою танцюристку, зблизька заглядає їй в обличчя. Ні, такої гарної дівчини не бачив він ніколи. Войтех пригортає Зузку щільніше до себе, аж вона в талії зігнулась, і раптом кінець. Скрипка замовкла, біля Зузки стоїть Карел. Войтех не відпускає Зузки.

— Чи не досить вальсувати? — питається Карел, ніби жартуючи, але в його голосі бринить щось металеве. Потрапила коса на камінь. У Войтеха добрий слух.

— Ах, он як,— засміявся він; ще раз на прощання стиснув Зузчину руку й сказав Карлові тихенько: — Оце й є твоя лісівницько-лісорубна приязнь, так?

— Дурниці,— вибіхується Карел, але чимдуж поспішає до Зузки. Полька вдарила в барабанні перетинки прудким нападом звуків.

Войтех поступається, але кров у ньому кипить від Карлової зарозумілості. Славетний водій здмухнув Войтеха з шляху, наче сміття. Які наміри в Карла щодо цієї дівчини? Адже він ходить з Войтеховою сестрою в перших, Алена його чекає і вірна йому.

Карел танцює польку незграбно. Зузка з великим зусиллям розгойдує тракториста, який тримає її в руках, наче здобич, не дивиться ні праворуч, ні ліворуч, і коли повертається куди, то наражається на інших танцюристів. І от коли вони кружляють отак у колі, до Войтеха долітає усмішка дівчини. Чи справді йому призначена та усмішка — силкується зрозуміти Войтех. Чи Карлові? На наступний танець запросить її знову.

А тепер у колі сам ювіляр. Чому б нам не веселитись, як життя сприяє? Полька весело стрибає й з-під явора розходитьсь аж по лісах. Танцюристки міняються одна за одною, бабуся Сланінова, що трусить головою, Оліна, Ружена, Шімкова і, нарешті, найголовніша, Кубешка. Кубешка підстрибує, швидко дихає, пашить

теплом. Коржан бадьоро притупує, аж земля стугонить, розганяється, дріботить. От насолода!

Тепер Коржанові обійми глибші, ніж ліс.

— Сьогодні в мене найщасливіший день! — вигукує Коржан з кола. — Щастя мене полюбило! Сьогодні, якби отак у карти грати, мільйон би виграв!

Він на вершку блаженства, і всі барви цієї ночі. — чи місячна білина, чи чорнота тіней, — ввижаються йому як одна — рожева, ніби полонина, вкрита вересом. В рожевому світлі. бачить він сьогоднішній і майбутні дні.

В цю хвилину від «Діани» до Громовки наближається новий гість. Ступає крок за кроком, і ноги в нього все важчають. Притулився до плоту й дивиться на дику метушню. Ну, бодай тобі! П'ятдесятиріччя! Видно Коржана, як танцює! Це ж танець на вулкані! А нехай йому лихо! «Чи можу я засмутити йому серце в такий день? Ні, не сьогодні, краще вже завтра».

Вапенка вже відходить від плоту, але тут його зачули пси.

— Хто там? — гукає Коржан у темряву.

— Я, Вапенка, — відповідає приглушений голос.

— Го-го-го, Вапенка! Наш музика, — радіє Коржан. — Так заходь, братчику, та заграй мені. У Бартоша вже пальці задеревіли. Закуска та чарка ще знайдуться.

Вапенка пильно береться до тарілок і склянок, до того, з чим інші гості вже покінчили, а потім сягає по гармонію, щоб віддячитись. Розтягнув міхи з виглядом досвідченого музики, й танець завирував знову, настільки бурхливіший, наскільки стара гармонія верещить пронизливіше, ніж співуча скрипка.

Войтех стоїть під явором, спостерігає безладну крутанину, жадібно вдихає гірське повітря, але не може заспокоїтись.

Хоч він стоїть у затінку під деревом, куди не падає ні світло лампи, ані місячний промінь, у нього таке відчуття, ніби він увесь освітлений і ніби на нього дивляться десятки очей. А як той старий? Войтех здивовано знаходить його в колі. Дідок запхав люльку в кишеню, танцює, замітаючи порох полами, і голосно вигукує.

Коржан не хоче поступитися перед тестем і невтомно кружляє з Кубешкою. Сяє, сміється, скрикує, а його

партнерка відповідає йому закоханими поглядами, які до всього, що він скаже, додають: так, так!

Танець іде за танцем, спів за сміхом. Вапенка з гармонією ходить від гостя до гостя. Перевалюється з ноги на ногу й виграє кожному на вушко. Ніч починає бліднути, лісоруб мусить уже поговорити про свою справу, будь-що-будь. Та й шкода кожної години. Розтягає міхи, аж у вухах деренчить, і, нахилившись до Коржана, починає:

— Пане лісничий, я сам не радий, хай йому лих. Не радий, а надто сьогодні.

— Тримайся гармонії,— стримує його Коржан.

— Коли ж я мушу сказати. Я хотів завтра, та нехай уже буде сьогодні.

Коржан наставив вуха.

— З лісом зле, пане лісничий. Ми з Фердою знайшли жука на двадцять другій ділянці. Повно його по всьому схилу над Чортовою балкою.

Коржан сидить нерухомо, очі широко розплющені. Через гущавину численних вражень повідомлення поволі продирається до його свідомості. Але й тоді він не вірить. Відкидає:

— Що ти базикаєш, чоловіче? У лісі в мене чисто, як у світлиці. Нажлуктався та й верзеш казна-що.

Дехто з гостей починає вже звертати увагу. Вапенка, хитаючись, обійшов їх, заграв кожному пару тактів на вушко і поволі вертається до лісничого.

— Де пак насмоктався, я багато можу випити. Я знаю, що кажу: на схилі над Чортовою балкою повно жука. Щоб я так жив. Безліч. Що крок, то заражена деревина.

Коржан швидко повернувся до нього, але Вапенка вже плентається з гармонією вздовж столу.

Коржан незграбно підвівся. Перед очима в нього вирують вогненні кола. Він не бачить. Не чує. Тільки відчуває, що в нього все холоне. Він сперся о стіл, руки в нього трусяться, він хрипко дихає. Хочє щось сказати, та не може. На серці наче каменюка. А в голові щось калатає: так ось воно, твоє п'ятдесятиріччя! Ось твоє щастя! Він хапається за дзиглика, ступає до хати. Зузка біжить за ним. Гармонія грає, але танці припиняються.

Що сталося? Що з ним? Допитливі погляди звернені до Вапенки, але той поволі награв вальсика й ди-

висьє кудись у далину. Йому шкода Коржана. Але не мїг же вїн змовчати.

Зузка вертається за хвилину, вражена, блїда.

— Татковї зле, вибачте!

Гармонїя змовкла.

Зузка вїдводить набїк лїсника Бартоша та Воженїлка й передає їм батькїв наказ, щоб сьогоднї ранком чекали на нього на двадцять другїй дїлянцї бїля Чортової балки.

Гостї розходяться. Першїй їде Карел. Вїн нїчого не сказав нї Зузцї, нї Коржановї. Кубешка пильно придивляється до освїтленого вїкна лїсничївки й не рухається. Пїшла тїльки тодї, коли її покликала Ружена. Мати небесна! Що трапилося? Чому її нїчого не кажуть?

Войтех здивований. Якийсь тут дивовижний край. Дрїботїння, вигуки, смїх — і раптом похоронна тиша!

Бїля спустїлого столу, над недопитими чарками й недоїденими мисками, до яких часом, кружляючи, злетить яворовий лист, самотньо сидить Вапенка. З далечини чути, як ухають сови. Темрява над лїсом рїдшає, починає спадати ранкова роса. Пси збилися до гурту, поглядають на затихлий дїм і придушено гарчать на чужу людину, що лишилася тут сама, п'є та набиває кишенї шматками тортїв.

— Життя жорстоке, — спївчутливо говорить дїд Коржановї, коли почув, про що їдеться. — І якраз у такий день. Але бог дасть, це не останнїй твїй день, Йозїфку. Перемиг ти багато всього, переможеш і це. Не бїйся, ти не сам, усї тобі допоможемо.

Зузка стоїть бїля пригнїченого батька й нїжно гладить його тремтячу руку.

9

Коржан никає по крутому схилу над Чортовою балкою. Переходить вїд деревини до деревини, в колїнах у нього болить, але то байдуже: в цю хвилину вїн навїть не вїдчуває цього.

Лїс тут рїдшїй. Ялини ростуть купками, стовбури де-не-де вкритї гїллям аж до землї, у деяких зламанї верхївки. Це невисокї, присадкуватї деревини, якї витри-

мали тут усі віхоли та морози, іній і задушливий газ, що його інколи сюди заносить вітер з недалеких вугільних басейнів.

Коржан переходить навпоперек південний схил. Важкий запах тут аж голову запаморочує. Ялини стоять у квітучій, юній вроді, на вигляд повні життя, і навіть око досвідченого лісника не відразу помітить, що глиця на них посмутніла, трошки сіра, а мідний стовбур хворобливо пожовклий. Лісничий бачить, що Вапенка не збрехав. Коржан опинився посеред живих трупів. Коріда можна знайти скрізь, цілий схил у небезпеці. Ось чому ліс так дуже пахне! Це його передсмертне зітхання, оманливі пахощі зеленого верхів'ття, яке надовго переживає стовбур. Коржан пильно вишукує заражені дерева й ножем відколупує шматки кори. Під нею жук перетинає жили у випростаних стовбурах лабіринтом стежечок, перерізує дереву життєву нитку в найкращому віці.

За Коржаном посуваються Бартош і Воженілек, і обидва значкують для лісорубів заражені жуком дерева, обрубуючи кору. Нема іншої ради, лишається тільки вирубати всі заражені дерева, а тут зостануться западини, рідини, галяви.

У Коржана думка думку випереджає, і одна смутніша за іншу. Лісничий на хвилину зупинився, сперся об деревину й з-під заплющених повік бачить, як перед ним ніби стоїть Єжек.

Як він дорікав йому за кілька поламаних дерев та потоптаних саджанців,— мовляв, безсердечна людина. Коржан гірко всміхнувся, звертаючись сам до себе: «А в тебе, Йозефе, в тебе є серце, що ти допустив до цього?» Коржан згадує вчорашню гулянку, і його душу опадає ще більший смуток. Танець з Марженкою в випарах вина та ялівцівки ніби посилював його недбальство.

— Як же це так могло статись?— хрипить лісничий.— Адже ми тут нічого не занедбали?

— Анітрошки, пане лісничий,— упевнено відповідає Бартош,— весняне оздоровлення провели як слід. Підозрілих дерев звалили досить. Вчасно зняли кору, щоб жука сонцем спалити. Більше не могли нічого зробити. Але той бурелом позаторішній — лісоруби не встигли ще його очистити.

Коржан чує Бартошеві слова наче з далекої далечини. Співчутливо гладить він маленьку ялинку, в якій по корі стікають струмочки живиці, сльози, що ними деревина марно намагалася захиститися від короїда.

— Отже, навесні ми зробили все. А днів десять тому? — Коржан втупив очі у Бартоша.

Лісник відводить очі й занується. З упертою послідовністю повторює: зрубані дерева обчухрав, короїда, схованого в корі, спалив.

— Але тих дерев, що стоять, не оглянув? — вимовив суворо лісничий.

Тиша. Мовчанкою Бартош визнає свою провину. Проводить рукою по непоголеному сьгодні обличчі. Волосся, завжди прилизане, тепер розпатлане долішнім гіллям дерев, у ньому повно глиці. Високі чоботи блищать від роси.

Бартош роздратовано заговорив:

— Хто це спроможен зробити? Я? Я? А ви згадайте, що було десять днів тому. Пригадуєте? Ви склали відомості, а я вам допомагав. День і ніч над ними сиділи. Чотири дні це поглинуло. А зразу ж вам головний інженер ще дав скласти план проріджування на майбутній рік.

Воженілек вирубав новий знак смерті на ялині й сказав:

— Оті ваші прокляті проріджування! За якийсь рік ліс тут буде рідкий, як борода старого Патейдла з дев'ятох волосин. Та ще про ті проріджування треба писати кубометри паперу, а на це потрібен знову ліс, отже, знову проріджування, мов у зачарованому колі. Я не знаю, чи є який шлях, щоб вийти з цього кола.

Коржан зітхнув. Лісоповал, у якому він мусить також брати участь, давно вже не дає лісничому спокійно спати. Та лісничий знає, що це складна справа. Промисловості потрібна деревина, і ліс мусить її давати, це ясно. Але в промисловості деревини не економлять. Коржан жаліє кожне передчасно зрубане дерево й кляне, коли чує, як розкидаються ним на будівництві, по шахтах, на заводах і в господарстві. Але тепер не час викладати Воженілкові всі ці обставини.

Бартош продовжує про те, що йому найбільш допікає:

— Людина з головою поринає в папери, то коли ж, питаю вас, вона може ще облітати дві дільниці? А тепер одна дільниця така завбільшки, як раніше дві. Хто ж це спроможен зробити?

— Так, так, — докидає й Воженілек, перемагаючи задушливий кашель.— Це вони можуть. Наступати вам на п'яти за кожен неподаний клаптик паперу. Заради цих анкет, обіжників і ще не знаю чого, вам не залишають часу на ліс...

Коржан хоче щось сказати, але Воженілек продовжує рубати, як сокиркою по дереву:

— Добре ви їх пробрали, гайовий. Добре.

— Що там я? — стривожено говорить Бартош, якому не хочеться заслужити репутацію людини, що виступає проти начальства.— Це ви чуєте, як трава росте, чоловіче.

Воженілкове сухорляве обличчя опромінюється лукавою посмішкою:

— А ви не бійтеся говорити все відверто, гайовий. Викладайте їм усе, тим каламарям! Нам не дарують нічого, то чого б це ми мали дарувати тим, що сидять вище? Не знаю.

Коржан випростався й повільно сказав:

— Бартош занедбав, це безперечно, і якби не попередили нас лісоруби...

— Я? Занедбав? — обурюється Бартош.— Хотів би я знати, хто від мене вимагав би ще більше?

Коржан розмірковує. Суха, тепла година, спека — все це наче створене для жука. Все ніби змовилося проти нього. На стежці, що перетинає кручу, стоїть молода жінка з дитиною на руці, вітер вимахує різком її квітчастої хустини. Вона ховається за деревом і не намілюється покликати чоловіка. Дитина побачила камінь, що з гуркотом котиться по схилу, і зойкнула.

— Тихше, Єнічку, не бійся, — заспокоює його жінка.

Кучерявий хлопчик не боїться. Підкидається в матері на руках, пнеться, щоб краще бачити, як камінь скочується до урвища, і кричить:

— Мамо! Тамінь! Утітає, наце зайцатто.

Чоловіки почули дитячий голосок, і Бартош кількома стрибками опинився біля жінки.

— Що ти тут робиш? Чого хочеш?

— Нічого, — відповідає Баргошева несміливо й не

дивиться на чоловіка.— Лисичок хотіла назбирати на вечерю...

— Тату! — верещить малий, простягаючи до нього ручки.— Тату, візьми мене.

— Тут лисички? Қоло лісничівки ростуть, а тут ні! — гнівається Бартош і додає тихіше: — Іди додому! Іди. Тут усе як слід.

Але Бартошева бачить, що чоловік блідий, чує сопіння Воженілка, бачить Қоржанове стурбоване обличчя й не вірить.

— Пане лісничий! Пане лісничий! — несподівано звертається вона до Қоржана.— Що тут сталося? Чоловік прибіг од вас на світанні, навіть не ліг, бігав по кімнаті, аж дитину розбудив. Хіба я можу це витерпіти? Це ж і мене болить!

— Перестань, біжи додому! — гукнув Бартош.

— Він більше не може, пане лісничий. Скільки набігається! Аж уночі повертається додому. Працює за себе й за Рокиту, що його перевели кудись, але грошей за двох не одержує. Перший-ліпший лісоруб має більше, як він. А чи я можу куди на роботу? З дитиною?

— Перестань уже,— просить Бартош, але жінка не зважає на нього.

— Що з нами буде, пане лісничий? Нас ніби за це можуть перевести, казав. Скільки ми тут навовтузились, поки лісничівку впорядкували. Останні гроші на це викинули. А тепер мусимо десь починати наново? Ми не хочемо в інше місце. Я... я...— Жінка закінчує плачем, а дитина, дивлячись на матір, хлипає і собі.

Қоржан підійшов до неї:

— Не бійтесь, пані Бартошева! Прогонити вас ніхто не буде. Ти, Єнічку, не плач, бо не виростеш. Відповідальність за це...

— Боже мій! — злякалася Бартошева.

— Найбільшу відповідальність за все несу я,— твердо вимовив Қоржан і обернувся до лісу.

Жінка хвилиночку постояла, потім несміливо посміхнулася чоловікові й поволі пішла.

— Чи коли вимагали від лісників стільки неможливого, як тепер? Пане лісничий, скажіть самі,— хвилюється Бартош.— І коли є де який непорядок, то не в нас у лісі. І ви за нього не відповідаєте.

— Хе-хе-хе, оце ти за живе зачепив, гайовий,— труситись зі сміху Воженілек.— Справді, хтось таки змушує лісників до паперової війни, а ліс нехай гине від вітрів та води! Жук жере дерева, а ви жвакайте гори паперу, хе-хе-хе. А після того починається кампанія за ошадне поводження з деревиною! Чи це так і мусить бути, я не знаю. Але на вашому місці прочистив би я їх на зборах.

Для Коржана папери — смерть. Двадцять обов'язкових зведень на місяць допікають його більше, ніж ревматизм. Але хіба тепер час згонити злість? Прогавив жука на десять днів, однаково, чи була на те причина, чи ні. Про це його ніхто не питатиме. А догнати втрачений час буде нелегко.

Де взяти нашвидку стільки людей? Коржан втер рукавом піт з чола і безпорадно розглянувся по зараженому лісі. Знаки смерті вже скрізь біліють у далечині і в широчині, і їх усе більше. Можливості врятувати ліс усе зменшуються, а Коржанова провина все більше й більше.

«Бартоша буду сам захищати,— думає лісничий.— У нього жінка, дитина, він молодий, практика в нього невелика, але на мене, старого лісовика, це впаде всією вагою. Догана, переміщення або навіть і звільнення! Хто тоді за мене заступиться?»

Мертва тиша. Ліс ніби залишається той самий, але Коржан наче бачить, що діється під мохом, під корою дерев. Вода не може підніматися по жилах стовбурів угору, дерева не можуть пити, всихають, мруть від спраги. Коржанові здається, що він чує шемрання жучиних щелепів під корою, чує цілком виразно, аж у вухах у нього шумить, ніби він стоїть на вітрі. Лісничому здається, наче і в нього короїд перегризає жили. Наче і з нього швидко вийде життя. І він метається по схилу від дерева до дерева, наче поранений.

Коли докінчили значкування, Коржан на око прикинув кількість зіпсованого лісу, і в нього аж у очах потьмарилось. Стільки кубометрів!

Лісничий збіг до платформи, де лісоруби склали дерево на вантажні машини з причепами

— На небо ліземо, пане лісничий,— посміхається за-смаглий водій, якому на машину навантажили цілу гору дерева.

З двадцять кубометрів навалили на свого «годовни-

ка», аж страшно було ним їхати. Перев'язали тросами й пустили на склад у Мрачну. Коржан втиснувся між вантажниками, і п'ятитонка суне вибоїстим шляхом. Навіть твердий ґрунт угинається під нею, а в дерев'яних містків тріщать кості.

Водій Беда кляне на чому світ стоїть. Сварить лікаря Говшку за те, що той його так жахливо обкрутив. У Беді переламано четверо ребер, і доктор зробив йому на груді такий міцний панцир, що той заважає й не дає працювати. Йому ще треба було лежати в ліжку, а він уже машину водить. Його, лікаря, отак би виправити в такій гамівній сорочці хоча б на прогулянку. Він би жодним м'язом не поворухнув. А тут колоди навалювати. Бий його грім!

Вантажники регочуть. Вони, як і всі лісові робітники, дуже люблять хірурга Говшку. Адже рано чи пізно кожен потрапить до нього під ніж. Лікар розуміється на своїй справі, і робітники довіряють йому. Легше змагатися з величезними стовбурами, коли знаєш, що існує хтось, хто тебе одразу поставить на ноги, коли колода покладе.

І щастя мають ці хлопці, все в них гоїться. Мабуть, тому, що вони вічно в лісі, запозичили від дерев здатність заливати свої рани власним бальзамом, як дерева живицею. Лісоруби та вантажники всіх країн з міцного тіста: сьогодні хлопець лежить як неживий, прибитий кругляком чи втятий сокирою аж до кістки, ледве очима блимає, а завтра, тільки-но лікарі його трошки зашиють та поладнають, наче його хто живою водою покропив — уже майнув до лісу.

Коржан, затиснутий вантажниками, ледве дихає. Але ще більше тиснуть його їх розмови. Скільки всі вони мусять витерпіти за ліс! Тут найбільш помітно, який він важкий, цей дерев'яний хліб. Коржан знає, скільки лиха може наробити кругляк, часто слизький, мов вуж, і вагою на сотні кілограмів. А він, господар, громовський хазяїн лісу в зеленому жупані, він сьогодні почуває себе інакше, ніж лісові робітники. Не йому ліс, а він лісові заподіяв кривду.

Коржан хапає повітря й думає, що йому скажуть у лісовому управлінні. Вчора надіслали на п'ятдесятиріччя поздоровлення з відзначенням його самовідданої праці на благо лісу. А сьогодні?

У мраченському лісовому управлінні, в розпорядженні якого одинадцять лісництв, одинадцять таких Коржанив, зранку ще безлюдно. Перед лісниками велика праця — заліснювати старі галявини, що становлять справжнє народне лихо, засівати й нові поруби. Найголовніше завдання — поширювати розсадники, збирати насіння, засівати й висаджувати. Пестити дерево, починаючи від зернятка, між скелями, на найбіднішому ґрунті, на схилах, на неплодній землі. За такою землею не вболіватиме ні хлібороб, бо там не можна вибрати ниви, ні будівник, бо там не може вирости місто. Але ліс там мусить рости.

В будинку лісового управління, оточеному рядами лісницьких мотоциклів, галас. Лісники, призвичаєні до того, щоб перекичати вітер, відстань, мотори, в кімнаті теж не стишують голосу. Діє того ж, тут телефонні дзвінки, стукіт друкарських машинок, арифмометрів.

Директор Главач тут людина нова, і йому нелегко одразу ввійти в курс роботи управління. Головний інженер Замола, службовець енергійний і висококваліфікований, уміло напучує його.

Деслінське лісництво сповіщає, що для осіннього заліснювання великих галявин після бурелому йому не вистачає саджанців бука, необхідних для оздоровлення лісу. Замола раптом згадав, що громовські розсадники виростили їх більше, ніж було заплановано, взяв нового директора під руку й веде до інженера Душка.

Душек, з розпатланим білявим чубом і краваткою, що зсунулась набік, нахилиється над якоюсь картою. Карта стара, аж почорніла, а крайчики в неї пообгризали миші. Душек відкопав її в склепі мраченського музею. Ледве він побачив директора й Замолу, як одразу смикнувся й швидко прикрив карту паперами. Замола, проте, помітив його маневр.

— А що там у тебе, колего?

Душек піймався, наче школяр на пустошах. Що діяти? Мусить признатися!

— Це знахідка! Що ви скажете? — питає він, і його ясно-блакитні очі поблискують від хвилювання.

Замола, маленький чоловічок з чорними очима, залягнутими сірою плівкою втоми, посміхнувся.

— Тобі б архіваріусом у музеї бути, колего.

Душек підняв голову й роздратовано відказав йому:

— А ти, Замоло, повинен би знайти в своєму записнику те, що рік тому говорив про раєцьку лісову смугу. На цій карті можна зіставити твої погляди й сьогоднішнє становище.

Замола обернувся до директора, показав пальцем дату на ріжку карти й засміявся:

— Сьогоднішнє становище.

Директор дивиться туди, куди показав Замолин палець, і читає дату: 1835. Він спохмурнів. Сто двадцять років минуло від часу виникнення карти до сьогоднішнього дня. Але яка тепер епоха! Які темпи та обов'язки! А ця людина живе немовби на початку минулого століття. Главача терміново призначено сюди, щоб після раптового звільнення попереднього директора зміцнити керівництво. Щоб тут не точилися марні суперечки між фахівцями, як це було за його попередника, що занадто підлягав Душковим запарошеним теоріям. І минулого року мова йшла про раєцьку смугу, а тепер ось Душек починає знову те саме. Правду казали тоді в обласному управлінні, засуджуючи Душкову впертість як прояв незадоволеного честолюбства, що гальмує працю. Главач мовчки відвернувся від старої карти, але Замола не змовчав:

— Ти з кожної знайденої ганчірки робиш відкриття й зразу ж поспішаєш з висновками, колего. Відгадування затертих ліній. Нащо це робити тепер, в атомному віці!

— Я хочу трошки виправити свої ескізи на підставі цієї карти. Товаришу директор, я тобі це з'ясую. Ти ще не знаєш цієї нашої проблеми. Сядь на хвилинку.

Почувши оце «не знаєш», директор випростався, кинув оком на зотлілу карту й сухо спитав:

— Що тобі сказав цей пергамент про раєцьку смугу?

— Дещо говорить сама карта, а ще більше ті архівні записи, які я знайшов при ній,— пояснює Душек, піднімаючи гарячково розжевлені очі на директора,— на мою думку, це внесок у справу звеличення природи в нашій галузі. Дехто з мене сміється,— продовжує він, киваючи головою в напрямку Замоли,— мовляв, вишукує те, що було сто років тому. Це так. Але, зрештою, я хочу знати, що було й тисячу років тому. Нащо? Бо я хочу взяти

участь у тому, що буде за сто й за тисячу років. Розумієш мене, директоре?

Главач розуміє. Нездорове честолюбство.

— Говори далі,— підбадьорив він Душка. Чим швидше матиме про Душка повне уявлення, тим краще.

Душек використовує нагоду повністю. Розповідає, як тут, згідно з картою, виглядали ліс і країна сто років тому. Як пани й капіталісти в гонитві за швидкоростучим хвойним лісом замінили споконвічний мішаний ліс чорним морем ялин. Ялина заволоділа місцевістю. Але без співжиття з листяним лісом і ялина хиріє та занепадає. Без листяного лісу, що вберігав би її від бурелому, без птаства, що гніздилося б у вітах і очищало б ліс від шкідливих комах, без родючого гумусу, що утворюється з опалого листу лип, буків, яворів, ялина й навіть самий ґрунт вироджуються. Отже, тепер настав час, коли ми можемо виправити гріхи минулого.

— Не тільки можемо, а це наш обов'язок — повернути ліси до їх колишнього стану. Повернути їм здоров'я, силу.

— Фрази! Це все ми давно знаємо,— нетерпляче кинув Замола.

Директор пильно вглядається в Душків силует, що сіпається проти вікна. Вже сама Душкова зовнішність говорить про його неврівноваженість. Все в нього неприглажене, страпате.

— І не тільки це,— продовжує Душек,— ми мусимо досягти того, щоб ліси давали більше користі, ніж досі.

— Ясно,— похмуро буркнув директор.— Далі.

Душек провів рукою по білявому волоссі й захоплено малює картину лісу, який потрібно виростити.

— Весь край сяє свіжістю, скрізь — соковиті буки між темними ялинами. Розлоге верховіття гоїдається над молодняком. Гілля з пташиними гніздами шумить і співає над криницями. Чисті джерела ллються з лісового затінку протягом усього гарячого літа розкішним потоком. Над бистриною хиляться верби, граби, вільшина, захищаючи воду від жагучого сонця. І вода, кров землі, тече в долини, на луки й поля, до міст і заводів. Лісові ставки, давно захаращені, знову наповнюються водою, і над їх рівною гладінню знову з'являється водяне птаство, у глибині — риба. По небу тягнуться отари хмаринок — запорука дощу. Що прекрасне, те й корисне.

Здоровий мішаний ліс, посаджений згідно з особливостями ґрунту,— це роса, волога, життя. Життя для цілого краю, скільки оком можна доглянути, та навіть скільки не доглянеш...

Директор немало вражений. Гарно говорить, тільки навщо ж він йому все це викладає, наче школяреві? За кого він його вважає? Інженер хоче попишатися?

— Це все так, не суперечу, тільки нащо ж так докладно? — зауважив Замола з усміхом, але директор прочитав на його обличчі неприхильність до Душка.— Чи в нас нема іншої роботи, крім тільки втішатися тим, що колись буде? А як же наші завдання? Адже в нас із усіх боків усе горить. І той твій молодняк. Ради бога, та чи це ж не наше завдання досягти оцих самих мішаних проростів, але згідно з планом, у межах реальних можливостей?

Главач притакує. Ці казочки, може, й приємні для вуха лісівника, крадуть в управління дорожочинний час. Отже, вони відволікають від праці, яка сьогодні багато важливіша.

Душек важко дихає. Він ніби не чув Замолиних слів, та, мабуть, таки й справді не чув. Бере директора за руку і схвильовано говорить:

— Ти з Жатца. З місцевості, де ґрунт, колись родючий, поволі перетворюється в степ. Там ви добре знаєте, яку цінність має вода. Але наші гори — це тобі не низина, на якій ти працював десь там коло Лоун та коло Жатца. Ти тут новачок. Тут усе викликає здивування, все — сама несподіванка.

«Новачок. Ясно»,— говорить сам собі Главач. В це поняття вкладається те, чим він донедавна був. Директор відкинувся широкою спиною на спинку стільця, аж вона рипнула. Оглянув кімнату, і в око йому впав плакат на шматку паперу, оздобленому галузкою ялини та липовою гілочкою:

НАША МЕТА:

звеличення природи й зміцнення її творчих сил.

«Так, так,— думає директор.— Мета ясна, а Душек тут хоче притьмом відкривати Америку».

Душек дивиться кудись у простір і з запалом пояснює: людина тут іде торфовищем, між корчуватих смерічок, вересу та ситнягу, де не росте нічого, хіба що

карликуваті берізки, та болотяні сосонки, та осока, та журавлина. Де родиться тільки вітер. Але варто годину-дві пройти на південь, і вже стоїш у високому, пишному лісі, а ще трохи нижче перед тобою відкриваються сонячні схили, де могли б рости золоті ранети, персики, а може, й виноград.

— Я вивчаю це вже роками, директоре, а тут раптом іще ця стара карта. Мабуть, що вплутуюся в Замолин фаш. Але це мій коник, я мушу...

Замола приплющив стомлені очі. Знов починається та сама тяганина — Раець, Крамата,— яка за попереднього директора коштувала йому стільки часу й нервів. Знову на порядку денному та сама Душкова старо-нова сенсація, знову порушиться робочий лад у конторі. Але, мабуть, новий директор цього не підтримає. Здається, він одразу помітив Душкове неврівноважене бажання обов'язково висунутись і не потрапить на цей гачок. І справді, Главач підвіся.

— Ми марно витрачаємо час, товаришу Душек. Деслінське лісництво чекає відомостей, скільки саджанців бука ми можемо їм дати. Оце твоя справа. Отже, скільки?

Душек розгубився. Його мова втратила впевненість:

— Напам'ять — це важко... Але я з'ясую зараз... Так ти не хочеш про цю карту? Це також має зв'язок...

— Добре, добре, про це іншим разом,— нетерпляче уриває Главач.— А зараз потрібні ці відомості. Я хотів би знати, котре лісництво виростило яких саджанців понад план. Ми б могли допомогти іншим управлінням.

Душек нервово копирсається в паперах. Між ними шелестять аркушки кальки з кресленнями, на яких написано «Раець», а купка кольорових олівців розкочується на всі боки.

— Швидше, швидше, колего,— квапить Душка Замола.

У коридорі чути тупіт важких чобіт. До кабінету вривається Қоржан. Розкуйовджений, червоний, і гукає ще з дверей:

— Погано. Страшна річ. У лісі жук. Цілий схил над Чортовою балкою!

Лісівники швидко обернулися до лісничого.

Қоржан дивиться широко розплющеними очима, ба-

чить трое облич, але бачить невиразно, наче крізь якусь каламуть, а навкруг них кола, ніби навкруг місяця.

— Навіщо ж цей сполох? — озвався директор, який від щирого серця ненавидів усякі пишномовні перебільшення.— Такий старий лісівник, а знайшов жука — летить до нас. Вирубай, проведи оздоровлення, та й усе.

Коржан поволі починає розпізнавати обличчя. Пізнає смугляве, нерухоме з ляку обличчя Замоли, бліді Душкові щоки, облямовані розкуйовдженим волоссям, директора з наморщеним чолом і сталевими очима. Коржан швидко відвернув очі від цих облич. Засміявся гірким сміхом:

— Оздоровлення? Ви думаєте, що там одне вогнище, та й те, як долоня? Ото ж бо й воно, що не як долоня, та й не одне. Це катастрофа. Ох, лісе ж мій бідолашний!

— Ви, старі лісовики, всі дуже письменні,— гнівається директор.— Людину зразу починає судомити від цього вашого красномовства. Ми цифри хочемо чути!

Коржан витирає хустинкою піт, що виблискує в нього на чолі.

— Я не мав часу порахувати точно. Але буде на цілі тисячі кубометрів. Не перебільшую, кажу, як є.

— В якому це місці? — схвильовано питає Душек.

— Там, де позаторік був великий бурелом,— відповідає лісничий.— Лісоруби через нестачу людей не прочистили лісу як слід, там залишалися поламані верхки дерев і необроблені стовбури. Це перейшло ще далі. Вогнище за вогнищем тягнеться від двадцять другої дільниці аж під Білу скелю.

Душек іде до стіни подивитись на карту. Директор міркує голосно:

— Там у тебе тільки жінки та дихавичний Вожені-лек. Де візьмеш людей?

Коржан знову почав бідкатися:

— Скільки живу, не було на мені жодної плями. Глядів того лісу, як ока в голові. Ви ж знаєте, скільки я з тим жуком намучився. Уже начебто в жмені його тримав. От-от здавалось, що позбудусь його зовсім, і раптом...

— Реєстр заходів проти короїда з собою маєш? — перебиває Замола.

Коржан з розчервонілим обличчям, на якому набрякли жили, витягає з шкіряної теки зошит.

— Справді погано,— болісно зітхає Душек.— Короїд якраз на верхів'ї Бублави.

Директор дивиться на карту.

— Отут,— показує Душек,— саме тут, де повинні були берегти кожну деревину.

Головний інженер перегортає сторінки реєстру:

— Все як слід. Жука ви там ліквідували — звалили підозрілі дерева, обчухрали вчасно.— Замола поглянув у відчинене вікно, в яке входить струмінь гарячого повітря.— Це все погода. Суш, спека, в деревах не було досить соку, щоб залити жука живицею.

Коржан знову починає свої скарги, перемішані з зітханнями.

— Та годі вже лементувати,— спинив його директор.— Шукай краще людей.

Коржан дивиться вниз і вимовляє слово по слову:

— Але ж... ви не знаєте... найгіршого. Ми цього не побачили... відразу. Жук уже наче зернятка рису.

Гнівні й перелякані голоси схрещуються, перегукуються, й усе це летить на Коржана, як під час бурі пил у вічі:

— А чого ж ти так дляєшся?

— А що ви там робите? Спите, сто чортів?

— За три тижні жук вилетить, заповнить тобі півлісництва, а що потім?

Коржан стоїть нерухомо. Так, цього він і чекав. Точнісінько так. Плечі в нього опали, серце в грудях не б'ється, а болісно здригається, калатає. Щось підступає аж до горла й перешкоджає дихати.

— А як же Бартош? — питає головний інженер.

— Бартош підозрілі дерева оглянув, але не помітив, що серед здорових є заражені ялини. Якраз два дні йшов дощ, то дірочки всі замило. А потім цілий тиждень не ходив у ліс, до ночі мені допомагав складати звіт. У нього дві дільниці, не встигає з цією площею. Бартош — людина кмітлива, але досвіду великого ще не має. Та й потім у нього жінка й дитина.

— Де ти візьмеш людей, питаю тебе? — повторює директор.

— Сто років тому в здоровому мішаному лісі,— почав Душек,— жук ніколи не розплоджувався, не загрожував такою катастрофою. Оця стара карта ясно пока-

зує, що тут раніше було. І коли я весь час налягаю на той Раєць...

— То що ж? — підскаочив Замола.— Ти й короїда використаеш на те, щоб зняти куряву в нас під носом цієї старою ганчіркою?

— Протестую! — вигукнув Душек.— Це справді ганчірка. Але корисна, повчальна.

— То ти, колего, не придумав нічого кращого, ніж напасти на нас у таку погану хвилину за те, що ми за одну ніч не можемо перетворити наші хворі ліси в мішаний ліс? — питає Замола холодним голосом.

— Досить уже суперечок,— гостро сказав директор.— Це сюди зовсім не стосується. Тут мова йде про ліквідацію жука.

Замола довгим кроком міряє кабінет. «От ще не було мороки,— думає.— Скільки нам ця недбалість завдасть турбот і праці. Скільки на це піде зусиль і грошей. І все на шкоду іншим справам».

— Але ти відпокутуєш це! Ще й дуже! — погрожує він лісничому.

Коржан благально дивиться на директора. Страх перед звільненням видно у нього на обличчі, як на долоні.

Директор знає старих лісничих. Хиби тягнуться за ними довгою низкою, як буденні дні за неділею. А проте є в цих бороданів багато гарного. Збуди такого опівночі, після півночі, коли тільки тобі заманеться, гукни, що з лісом погано, на гарячку не зважить, хворий підніметься й піде віддати за свій ліс останню краплину крові. Справді, занедбав. Але переміщення? Або тим паче звільнення? Невже ця людина не зробила нічого доброго?

— Слухайте, товариші,— звернувся директор до Замоли й Душка.— Позавчора ви мені дали підписати подяку Коржанові за тридцятирічну самовіддану працю на благо лісу. Це що, була тільки формальність?

— Ні,— одночасно відповіли Замола й Душек.

— Так от. Карати людей, щоб цим був кінець кінцем покараний і ліс? Смикати їх увесь час сюди й туди? Це недобре. Це кожного тільки вимучить і знеохотить. Чим довше лісничий на одному місці, тим краще він знає свій ліс.

Коржан прилип очима до директорових губ.

— А ти, лісничий, запам'ятай одне: якщо не подолаєш жука раніше, ніж він вилетить, то буде тобі лихо.

— Зроблю все, що зможу! — вигукнув Коржан.— Чому ж не зробити?

— А люди? Людей знайдеш? — аж скрикнув директор.

— Шукатиму. Якусь бригаду. Пошукаю в районі.

— Під час жнив? — сумнівається головний інженер.— Ані душі не зягнеш у ліс. А оленя вистежив?

Коржан не може отямитись від здивування, що Замола звів розмову на оленя.

— Вистежив. Шестирічний, з нерівними рогами.

Та Замола його вже не слухає, він просить, щоб селектор з'єднав його з Подгорською паперовою фабрикою.

— Скажу, щоб головний бухгалтер Іранек приїздив уполювати обіцяного оленя й попросу його, хай нам звідти надішле бригаду на короїда,— говорить Замола і звертається до лісничого: — Не журись, брате. Готуй усе для бухгалтера й для бригади. Запевняю тебе, вони швидко будуть там.

Коржан клацнув закаблуками, як це в нього залишилося в крові ще з часів пана графа, і бурмотить подяку.

— Іди вже, йди,— підганяє його Замола.— Роботи в тебе по вуха. Кожної хвилини шкода.

Коржан вискочив з лісового управління на мраченську станцію й побіг до автобуса, що от-от мав відходити.

Франтішка хвилинку тихо постояла перед чоловіковою кімнатою, вагаючись, турбувати його чи ні.

Душек сидить над своїми ескізами й планами. Коло нього на столі, на полиці, долі купи книг, гербаріїв і газет. У шафах грудки породи, шматки деревини, зразки ґрунтів. Фіранка на вікні, яку власноручно вишивала Франтішка, здається, звідкись заблукала сюди. На стінах самі діаграми, самі карти, самий ліс, і між цим усім губиться маленький знімочок, на якому сфотографована Душкова родина під час прогулянки на верхів'я гір. Хлопці тримають у руках туристські палиці, мати, пи-

шаючись, посміхається до них, а батько замислений, як завжди.

Душек іще в роки навчання мріяв про наукову роботу. Але на родину асистентського заробітку не вистачало, отже мусив іти працювати. Спершу Брандис, після революції — прикордонна смуга. Проте нахили до роботи дослідника залишаються в нього ще й досі.

Франтішка — вчителька мраченської восьмирічки. Вона й чоловіка приєднала до юрби своїх учнів. Але Душек-старший не належить до найкращих її вихованців. Навпаки. Наче глухий, не чує, коли його кличеш їсти, забагато палить, кишені набиває всілякими камінцями, глиною, шматками кори і ще хтозна чим.

Жінка тихо відчинила двері. Душек похмурий. Це вже вечеря?

— А ти ще не полуднував?

Ага. Забув. Кава стоїть тут, він до неї навіть не доторкався. Випив її зразу й очима благає дружину, щоб не зачіпала його.

— А як же булочка?

— Я не голодний.— Він унікає її докірливого погляду, скерованого на ескізи.

— Ти вже знов оцим мучиш себе й нас? — починає Франтішка. Душек поклав обидві руки на кальку.— Роки проходять, а ти все однаковий. Хлопці весь час без батька, я — без чоловіка. А через віщо? Через якусь ману, що з неї ніколи нічого не буде...

— Ні, Франтішко. Це не марна праця. А тепер якраз найгірше: мушу переконати нового директора...

Обурена Франтішка не стрималась:

— Ти продовжуєш? Та як же ти хочеш переконувати нового директора, коли його й призначено до вашого управління саме для тебе, проти тебе?..

— Я знайшов у музеї стару карту, перероблю свої дані згідно з нею,— і впертий вираз його очей свідчить, що Франтішка марно намагається йому забороняти.

Франтішка гнівається.

— І знов усе полетить під стіл, як торік. Ти тільки лісівників з управління обурюєш,— нападає вона на чоловіка з дедалі більшим роздратуванням.— Ти тільки непомітний референтик, який має виконувати, що від нього вимагають. А ти, наче професор, декого повчаєш та картаєш. Адже...

— Почула б ти,— засміявся Душек,— що я сьогодні директорові говорив. Він знає так наш ліс, як іспанське село...

— Чому ж ти не полишиш цього завдання на Замола? Хай той і говорить йому, що треба...

— Замола, Замола! Він що, повинен втаємничувати його в план, який склав я?

— Ти? — повторила Франтішка, здивовано поглядаючи на чоловіка. А потім знову покрутила головою.— У тебе вже очі зіпсовані від тих твоїх мап, скрізь тобі не щастить, скрізь тебе чекає сама ганьба, а Замола йде вгору. Сьогодні мені Замолиха говорила, що його переводять в область...

— Як? Його? — мало не скрикнув Душек.

— Його, не тебе,— сухо відповіла Франтішка, й голос у неї став суворий.— Він працює розумно, а от ти женешся в пільму за якимсь приви́дом. І тобі не шкода змарнованого часу, не шкода нас?

Душек розгорнув першу-ліпшу газету, щоб показати, що хоче мати спокій. Франтішка зітхнула.

— Добре. Працюй. Я піду з хлопцями сама.

Виходить, але в дверях обертається, очі в неї блищать.

— А як же я? — говорить страдницьким голосом.— Я весь час сама, навіть слова ласкавого не почую, словечка...— не доказала й вийшла.

— Фанінько! — злякався Душек.

Але дружина не вертається. Він устав і підійшов до дверей. «Не чула чи не хотіла почути?» — думає Душек з жалем і неуважним поглядом спиняється на карті. Бере олівця, але не креслить, стискає його в руці. Думає.

11

Там, де колись калатав монастирський дзвін, де бо-соногі францисканці бурмотіли безконечні молитви та крали час у бога, вже не лунає Ave Maria. В цих склепистих будівлях сьогодні з гуркотом труситься важке брусся, розмелюючи деревину на дерть, а машини перетворюють цю сіру кашу в широку стьожку паперу, що тягнеться з машини одним шматком, як полотно.

Там, де на чотирикутному подвір'ї росло повно запахущого зілля й на зрубі водоймища воркотили голуби, присипляючи ченців, де холодні келії вбивали в людя і слъози, й сміх, там, де неплідно жевріло марне життя, нині кипить змагання робітників папірні з часом за план і господарство.

Головний бухгалтер Володимир Іранек проходить виробництвом. Коли він біжить, засапавшись, по фабриці в чорному бавовняному пальті, то нагадує гайворона, що ловить жуків на ниві. У коридорах на протязі пальто надимається й розвівається, в майстернях опадає й висить на похилих плечах. Іранек щохвилини спинається, а коли ніхто на нього не дивиться, притискає руку до грудей. Йому здається, що так він стишує гострий біль у серці. Дихне глибше й іде далі. Де з'явиться його попелясте обличчя й доглядливе око, всюди починається насмішкувате шепотіння: Деригріш. Іранек у бухгалтерській книзі, над якою він владар, бачить поступ фабрики, як у дзеркалі. Бачить, чи папірня виконує план рівномірно, чи відомості на заробітну плату сумою не перевищують відомостей на реалізацію продукції. Так, як увечері вміє вичаровувати на піаніно з нот сонату чи фугу, так може на фабриці вчитати з цифр складений хорал усіх виробничих процесів. Цифри йому розповідають усе. Знає про кожен брак, знає, де на виробництві відбувається непродуктивна праця, знає, яка вартість продукції й якою вона мусить бути.

Але цього йому не досить. Хоче все бачити на власні очі і, викликаючи посмішки робітників, день у день ганяє по виробництву.

Як де-небудь затримка, вже втручається, вже викликає диспетчерський відділ, уже біжить на місце сам. І куди втрутиться, скрізь викличе неприхильність: Деригріш, Деригріш.

А сьогодні тих Деригрошів ціла злива, бо дехто знає, що Іранек на госпрозрахунковій нараді вимагатиме зниження премії Еманові Хловпку, механікові поточного ремонту, який, згідно з якимись Іранковими спостереженнями, не хоче здавати старого матеріалу. Що для Іранка гроші, те для механіка — кожен шматок заліза, який фабриці ачей же знадобиться колись. Присадкуватий механік Хловпек, веселий товстун, у якого від сміху безперестанку труситься живіт і три підборіддя,— най-

улюбленіша людина на фабриці, а Іранек — найзненавидженіша.

Тому фабрика повертається спиною до Іранка, фабрика солідаризується з Хловпком, бо — сьогодні ти мені, а завтра я тобі. Але ж і нелюд оцей Іранек! Ані дрібнички людині не подарує, ані шага не промине, цифрошпигун нікчемний. Хай би вже їхав собі у відпустку. Хоч трошки спочили б від нього.

Папірня вся пашить злістю на головного бухгалтера, здається, що звідусіль аж іскри вискакують і прізвисько Деригріш гримить уже і в гуркоті машин.

А як же з тією його відпусткою? Чи справді він поїде? За сім років роботи на фабриці відпустки ще ні разу не брав. Хоч часом і хворів, але зрікався її рік у рік, у серпневу спеку ледве дихав, а лікареві вперто повторював:

— Тут я виконую функції державного контролю, докторе, а не ти. Економія на виробництві сьогодні над усе, а я поїду кудись, де мені від самої думки стане гірше?

І не їхав, викликаючи в багатьох розчарування. Але є багато й таких, що дивляться на Іранка інакше. Особливо нині, коли фабрика має на деякий час залишитися без догляду й пильності надмірно сумлінного бухгалтера, виникають побоювання, чи не опиниться виробництво в скрутному становищі.

Багато хто тепер починає зважувати й розуміти справжню вартість Іранка. До голосів тих, котрі верещать, що, мовляв, виробництво спочине, поки Іранка якийсь час тут не буде, долучаються тепер і інші. Чим більше співробітники папірні міркують про Іранка, тим ясніше їм, що це він допоміг витягнути фабрику з постійних збитків. Що він її разом з іншими поставив на твердому господарському підмуркові. Що і він має велику заслугу в тому, що фабрика пишається перехідним прапором Міністерства лісів і деревообробної промисловості. Він — гросмейстер бухгалтерії, як його називає адміністрація.

Іранек упевнився, що його попередження були марні: матеріал і далі валяється на підвір'ї. Хловпек, мов на зло, навіть не доторкнувся до нього. Іранек щось записав, зітхнув і повернувся до свого кабінету. Продиктувавши секретарці Інструкцію для свого заступника, про-

чийшає окуляри й, мружачись короткозорими очима, нервово спостерігає, як дівчина виправляє незначні помилки в надрукованому.

— Це зайве, Карлічко, адже він і так зрозуміє,— незадоволено бурчить він, несвідомо шкодуючи й тих кількох хвилин, що будуть витрачені на виправлення друкарських помилок.

Карлічка — працівниця дуже сумлінна й старанна, вона хвилинку вагається, чи послухатися. Потім вирішує таки послухатись, витягає інструкцію з машинки, але не відходить. Двоє карих очей дивляться на Іранка, що вже готує цифри до наради, і дівчина промовляє майже з материнською ніжністю:

— Що будете полуднувати? Поставити вам чаю, чи, може, молоко питимете?

— Зараз не маю часу, Карлічко. Потім, потім...

— Так пізно вже, а ви ще нічого в рот не брали. І ліків не приймали. Знов приступ буде.

Іранек встав.

— Оцього ще мені не вистачало! Де я подів ті ліки?

— Я поклала вам у шухляду,— сказала Карлічка.

Іранек ковтнув таблетку й запалив сигарету.

Задзеленчав телефон. Карлічка підняла трубку: голова завкому. Іранек узяв трубку в неї з рук і вдихнув у себе дим з такою енергією, що аж утягнулись його поблідлі й зів'ялі щок.

— Що? Знову зломлена нога? — Іранек пускає в трубку дим і розлючені слова.— Цей футбол для фабрики гірший за чуму. Після кожного матчу в півдесятка робітників ноги в гіпсі, а я маю повну голову клопоту, бо графік наш одразу падає. Хіба так далі може тягтися? Я не знаю, що це таке: з прогульниками вміємо боротися, а перед футболістами пасуємо. Цей дурний футбол загрожує нашому планові, а завком тут глухий і німий...

— Пане Іранку. Тихше. Обережніше,— шепоче Карлічка, прикладаючи пальця до губ.

— Не заважайте,— незадоволено кидає Іранек.

— Але голова завкому...

— Тихо,— спиняє її головний бухгалтер, а в трубку знов сердито говорить: — Хотів би я знати, навіщо існує культсектор? Чому він не помічає цього розгардіяшу? Навіщо ви тоді посилали його на курси? Він водить спів-

робітників до театру на найгірші п'єси, дає їм нудні книги. З фабричного радіовузла чути тільки пісні про працю, і цим він навиває на людей нудоту. А потім хоче врятувати зіпсовану репутацію футболістом, який нам калічить людей. І не говорить. Це так і є.

Карлічка, бачачи, що говорити далі ні до чого, підсуває Іранкові шматок паперу: «Наживаєте собі ворогів. Культсектор — затятий футболіст, голова завкому та-кож!!!»

Але ні три знаки оклику, ні відчайдушний вираз обличчя Карлічки — ніщо не вгамувало Іранка.

— А ти також потураєш, голово. Добра мені рахуба. Ну, так залишайся після роботи на другу зміну та сам ставай біля машини замість Ванька, самовідданого лівого захисника з блискучою технікою, бо в нього тепер права нога перебита. Ви, футболісти, давно вже п'єте з мене кров. З першого числа заведу на вас покарання. Так! Дорого вам коштуватимуть голи... ви... ви...

Іранек брязнув трубкою, знову підняв її, мить послушав і знову обережно поклав.

Карлічка благально звертає до нього карі очі:

— Ви не повинні хвилюватись. Це вам шкодить.

— Не хвилюватися? Сьогодні? — вибухнув Іранек. — Саме сьогодні я мушу тут усе струснути фортиссімо. Перевернути все виробництво догори дном, всім віжки підтягти. Бо інакше після відпустки не залишиться каменя на камені. Наче я не знаю!

— Могила ви собі копаєте, — обурилася дівчина. — Подивіться в дзеркало. Білий, як стіна. А однаково не дочекаєтесь подяки. Адже знаєте, як на вас у цехах кажуть: Деригріш. Ось що ви маєте за все. Ну, то як, — переходить вона на суворий тон, — будете їсти чи ні?

— Дуже прошу в такому разі трошки чаю. Або ні. Краще, як вернуся з наради.

— Що ви, власне, маєте від життя? Через роботу вже навіть до тієї своєї музики не дістанетесь, — Карлічка пробує заграти на найделікатнішій Іранковій струні.

Головний бухгалтер, безжалісний Деригріш, одразу змінився. Бліде обличчя зарум'янилось, короткозорі очі за грубими окулярами засяяли.

— О ні, це не так, Карлічко. Щовечора граю Сметану, Баха, Яначка. Щовечора. Хоч хвилинку. Без музики я б усього цього не витримав. — Іранек змовк і заслу-

хався: благовторні мелодії забрнілі в його самотницькій душі.

Він ще раз глибоко затягнувся димом, загасив сигарету й вийшов.

Карлічка сіла на дерев'яне Іранкове крісло. Ніжно гладить рукою поруччя, на які мить тому він спирався, і думки її поймає смуток. Яка це дивна людина. Не їсть, хвилюється, весь ліками пропах, палить сигарету за сигаретою. Як він підупав останнього часу. Блідий. Руки трясуться. Кожен би дав йому п'ятдесят, а не тридцять шість. І все марно — не слухає, не помічає. Карлічка перестала гладити поруччя крісла й шулиться. «І мене не помічає...»

Задзеленчав телефон. Карлічка подивилася на апарат з ненавистю. Знову хтось, що схвилює його, завдасть йому турбот. Неохоче підняла трубку і відразу впізнала голос Іранкової матері.

— Добрий день. Ні, в цеху, — тепло посміхається Карлічка. — Звичайно, ще не полуднував, але я вже готую йому чай. Так, як ви хотіли, пані Іранкова. Змушую його їсти. Ах, нема за що. Я охоче. Так, до побачення, до побачення.

Ідучи на нараду, Іранек мусив зупинитися на початку довгого коридора. Ноги в нього обважніли. Не може йти далі. Коридор не має краю і десь удалині губиться в суцільній темряві. Притулився спиною до стіни й намагається глибше дихати. Але думає про механіка Хлопка.

«А що, коли змовчати на цей раз? — стомлено думає Іранек. — Нащо мені збільшувати собі кількість ворогів? Хіба я не можу, кваплячись перед від'їздом, дечого забути? Ні. Безглуздя! Нічого не треба забувати.»

Він хотів зрушити з місця, але втратив рівновагу. «Дурниці! Невже я такий уже слабодухий, що не витримаю, коли мені хто добридень не скаже?» Зібрав усю волю і, тримаючись за холодну стіну, йде, хитається, але йде.

Госпрозрахункова нарада сьогодні бурхлива. Головний бухгалтер зробив звичайне повідомлення про хід роботи на підприємстві й тепер чекає на пропозиції тресту.

Потім на порядку денному стоять ще інші турботи, й кожна з них якось торкається Іранкових функцій: електростанція через нестачу води вимикає струм, і ма-

шини простоюють. Справа економії дерева шкутильгає. Нова турбіна не має якоїсь дрібної деталі, що її не можна дістати, отже, вона не працює, і дідько зна, коли працюватиме. А план складений уже з врахуванням її.

У головного бухгалтера гуде в голові. В його розладнаній уяві всі труднощі в роботі папірні розростаються до жахливих розмірів. Йому здається, що все тут занепадає, рипить, стогне. Регулярний ритм праці перетворюється в хаос звуків, у жахливу какофонію, ледве він поїде в відпустку. Турбіна, відомості на заробітну плату, прогули, аванси, дотації, травмовані руки на перев'язі, ноги в гіпсі.

Іранкову душу охоплює переляк за стан фабрики, він зацькованим поглядом перебігає по обличчях учасників наради, але директор уже надає йому слово.

Іранек устав і почав з зусиллям:

— Механік Хловпек недбало ставиться до своїх обов'язків. У нього деталі порозкидані й іржавіють. Пропоную знизити йому премію...

Іранек не закінчив. Усе навкруги пірнуло в темряву, сигарета випала з руки, голова стукнулася об стіл.

Члени ради посхоплювались. Першим до Іранка підскочив директор.

— Владю! Владю! Що з тобою?

Хтось біжить відчиняти вікна. Чийсь голос гукає в трубку, викликаючи фабричного лікаря. Чиясь рука подає склянку води.

За хвилину прибіг лікар і робить Іранкові ін'єкцію. За мить Іранек розплющує очі. Але знов їх заплющує, бо їм боляче від колючого денного світла. Та Іранек не зважає на це й підводиться. Ледве ставши на ноги, він рішуче каже:

— У відпустку, товариші, я не поїду.

Всі на нього поглядають здивовано. Як? Після того, що сталося? Навіть тепер не хоче їхати? Але лікар невблаганний: негайно ж додому й готуватися до від'їзду. Вирушити завтра вранці. Ліки не допоможуть, тільки путній відпочинок.

Іранек сперечається з ним скільки сили. Та сили якраз небагато, тому швидко замовкає, тільки заперечливо хитає головою. Не поїде.

Прибігла Карлічка й повідомляє Іранка:

— Вас викликає Мрачна, лісове управління, інженер Замола. Оленяче ревище почалось, і завтра вас чекають.

Іранек заперечливо махає рукою, але дівчина продовжує:

— І їм потрібно надіслати бригаду для допомоги. З'явився короїд. Інженер просить у вас людей. Чекає на відповідь...

— Я нікуди не поїду,— сказав Іранек.— Але бригаду їм мусимо послати. Вони наші підшефні, отже, короїд — і наше лихо. Погоджуєшся, директоре? Хто тут є з завкому? Згода?

Дістав згоду й пішов довгим коридором до свого кабінету.

— А я не згоден! — крикнув директор, випередив Іранка й сам узяв трубку.

— Хвилинку. Зараз,— заспокоїв він лісівників, що напружено чекали на відповідь, закрив трубку долонею й звернувся до Іранка: — Ти поїдеш у відпустку, Владю. Ясно? Коли вже нам лікар сказав, як стоїть справа, я сам тебе виправлю, чи по-доброму, чи то силою. Отже, щоб ти це знав; я повідомлю їх, щоб чекали тебе й бригаду: Карлічко, прошу вас, біжіть до радіовузла, нехай люди зголошуються до бригади.

Іранек махав руками, протестував, але директор як сказав, так і зробив. А коли скінчив розмову з Мрачною, по-дружньому схилився до приголомшеного Іранка:

— А тепер поговорімо трохи сам на сам. Останнім часом ти починаєш бути нечемним з людьми...

— І завжди буду! — вигукнув Іранек.— Це не я нечемний. Це мої обов'язки неприємні. А без дисципліни тут усе розпадеться, як картковий будиночок.

— Ну добре, товаришу, але всього в міру. Люди скаржаться, та я знаю, що ти не лихий. То все твоя хвороба. Тому ти мусиш їхати й перестати супитись на весь світ,— посміхається директор, частуючи Іранка дружнім стусаном між ребра.— Владю, Владуку. Завжди ти кривишся, як середа на п'ятницю. Ну, всміхнись хоч трішки. Бачиш, як це личить тобі. Отак. Це людям подобається. Весело до всього ставитись. Та щоб ти там у лісі не вгруз у яку роботу. І не наважуйся! Відпочивай, спи, читай, гуляй. Така собі спокійна мисливська хатка, це буде для тебе ідеальний відпочинок. І нехай

щастить у полюванні. Потім хвалитимешся нам, як оленя взяв на мушку. От побачиш!

Там, де гори зелені,
Там пасуться олені..

Робітники поглядають на гучномовець фабричного радіовузла.

— Що це? Сьогодні ніякої праці, ніяких закасаних рукавів? Сьогодні олені? Мабуть, культсектора нема на фабриці.

Фабрика ожила.

— Під цю пісню чудово танцюється вальс, дівчата,— пояснює сортувальниця Віра.

Ой пасе їх та й мисливий
В камізьці зеленій, зеленій...

Сортувальниці та рахувальниці жвавіше пропускають між пальцями паперові віяла й погойдуються в такт. Пісенька долунала, й радіо закликає співробітників, щоб зголошувались до лісової бригади.

Диви! Лісова бригада. Ще й на кілька тижнів! Це не так погано. Одразу ж виникає десяток питань. Як платитимуть? Кого відпустять? Коли їхати? Куди?

За час, протягом якого можна було б тричі обійти цехи, Іранек уже тримав у руці список. Частина бригади з виробництва, частина з адміністрації.

Прочитавши перше прізвище, Іранек збентежився. Карлічка. «Це недобре,— міркує він,— одразу почнуться розмови. Чого це їй заманулося?» Друга — сортувальниця Віра. Веселе дівча, балакуче, жартівливе. Але в змаганні завжди перше. Власта-пакувальниця — це також для бригади пожиток. І Ладя Рамеш. Добрі робітники добре й у бригаді працюватимуть. Читаючи двоє дальших прізвищ. Іранек хмурнішає: Станда Вискочіл і Петро Тихий. Обидва його співробітники з бухгалтерії, обидва запеклі футболісти. Рамеш грає теж, отже, ясно, що з порожніми руками не пойдуть, ганятимуть не тільки жука, але також і м'яча. Остання — Ліда з канцелярії. Ця чепуруха від такої праці, мабуть, переломиться. Ну, не сказати щоб найкраща, але бригада є.

Іранек ходить з фабрики додому повз річку Бублаву, що витікає з Чортової балки в громовському лісництві. Для Подгорської папірні вона — джерело життя.

Вода з самого дитинства була для Іранка таємничою стихією, яка його одночасно й вабила, й трохи страхала. Дівчата колись кидали в воду віночки й питалися в течії, чи близько, чи далеко їх суджений. Іранек пускав у воду трісочку й порівнював її перебіг по воді з своїм життям. На скільки каменів вона наражалась, у скількох вирах кружляла, аж голова паморочилась.

Він був наймолодший з п'ятьох дітей. Часто хворів, тому зростав сам і до дитячих розваг приглядався лише віддалік. Зате маленький Владьо швидко навчився грати на піаніно, і музика стала його пристрастю. Хоч він трохи й зміцнів, проте залишився кволий і хирний; хвороба часто поверталася, й він знову залишався осторонь від пустотливих дітей. У житті він був полохливий і відчужений, мав відразу до кожного грубого слова. І так протягом років ним володіли дві сили: прекрасна муза гармонії Евтерпа з лавровим вінком на голові і кощавий привид з жовтим обличчям та гарячковими очима — недуга. Він підкорявся часом тій, часом тій, і зітхання чергувалися з чудовими мелодіями.

Іранек стоїть біля булькотливої річки й над водяним свічадом згадує директорові слова: ти похмурий з людьми, ти їм неприємний. Так. І цей хворий, незадоволений хмурко́, якому шкодить і протяг, і спека, і холод, і ходіння, поїде до лісу з молодими здоровими людьми. Як він виглядатиме біля них? Тільки сміятимуться. Дасть їм нагоду, щоб вони віддячили йому, Деригрошеві. Наче він цього не знає. А тут ще ця Карлічка. Кепсько починається його відпустка.

Іранек здригнувся. В голові, де досі відчувалося тільки тупе ниття, почало болісно стукати...

Батько й мати чекають сина, свого мазунчика. Старий Іранек, залізничник, що брав участь у першій світовій війні від самого її початку і скінчив як італійський легіонер, і його дружина почувують себе щасливими. Вони пишаються тим, що їх улюбленець має таку важливу посаду. Всі їх думки й дії зосереджені на піклуванні про нього.

Мати готує синові в дорогу речі, старий, сховавшись за фіранками, напружено виглядає його.

— Коли б недаремно, стара, ти все це пакувала. Мабуть, знову нікуди не поїде.

— А тут уже ми мусимо втрутитися,— рішуче говорить мати, проглядаючи список речей.— Ти забув записати електричну грілку.

— А цього, мабуть, йому й не потрібно,— зауважує старий.

— Як не потрібно? А його жовчний пухир? Там йому не готуватимуть дієти, як я. У лісників качині шлунки. Згадай дядька Отакара. Я допишу.

— Такий баласт,— уболіває старий Іранек.— Лісничий ще вижене його з цим усім, щоб не витрачав електрики. Якби що трапилось, то нагріють йому покришку. Викресли.

— Ну добре, викреслюю,— відповідає мати з навмисною повільністю. Викреслює грілку тільки з папірця, а не з думки.

— Уже йде,— тихо говорить старий, і мати підбігає до вікна.

— Бачиш, який знеможений? Змучений зовсім,— говорить пошепки, так, ніби син може почути на відстані.

— Треба б йому оженитися.

— Правда, що треба,— непевно погоджується мати.— Давно вже він такий, щоб женитися. Та яка ж то жінка доглядатиме його так, як мати?

Родина з трьох осіб посідала за столом до кави. Іранек розповідає, як сьогодні було на фабриці, приховуючи від турботливої матері, що з ним стався випадок. І, на радість її, додає, що завтра справді їде. Батько показує йому валізки й говорить з усміхом:

— Бачиш, Владю, мати вже тебе зібрала. Вистачить з тебе?

Іранек кинув оком на дві повні валізи й на третю, яка ще буде наповнена, й жахнувся:

— Мамо! Стільки речей на чотири тижні?

— Та хіба ж це багато? — відповідає мати.— Все то бі там знадобиться. А тепер ще ліки.

Іранек-старший, що спершу з усміхом спостерігав, як мати зносить пляшечки, коробочки, тюрбички, почав супитись, нетерпляче посмикувати рукою бороду, а потім обурився:

— Такого ще світ не бачив. Я всю землю об'їздив без єдиного ліку, а він цілу аптеку повезе до лісу. І вза-

галі мені не подобається, що Владьо ходить від доктора до доктора й приймає десять порошоків денно. Багато стрільців — зайцеві смерть.

— Тату,— озвалась докірливо мати.

Іранек якусь мить пережовує злість, морщиться, а потім вибухає ще дужче:

— Викинй усе це, Владю! Ти їдеш на свіже повітря, а це над усі ліки лік. Ходи цілий день по лісі, уминай, що дають, купайся в річці...

— Що ти говориш? — жахається мати.

Але старий не піддається.

— Поки Владьо їздив шоліта до дядька-лісника, поти було добре. Там свіжішав. Там міцнів. Рушницю за плече, палицю — й тинялись по лісі. Але відколи він і ногою не ступить нікуди з тієї фабрики, його здоров'я на спад пішло.

Син з відчаєм дивиться на батька. Те, що старий радить, йому подобається. Та чи це ж можливо? Адже без тих своїх порошоків він і дня прожити не може.

— Без ліків не поїде,— рішуче промовила мати.

— Робіть, як знаєте,— сказав старий ображено, сів у гойдалку й розгойдався так сильно, що кріселко зарипіло, як немазане колесо.

Мати, уражена також, закінчує список сама. Хотіла б синові щось сказати, але як же це зробиш при старому дивакові? Ага, знайшла. Виразно подивилась на сина і наприкінці списку дописує: «Щодня пиши мені, як тобі ведеться. Хоч зовсім коротенько, але щодня!»

Син читає, зворушений материною любов'ю, і очима обіцяє, що писатиме. Мати ув'язує йому речі. Три валізки, окрема скринька з ліками, плащ, кий, рушниця, бінокль. Іранек подумав про членів бригади. Зітхнув, сів до піаніно, потягся до клавішів. У струнах дримає рівновага його життя. Треба тільки її пробудити. З-під пальців у нього сиплються звуки, акорди ніби беруть його впевнено за тремтячу руку і співуча мелодія веде далеко від турбот, які його опали.

Мати з електричною грілкою в руці заслухалася синові гри. І старий тепер уже погойдується обачно, щоб крісло не рипіло, і примруженими очима дивиться на жінку з грілкою. Раптом гойдалка рипнула.

Мати злякалася й не знає, куди втекти з викресленою грілкою.

— Клади її, мати, клади, нехай йому буде зручно,— тихо й лагідно говорить старий.

Мати всміхнулася до нього, поклала грілку до валізки й каже замріяно:

— А правда, гарно грає наш Владьо, татку, хіба ні?

— Гарно,— погоджується старий вояка і тихо гойдається в ритм музики, яка шумить, мов ліс, і заспокоює нелад у людських думках.

12

В канцелярії на Громовці з паперових стосів ледве видно крконошеву бороду Коржана.

Крім приготувань до зустрічі Іранка й бригади, крім усіх відомостей, статистики та обіжників, лісничому треба ще подати докладний звіт. Він переглядає зведення й цифри на столі, в столі, під столом, по стільцях.

Коржан кляне, аж з паперів порошок. «Воженілек добре сказав нам про паперову війну. Багато вона всьому шкодить. Треба було б знайти якусь золоту середину»,— розпалюється гнівом Коржан. Очі в нього почервоніли від напруження, але зосередитись він ніяк не може. Все в ньому заповонила думка про те, яка буде бригада. Чи подолає короїда? Коржан дужим помахом розкидав стоси паперу й біжить до Зузки подивитися, як іде підготовка до зустрічі й створення комфорту Іранкові та його людям.

Зузка гасає по лісничівці й готує кімнату для гостя, хоча присягалася всією дичиною пернатою й волохатою, що для нього й пальцем не ворухне. Ворухнула, й то як слід. Бачить, як швидко справдилась татова мова про те, що патрон триматиме над ними охоронну руку. Вистачило слівця — і вже поспішає бригада на допомогу лісові. Через те йому всіляка пошана.

Лісничий дивується. На дубовім ліжку білісінькі подушки й капа, облямований зеленим порцеляновий дзбан зі свіжою водою стоїть на облямованому зеленим умивальнику, біля умивальника висить парадний рушник з вишитими фазанами. Випотрошений тетервак знову на своєму місці, сидить на уламку гілки й розпускає пишного хвоста віялом. Найкращі роги висять на всіх стінах. Всі нікчемні уламочки, негідні порядного ми-

сливця, Зузка винесла геть. Залишила тут тільки трофеї з тих оленів, яких батько сам застрелив, і розвішала їх так майстерно, що цій її експозиції позаздрила б і мисливська виставка. Все тут таке стильне з мисливського погляду, що Коржан аж плямкає з задоволенням. От патрон дивуватиметься, господоньку! Але раптом він нагадав:

— А як же, матері його ковінька, килимок абощо? Дай йому під ноги ведмежу шкуру.

Зузка уявила, як гість, людина кінець кінцем міська та печена, спускає босі ноги на голу підлогу, і аж затремтіла. Мовчки притягла з батькової кімнати вичинену ведмежу шкуру з головою, Коржанів трофей з часів його побуту в Словаччині.

— І дзеркало,— звернулася вона до батька.

— Чоловікові? Навіщо? Ага, голитись. Щоб не мусив щоразу йти до кухні.

Коржан іще не доказав, а Зузка вже тягне величезне старомодне дзеркало в широкій рамі. Ну, крам як грім!

— Швидше! — кричить батько, помагаючи висадити це страховище на стіну на належну височінь.

— Хай спробує тут не побачити чогось.

Він підпер дзеркало стільцем і, подавши Зузці цвях і молоток, метнувся до своєї кімнати.

Зозуля! Тридцять років вистрибує вона з різьбленої хатки й старанно кує Коржанові кожну годину. Коржан любить зозулю, і коли часом кукання припиняється, він наче сам не свій, наче в ньому щось обривається. Без цокання годинника і без кукання він, здається, й спати не міг би. «Але патрон приходить до тебе, щоб витягти тобі скабку з ноги»,— переконує себе Коржан. Для нього на якийсь час треба й од зозулі відмовитись. Нехай нею втішається. Нехай себе почуває тут, як дома.

Коли він вносив до кімнати годинника, дідько його знає, що з тією навіженою зозулею зробилося,— закувала. Зузка здивовано озирнулася, молоток випав у неї з руки, брязь по дзеркалу — і от уже з нього лише купка скла.

Хоча в цій родині бите скло не дивина, батько й дочка охоплені переляком.

— Нечиста сила! Сім років не щаститиме! — вилаявся лісничий.

— У такі дурниці вже не вірить навіть баба, що

в церкві свічки продає, тату. Добре, що це дзеркало дійшло свого. Тільки пилюку збирало, на сором нам висіло тут,— говорила про цю пригоду Зузка, збираючи скалки.

А тим часом лісник Шіmek, патріархальну зовнішність і повільні, розважні рухи якого особливо підкреслюють восьмирічна дівчинка та дев'ятирічний хлопець, що крутяться навколо нього, мов супутники навкруг Юпітера, приготував разом з Воженілкоm гуртожиток для бригади. Жіноча спальня нагорі, чоловіча внизу, сінники свіжо набиті, підлога підметена березовими віниками. Умивальник на подвір'ї біля колодязя, купальня й душ у річці, їдальня в садочку, а салони, та ще які,— боже мій! — у лісі. Чи можна бажати більше, коли серпень горить полум'ям, а сонечко мало і вночі не палає?

Обидва зносять знаряддя: пилки із страшними щучими зубами, сокири, очищувачі кори—і гострять, аж іскри сиплються. Шімкові діти приглядаються.

— Щоб бригада напочатку мала це приладдя гостре, наче бритви,— говорить Шіmek і дзижчить терпугом.— З більшою охотою працюватимуть, а вже як затуплять, то нехай гострять самі.

— Ох і хитрун же ти,— говорить Воженілек, хрипко відхаркуючись.— Ви, лісники, всі на один копил. Кинете якусь живу принаду, а шука вже й на гачку.

— Не просторікуй, а гостри,— супиться лісник.— Мене також уловили в підсаку. Жінка тут боїться, дітям далеко до школи, за харчами ходити далі, ніж тобі, і то я не галасую, як ти. Я піду приготувати розпилювач і гесароль для сприскування проти жука.

Шіmek іде, і його супутники — за ним.

Воженілек усе це знає, але бурчить і гострить, гострить і бурчить.

— Дурниці. Це ви, зеленожупанники, можете говорити про нас, робітників, бо ви свого певні. А ми? Роби та роби, а щоб дати нам премію, дати сталий заробіток, то цього нема. Здай роботу — маєш гроші, а як нападає снігу, грабайся в ньому руками та копай землю, мерзлу, як кістка. Лісорубам краще. Коли сніг не випаде по коліна, вони можуть пиляти, а ми, лісівники? Ну, та, може, колись той лісницький пан біг зглянеться й на нас, я знаю?

Тут він побачив, як Зузка виносить з хати бите скло.

— А диви, диви. Ото буде щастячка!

— Тато про невдачі, а ви про щастя. Кому вірити? — засміялася Зуска.

Громовка сяє. Обидва лісники, Шіmek і Бартош, у формі, стовбичать коло лісничівки. Коржан непорушно вглядається в дорогу, але ніде нікого не видно. Отже, не приїхали. Ще один утрачений день, а ліс горить, горить...

Аж ось на стежці звідкись виринула юрба людей. У Коржана серце закалатало від радощів. Ідуть. Схопив бінокля й аж очі витріщив. Що це за люди? Подорожні сунуть поволі, мов караван у пустелі, тягнуть валізи, аж угинаються під ними; клунки на спинах, дівчата з торбинками, патефон, гітара, футбольний м'яч. Коржанова радість погасла, як сірник на вітрі.

Не приїхали. Це не бригада, це якась туристська група йде на спочинок до «Діани». Де їх усіх Патеїдл укладе? У Коржана від розчарування аж лайка застрягла в горлі. «Яке тим папірнякам діло до мого лісу»,— зітхнув він гірко. Але його досвідчене око помітило, що одна з дівчат несе довгий шкіряний чохол. Рушниця! Коржанів бінокль перебігає з людини на людину, аж позад усіх натрапляє на особливу постать. Картаті штани, капелюх із зеленою стьошкою, зсунутий на лоб від сонця, на грудях військовий бінокль, на палиці через плече теліпається піджак.

— Патрон! Приїхали! — вигукнув Коржан, і по Громовці немов електрична іскра пробігла.

— Уже не можу,— важко сопе Іранек.— Ні кроку. Яка жахлива спека.

— Потримайтеся ще трошки, пане Іранку,— підбадьорює його Карлічка.— Ми вже майже прийшли. Зараз відпочинете...

Іранек стис губи, зібрав рештки сил і йде.

Коржан метнувся вітати гостя, за ним подалися й пси. Шіmek з Бартошем стукають підборами, аж виляск іде, а лісничий розпливається від вдячності.

— Які ж ви добрі, що приїхали.

— Привіт лісові,— за всіх вітається Іранек і подає руку лісникам.

Члени бригади тим часом складають на купу Іранкові валізи й решту речей. Виникає ціла піраміда, і чути жарти:

— Боже мій, наш бухгалтер зібрався наче на північний полюс.

— Чистісінький тобі Амундсен.

— Аби тільки не замерз тут від цих морозів.

— А чи не було в нього ще п'ятої валізи? Чотирьох якось малувато!

Іранек розмовляє з Қоржаном, але одним вухом чує ці ущипливі зауваження. Уже почалося. Він знав, що так буде. Але хлопці таки чемні, нема чого казати. Тільки слівце їм Карлічка шепнула — і зненавиджені футболісти обернулися до свого переслідувача іншим боком. Від автобуса аж сюди самовіддано дотягли його нелегку ношу.

Іранек блідий, очі позападали, ледве на ногах тримається. Не знає, чи відразу пояснювати господареві, що він хворий, не знає, що й до чого, язик наче задеревів. Помічає з жахом, що всю свою енергію залишив на фабриці, а сюди привіз тільки тягар вагань. Кутається в піджак, який накинув на промоклу від поту сорочку, і відрекомендовує членів бригади лісникам:

— Ладя Рамеш, бригадир, один з найкращих наших робітників.

Парубок, як дубочок, повний, червонощокий, посміхається й додає:

— Але найгірший футболіст з усієї нашої одинадцятки. На це в мене ноги закорткі.

«У лісі те не завадить, хлопець розложистий, наче дуб»,— оцінює в думці Қоржан Рамеша. Але вже Петро Тихий,— з дівчачим обличчям, кирпатим несиком, худючий, такий, що, здається, його з штанів можна витрусити,— той Қоржана не захопив. Також і Станда Вискочіл,— довготелесий, трошки згорблений, права Іранкова рука в бухгалтерії,— навіть своїм грецьким профілем не здобув прихильності лісничого, який мурчить, що дуже радий, але в думці характеризує хлопців неприхильно: дитинчата, горобчики.

Щомить з Қоржанового обличчя зникає привітний вираз, і хмари на ньому густішають. Стоячи перед дівчатами, він ледве стримується, щоб не показати свого розчарування.

Оці чотири нікчемні панночки — що вони зроблять у лісі?

Різнобарвні хустки, високі підбори, підмальовані губ-

ки, ручки ніби сметана. І оці лялечки мають рятувати його ліс? Хай його мурашки заживо об'їдять до самих кісток, якщо котра з них коли тримала в руці щось подібне до лісорубської сокири. Він ледве чує, що Карлічка й білява Ліда працюють у конторі, що Власти пакувальниці, а тільки він обернувся до четвертої, Віра вже тримає апарат і вигукує:

— Увага! Посміхніться! Знімок номер один: ліс вітає фабрику.

— Чи можна десь тут пограти в футбол? — питається Петро.

— Звичайно, звичайно,— бадьоро гомонить Коржан. «Ішли б краще та виспалися, щоб завтра були придатні хоч на що-небудь. Але мушиш їм догоджати, Йозефе! Не треба їх розчаровувати з самого початку. Звичайно, це все комахи, дрібнота, але тут кожна рука придасться. Нехай хоч кору зносять у купи та палять. Нічого не вдієш, рубачів доведеться просити в Єжка. Ех, Лойзо, нащо я так тебе спалюжив тоді на ревищі! Треба було вчасно стулити губи, а не патякати казна-що!»

Коли вже й Зузка привітала гостей, Іранек вступив до своєї світлиці; його урочисто супроводили Коржан і Зузка, ласі на похвали. Та похвал не було. Іранек відразу відчув холодну вогкість у кімнаті. Мовчав. Батько з дочкою обмінялися поглядами. Цей патрон якийсь особливо хитрий.

Коржан хоче якось створити теплішу атмосферу, показує трофеї, з'ясовує їх походження. Гість анімур-мур. Коржан тоді ломиться навпростець:

— А що зволите сказати про світлицю?

— Ах, чудово,— ледве видавлює з себе Іранек.— Ці роги, стебла, троянди, всі ці окраси — наче в музеї. Але,— тут голос у нього затремтів, і він додав благально: — Вибачте, що обтяжую вас, але чи не можна б теплішу кімнату?

— Але ж, прошу! Дамо вам кімнату на горищі. Там тепло, що аж-аж,— запобігливо говорить Коржан, готовий заради свого лісу й гори для патрона перенести. А тут, до речі, йшлося про перенесення не гір, а лише зозулі, ведмежої шкури, дзбана з водою та вмивальника, рогів для оздобы, деяких меблів тощо.

Іранек розглядає свою нову кімнатку. Вона привітна, суха, тепла. Він зрадів, але тут раптом вискочила зозуля

й закувала дев'ять разів. Іранек жажнувся. Хоч він і музика, та нітрохи не захоплений навіть тим, що в зозулі на диво чистий і ясний голос, що це якийсь унікальний з-поміж годинникових зозуль. Йому здалося, ніби в його хвору голову бухнуло не дев'ять, а дев'яносто дев'ять ударів ковальським молотом. Він вороже поглянув на зозульку й зійшов униз.

— Не сердьтеся, будь ласка, але та зозуля мені заважає. Я погано сплю.

Қоржан охоче забрав назад свою улюблену пташину; принаймні не відчуватиме її відсутності. Різні бувають примхи, матері його ковінька, думав він. Один не спить, коли в кімнаті кукає, інший — коли не кукає. Строкатий цей божий світ.

— Якщо це не важко — я не хотів би вас обтяжувати, — продовжує ніяково Іранек, — то я попросив би чого-небудь на вікно. Щоб мені місяць у постіль не світив. Бо інакше я й очей не заплюшу.

— Яке обтяжування! — вигукнув Қоржан, притлумивши зітханья. — Ми з радістю. На вікно? Мабуть, кінську попону. Та не пропустить.

— Чудово. Те, що треба, любий пане лісничий, — радіє Іранек.

— Зузко, візьми в стайні кінську попону, витруси добре, щоб не було бліх, знайди цвяхів та запни вікно.

Зузка здивовано поглядає чорними очима на Іранка, але цвяхи й молоток шукає дуже охоче. Гість з такими незвичайними забаганками викликає її цікавість. Що це за людина?

Іранек тим часом помітив у кімнаті в кутку піаніно й пробіг по клавішах. Добре. Гратиме тут. Але тепер звуки музики не відрізняються для нього від усякого іншого гуркоту, що перешкоджає його спанню. Він шується й починає несміливо:

— А ці ваші пєсики цвічені, правда?

— Так, пане патроне. Звичайно, — вихвалється лісничий, охоплюючи титулом «патрон» і фабрику, й головного бухгалтера, — мають найкращі властивості мисливських псів.

— Он як, он як, — дивується Іранек. — А які це властивості?

— Почують оленя, лисицю, навіть мишу за сто кроків, — чваниться старий мисливець.

Іранек жахається. За сто кроків! Олені та лисиці — то йому байдуже, — міркує собі, — але коли ці гавкуни будуть усеньку ніч винюхувати за сто кроків кожную мишу, то валуватимуть так, що йому навіть оберемок вати в вухах не допоможе. А до того ж, буда тієї такси, в якій голос пронизливіший, ніж ріжок, якраз у нього під вікном.

Іранек крутиться й не знає, звідки почати.

— А ця такса, мабуть, ваша улюблениця, — пробує наздогати, звертаючись до дівчини, що входить з попоною. добре-таки натомлена.

— Це моя Цілінка, — всміхається Зузка.

— Буда її під моїм вікном. А вночі вона спить?

— Ні, не спить, стереже, — хвалить дівчина свою фаворитку.

Іранкове обличчя болісно кривиться.

— Ага! Боїтесь, що Цілінка брехатиме під вікном, — здогадується Коржан. — Це дрібниця. Зузко, візьми Цілінку на ніч до себе.

Зузка кивнула головою. «Святі патрони небесні, — подумала вона, — ті задовольняються, коли прокажеш «Отче наш» чи квіточку на ікону почепиш. А цей! Уже першого дня так натомить, що й на ногах не встоїш».

— Які ж ви хороші, — радіє Іранек. — Кожне бажання з очей у людини вичитаєте. А ще я попросив би в вас перину. В горах ночі холодні.

— Дам вам перину, — відповіла Зузка, стримуючи сміх, вистрибнула за двері, дерев'яні сходи риплять і гудуть на швидких, фальшивих нотах під її кроками.

— Мені тільки спокій, тільки спокій, пане лісничий. Усе щоб піаніссімо.

— Розумію. Перевтома. Нерви. Але тут повнісінький спокій. Тут вам сподобається.

— Радий це почути, — невпевнено говорить Іранек, ще сповнений побоювань.

— А коли, прошу, zvolite піти на оленя? Найкраще було б відразу взавтра. Оленяче ревище в повному розпалі.

— Добре, тоді завтра. Ви дуже ласкаві, пане лісничий. О котрій вирушаємо?

— Та це добрий шмат дороги, — Коржан вагається. — Мусим вирушати о пів на четверту. Я прошу дозволу о третій вас розбудити.

Головний бухгалтер вражений. Він же повинен тут відпочивати. А дорога його так стомила. Ох, як би воно було добре хоч раз полежати до восьмої години. Але ні, дисципліна є дисципліна.

— Добре, пане лісничий. Отже, о третій годині.

Іранек повернувся до своєї кімнати. Кінська попона на вікні, перина як біла хмара, навіть склянка води. Іранек зворушений. Так йому завжди матуся ставила, щоб мав чим уночі порошки запивати.

Іранек, як обіцяв, пише матері. Які ж вони гарні, ці турботливі люди!

«Люба матусю, подорож була дуже приємна. Доїхав щасливо.— Іранек посміхається до папірця, який швидко потрапить до рук матері.— Я тут буду наче в бавовну загорнутий, нехай у тебе не лишиться ні найменших побоювань. Завтра спатиму принаймні до дев'ятої. Потім лежатиму в холодку в саду, трошки походжу й ледарюватиму, ледарюватиму...»

Лісничий унизу сидить пригноблений за своїм робочим столом, заваленим паперами так, що під ними він не може знайти ні люльки, ні телефону, щоб подзвонити Єжкові.

Єжек переживає злі, тривожні хвилини. Прикрі Коржанові слова на ревищі глибоко його вразили: отже, в нього нема серця, а тому й у малюванні він не матиме успіху? Вчора вночі встав, засвітив і, на превеликий подив дружини, порозставляв свої полотна в спальні.

— Скажи мені, Терезко,— спитався в заспаної жінки,— чи тут є пахощі? Чи є повітря?

— Та де б там на картині були пахощі й повітря? Що ти балакаєш? Покинь це все та спи.— Але, помітивши крізь приплющені повіки стурбований вираз обличчя чоловіка, вона захотіла догодити йому: — Ота крайня ліворуч, я сказала б, що там ніби й повітря є, і той ліс наче живий.

Жінка заснула, а Єжек продовжує мучитись. Отже, ота крайня... А чому не оця, не ця, не та?

Сьогодні він скінчив роботу завидна, приїхав мотоциклом додому, й зараз же мольберт з хати, на зелену галявину.

— Петьку, принеси мені швидко оте все. Оте ґрунтоване полотно з розпочатим пейзажем, фарби, палітру.

Єжек малює з запалом, хапає по черзі один пензель за одним, уживає різноманітних фарб, намагається, силкується вхопити обличчя гірського пейзажу. Петько здивовано витріщився на батькову працю, аж рот у нього злегка роззявився.

Єжек незадоволений. Звичайно, це гори, це ліс, він правдиво їх намалював. Але як зробити живу картину, щоб дихала, зігріти її сонцем, що заходить, залити сяйвом, пахощами, відтворити душу краєвиду, душу, яка міниться щомиті й виривається з його безпорадних рук? Єжек — людина не без серця. Це Коржан його скривдив. Проте чогось йому в цій малюванні не вистачає. Чого саме? Як цього досягти? Єжек схвильований. Йому здається, що краєвид сам це підказує, та, на жаль, незнайомою мовою.

А коли смерклося, то сів і Єжек у себе в конторі, поринув у папери, щоб скласти нудний декадний звіт.

Телефон. Коржанів голос, солодкий, наче мед, тягнеться, липне:

— Лойзо! Товаришу старий! Уяви собі, в мене в лісі з'явився жук! Позич мені яких-небудь людей!

Єжек мовчить.

— Адже ти мене підтримаєш. Не покинеш мене в цих тарапатах. Адже ти знаєш, як у мене: я генерал без армії. Неможливо, щоб я дав раду тільки з своїми людьми. З фабрики прислали мені бригаду, але не питай яку! Недоростки якісь, та ще більше половини дівчат. Ім я сокири в руки не дам, бо було б крові. Вони будуть знімати кору, поки твої люди пилятимуть. Що? Ти слухаєш? Лойзо! Чого мовчиш? Хочеш мені віддячити за Йозефа Манеса? Матері його ковінька, що таке? Алло! Панночко, триста дванадцять. Я вже розмовляв. Чому ви нас роз'єдали? Алло! Панночко!

— Та я тебе слухаю,— озвався Єжек.

— То чому ж не відповідаєш? Тут усе особисте треба облишити, Лойзо. В цій справі ми вдвох мусимо домовитися.

Єжек говорить. Але він холодний, далекий, як ніби його житло не за годину ходи від Громовки, а десь на іншому краю світу.

— Облиш, Йозефе, адже в мене є досвід з такими

старими лісничими, як ти. У вас сама латина, сама вченість з рота пре. Але мене ти цим не заморочиш. Цифри! Тільки цифри! Як? Е, ні, Йозефе! Нічого не проси, нічим не загрожує. Жодної обіцянки з мене не виманиш. Завтра. Коли все побачу на власні очі.

Ежек замовк. Лісничий тримає занімілу трубку в руці і, споминаючи ревище, розуміє все. Тяжко зітхнув: «Ну от, так тобі й треба, Йозефе, грубіяне такий! Як у лісі кричав...»

13

Місяць-небоплавець лине гладінню небес, а ніч крадеться до Громовки, як лисиця за здобиччу.

Іранек, знесилений втомою й переживаннями, падає на м'яку постіль, зникає під периною, набитою пір'ям, розмірковує, котре снотворне йому взяти, та якесь щастя склепило йому повіки, й, диво-дивне, він заснув без порошка.

Але от біда! Нетривале воно, оце людське щастя! Кінська попона з вікна зсунулась; місяць, що доходив майже повні, натрапив просто на Іранкову постіль і виймав йому очі; старе дубове ліжко супроводило кожен його рух довгим рипінням, перина щохвилини важчала, почала пекти, і ліжко перетворилося на прокрустове ложе. Він прокинувся, почав задихатися.

А тим часом іще дещо заходилося збільшувати його страждання: сич десь недалеко від хати став пугати; коло самої Іранкової голови почали бігати та пищати миші! Брок винюхав якусь звірину й почав гавкати, як навіжений, а вершиною всього було Коржанове хропіння, що пробивалося крізь усі стіни, ніби вони були з паперу.

— Оце так спокій,— говорить безнадійно Іранек, пхаючи вату в вуха й ковтаючи порошки, щоб заснути. Марно! Все марно! Пітьма рідшає, пташиний голос вітає світанок, а Коржанів кукурікало має голос наче фабрична сирена.

Іранек звичним рухом помацав пульс. Швидкі, гарячкові, нерівномірні удари. Як завжди. Він підняв голову й відчув тупий біль. Жадібно проковтнув порошок проти болю голови й устав. Занурився босими ногами в волохату ведмежу шкуру й плентається до вікна. Якби там

лило мов з відра й не треба було йти! Підпухлими від неспанья очима дивиться, як там надворі. Ні, не ллє. Світає, й на небі, що починає ясніти, нема ні хмаринки.

Коли лісничий іржавими сходами піднявся в пантофлях до гостя й постукав у двері, він несподівано почув «прошу», і сам Іранек відчиняє.

— А чи ти ба! — не зміг Коржан стримати подиву, бо гість уже стоїть перед ним убраний і озброєний. Капелюх з барсучою китичкою і з сойчиною пір'їною, через плече рушниця, в руці тримає пляшку «Прадіда» і простягає її лісничому:

— Дозвольте запропонувати мисливцеві, щоб зігрітися трошки!

— О, від цього не відмовлюсь! Красненько дякую! — вигукує Коржан.— Але тепер треба поспішати, матері його ковінка!

З лісових випарів вигулькнув чудовий день. Сонце впливало над кривулькою обрію, розглядалося по горах і по долах, що де нового, і швидко вгледіло Коржана з бухгалтером, які сиділи в засідці, сховавшись у молодняку. З лісового затінку, скропленого росюю, віяло холодом, наче зі склепу. Іранек дорогою заросився в траві по самі коліна, й тепер йому було холодно. Коржан нетерпляче вичікував, коли гість заспокоїться, бо необхідна умова влучного пострілу — спокій.

Чекали чималенько. Коржан уже готувався до майстерного приваблювання на губу, коли раптом Іранек кахикнув. В урочистій ранковій тиші це прозвучало як блюзнірство.

— Вибачте,— прошепотів Іранек.

Лісничий мало не лусне. Він аж труситься від нетерпіння, щоб Іранек поклав оленя вже сьогодні. Йому хотілося б відбутися це відразу й не витратити з гостем часу, бо треба ж квапитися до жука.

— От морока,— зітхнув Коржан,— мусимо чекати.

Вітерець ані війне. Чорні ялини, як і молодий зелений поріст, дихали спокоем, над мисливцями нечутно пролинув кібець. Безліч разів Коржан був на чатах, і щоразу це для нього були найкращі хвилини. Всі вони такі подібні одна на одну зосередженим напруженням, і в той же час кожна інакша чим-небудь, ну хоча б отим листочком на куші, який то раптом ясніє, то тьмяніє, то зникає. «В цій вічній мінливості речей та облич лісу

є таке багатство, якого я ніколи не збагну,— думає Коржан.— Не осягну. Навіть не зрозумію як слід, хоч би той листочок ріс просто з моєї шкіри».

Коржан зігрівався «Прадідом», і йому було тепло. А Іранек, у якого мороз гуляв поза шкірою, длубався руками в кишенях та ковтав порошки. Його знову потягло на кашель, але він стримав його напруженням волі. Минуло півгодини, а може, й більше.

Іранек боїться, що розхвилюється, коли вийде олень. У нього таке відчуття, ніби його вже й тепер трясе знаменита мисливська лихоманка. А що, як не поцілить оленя? Ото буде сміху після повернення на Громовку, та й на фабриці. Іранек згадує ті часи, коли він їздив до Брд до дядька Отакара. Дядько навчив його стріляти і дробовика подарував, але брав його з собою тільки на дрібну звірину. На сарну чи на оленя Іранек досі не ходив.

Коржан нахилив «Прадіда», і кругленька пляшка нагадала йому Кубешку. «Ох і наречену ж ти маєш, Йо-зефе! Яку гарненьку! — захоплюється він.— Не яку-небудь там засушену тараню. А ти до неї ще й не зайшов ні разу. Чи доможешся, щоб віддала тобі серце? Що вона тобі, танцюючи, шепотіла? Ти тепер наче молодість переживаєш. Ось тільки з жуком упорашся, лети до Марженки, щоб трошки полебедити. Наодинці... Не інакше, матері його ковівька!»

В гущавині щось зашамотіло, олень вискочив на галявину, як блискавка. Іранек прицілився. Шестирогий спинився на лужку, зробив стрибок, напрочуд гарний, і звернув променисті очі на мисливих.

— Стріляти! — прошепотів Коржан, але раптом куточком ока побачив, як дуло Іранкової рушниці робить кола завбільшки з тарілку.

— Не стріляти! — засичав він.

Пізно! Пролунав оглушливо постріл — і оленя як не було. Тут уже Коржанові ввірвався терпець.

— Таж вас лихоманка трусить, матері його ковівька! — сердито вигукнув він.— Тремтите, як ті драглі. Ото ще мені мисливець!

Головний бухгалтер ображений. Після такої чемності он як його частують? А Коржан злякався, що надто багато собі дозволив, і одразу ж додав:

— Ви не звольте... той... Але на полюванні споконвіку всі рівні — і пан, і служник.

— Та я нічого... боронь боже! У того оленя такі очі — немовби людські,— соромиться Іранек.— Але я таки поцілив, по стрибку було помітно,— додав упевнено.

Коржан зміряв невдачу зневажливим поглядом і промовив уже лагідніше:

— Дідька лисого. Просто він сівнувся з переляку. Ця ваша рушниця бухає, як мортира. Куля полетіла пану богові в віконце, можете мені повірити.

Але Іранек уперто настоював на тому, щоб піти перевірити. На місці, де стояв олень, не помітили нічого, ані краплинки крові. Іранек водить хустинкою по траві скрізь, де тільки є сліди оленя, чи не знайде хоч єдиної червоної крапельки. Не знайшов.

На Громовку вертались мовчки. Коржан гарячково розмірковував, як упоратися з короїдом і зробити так, щоб патрон зажив між своїми мисливської слави. Це можна б якось інакше зробити: Коржан укладе оленя сам, трофей дістанеться Іранкові, та й тільки.

Старий мисливець Коржан і невдаха Іранек ідуть уздовж річки, де каміння більше, ніж води. Річка пробивається між брилами, б'ється в них з усієї сили, хлюпає, шумить, поспішає. Сувору пісню співає вода й камінь. Нижче, виряджаючи річку в дорогу до Чехії, вимахують їй широкими долонями лопухи та довгі віяла папороті. Іранек дивиться, як котиться річка, думкою йде вслід за нею її шляхом і пригадує раптом папірню. Важко зітхає.

Коржан зиркає на нього.

— Що скажете своїм, пане патроне?

— Ви вважаєте, що я не повинен?..

— Звичайно, ні.

— Я дуже не хотів би, пане лісничий,— і в бригаді, і на фабриці...

— Розумію, розумію.

— Так порадьте, друже, як бути? — квапить Іранек.

— Річ проста, ге-ге. Ви поцілили шестирогого не цілком, а я його мушу добити!

— Так, це просто,— погоджується Іранек.— Але ж то ганьба, знаєте!

— Такі речі я вже переживав,— широко посміхається Коржан.— Не треба цього брати до серця.

Коржан пригадує, як колись давно водив на полювання всіляких можновладців і вельмож. Вони також хибили, як сьогодні Іранек. Коржан вкладав за гостя дичину, запевняючи, що постріл того був не смертельний і що треба було звірину тільки добити. І гість віз трофей згідно з старовинним мисливським законом: перша куля — останній шріт.

Іранек слухає з подякою. Це єдиний рятунок. Він сам ніколи, ніколи оленя не вкладає. Адже він ще й досі труситься й пітніє. Але чи може він, головний бухгалтер паперової фабрики, красуватися в чужому пір'ї? Упасти до рівня такого собі мадьярського графа доби пана цісаря?

Іранек схопився.

— З тим оленем, пане лісничий, дуже прошу ще почекати. Може, мені вдруге пощастить.

— Як хочете,— відповів Коржан з усміхом і в'їдливо додав:— Ну, що ж, гуляйте з рушницею по лісі, це корисний спорт. Може, без мене матимете більше щастя.

Під пуховою периною лежить Іранек і вигрівається після чатування. Міг би тепер лежати стільки, скільки подобається. Але він почуває себе, як на тортурах. Ціла юрба думок опанувала його в шаленій навалі.

Іранек перед ними борониться, борониться, силоміць заплющує очі, але й заплющеними очима бачить яскраві картини.

Бригада його папірняників, озброєна пилкою, сокирами та очищувачами, вирушила з лісником Бартошем і бригадиром Рамешем до лісу. А він лежить. Думки його повертаються до минулого. Іранек не вступив до партії, тому що не почував себе революціонером. Він людина тиха та полохлива, що знає тільки цифри та клавіші свого піаніно, не належить до лав борців. Він не боровся, а рахував. «Бій з цифрами — це не бій, директоре, а длубання». Даремно директор намагався переконати, що він помиляється. Роки минали, і тепер уже Іранек розуміє, що його цифри йдуть в одній лаві

спільно з робітниками, як неодмінний супровід їх праці, перед яким не вистоїть ніяка брехня.

Іранек, хоч і звільнився на якийсь час від роботи на фабриці, і тепер відчуває на собі безліч обов'язків, відчуває нерозривний зв'язок із своїми людьми.

«Я тут розкошую під периною, а моя бригада тим часом важко працює,— журиться головний бухгалтер, підводиться й запалює сигарету.— Я зробив помилку,— дорікає він собі, поволі вдягаючись.— Треба було йти з ними. Принаймні хоч виявити цікавість до їх праці. Цікавість? А навіщо? Якщо не братиму сокири в руки, то це не має ніякої ваги. Почали б говорити: «О, прийшов уже стежити, чи не згнатьбимо паперової фабрики. Не залишили того Деригроша дома, притягли сюди з собою». Напевно так би сказали. Наче я не знаю! А коли цілісінський день у них не покажуся, знову нарікання: «Подивіться на нього, панича. Висиджується десь собі в затишку, гуляє в горах, а від нас якнайдалі». З якого краю не взяти, завжди виходить проти мене, проти зне-навидженого Деригроша».

Зійшов униз. Несміливо стукає в усі двері, стукає голосніше, кличе. Ніде нікого. Раптом він помітив шматочок паперу на столику в передпокої.

«Пане Іранку, сніданок у кухні. Каву, будь ласка, підігрійте собі на плитці. Ключа залиште в вазоні з бегонією на вікні біля входу. Зузка».

Іранек підігрів каву, сів зі сніданком на порозі лісничівки, як робив колись у дядька-лісничого, і їсть. Ледве сів, як до нього причвалав Лісан, обнюхав його і став біля нього. Іранек тільки тоді побачив, що тут нема ні Брока, ні Цілінки. Ага, Брок пішов з господарем, а Цілінку Зузка взяла з собою до розсадника. У старого мисливського пса на голові сива шерсть, хребет у нього вигнувся, зуби криві.

«Ось як! Зосталося тут два ветерани! Пес на демісії та я,— подумав Іранек, і гіркота стисла йому горло. Хлоснув кави — гірка. Вкусив хліба — і той йому в роті згірк, та вже й повітря видалося гірке. Дав Лісанові шмат хліба й помітив при цьому, як труситься в нього рука.— Добре діло! До чотирьох десятків ще далеко, а руки вже трусяться, наче в діда. А як же там у нас без мене?» Думка про фабрику пробудила в ньому енергію.

Він віддав рештки сніданку Лісанові й пішов у Коржанів кабінет до телефону.

За мить він уже говорив з директором:

— Що нового? Як справи? Як там у бухгалтерії? Цехи акуратно звітуються? Бригада вже працює.

Директор дивується:

— Чого ти турбуєшся про фабрику? Чого ти турбуєшся про бригаду? Це Рамешева бригада, не твоя! Чого тебе лікар до лісу послав, чоловіче? Я тобі ні слова не скажу! І від тебе слухати не хочу! Що ти, на роботі там, чи як, Деригроше такий?! Зараз же лягай десь під дерево й читай того Гашка, що я тобі дав.

— Та я ж, директоре...

— Мовчи! Що ти, справді думаєш, що без тебе фабрика спиниться? Сам же навчив людей, щоб господарювали як слід. Мусиш вірити своїм людям, Владю!

— Я їм вірю,— погоджується Іранек,— тільки якби я сам...

— А звичайно,— урвав його директор.— Ти все сам, боягузе такий. А лікуватися за тебе хто буде? Коли в мене взимку був плеврит, то ти вмів виправляти мене додому, га? А себе хочеш отак загнати?

Іранек невиразно посміхнувся й пішов з лісничівки. Ключ поклав у вазон і виніс з комори розкладушку. Директор добряча людина, щира. І правду каже, треба таки відпочивати.

Відпочивав він лише чверть години, більше не зміг. Устав і рушив під Чортову балку, де працювала його,— всупереч усім директорам,— його бригада.

Бартош, що веде бригаду до вогнищ короїда, йде похилий і похмурий, усе прискорюючи крок, ніби боїться, що запізниться.

У лісі тиша. Пахощів не чути. Холод, що запанував тут уночі, відповзає з порубів дуже неохоче і з усієї сили борониться в затінку від сонця, що вранці дуже мляве. Хлопці та дівчата вдихають всім тілом лісову свіжість. Серцю й ногам хочеться стрибати.

Вони не такі, як Коржан, щоб їм псували настрої ламані верховіття, погризені тваринами деревця, порожнина там, де не прийнявся молодняк, або бур'яни. Вони не такі, як Душек, щоб мучитися трагедією монокуль-

тур, від яких щороку зменшується приплив води вниз, до Чехії. Вони не такі, як Замола, щоб турбувалися виконанням планів лісового управління, чи Бартош, щоб уболівати над тим, наскільки він винен у катастрофі з короїдом.

Для папірняників існують тільки принади лісу, який для них убрався так, що аж глянути любо. Лісова зелень грає іскорками, а де ступає молодь, там промінчики ламаються в краплях роси. Кут зору пересувається, і дерева та кущі міняються барвистими іскрами.

Бартош іде попереду, але його невеселі думки лишаються трохи позаду, біля телефону: Коржан учора оповів йому, що сталося в лісовому управлінні. «Цей наш старий таки добряча людина. Інший лісничий навіть мимоволі намагався б скласти всю провину на мене, а Коржан — ні. Знає, що я жука прогавив, але знає також і те, що головна відповідальність на ньому, і не зрікається її».

Бартош наддав ходи, і от вони вже біля вогнищ короїда. Члени бригади оточили лісника, і він їм показує, як треба визначити напрямок падіння деревини, щоб не зачепилась, як підтинати коріння, як зарубувати.

— Пні залишайте щонайнижче. На це наш лісничий звертає увагу! — Бартош узяв пилку з Стандою, і пилка вже дзичить та співає. За хвилину дерево вже затискає пилку.

— Тепер треба вбити обухом клин у заріз.

Деревина починає похитуватись. Усі відступили в безпечне місце й напружено спостерігають, як велетень хитається.

— Швидше допилуй! — гукає на Станду Бартош.— Увага! Виймай пилку!

Ялина захиталась. Губить певний ґрунт під ногами. Ой, що це? Невже смерть? Чому саме сьогодні? Чому не через рік, не через десять років? Вона спробувала опертись о вітер, але вітрець такий слабенький, як дитячий подих, і не витримує густого верховіття з настобурченою від жаху глицею. Підтята деревина хилиться до розпростертих об'ємів рідних сестер. Але лише гілки на ній і на сусідніх стовбурах повідчахувались та глиця м'яко опадає. У дерева ламаються останні жили. Велетень прощається з світом без усякої урочистості. З оглуш-

ливим гуркотом простягається на всю довжину, аж земля стугонить. Здригнувся й затих...

Дівчата мимоволі тиснуться одна до одної й співчутливо дивляться на неживе дерево так, наче це була людина. Хлопці теж замислились і мовчать.

Бартош лічить круги на деревині:

— Трошки більше, ніж сімдесят років. Красуня рівна й здорова, могла б іще рости тридцять-сорок років...

Обчухрувати гілки — це найважча робота, під час якої треба дбати, щоб не лишалося суччя, яке заважатиме, коли зніматимуть кору. Ладя Рамеш почув про це від лісника.

Кору зніматимуть дівчата. Бартош обрав для інструкції Ліду, вважаючи, що вона з дівчат найкмітливіша. Петро стежить за її гнучкими руками пильним поглядом закоханого.

— Очишувач отак узяти до рук, натиснути, і от він уже йде, — повчає Ліду лісник. Ліда скоса глипає на Петра, і ось наслідок: Віра крадькома робить знімок, що відбиває не тільки початок праці, але й любові.

— Погляньте! — вигукнув Станда, показуючи спід відлупленої кори. — Схоже на клинопис.

Жахливе це письмо короїда. Ледве помітні канавки, але з тих прямовисних канавок розбігається безліч коридорчиків, де покладені білі личинки, як зернята рису.

На одній деревині живиться аж чверть мільйона личинок. Чверть мільйона ворогів зростає. А якби люди дали їм змогу зрости й вилетіти, вони б напали на іншу частину лісу. А потім і там у кожному дереві загніздилися б ціла армія цих ненажерних створінь.

Члени бригади мовчки подивились одне на одного. Рамеш сказав:

— Ну, діти, берімось!

Рамеш розподіляє працю: Станда з Петром до пилки, він сам — чухрати гілля. Віра з Лідою і Карлічка з Властою — лупити кору. Зносити кору на брезенті й палити будуть усі спільно, щоб у таку сушу більше очей стежило за вогнем.

Бригада береться до незвичного діла з усією щирістю, але праця в лісі — нелегка праця. Пиляеш зігнутий — болять крижі, намагаєшся сокирою — руки мов не свої. А дівчата? Ой, лишенько! Не завжди потягнеш очишувачем як слід, тягнеш-тягнеш — і раптом наско-

чиш на сук: на руках мозолі, спина як дерев'яна, живиця липне до рук і до одежі, ожина коле в литки.

Віра пробує знімати кору то так, то інакше. Нічого навколо себе не бачить, тільки очищувач, кору та годинник на руці.

— Ви ж тільки швидше,— нетерпляче говорить Бартош,— щоб виробити хоч шістдесят відсотків нашої норми та дістати платню, а то й на харч не заробите.

Папірняники ображені в найкращих почуттях. Вони — і раптом виконають норму на якихось нікчемних шістдесят відсотків?

— Та що, у нас в животі кості, чи як? — обурюється худий Петро й випинається в надії сподобатися Ліді.

— Ми звикли виконувати більш як на сто,— заявив Станда, повертаючись боком до Бартоша, так, щоб лісник бачив його гордий грецький профіль.

— Не хваліть дня перед вечором. Будете мати досить мороки, поки виробите ті шістдесят. Ну, я мушу йти до розсадника. Лісові привіт! — попрощався Бартош.

Пройшло чимало часу, поки Рамеш запитав Віру, цікавлячись, чи й тут, за старою звичкою, дійде справа до змагання:

— Ну, що скажеш, Віро?

— Нічого не скажу,— відповіла Віра неохоче.— Дай мені спокій!

«Погано,— думає Рамеш.— Коли вже Віра нічого, то я й не знаю. Будемо радіти, коли виробимо принаймні шістдесят». Оглядає свій загін, але він не тішить ока. Дехто випростує спину, витирає живицю на пальцях, зітхає, проте всі знову беруться завзято до праці. Та марно. Температура настрою в членів бригади невблаганно падає. Доходить до нуля, спадає нижче нуля.

В такому жалюгідному стані застав бригаду Коржан.

— Подивіться, який у нас вигляд,— нарікає Ліда, показуючи руки з пухирями.

Коржан махає палицею, ніби хоче відігнати зле видіння, та не може. У вічі йому впадають і криваві подряпини від ожини, і руки, обліплені живицею, і бліді обличчя, і зігнуті, немов попереламувані, спини. Коржан обводить поглядом пригнічену бригаду, і на язик йому насувається лайка. Він рахує до десяти, щоб заспокоїтись і не ляпнути того, чого все це заслуговує.

— Взялися ви як на перший день занадто,— нама-

гається він говорити батьківським тоном. — Справді. Спершу треба повільніше. Обачніше.

— Ми хотіли...

— Я знаю. Але це не годиться, натомити себе першого ж дня. Адже ви мусите витримати три тижні.

Усі мовчать.

— Отак, друзі з міста! Ви не знаєте лісу. Ліс уміє датися взнаки. Отже, сьогодні раніше кінчайте, відпочиньте, а завтра... Завтра вам пришлю пиляти лісорубів, а ви будете тільки кору знімати.

Коржан збирається йти.

— Але ті шістдесят відсотків ми таки виробимо! — гукнув йому вслід Рамеш.

Лісничий тільки махнув палицею й, сопучи, побіг на пагорбок шукати Єжка.

14

Войтех не повернувся додому зразу, як вирішив на вечірці в Громовці. Спробує побути кілька день. Нехай Єжек і Машек побачать, що він не без підстав тікає. Так, днів зо три-чотири побуде тут; підрахує, скільки кубометрів виробить, порівняє з тим, скільки виробляв на Височині, покаже їм це. Доведе різницю, а тоді поїде з чистим сумлінням.

А поки що не сказав нікому ні слова. Коли йому Машек дав ручну пилку, він тільки весело блимнув очима. Машек радів у думці: «Ну, от і добре, уже цей хитряга розуму набрався».

— Тільки дій, хлопче, дій. Отак і треба,— голосно сказав він.

Ніч. Войтех сидить на ліжку й пише Зузці. Початок уже є, але не знає, що писати далі. Може, написати, що ледве її побачив, як не може забути?..

Рипнули двері, й зазирнула Машкова. Войтех зніяковів, наче його застукали на якійсь шкоді.

— Я думала, що ви залишили світло й спите,— пояснює господиня.— А ви сидите. Що ви вночі пишете?

Войтех завагався, але взяв аркушик і вдав, що читає:

— Нагострити пилку, поговорити з дідом Рамбовском, відшукати...

— Та ви б уже спали,— нагадує господиня.— Така

важка робота. Завтра будете наче з олова.— Потім лагідно всміхається: — Сумно вам тут, правда?

Войтех згадав, що за кілька день буде вже дома, й весело поглянув на господиню:

— Зовсім ні.

— То ви тільки так. Але я вас однаково розумію. Це швидко мине. Один день — то не вік.

Войтехові стало неприємно, що він був такий нечемний з цією лагідною жінкою. Машкова вже зачинає за собою двері.

— Дуже вам вдячний, пані Машкова! — крикнув він їй услід, байдуже, почує вона чи не почує.

Потім поглянув, вагаючись, на розпочатий лист. Що це на нього нашло, що він пише такого листа? Ні! Не писатиме. Завтра вранці розшукає Зузку і все їй скаже просто. Так буде ліпше. Все? Що все?

Войтех устав і підійшов до вікна. Ліс — мов чорна галчина пір'їна, і там десь серед п'їтьми спить Зузка.

Що саме він їй скаже? Що відразу йому сподобалася. Що йому здається, наче роки вже знав її. Що без неї... Що він робить, дурень такий! Так раптом — це ж нікуди не годиться! Що вона про нього подумає? Ні, так не можна!

Зузка збиралася до розсадника. Від батькового ювілею кожную хвилю ловила себе на тому, як у мріях кружляє з новим прибульцем у шаленому вальсі. Дивився їй у вічі, руки їй тиснув, але більше тут не з'являвся. Чому? Чекала його на другий день, чекає його й досі.

Щось таке діється з Зузкою, чого вона й сама не розуміє. Щось її жене з місця на місце. Ні коло трьохсотрічної смереки, ні біля своєї улюбленої криниці, порослої квіточками братків та листом підбілу, — ніде не знаходить вона пристановища, скрізь її опановує неспокій. Ідучи лісом, бачить тіні там, де ніколи їх не бачила, копаючи ямки під молоденькі ялинки, часом оглядається з переляком, як ніби хто стоїть позад неї. Коли ліс їй мурмотить пісеньку на сон, у калатанні серця вчувається: Войтех, Войтех!

Зузка вночі довго читає. Тут, на самоті, книги — це її другий світ. У житті знає десятки людей, з книжок — сотні. Хоче стільки довідатись, усе зрозуміти,

все знати. Коли й відкладе книжку, ще довго не спить. Вглядається в п'їтьму. Вона б хотїла й життя читати, як книгу.

Вїтерець, що розвіває фіранку на вікні, змушує її цокотїти зубами, наче в пропасниці. Що таке надзвичайне повинно статися? Таки ж мусить статися! Ах, мамо! Якби ти жила, ти б мені розказала!

В Коржановїй кїмнатї закукала зозуля. Так пізно вже! Швидше вдягатися, і то в найкраще. Мабуть, сьогодні зустрїне Войтеха. Сьогодні напевно його побачить. Зузка крутиться перед дзеркалом, уважно оглядаючи себе. Дивується, аж не знає, куди очі подїти. Невже вона така надзвичайно вродлива, що Войтех нікого й не бачив, тільки її? Де там! Не бридка, сама знає, але щоб красою світ підкоряла, то нї.

Зузка відчинила шухляду в столї. Родиннї фотографїї, листївки від товаришок, зїм'ятий аркушик від однокласника з Мрачної, знімок Кршївоклатського кремля з часів шкільної екскурсії. Зузка шукає далї. Нарештї знайшла, що хотїла. Маминї сережки. Трохи тьмаве срібло, а в ньому оленячі зуби. Це був перший дарунок, що його одержала матуся від тата ще перед весїллям. А коли ж Зузка дістане перший дарунок від свого хлопця? Та вже ж дістала: ось китайська скринька, чорна, лакована, з золотим драконом, подарунок від Карла. Від парубка? Від жениха? Дурниці! Адже він ніколи чогось такого не говорив. Хто його розбере? Вже з неї досить того його мовчання. Що він думає? Хитрує, чи як? Так чого ж він прийшов на татовї іменини? Щось їй почав, танцюючи, шепотїти, та не доказав. Зузка швидко зачинила шухляду.

Почепила сережки, що дуже гарно вирїзнялись на тлї її смуглявої шкїри. Обернулась обличчям до дзеркала й раптом побачила свїй носик, усипаний дрібненьким ластовинням. Приглядається до нього, наче вперше бачить. Сумнівїв бїльш нема.

«Оце ще мене яким добром надїлено! — обурилась вона. — І який це дїдько посїяв такий дрібненький мачок та ще й якраз на мїй нїс? Грїм би його побив, те проклятуще ластовиння! Та хїба ж який парубок може полюбити дївчину з таким крапчастим дзьобом?»

Залита ранковим сонцем іросіка зблизька палає смолоскипами, але вдалині губить барви й форми в випарах досвітнього туману.

Жінки з Коржанового розсадника серпами зжинають молоденькі пагінці малини, ожини, горобини, вільшини й сушать їх на зиму для дичини.

Вапенкова, молодиця як гусарин, скаржитья на чоловіка:

— Усе б тільки вигравав. Тромбон, гармонія, а от справжня робота йому не на мислі. Удома цвяха в стіну не заб'є, тільки все чекає, щоб смажена гуска сама йому в рот улетіла.

Довгонога пронозувата Оліна слухає й посміхається. Як вона виходитиме заміж, то вже напевно не піде за такого ледаря. От якби за Сметанку, то інша річ. Сметанка — ідеал її чотирнадцяти років. Оліна й працюючи стріляє очима на всі боки, виглядає, чи не йтиме Сметанка напитися до криниці, що недалечко біля них.

Бабуся Сланінова тягнеться сухорлявою рукою від пагінця до пагінця, а думкою переходить від згадки до згадки. У неї чоловік був добрий. Працювали в панів за оплату натурою. Грошей мало, дітей багато, чоловік після роботи до ночі латав селянам шкарбани, аж поки не доробився сухот та й помер. Єнік та Індра це по ньому успадкували. Бабусина голова похитується в безперервному «ні, ні, ні», а старенька, дивлячись на химерне плетиво ожинового пагіння, читає в нім плутаний та вузлуватий перебіг свого життя.

— Ми з чоловіком ніколи одне одному навпроти словечка не мовили,— говорить вона швидше до себе, ніж до інших.

Вапенкова червоніє, наче рак. «Диви, яка баба в'їдлива! Я їм тут звіряюсь, а вона з себе святу хоче удати. Ну, то начхати на вас я хотіла». І вона співає інакшої:

— Мій такий добряга, я завжди так говорю про нього. А хибочка в кожного знайдеться, правда?

Вапенкова якось у лиху хвилину розплескала бабусі Сланіновій про ту свою «хибочку», але вже й сама про це забула: вона мала двоє нешлюбних дітей, одне віддала батькам, а з другим її взяв Вапенка, що в нього весь час вітер у голові. Отже — хиба за хибу, рахунки були вирівняні, і вони поженилися. Живучи з ним, вона вже давно відстраждала за це своє гріхопадіння. Той її

музика й заробітчанин приходив додому з однією кишенею порожньою, а з другою вивернутою, то їй не лишалося нічого, як самій заробляти.

З роками Вапенкова зробилася лиха, в її серці вгнідилися заздрощі до всього й до всіх. Переселяючись з Вапенкою в прикордонну смугу, вона й ці заздрощі запакувала та взяла з собою, тільки сподівалася, що тут золото само їй у поділ посиплеться. Але в них відібрали віллу, яку Вапенка зайняв після революції¹, і її заздрощі, пересажені в новий ґрунт, розрослися вдвічі.

Зузка, тримаючи в кожній руці по дві в'язки пагінців, пружно йде на узлісся. Вапенкова кинула вслід за нею очима:

— А ця сьогодні як вирядилася, правда?

— А так. Серезки в неї від матері, — зауважила Оліна байдуже, проте трошки таки зажурилась. Зузка все-таки вродлива. Що не вдягне, все їй до лица. Ну, нічого. Ось збере пару крон і теж купить серезки.

— Уже при звичаються до панського життя наша Зузінка, — в'їдливо додає Вапенкова. — Як працюватиме в лісовому управлінні, то й знатися з нами не схоче, панянка.

Зузка, ступаючи навшпиньках, розвішує пагінці на сухе ялинове гілля. Крізь гущавину молодих берізок за нею спостерігає пара блискучих очей.

«Оце дівчина! — захоплюється Войтех, сховавшись у заростях. — Перш ніж поїду звідси, обов'язково мушу поговорити з нею. Писатиму їй, а на різдво приїду за нею. Ні, цієї квітоньки я тут не покину. До неї я завжди стежку знайду».

Войтех уже от-от збирався вийти з гущавини, та, побачивши жінок на просіці, зупинився. Не тепер. Прийде ввечері після роботи.

Вапенкова все ще не перестає гудити Зузку. Робота стоїть, а язик працює.

— Що вона так довго пореається? Ми тут пражимося на сонці, а вона в холодильник пішла. Аякже, лісничого дочка, — просторікує вона та б'є паличкою по кушу. — гадюк полохає. — На тата покладається. Тільки крутиться тут у лісі, а інші нехай роблять за неї.

¹ Ідеться про події в лютому 1948 р., коли трудящі Чехословаччини під керівництвом Комуністичної партії розгромили контрреволюцію, яка хотіла відновити в країні капіталістичний лад.

Бабуся Сланінова на Вапенкову й не дивиться.

— Гай-гай. Ця дівчина більше зробить, ніж ми з вами, Вапенкова. Та й усі знають, що вона не горда.— Бабуся оглянулася туди, де Зузка розвішувала останні оберемки пагіння.— Боже милий, у мене щось поволеньки робота йде. Спина болить. Сьогодні в мене тільки сімнадцять оберемків.

— У мене двадцять два,— вихваляється Вапенкова. Бабуся лічить Зузчині оберемки й лукаво посміхається:

— А дивіть! Зузка має понад тридцять. Вона вже як візьметься, то буде діло. От бачите, Вапенкова?

Вапенкова червоніє від злості й напіврубє, напіврве молоді пагінці.

— Чого так замислилася, Зузко? — питається бабуся, коли дівчина повернулася.— Радієш, що до контори підеш?

— Та щось не дуже мені туди хочеться. Бачили, як зійшли ялинки, що я навесні сіяла?

— Аякже! — вигукнула Оліна.— Чудово зійшли. В рядках неначе зірочка біля зірочки.

Зузку охопили жалощі, що мусить покинути свої деревця.

— Хто їх розсаджуватиме, коли мене не буде?

— Та хтось уже знайдеться,— в'їдливо каже Вапенкова і додає: — А як же заручини?

Оліна випросталася. Віночок руденьких кісок знявся над кущами, а очі, як дві цікаві мишки, втупились у Зузчине обличчя.

— А вам яке діло? — відрубала Зузка Вапенковій, але почервоніла. Ще й руками мимоволі схопилася за сережки, немовби вони зраджували те, що робиться в її серці.

Вапенкова взялася руками в боки, й усе на ній і коло неї трясеться від сміху. Трясуться кущі малини, і ніби й земля трясеться під її грубими ногами.

— Уже заручилися з Сметанкою, вже помінялись обручками? Адже він був у вас як жених. Ну, ну, чого насупилася? Увесь ліс про це говорить. Хоч похвалися!

Усі три жінки вичікувально дивляться на Зузку. А Зузка працює та мовчить, мовчить. Завзято зрізує серпом пагінці, аж кущі хитаються.

Войтех вертається до своєї пилки. Зелене верховіття

над головою шумить. Він полохає птахів, що з уривчастим криком перелітають з дерева на дерево. Збуджує цікавість вивірок, що повертають услід йому голівки. Блимне черевце, майне хвостик, і тільки чути: пш-ш, чок, чок.

«Увесь ліс із мене сміється»,— думає закоханий Войтех. Та таки й є з чого сміятися. Ех, як сміялися б його колишні друзі, коли б побачили, як він дуріє. Здається, він чує аж тут їх регіт:

«Нехай тобі, Войтеху, господь бог хоч крихту розуму зоставить».

— Та знущатись ви вмієте!— відповідає їм, засапавшись, Войтех у далечинь.— Вам можна сміятись, бо ви жонаті або женихи. Ви це вже пережили. Але з Франти рік кохання теж мало душі не витрясло.

Кохання! Що робити, коли воно на людину отак нападе? Наче щось горить усередині, а людина не хоче того полум'я гасити, хоче горіти, може, хоче й згоріти!

Боже милий, скільки часу минає, поки пилка прокусить той сирий смолистий стовбур. Те, що ручна пила пережовує протягом довгих хвилин, механічна проковтне за секунди.

Але Матей про це не думає. Стоїть навколішках, вільно й рівномірно тягає пилку і нічим не сушить собі голови. До неділі буде в лісі, з неділі йде на жнива. Отже, йому все ясно; знає, чого він може сподіватися від лісу, знає, що матиме від Кубешки і як його обдарує Ружена.

Войтех тремтить від петерплячки, і долоні в нього аж горять на дерев'яній ручці пилки.

Недалеко від обох лісорубів у кущах лежить Ферда. Приплазував сюди, як вуж, очима вглядається, вуха настовбурчені.

— А поглянь-но на того, «кваліфікованого»,— сказав Вапенка.— До дідька, хай уже ми знатимем відразу, що воно за птах.

— Коли б отак мати власну бригаду,— зітхає Войтех.— Тут би моторка тільки дзижчала!

Матей ніби не чує. Тягає пилку точно й спокійно, бо й думки його спокійні. Працює, наче машина, і тримає, скільки можна, в такому самому ритмі й Войтеха, який пилю смикає та човгає нею і тільки псує поріз.

Матееві зелені очі, широко посаджені й вузькі, наче він їх приплющує, захоплено поглядають, як пилка поволеньки наближається до зарубки.

Войтех швидко дихає. Коли, нахилиючись, він чує запах деревини, вуха в нього залягають від цього лінивого шамотіння пилки.

— Грім би його побив, це кигикання! Можеш собі уявити, Матею, як би тут працювала моторка? У нас би кубометри тільки стрибали під руками. Ти б тільки очі витріщив!

У Матея вже давненько свербить язик, але досі він не озивався. Ну, а коли Войтех усе про ту свою бригаду та про ту гавкучу моторку, коли він за кожним словом ганить ту працю, яка Матееві подобається, то він суворо озивається:

— Це все побрехеньки.

— А ти побачив би там, у нас! Ми були вже такі зіграні, наче національна хокейна команда. І словечка не почув би, а гілляки, тріски, кора так у нас і літали б, тільки б пил курів.

Ферда трохи підняв голову й наставив одвислі вуха, щоб нічого не пропустити.

— Дивуюсь тобі, чоловіче, як ти можеш бути з такої праці задоволений! Таке смикання та сіпання не для молодого людини, що має іскру в тілі!

Ферда за кущем тихенько захихотів, погоджуючись з Войтехом. Але Матея незадоволений. Матея, за якого змагаються майстри, пишається своїми м'язами й пеклом дихає на мотори, що загрожують його славі силача.

— А лиха година, щось ти надто гаряче берешся,— не витримав ганак.— Я можу тягти за двох. Мені не потрібно мордуватися коло якогось там дихавичного мотора!!

Ферда помічає, що кінські сили машини — це для Матея невідгідна конкуренція. Мабуть-таки, й цього вирвидуба зачепило! Войтех засміявся.

— Чого хихочеш? — сіпнувся Матея.

— Я згадав, що мені дід розказував; коли моя прабабуся вперше побачила парову молотарку, то ледве не вмерла. Мовляв, антихрист. Почала ховатись та тікати, аж пил закурів...

Войтех не договорив, але Матея розуміє й надкушену мову.

— Ну, говори далі! Це піби я і є та прабабуся, так? Але Войтех здвигнув плечима й мовчить. Навіщо тут розбалакувати? Легше обтесати дубову колоду, ніж цього ганачиська. Марно я взагалі про це починав. Та дарма! Що сказав, те сказав, але тепер уже досить.

Лісоруби замовкли, та з їх праці було видно, що обидва схвильовані. Все частіш і частіш тягли не в одне. Войтех зблід, і на обличчі в нього відбилось надзвичайне напруження. Матеева гола спина лисніла від поту.

Схвильований також Ферда, яким і Вапенка попихає, пожирають заздрощі до Карлових успіхів і придушує відчуття, що він ні до чого не придатний, що він — для всіх посміховисько. Всі його зневажають, мовляв, хрущ, а не людина, — і от диво! Раптом знайшовся тут такий, хто всіх цих дядьків не боїться. Хто віддячить їм усім за нього, за Ферду. Цією прабабусею Войтех зробив Матею нокаут, хе-хе. Давай! Дужче! Ферда, що його Вапенка вислав за Войтехом як розвідника за ворогом, відчув до нього прихильність. Побачив під ялиною Войтехову куртку й уважно її обшукує. Олівець, ніжик, записничок, а тут? Нагрудна кишеня заколота шпилькою, щоб нічого не висипалось. Що тут? Документи. Посвідчення, профспілковий квиток, партійний. Ферда аж свиснув від подиву: оце так так! Такий молодий, а вже член партії?

Войтех мимоволі озирнувся. Ферда ледве встиг сяк-так устромити документи в кишеню, а Войтех уже коло нього і кричить:

— Ти що робиш біля моїх речей? Крадеш? Ти хто такий, ледащо?

— Та ми вже бачились,— промовив Ферда, розтягнувши рота в усмішці. В ній було стільки почуттів, властивих хлопцям такого віку, як Ферда, що Войтех безпорадно зупинився біля нього й майже пожалкував, що так нагримав на хлопця.

Притулав Матей.

— Це Патейдлів Ферда з «Діани»,— сказав він і підняв Ферду однією рукою за пояс угору.

Ферда сіпається, наче короп у підсаці. Але Матей не пускає.

-- Звідки ти тут узявся, потороча вухаста? Завжди отак підповзає, наче гадина. Ось підожди, хтось тебе сокирою розколе надвоє, що й кувікнути не встигнеш.

І поставив Ферду на землю.

— А хоч би й так,— пирскає від люті Ферда,— яка від цього шкода?

— Ти також працюєш у лісі? — запитав Войтех.

— Звичайно! — буркнув Ферда.

— Не базикай, прояво! Побачиш його тут раз на рік.

— Як у тебе губи не болять, дідьків Матею! — злоститься Ферда.

Але Матеї уже не слухає Ферди. Глипнув на сонце, зміряв оком тіні дерев і каже:

— Щось у мене з тобою не виходить.

— Зі мною? — обурюється Войтех.

— Авжеж! Подивися сам, скільки ми звалили, а де вже сонце!

Матеї починає швидше тягати пилку, але все-таки чимало часу минуло, поки звалили деревину. Коли вона впала, Войтех розлючено кинув пилку додола:

— Я цією музейною старовинністю більше не працюю! Душу витрясе, а дерева не звалить. І не подумаю!

Матеї не встиг опам'ятатися від здивування.

Внизу під схилом з глибини лісу виринули начальник Єжек з майстром Машком і Карлом Сметанкою. Вони поволеньки наближаються до порубу. Ферда свиснув, пригнувся, щоб його не побачили внизу, й почав з них глузувати:

— Дивіться! Його ясновельможність пан тракторист після вчорашнього дня має кислий вигляд. Сватання не вийшло, то він на нас буде зганяти злість.

Войтех, почувши про сватання, не може отямитися від подиву. Ферда продовжує сичати крізь зуби:

— Подивіться на нього, на цього чванька. На пагорок сходить і голову задирає. Чистий тобі індик!

Ферда одним оком спостерігає, яке враження справили на Берку його надзвичайні відомості. О, більше, ніж він сподівався: у Войтеха затремтіла рука.

— Ти що розкажеш? — кинув він вражено.

— А звичайно, тут так і ведеться,— повчає Войтеха підліток.— Його ясновельможності тут усе дозволяється. Коли нема досить дерева, одразу натискає на Єжка, Єжек на майстра, майстер на нас. Ух, буде зараз лементу. Хоч мохом вуха запихай.

— Краще б мене хто в потилицю наштовхав, ніж

ого Єжка слухати, — озвався Матей. — Він тебе так розчистить, що й уві сні недовиконання лякатиме.

— А хіба Карел учора ходив до Коржана свататись? — важко видихнув Войтех.

— Еге, — притакнув Матей, — тільки жук йому всю справу зіпсував.

— Я думав... Адже лісничий говорив... — уривчасто каже Войтех. — Виходило, ніби він за лісоруба ніколи в світі не віддасть дочки.

— Що, старий? — у Матея озивається його незадоволення на Кубешку. — Та це ж від дівчини залежить, бий його лиха година! Карел недавно хвалився, що в нього все вже як слід. Вони швидко поберуться.

Войтех остовпів. Карел, цей одвічний вередун, покинув Алену, як покинув перед тим десять інших, і хоче взяти Зузку. Зузка і Карел!

Тим часом Єжек з супутниками піднялися на пагорок.

— Товаришу начальник, — різко звернувся Войтех до Єжка. — Я тут не залишуся. Вертаюсь додому, до своєї бригади.

Всі здивувалися. Слухає й Ферда, що знову сховався поблизу в гущавині.

— Що? Хочеш поїхати звідси? — розлючено накинувся на товариша Карел. — Це безглуздя! Негайно ж викинь це з голови, чоловіче!

— Не так швидко, — озвався майстер Машек, помурнівши як хмара. — Так не годиться. Я вчора дав тобі завдання.

— А сьогодні заберете його назад! — вигукує Войтех. — Я ж говорю, що не залишусь тут.

— А я сказав, що не годиться так, — повторює Машек. — Що це за вибрики? І не подумаю. Нічого не заберу.

— Силою мене тут не втримаєте! — закричав Войтех.

Карлові соромно за товариша. Він його вихваляв начальникові, підносив до небес, і раптом маєш — кричить як навіжений. Трактористові очі вузько зсунулись і загрозило блимнути на Войтеха:

— Що з тобою сталося, Войто?

— Я ж ясно сказав, хіба не розумієш? Хочу поїхати звідси!

— А я тобі ясно кажу, що не поїдеш! — крикнув

і Карел.— Що це тобі, перше квітня? Треба було наперед усе розміркувати. А тепер ти тут — і залишишся тут.

Войтех не пам'ятає себе від люті:

— Ти ще наказувати мені будеш? Сам мене до цієї халепи втяг. Чому мені правди не написав?! Все, мовляв, тут якнайкраще. Звичайно, для тебе найкраще, егоїсте ти такий. Ти тут заробиш! А що я? Що мені тут робити?

Приятелі намагаються перекичати один одного. Кричить Войтех, кричить Карел, не відстає й Машек, але пронизливий Єжків голос раптом перемагає усі інші:

— Годі! Перестаньте! Так ми ні до чого не дійдемо. Чого ти так лютуєш, Берко?

— Того, що тут не виробимо нічого. Там, унизу, ми в бригаді давали кожен понад сім кубометрів. А тут хоч на ноги впадеш, а більше двох не виженеш. Це на п'ять кубометрів щодня менше, на сто двадцять щомісяця, а далі порахуйте самі. Чого я ризикуватиму? Моя ж порожня кишеня вас не турбуватиме, правда?

— Не хвилюйся,— спинив його Єжек.— Ти нам тут потрібен. І ми тебе не відпустимо. На ліс напав короїд, у лісівників людей нема, отже, мусимо з ним боротися ми. Тепер тут кожна пара рук дорога, розумієш?

Войтех здивовано озирнувся навкруги:

— Що? Тут справді є короїд?

Ялини хитаються від вітру, який по обіді зміцнів. Сонце виссало вже кожну краплинку роси, й тепер його проміння, ллючись крізь кожен отвір в глибину лісу, палить, мов розпечений метал. Найсприятливіша погода для жука.

— Ми саме оце з майстром і Сметанкою ходили подивитись. Жах, скільки там його! А жук росте швидко, отже, кожна хвилина дорога,— додав Єжек.

Запала напружена тиша. Войтех мовчить. Карел нетерпляче переступає з ноги на ногу, Єжек гладить обличчя, поморщене від турбот. Ферда за кущем боїться й оком змигнути. А до всього цього ще й дід Рамбовсек сюди тюпає.

Войтех наче в общеньках. Його тягне додому, до праці, яка не шкутильгає на милицях; тягне до бригади, до людей, з якими в нього є спільна мова, з якими йому добре; а від сьогодні до всього долучається ще й Зузка. Про неї йому щодня нагадуватиме Карлове обличчя.

Шалька терезів переповнена. Але на другу шальку падає слово, важче за кам'яну брилу: короїд!

— Кажете, мушу залишитися. Короїд. Мовляв, не пустите мене й так далі. Я б тут залишився, але ж вам не потрібен кваліфікований робітник. Щодо цього майстер Машек трошечки відстає. На його дільниці працюють ручною пилкою й сокирою, а він ці «новинки» оберігає, як святиню.

— Не будь зарозумілий, чоловіче! — обурився Машек.— Пиляти не вмієш, а звертаєш на те, що в тебе нема механічної пили! Ти лише поглянь, скільки ви зробили від рання. Добре дієш! Тобі б тільки базікати!

— А ти закачай рукава, майстре,— перебив його Войтех, тицяючи йому пилку в руку,— ставай, то й побачимо. Ось воно, те диво, що пережило дві тисячі років. На, бери!

Ферда аж засичав, так його вразила Войтехова сміливість.

— Та я що? — майстер не знає, як йому поводитись.

— Я тобі розтлумачу, майстре, що й до чого. Робота механізованої бригади не до вподоби лісорубам, та й тобі також. Там треба, щоб людина ворушилась, а ви цього боїтесь. Невже ви хочете, щоб усе тут цвіллю вкривалось? Чому людей не переконуєте?

— Ти їх повинен переконувати,— похмуро озвався Єжек.— На те ми тебе сюди й узяли. Ти мусиш організувати механізовану бригаду. Зумів це зробити в себе, зробиш і тут.

— А ви мені сказали, що це буде за місяць, за два, що раніше, мовляв, мені механічної пили не дадуть. Тільки тоді, коли я намовлю лісорубів. А тепер ще до всього люди на жнива тікатимуть. Та й взагалі я бачу, що так, як воно тут у вас ідеться, я нічого не зроблю й за рік. Річ ясна: вертати додому.

— Як до стовпа, як до стовпа,— бідкається Машек.

Дід Рамбовсек вийняв люльку з рота й підійшов до Войтеха.

— Правда твоя, що у себе в бригаді ти рубав би втричі більше. Та мені одно дивно: невже ти не знаєш, що таке короїд? Чи тобі це байдуже, якщо він понищить нам увесь ліс?—питається дідок.— Гай-гай, хлопче, невже всі кваліфіковані робітники допомогу лісові міряють кубометрами та кронами?

Войтех наїжачився:

— Не ображайте мене!

— Оце так кваліфіковані робітники,— уперто продовжує старий,— ледве побачив, що клопотами пахне, то повернувся на п'ятках, та й будьте здорові!

— Та годі вам! За кого ви мене маєте?

— Що, хлопче? Не хочеш правди слухати? Цього люди зроду не люблять.

Войтех витирає піт, що виступив у нього на чолі. З сьогоднішніми дідовими словами в нього влучають і вчорашні: «Тут не потрібні люди з дрібненькою душею...»

— Я не казав, що не допоможу вам з жуком. Який би я був, якби утік саме тепер, коли це трапилось? Яких два чи три тижні, поки зліквідуємо жука, я вам допомагатиму. А потім, потім ви вже мене не втримаєте!

— Ну, оце діло! Допоможеш! А що буде потім, цього ми не відгадуватимемо наперед,— резюмував Єжек і пішов разом з Машком.

Лісоруби оточили Войтеха, який стоїть іще в войовничій позі, і пасмо волосся спадає йому на чоло.

— Ото перепало Машкові від тебе,— засміявся Қарел, задоволений з наслідків розмови.— Довго пам'ятатиме тебе.

— От було, так було, бий його лиха година. А я б не насмілюся отак,— зауважив Матей трохи докірливо, бо йому майстрова неприхильність до запровадження новинок аж надто була до серця.

Дід посміхається й оглядає Войтеха з голови до п'ят:

— Ох і дивак же ти, хлопче. Ну, та щоб не збрехати, то й я замолоду був не інакший.

— Ви дивак ще й тепер і довіку такі будете,— засміявся Матей і звернувся до Войтеха: — От що, опришку! Хапай гарненько оцю старовинність, та й почнемо знову кугикати.

— І не подумаю! — обурился Войтех.— Цієї бридоти я вже нізащо не візьму в руки! Що ви тут за люди такі? Жук загрожує вашому лісові, лісорубів у вас мало, а ви замість використати все, щоб цю потвору викоринити раніше, ніж вона розлетиться скрізь, граєтеся з ручною пилочкою. Ні, грім би його побив, робити так робити. Я цю бригаду спробую зараз організувати.

Ферда жажнувся. Як? Зараз? Ото Вапенка витріщить очі. Поміж кущами й вересом він обережно доповз до ялин і побіг до Вапенки.

— Якщо я вже залишаюсь,— підносить Войтех голос,— то не буду задніх пасти. І дуже б мені було дивно, якби й тут не знайшлося лісорубів, що підуть до моєї бригади!

Матей швидко нагнувся до пилки й мовчить. Карел розмірковує. Механізована бригада — це було б добре. Тоді деревини він мав би досхочу. Але він знає тутешніх лісорубів. Для них це надто вже раптово. З ними та щоб запровадити новинку, яка їм не до смаку? Грім би його побив, цього навіженого Войту!

— Авжеж, що знайдуться такі,— говорить дід.— Чому б і ні. Біжи, хлопче, до Єжка і скажи йому, що спробуєш негайно. Скажи, що я зголошуюсь до бригади перший.

15

Побачивши один одного, Коржан і Єжек зупинилися й застигли на місці. Коржан — на стежці вниз, Єжек — угорі на схилі. Хто до кого підійде? Єжек молодший, але Коржан прохач. Коржан, старий плутяга, намагається одним реченням перекреслити все, що він наговорив Єжкові на ревищі, і бадьоро вигукує:

— Лісові привіт, Лойзо! Видно, що я таки розбудив у тобі лісника, як воно й бути повинно. З лісом погано, то ти не загайся. Ну, я дуже радий.

Єжек збігає вниз.

— Чекай, чекай! Ми ще не умовились.

— Ти бачив це лихо? — питається Коржан. — Коли ви беретесь до роботи?

— Лихо я бачив, але зробив також приблизний підрахунок, розумієш? — спокійно зауважив Єжек.

— Сила-силенна, правда?

— А ти не говори приблизно, Йозефе. Нам, лісорубам, це ні до чого, нам цифри потрібні. Упорайся з жуком сам.

— Не будь бюрократом, Лойзо,— хвилюється Коржан.— Адже ми не будемо сперечатися за цифри, як хлопчаки за гудзики. У тебе люди, в тебе всі можли-

вості. Ти припиниш планову вирубку й кинешся ліквідувати цю катастрофу. За якийсь тиждень ви все зробите й думати про це забудете.

— А ти тільки наказуй, — відповів Єжек. — Адже я лакей у тебе, правда?

— Лойзику, плисочко ти моя, — Қоржан добирає найтеплішого тону. — Знаю, що я тут на тебе... тее...

Лісорубове обличчя поморщилося і зробилось суворе, орлиний ніс витягся.

— Я все це беру назад, Лойзо. Адже ти мене знаєш. Така вже в мене гутірка від предків успадкована.

Єжек уперто мовчить. «Ага! — думає собі Қоржан. — Цього йому замало. Мушу перед ним іще нижче зігнути спину!»

— Я тебе на полювання покличу, Лойзо, — видушує він з себе.

Єжек мовчить, а Қоржан, якому вдача не дозволяє принижуватися ще більше, червоніє, надувається, синіє.

— Ти що, мститимешся мені за ті розмови?

— За кого ти мене вважаєш? — холодно запитує Єжек. — Мені твоє оте базікання — наче собаці п'ята нога. Я дбаю про виконання плану. Про постачання виробництву різних сортів деревини. Невже мені все покинути й гнати людей на те твоє лихо? Ти на моєму місці зробив би так чи ні?

— Але ж, Лойзо! Подумай про ліс! Поглянь на цих моїх красунь! І на них має напасти жук? Невже тобі не буде їх шкода?

— Досить уже тієї чутливості, Йозефе! Ти на це дивишся, як за старих часів. Сентиментальний, наче панночка...

— Що? Сентиментальний? — ображено вибухнув лісничий. — Якщо я сентиментально висловлююся, то я, в бісового батька, не сентиментально доглядаю лісу, розумієш? Поглянь на мої розсадники й зрівняй їх із сусідськими! Чого вартий супроти мене якийсь там деслінський лісничий, чи скугровський, чи вранчіцький? Дійшло до тебе чи ні?

Єжек мусить визнати Қоржанову рацію. Ця його застаріла «сентиментальна» любов до лісу дає такі наслідки, що подібними не може так одразу похвалитися перший-ліпший лісничий тут, у горах.

— А що, стулив губу? — картає Коржан Єжка. — Ліс під загрозою, а ти про постачання дбаєш, матері його ковінька! — grimнув Коржан так, що аж сам злякався свого голосу.

За лісорубно-лісівницькою сваркою вони й не помітили, що не самі тут. Між деревами, в темному плащі з роговими гудзиками і зеленим коміром, з рушницею через плече, вийшовши тихенько з-за пагорбка, стоїть Іранек і важко дихає.

— А що, я не повинен дбати про постачання? — лунає роздратований Єжків тенор, і його маленьке рученятко підноситься до крконошевої бороди лісничого.

— Короїд — це твоя турбота, не моя. Якщо пожену людей на цей схил, то не додам паперовій фабриці волокна. Такі старі стовбури папірні не потрібні. Неустойку ти за мене платитимеш. чи хто?

Іранек здригнувся, почувши про волокно й папірню. Він зблід, хоче запалити, але сірники танцюють у його руці, наче живі. Знає, що він Коржанів гість. Якщо стане на бік другого лісника, то посвариться з господарем. Але усвідомлення обов'язків головного бухгалтера паперової фабрики було таке міцне, що він вирішив обов'язково втрутитися. Підійшов ближче:

— Вибачте, як це так ви не додасте фабриці волокна? — запитав він, не відрекомендовуючись Єжкові й не вітаючись.

— Не додамо, — суворо відповів Єжек, догадавшись, хто перед ним стоїть. — Коли підемо на короїда, не буде кому працювати на фабрику, праця поповзе, наче слимак, і волокна вчасно не дамо. Ми не всемогутні.

Іранек не зрозумів, чому цей лісник поводить ся так владно. Він собі думав, що єдиний господар тут — Коржан.

— Але зверніть ласкаву увагу, — мовив Іранек до Єжка, — наше підприємство вислало на короїда бригаду, а ви нам навіть сировини не хочете дати вчасно?

Єжек здвигує плечима й уперто дивиться в далечінь, на гори, показуючи всім своїм виглядом, що він тут ні в чому не винен.

— Якісь тут особливі обставини, — нервується Іранек. — Тут мені вчуваються якісь фальшиві ноти, друзі мої. Не розумію...

Коржан не мав наміру говорити Іранкові про справ-

жню ціну бригади папірняників, з якої вже тепер кров дзюрчить струмком. Але тепер, коли його спровокував сам Іранек, він вирішив не ховати шила в мішку. Заникуючись, неохоче, ніби вишукуючи слова, каже:

— Бригада... звичайно, звичайно... Визнаю, є щире бажання, але лісу воно мені не врятує, це марні сподіванки. Я ще побоююсь, щоб їх деревами не попривалювало.

— Дозвольте, пане лісничий,— захрипів Іранек.

— Мені самому неприємно, слово честі. Але треба зважити на погані обставини. Необхідно сказати правду.

— Звичайно, правду. Не приховувати,— охоче згодився Іранек.— Але визнайте ласкаво, я мушу захищати свої інтереси. Тут пан... пан...

— Єжек,— підказав лісоруб.

— Пан Єжек тут сказав...

— Та ніякий я не пан,— усміхнувся Єжек.

— Вибачте,— злякався Іранек.— Товариш Єжек...— зробив він несміливу спробу, а коли Єжек не озвався, продовжує: — Товариш Єжек хоче виконати повністю поставку паперовій фабриці, а ви, пане лісничий, стоїте йому на перешкоді: вибачте, цього не можна припустити. Яким це правом?

— Право на моєму боці,— коротко зауважив Єжек.— Я не повинен за лісівників тягати каштани з вогню.

— Справедливо,— погоджується Іранек, який знає про розподіл влади над лісом між лісорубами й лісівниками, але не ознайомлений ближче з лабіринтом особистих стосунків між Коржаном і Єжком.— Постачання промисловості на першому місці. Пан лісничий, напевно, з короїдом дасть собі раду якось інакше.

Іранек втупив у Коржана суворі очі під товстими окулярами. Коржан червоніє, аж синіє. От-от уже мав виграти, здавалося, що Єжек завагався, і раптом маєш! «Я, дурень, для нього ледве по землі не стелюся, а він, замість допомогти, так мені нашкодив. Жене воду на Єжків млин, а цей кравчик, само собою, дуже радий. А, матері його ковінька»,— Коржан, скільки може, додає меду до свого голосу, та все одно не втримується від деяких ноток розлюченості:

— Ви зволили вийти на влови, та трошечки заблукали. Ідть он туди через Раєць до Ведмежого закутка.

Якоїсь півгодини — і ви там, де ми з вами разом були на чатах. Те ревище там. Тут нема...

Іранек киває головою, але своїм музичним слухом він почув і невисловлений підтекст у словах лісничого, який спроваджує його кудись на саму спеку або в ще гірші місця.

«Що я накоїв? — докоряє собі Іранек. — Зрадив свого господаря, а це ж така добра людина. І від ганьби він хотів мене якось врятувати. От який я невдячний. — Іранек длубається в кишенях і ковтає третій порошок від головного болю. — «Ну, тут ви матимете святий спокій і швидко зміцнієте!» — гірко пригадує він собі слова лісничого.

На пагорок, сигналячи, повзе автомашина.

— Чи ти ба! Мраченське управління, — похмурнів Єжек. — Це ти їх покликав на допомогу проти мене, Йозефе, так?

З машини вийшов директор Главач й інженер Душек. Коржан познайомив лісників з Іранком, і ті привіталися з ним, раді, що зустріли представника організації, яка має шефство над їх управлінням.

Очі лісників блукають по лісі, й те, що вони бачать, відбирає в них мову. Білі позначки на деревах для лісорубів одночасно означають і майбутні порожнини та галявини, і їм не видно кінця-краю. Душек досліджує заражену місцевість. Усюди брили й брили. Заліснювати тут буде важко, і скільки рук на це потрібно!

Директор Главач установлює розміри катастрофи. Ну як її подолати раніше, ніж короїд вилетить? Главач питально втупив сірі крицеві очі в лісничого.

Коржан доповідає: бригада не дасть катастрофі ради. Це було б для неї неможливе, надлюдське напруження. Єжек мусить давати паперовій фабриці сто відсотків поставок сировини й у боротьбі з жуком не допоможе...

— Ви повинні одержати потрібну кількість волокна негайно, пане бухгалтер? Резерву ніякого не маєте? — питає Главач Іранка.

— Незначний, з ним довго не протримаємось.

На стежку з лісу вискочив Войтех у комбінезоні, високих чоботях і картатій сорочці з закасаними рукавами. Побачив, що лісники розмовляють, зупинився і чекає.

— Так не може бути,— втрутився в суперечку директор.— Адже дивись, Єжку. Ми з вами, лісорубами, маємо умову щодо жука. Отже, треба дійти згоди.

— Я не відмовлюсь, товаришу директор,— відповідає Єжек.— Допоможемо, якщо цифра й не відповідає нашій умові.

— А як же папірня? — злякано перервав його Іранек.— Це ж неможливо залишити нас без сировини.

— Вибачте, пане бухгалтер,— звернувся Душек до Іранка.— У мене зауваження до цієї розмови трошки ширшого масштабу. Вам від нас потрібно не тільки волокно, а ще дещо!

Іранек дивиться на нього, нічого не розуміючи.

— Ліс дає промисловості не тільки деревину, але й іншу сировину, не менш важливу. Насмілюсь запевнити, навіть важливішу:

«Ага,— зрозумів Коржан і зрадів.— Оцей його покропить трохи, мавпу таку!»

— Як це, вибачте? Я не розумію, пане інженер. Що це ще за сировина? — питає Іранек.

— Вода! — вигукнув Душек, блимнувши блакитними очима.

— Вода — сировина? — здивовано повторив Іранек.

— Там унизу, в Чортовій балці, починається Бублава,— Душек іще на крок підступає ближче до Іранка.— А катастрофа з короїдом загрожує якраз її верхів'ю.

Іранек аж здригнувся. Тепер він зрозумів. Як би вони могли обходитись без Бублави? Фабрика висить на ній, наче яблуко на гілці. Річка плине по території фабрики, наче життєдайний сік по дереву, тече в машини, змішується з деревиною, без води виробництво було б неможливе, без неї й колеса не крутилися б. А води в Бублаві весь час зменшується. Сім засушливих років відібрали в неї силу, електростанція все частіше вимикає струм через нестачу води. Без Бублави не було б і фабрики.

— Вибачте мені,— розгублено перепрошує Іранек,— що я вмішався у ваші справи. Я не знав... Ну, звичайно, вода! Якщо верхів'я Бублави в небезпеці, тоді я поступаюсь. Вибачте, я не сподівався... Зараз подзвоню на фабрику, запитаю, як довго ми можемо витримати без постачання. Але думаю, що недовго. Тут справді важка колізія.

Войтех не витримає і втрутився:

— І те, й те могло б бути. Жук і повне постачання!

Всі обернулись до нього, а директор запитав:

— Як це ти собі уявляєш, парубче?

— Якби я зараз почав працювати з бригадою на механічній пилі, встигли б зробити й те, й те.

«Ти, зайча березневе, молокососе, — злісно думає Коржан. — Ще тебе тут не вистачало! Хочеш мені весь ліс перевернути догори ногами? Ще б пак!»

Але Войтеха зупинив Єжек.

— Це ми знаємо! Та майстер і я вже тобі сказали, чому не можна цього зробити відразу.

— Чекати, чекати! — передражнює його Войтех. — Обережненько! Лісоруби неполюбляють нічого нового! Цю пісеньку я знаю, це й у нас на Височині так було.

— Механізація праці — це й наша засада, — голосно розмірковує Іранек, а директор Главач додає, дивлячись Єжкові просто в обличчя:

— Ми, «салатники», як нас лісоруби дражнять, також запроваджуємо механізацію. У нас також із новаторством тяжко буває, але коли люди звикнуть, то вже не хочуть іти до лісу без механізації. Лісоруби в цьому передовіші за нас. І повинні б такими бути всюди...

Єжек знервувався:

— Я зовсім не проти, товариші. Навпаки! Роблю для цього все можливе, Берку також на це взяли сюди. Але наказати людям — цього ж не можна. Треба переконати, щоб самі до цього дійшли. А ти, — звернувся Єжек до Войтеха, — ти новий, тутешніх умов не знаєш і сподіваєшся цих упертюхів переконати за одну ніч?

— Правильно, Лойзо! — вигукнув Коржан. — Це стрибок у п'ятьм. Не приставай на це!

— Знаю, що це буде справа нелегка, — мовить Войтех, — але я повинен додати, товаришу начальник, що старий Рамбовсек зголосився до мене в бригаду.

Рамбовська знають усі. Рамбовсек своїм віком, розумом, пошаною, яку йому виявляють усі лісоруби, перетворився ще за життя в якийсь уособлення самого лісу. І все, що він скаже, йде на користь лісові й людям, які в лісі працюють.

— Рамбовсек іде з тобою? — дивується Єжек. Тепер він уже не може відбивати охоти в своїх людей, навіть коли ця справа видається йому трохи передчасною.—

Якщо так, то беріться до цього негайно. Нехай Машек скикає на завтра лісорубів.

Іранек підійшов до Берки:

— Вибачте,— почав він з перепрошення,— здається, не було б шкоди, якби закликати й мою бригаду. Я чув, що вона, егм, гм... не надто відзначається, працюючи в лісі. Звички, мабуть, нема, але якщо йдеться про запровадження нових принципів механізації, то будь ласка...

— Покличемо й їх,— погоджується Войтех.

— Нікого не кличте! — вигукнув Коржан.— Щоб не було ще більшої ганьби. І взагалі мені, Лойзо, не подобається, що ти хочеш робити гокус-покус із механічною пилою, коли йдеться про жука. Чому саме ми, лісівники, мусимо бути для вас піддослідним кроликом? Облиште мотор і йдіть на жука з ручною пилою. Це буде повільніше, зате наслідки гарантовані.

— Якраз! — заперечує Єжек.— Ти поводишся так, наче маеш у своєму розпорядженні цілий полк людей! А про жнива забув? У мене всі порозбігаються. Ти з десятиденним запізненням накидаєш мені на шию вирубування лісу. Ти сам мене штовхаєш на той гокус-покус. Ти сам! Пам'ятай про це! Моторку ми пустимо,— запевняє Єжек,— і ти не заперечуй, Йозефе! Бригаду поклич на збори, Берко. Нашим людям це буде корисно.

— Протестую! — Коржан розлючено гупає палицею об землю.— Протестую! Ти також, матері його ковінка, летиш на все, що пахне новиною!

Та Єжка не вивела з рівноваги навіть така могутня стихія, як Коржан.

— Новаторству шлях відкритий,— почав він з гідністю, намагаючись як слід осадити горланя Коржана, який тут і зараз хоче вдавати лісового владаря.— До чого ж ми дійшли б, якби почали уникати досягнень техніки? Повернулися б до кам'яної епохи, розумієш? Жили б у печерах і добували б вогонь тертям.

Коржанові очі налилися кров'ю, він дивиться по черзі то на Єжка, то на своє начальство.

— Що ж це? Ти, лісова промисловість, хочеш усіх переконати, що я печерна людина? Я тебе зрозумів. Але спитай тоді нашого інженера, хто перший запровадив тут моторного робота? Я! Це був я! Але я заперечую саме тому, що маю більше досвіду, ніж якийсь прасувальник! Новаторство? Чому б і ні? Але в слухний час!

Єжек хоче щось відповісти, але його випереджає Главач:

— Навіщо ці суперечки, товариші? Адже обидва ви лісовики й любите ліс.

— Я люблю! — стукає палицею об землю Коржан.— А оцей лісогуб...

— Досить! — зупинив його директор.— Надто вже ти розходився, Коржане. Передай гарненько жука Єжкові, за все відповідатиме він. Сьогодні ж дай йому план непередбаченої вирубки.

— Дам,— буркнув Коржан.

— Отже, умовились? — питає Главач Єжка.

— Так, умовились,— притакує Єжек, але обличчя в нього морщиться: «Хоч би не поламати на цьому зубів, от буде штука».

Веселою свіжою зеленню вигукують купки молодих буків, розкидані між рідким високим лісом. Вони сяють праворуч і ліворуч від стежки, якою пустилися в обхід лісом Главач і Душек. Ця яскрава зелень нагадує директорові описи здорового мішаного лісу, які він чув від Душка.

«Так, так,— думає собі Главач.— Колись тут так і буде, як Душек розмальовував. Колись пощастить усе це здійснити. Кому пощастить? Мені? Душкові? Замолі? Де там?! Хіба нашим онукам».

Пройшли повз галявину, де бригада жінок з розсадника гребла й сушила сіно. «Так, ліс весь час мусить кликати на допомогу людей здалека, з міста,— міркує Главач.— Чималий шлях мусять проробити робітники, службовці щонеділі, щотижня, і часто та допомога не дає наслідків. Своїх би людей тут мати, тутешніх людей, стільки, скільки треба, оце й був би вихід мало не з усіх наших труднощів».

Душек мовчки йшов слідом за директором. Але коли вони вийшли на поруб, укритий малиною та ожиною, де молодий поріст майже цілком загинув, Душек знову почав розмірковувати про свій план. «Справді, я тільки й знаю, що товкти та товкти одне й те саме. Таким я йому й здаватимусь, але що ж! Нехай,— Душек тяжко зітхає.— Такої зручної хвилини вдруге не трапиться». Душек пояснює, що його проект має зв'язок із цим смут-

ним станом зарослих бур'яном порубів і заглушеного поросту.

Главач терпляче слухає й скося позирає на Душка. В управлінні з нього сміються,— мовляв, фантаст. «Ну звичайно, в кожного з нас щось таке знайдеться. Але це вже справжня манія. Спершу говорив, що його проект зв'язаний з короїдом, а тепер виходить, що він зв'язаний також і з заліснюванням!»

— Коли б вийшло по-моєму і ми заселили Раець, тут було б досить людей, і наше господарство пішло б краще.

Главач засміявся:

— А я що, не хочу, щоб тут люди були?

— Про тебе, директоре,— нерішуче говорить Душек,— я не знаю. Але Замола їх тут не хоче!

— Як? Адже він сам говорив мені, що вже двічі готував житло, але люди звідси одразу втікали.

— Житло людям готував, але постійної праці для робітників і для їх жінок — ні...

Главач рвучко спинився й здивовано спитав:

— А ти їм хочеш постійну працю дати?

— Так. У цьому, власне, й полягає мій проект,— відповів Душек і квапливо почав пояснювати директорові, як він міркує перебудувати Раець і заснувати тут виробництво.

Директор вислухав його, а потім сказав по-дружньому:

— От що, Душку, я не хочу тебе кривдити. Думаєш ти, мабуть, добре, але здійснити це нелегко.

Главач пояснює, що хоч до недавнього часу він день у день стояв на циркулярці, але не такий уже й новачок у лісових питаннях, як це Душек собі уявляє. Доганює, вчиться, і від Душка охоче повчиться.

Душек вдячний директорові за те, що той так одверто говорить, але він почуває, що директорова розмова скінчиться не на користь йому.

— Щодо Райця, то тут правда на боці Замоли,— впевнено сказав директор.— Занадто поспішаєш. Адже там сидить той Крамата, і його земельної ділянки ніхто не може відібрати.

— Добра ділянка! — вибухнув Душек.— Схил, заплата, поле нужденне. А сам він браконьєр і лісовий злодій...

— Занадто в тебе видючі очі, товаришу. Перебільшуєш в усьому. Перебільшуєш і в цьому своєму плані,— сухо відповів директор, наголошуючи на слові «своєму».— На це в нас грошей нема і найближчим часом не буде.

Душек іде поруч директора, похнюпившись.

«Бачу,— думає він,— що Замола швидко осідлав директора. Уже прихилив його на свій бік. Якщо так, то мені шкода кожного свого слова».

16

Серед моря чорних лісів лежить острів. На ньому й ясно-зелена трава, й блідо-жовтаві вівси та жито, і темна зелень картоплі, а між цим усім десятків зо два розкиданих незаселених будиночків. Крім Рамбовскової хижки, що притулилася до скелі під лісом, серед усіх вигаслих вікон у хатках, покинутих іще кілька років тому, тут тільки Краматина садиба живе й верховодить усією раецькою смугою.

Над садибою розлягаються гіллясті верховіття старезних лип, що гойдаються в повітрі, нагадуючи величезні балони на канатах. Брама височить мало не до неба, а біля неї мотаються дві вівчарки, вишкіряючи зуби на кожного, хто тут проходить.

Вапенка перевалюється качиним кроком по стежці, порослій травою. «Потвори дідькові,— оглядається він на псів.— Отак схопить за ногу, та й маєш рахубу не на один місяць».

— На, на, Реку! На, Арміне! — бурчить якомога лагідніше й прохоплюється на подвір'я коло розлучених псів.

З першого поверху визирнула жіноча голова, замотана в хустку. Краматина мати.

— Приплентався,— муркнула стара тихенько й кощавою рукою показала Вапенці на хлів.

Ага, хазяїн там. Вапенка роздивляється по подвір'ї. Тут ніби склад усілякого господарського знаряддя. Вапенка давно вже знає тут усе, проте уважно оглядає цілий ряд драбин, три діжки на колесах для гноївки, ноші, сапи, коші, ланцюги, розвішані на дерев'яних тичках.

Краматі не все це потрібне. Тут усього настанчено принаймні на три покоління. Але, мовляв, той не про-

грає, хто вдома все має. Мати усього вдвічі, втричі більше — ось Крамата евангелія. У нього в думці давно гніздилося бажання мати все своє власне. Господарство по батьках на Беровнську дісталось старшому братові Франтішкові, а Ондрею не залишилось нічого іншого, як йому прислужувати. Навчання його не спокушало, він любив коні та небо над головою. Був у брата за кучера, але так, між іншим, бо Франтішек ні не платив йому регулярно, ні не записував його. Адже вони брати, нащо ж усе це робити, ніби між чужими? — говорив тоді Франтішек, та й Ондрей думав так само. Але недовго. Братові для численної родини треба було все більше та більше, а де він міг заощадити, як не на Ондрееві?

Крамата помічав, що стає для брата не те, що не членом родини, якому за працю належить рівна пайка, а навіть менш ніж челядником. Братову скупість він намагався подолати хитрощами. Ледве дооравши, їхав возити на будівлі пісок з Франтішкової ями, возив каміння й цеглу, привозив людям дрова з лісу й вугілля з залізниці, і так те, на чому його кривдив Франтішек, надолужував братовими кіньми. Але господар швидко вирахував, скільки залишається в Ондreja за нігтями, й почалися розмови та сварки.

В сорок п'ятому році Крамата був серед перших, хто попрощався з рідною негостинною стріхою й пішов у прикордонну смугу шукати кращого. Він, кому не належало вдома навіть скребло, яким він чистив Франтішкових коней, був опанований жадобою мати не тільки все те, що мав брат. Але більше й краще. Ця жадоба в Райці ще більше зросла, і після того, як вибралися до Німеччини німці, він натягав з покинутих осель, що де було. Він не може ні на подвір'ї, ні в повітці, ні в хаті вільно рухатись, так усе завалено всякими речами та господарчим мотлохом, але скільки він тут живе, ніколи не купував нічого — ні кошика, чи коліщатка, чи хоч би й нікчемного цвяшка!

Вапенка посміхається. Це все не для нього. До того ж, воно на дощі, під сонцем, отже тут для цих речей справжній цвинтар. Але то нічого, дивлячись на весь цей хаос очима щасливого немаючого, він співчутливо киває головою. Крамата з родиною силить на м'я-

ких подушках, але Вапенку завжди зустрічає з пошаною. Кому честь, тому честь!

Вапенка сміється в жменю: Крамата так уже дбає, щоб усього мати доволі, що й однієї жінки йому замало. Крім своєї, є ще в нього гарна молодичка в Заланах, Катерина Весела, ге-ге-ге!

«Якби в мене була така жінка, як у нього,— міркує Вапенка,— що з весни до осені помирає, то й я б до іншої потягся. Але утримувати дві родини— ото клопоту, господи боже мій!» Від Вапенки нічого не сховається. У нього вуха й очі в Заланах, у лісі, в Райці — скрізь, але він уміє в слухний час промовчати, в слухний час і сказати.

— Дай боже вечір добрий, пане Крамато,— вишкіряє Вапенка зуби до господаря, що вийшов з хліва.

— Добрий вечір,— відказав Крамата, набрав на вила оберемок сіна, і воно труситься йому на розкуйовджену голову, брунатну шию, поношений сіряк. Вапенка ввійшов за ним у хлів.

Корови відмахувались хвостами від мух і мукали. Дві рижі коняки, якими Крамата, коли йому господарство дозволяє, возить дерево з лісу на шлях, пирскають, виловлюючи в жолобі нужденний овес. А далі, з самого краю в стайні,— Краматина гордість, сірий Зефір. Крамата виміняв його в різника, віддавши йому свою стару, але добре вгодовану кобилу. Зефір був молодий чистокровний кінь, та в нього була поранена нога, і він мав іти під ніж. Крамата виходив його. Сьогодні в нього тільки іскри сиплються з-під копит, він баский, а губи запінені, наче його ворнем годують.

Вапенка розказує, що, де і як, а господар підстилає худобі на ніч сіно. З соломою тут, у горах, сутужно, але абиякого, п'ять разів промоклого сіна досхочу. Вапенка говорить про механізовану бригаду, яку тут хоче організувати Войтех. Цей молодий Берка наче баран, іти за ним важко, але треба, і Вапенка, хоч і дуже з цього невдоволений, мусить, проте, відмовитись допомагати Краматі в жнива.

Крамата випустив вила, наче хто йому їх вибив з рук, і вони тільки брязнули об бетонну підлогу.

— Як це? Гарна з вас пташка. Цілий рік у мене обідає, а в жнива залишає напоизволяще?

— Я сам не радий, пане Крамато. Хай йому дідько, дуже не радий. Та ви ж самі знаєте, як тепер воно буває. Слово честі,— бреше Вапенка й поправляє на шиї засмальцьований шарфик. — Закомандують, а коли не гратимеш на їхню ноту, то ти вже й пропаща людина. Зовсім пропаща.

— Ну й справи! — перебив його Крамата. — Тут така нестача в людях. Вас усі охоче взяли б. Чи в бригаді, чи поза бригадою. І оце така вдячність за все? Ну, добре. Але спробуйте мені тільки з'явитися тут! В три шиї звідси вас виправлю. І ваша жінка нехай уже до мене за відвійками не приходить.

— Пане Крамато! Та зрозумійте ж ви,— викручується Вапенка, думаючи про свої підробітки. Він стільки має від лісників поживи, що не може зректися їх і відцуратися Машка. Це не виходить, хлопче, тут ідеться про гроші, про видатки на дітей. Тут би й його тромбон мусив поступитися.— На цей раз ніяк не можу. Іще якби ви не були одноосібник, то, може б, і можна було.

— А хто ж я маю бути, як не одноосібник? — уриває його Крамата.— Я ж тут сам, наче груша на полі. Що ж мені, утворити кооператив з однієї особи? Оце сказали, га-га-га!

Крамата засміявся. Добре він собі після травня¹ вибрав місце в лісі, не на очах у людей, і від міста близько. Хто йому що може сказати?

— На вашому місці,— видушує з себе Вапенка,— я не надто б жартував. Навколо таке...

Крамата вичікує. Почуває, що Вапенка щось іще приховує, але випитувати в нього не буде. Нагнувся по вила. Набрав на них трухлявий оберемок потемнілого сіна й кинув під коні. Сірий, до якого він наблизився, повернув до господаря голову і, не можучи досягти його руки, плямкає в повітрі едвабними губами. Його шия вигнута красивим півколом, а велике темне око, оточене білими волосинками, дивиться на хазяїна. Крамата подає на долоні шматок хліба своєму улюбленцеві, ляскає Зефіра по шиї, але думає про Вапенку. Що з цього дармоїда ще пощастить витягти?

Вапенка розуміє ціну ситуації й бурмотить:

— Що ж, мабуть, ітиму.

¹ Дні визволення Чехословаччини від гітлерівських загарбників.

— Почекайте,— говорить господар, бере граблі, у які треба набити нові зубці, й веде Вапенку до будівлі. Пройшли дверима, над якими прибита стара іржава підкова — на щастя.

У великій кімнаті з п'ятьма вікнами безглуздо накопичені всякі речі: два буфети, один з мореного дуба, другий з полірованого горіха, швейна машина, на ній великий радіоприймач, другий, менший,— на підставці, і ще багато всякої всячини. Все засиджене мухами, чорні й зелені, вони повзають по печі, по столу й літають з дзижчанням по кухні.

Господар наливає гостеві слив'янки домашнього виготовлення.

Краматина дочка Їржінка, тоненька, наче прутик, з блідими, аж прозорими очима, допомагає старій готувати гусям їсти. Баба, згорблена в крижах, наче висохла верба над річкою, зиркає затьмареним оком на відвідувача.

Вапенка п'є. Слив'янка відгонить горілим, але міцна, аж у шлунку приємно пече. До кухні звідкись із кімнати доходять одноманітні звуки скрипки. Любош Крамата вправляється в акордах.

— Чорте-бісе,— бурчить стара,— безперестанку цей вереск, мучите хлопця.

— Це його не замучить, нехай лише вчиться,— заворкотів Крамата. Господар знає: багатство — це рятунок, та хоч май усього вдвоє, втрое, копи, центнери — в наші часи це однаково справа непевна. Нині ти й не сподіваєшся, як воно розвіється на всі вітри! Інше багатство — це те, що ти знаєш та вмієш. Цього від тебе не відберуть, поки й життя твого. Тому він і наймає Любошеві вчителя музики. Для Любоша він би небо прихилив, аби йому було колись краще, ніж батькові.

Вапенка висотує з себе шматок за шматком секретні відомості. Коли панове з лісництва приїздили оглянути того короїда, то обмовились деяким слівцем. Музика Вапенка має добрий слух. А вони весь час тримають Крамату на мушці.

Вапенка тупцює, як це він робить навколо дерева, перш ніж почне пиляти, але речення за реченням — і виходить, що раецький господар, який звив кубло серед лісів, в очах лісників виглядає хижаком.

З Вапенчиних натяків і замовчувань Крамата намагається вгадати, скільки про нього ті лісники знають.

Усе? Ні, ні. Напевно, ні. Вони не панькалися б з ним, якби знали.

Тут що крок, то спокуса. Ну хто ж би втримався, щоб не принести дітям шмат дичини, коли звірина сама наворачтається йому на очі й лізе під кулю? Адже до різника мусила б жінка годину йти пішки або автобусом аж у Мрачну. То навіщо ж тут говорити про браконьєрство? Адже він — член товариства мисливців!

Або коли в лісі він тягає деревину й ризикує, що там його рижі серед каміння ноги поламають, то чи не має він права покласти в піч пару полін? Де ж він тут вугілля знайде? І чи може він відмовити доброму знайомому, коли тому потрібен який віз дров на зиму? В усьому тому, що з лісу зникає, його дрібочка не багато важить. А паша? Нехай краще його не сердять! З поля майже нічого не виходить. Німців давно вже нема, бригадники до нього не йдуть, жінка помирає, а сам він без людей не може обробити поле так, як слід. Худоба та птиця повинні йому хоч трохи це надолужити.

Крамата певен, що він поводитьсь як треба, що кожен на його місці робив би точнісінько так само, використовував би вигідні умови, які створюють для нього самота й ліс. За те, що він перший прийшов сюди, оселився в цьому глухому закутку, що тут обробляє землю, яка б інакше лежала облогом, за це б йому повинні дякувати. Ніхто не може вимагати, щоб йому і його родині було високо до жолоба!

Господар швиденько прирізує зубці до граблів і поглядає на лихого вісника.

— Це Коржан скаржився на мене? — питає він обережно.

Вапенка здвигає плечима. Нащо сваритися з Коржаном?

— Не знаю, хто скаржився. За що купив, за те й продаю. Вуха в мене всюди є,— пояснює Вапенка, вихиляючи другу чарку.

— І вічно вони вигадують на мене якусь нісенітницю, прогнози такі,— лютує Крамата.— Але я більше не дамся! Не дамся!

Стара докидає й собі:

— Ходить тут, як примара, бородань той. Яюсь мене

з коровами спіймав на порубі. Галасував, аж сором говорити.

— Коржан?—запитає Крамата, прирізуючи зубець.— Аби не хтось інший. Коржан не великий пан.

— І я такої думки,— погоджується Вапенка.— Лісничий горлань, але насправді добряга.

— Лісники всі однакові,— говорить стара.— Їм не можна віри йняти. Чортяка не дарма в мисливському мундирі ходив. А той ваш Коржан? Хто дзичить у вуха тим панам з Мрачної? Хто? Хто, як не він?

— А що пак я хотів сказати? — згадує Вапенка, глядячи липку від слив'янки чарку.— Ага. Що, мовляв, виснажуєте поле. Самі вимоїни...

Крамата з бабою злякалися. Проте Крамата лишається хазяїном становища й перемагає страх лайками:

— Уже й під це підкопуються?! Їм мало того, що викликали торік до мене межову комісію? Надавали вказівок, як у землі бабратися, що в мене аж у голові гуло. А де я на це все візьму сто рук, цього ніхто не сказав.— Крамата нападає на Вапенку, що відгонить від себе мух і ковтає слив'янку: — Кому це вигідно відірвати в мене шматок від рота? Не знаєте, Вапенко? Коли ви щось і приносите, то невідомо, що й до чого! Ви все тільки натяком.

— Краще, мабуть, половина звістки, ніж нічого. Та вам далеко й ходити не треба на розвідки. Сусіда в Райці маєте, говорю. От і пригляньтесь часом, хто відвідує старого Рамбовска й стежить за вами з його вікна. Панове з Мрачної, панове інженери, говорю...

Він не договорив, як Крамата почав репетувати:

— Добрі панове! Вертихвости, а не панове! Хтось із них на гору хоче видряпатись, а сьогодні цього не можна досягти інакше, як знищити порядну людину, що з усіх сил працює. Ото й є та їх революція, щоб усе перевертати, байдуже, чи то на добро, чи на лихо. Аби перевертати...

Крамата раніше дбав про поле, а тепер тільки витискує все з ниви й лісу. Разом із житом бере з землі й урожайну силу. Луки заростають осокою та мохом. Крамата все це добре знає, але як він дасть раду без людей? Та тепер йому не до сміху. Вапенка це відчуває. Риси хазяїнового виразного обличчя з довгим носом і гранчастим підборіддям загострилися, очі застигли. Вің

уже не говорить. Мовчить. Його думки злилися в один шмат олова. Хто з Мрачної ходить до Рамбовска? Та до цього старого лиса ходять за порадами все управління, ще й урядовці з національного комітету в Заланах теж у нього навчаються розуму. А цей большан¹, напевно, малює всім Крамату в найтемніших барвах і знати не знає про його труднощі.

Іржінка складає галушки для гусей на велику дошку, щоб підсохли. Вирівнює їх, а коли яка виступає з ряду, вона її сварить пошепки, отже ясно, що її дитяча уява перетворила галушки в дітей.

Стара обертає очі на сина. У старій голові все то рохтить, наче горох у пухирі. З вісток, які Вапенка приніс хазяїнові, стара робить висновок, що наближається якесь нещастя.

— Що мені можуть зробити, Вапенко? Ну скажіть! — питається господар. — А врожай з поля таки треба зібрати.

Вапенка, випивши, розм'як. Допомогатиме Краматі в жнива. Допомогатиме, але тільки після роботи. Дні тепер довгі. Прийде й у неділю, ще й із жінкою.

— Урожаєві байдуже, неділя чи свято, — зауважує Крамата. — То я вас чекатиму.

Коли Вапенка пішов, запанувала тиша, Вечір розкидав по небу отару червоних хмар, западає темрява. Стара стоїть нерухомо й дивиться на сина. Крамата швидко обернувся й помітив її неспокійний погляд.

Господар насупився, встав і пішов до сусідньої кімнати, до жінки. Хвора повернула до нього голову. Хвороба печінки мучить її вже не один рік. Ясне волосся звисло вздовж худого, жовтого обличчя, вилиці й підборіддя загострились.

Крамата і його дружина — як день і ніч. Він з випещеним, гарним обличчям, кучерявий, повний сили, аж пашисть від нього, і черпає дари життя повними жменями.

Краматиха завжди була відлюдна. А відколи її змогла неміч, то не знає вона ні радощів, ні сміху. Тільки й знає, що стогнати від світання до смеркання. Взимку трохи відпочине, полежить, а навесні її знову праця знесилить. Але спинись, не працой, то відразу

¹ Більшовик (ірон.).

не тільки джерело прибутків тобі всохне, а матимеш за шкодою школу.

Кожної провесни, кожного листопада готується на той світ, та й справді, у ній ледве душа тримається. Цього року схопило її й улітку. Труситься вночі, наче осиковий лист. Вночі до неї наближаються примари, давлять її, душать. Тоді вона кричить від жаху, будить чоловіка, щоб запалив світло, тримає його за руку. А коли заспокоїться, з відразою пускає чоловікову руку й заплющує очі, щоб не бачити його обличчя. Спокійного, самовпевненого обличчя, на якому ніби помітно сліди поцілунків тієї, з Залан.

Як ніч і день, різняться між собою Краматиха та її чоловік. Кожному з них світ ввижається в інакших барвах; нема між ними порозуміння, проте господарство, любов до дітей і нехіль до всього, що за межами їх подвір'я, якое єднає їх.

Краматине щастя має ширший обсяг. Жінчине обмежене дітьми.

В них вона вбачає все, їм не повинно ніколи нічого бракувати. І тільки ця любов, сповнена турбот і побоювань, щоразу підводить її з постелі.

— Ну, як тобі? — співчутливо питає чоловік, сідаючи до неї на ліжко.

— Погано, як і було. Хто приходив? Вапенка?

— Вапенка.

— Чого хотів?

— Не прийде нам допомагати в жнива,— говорить Крамата, стримуючи гнів у голосі.

— Не прийде? І Вапенчиха теж? — лякається не-
дужа.

— Ні. Тільки в неділю. А ти цього літа не встанеш на жнива?

Краматиха вп'ялась переляканим поглядом у чоловікове обличчя.

— Я не можу. Вчора хотіла подоїти й упала на порозі.

Крамата підвівся й став біля вікна спиною до жінки. В це вікно йому видно весь безлюдний ліс і розкидані скрізь порожні хатини. В це вікно він бачить унизу під скелею біля лісу Рамбовскову хижку, бачить, як білий дим здіймається з комина вгору. В це вікно він бачить і дорогу, що зникає в лісі, веде на Залани, до Кате-

рини. Катерина чекає на нього. Катерина чекає на гроші.

— Де я настарчу на твою хоробу? — докірливо каже Крамата.

Недужа корчиться від болю, і її опановує відчай, почуття власної безпорадності. Краще б випити щось і припинити все це. Під землею їй було б краще, та й їм легше.

Крамата бідкається далі:

— Жнива от-от, а я без людей.

— Я була б рада, та не можу.

— Шкода мені Їржінки. Ще дитина, а вже тягає кошики з картоплею та відра коровам пити. Це міг би носити й Любош. Доведеться відмовитися вчити його грати на скрипці, якщо збіжжя зостанеться на полі та згниє.

Жінка тихо захлипала.

Крамата мовчки обернувся і вийшов.

Недужа підводиться. Тисне рукою під груди, щоб вгамувати гострий біль, а другою спирається на ліжко, щоб сісти. Сіла, та встати не може. Голова важка, біль допікає все більше й більше, а проте вона встає, бо діти в неї перед очима. Стала, тримається за меблі, запинається в шаль. Відчиняє двері, заточуючись, шкутильгає по кухні.

— Мамо! Чого ти встаєш? Тобі треба лежати! — кричить Їржінка.

— Мене вже не болить, доню.— Ледве підняла від ро з пійлом і, зціпивши від болю уста, посунула до хліва.

17

Трьохсотрічна смерека біля роздоріжжя вже дуже трухлява. Її стовбур, якого й два чоловіки не обнімуть, порожній і має широке дупло. Там спить сова-самітниця. На зотлілій деревині туляться губи, розклавши тісно одна біля одної рожеві тарілки. На смереці вже більше сухого гілля, ніж зеленого, з ріденького верховіття стирчить суччя, риплять і скреготять на вітрі її старі кості, але життя в смереці ще не згасло зовсім.

Сьогодні тут зберуться лісоруби. Вапенка прийшов перший. «А лиха година, оце допрацювалися! — говорить він сам до себе.— Якесь там цапеня буде напучувати нас, старих древоколів! Ще й до контрольного

годинника справа дійде. Механізована бригада означає гнути спину день у день, ніякої тобі перерви, ніяких тобі підробітків. А як же моя музика? — На згадку про любий тромбон у Вапенки потьмарились очі від жалощів.— Ну, яке це буде життя? Похорони без тромбона? Ну, лиха година, не думай, що я піду до тебе, ти, баламуте!»

Лісоруби сходяться, і червонопикий Вапенка смикає строкатий шарфик на шиї то ліворуч, то праворуч.

— От почнуть тут заводити порядки, наче на фабриці, хлопці! — каже він.— Це вже так і буде, говорю.

— Та я чув,— додає Матей,— що той фабричний пан сюди надішле людей із своєї бригади, щоб нам показувати, як треба робити. Ніби ми, дідько б його взяв, не вміємо.

Старий Вітачек махнув сокирою, аж засвистіло. Сокира ввігналась у звалене дерево.

— Хтось до нас примандрує? Ну що ж, хай починають! Та швидше!

Вітачек у якомусь семикутному капелюсі, в латаних штанах, заправлених до поморщених халяв, у засмальцьованій сорочці з повідриваними гудзиками, вже з тиждень неголений. Волосся, вуха, борода — все в нього зашкарубло. Це справжнісінький лісовик, його давно вже не коле глиця в шию, на ньому вже наросла якась друга шкіра, що не відчуває ні спеки, ні морозу. Гушавина не пускає на денне світло цього дроворуба, що має хатину коло самого лісу, гушавина заступає йому небо й світ. Старий Вітачек дбає про зовнішність, як барсук про свій кожух. Та таки й важко дбати! Нехай залишиться яка крона, аби щось купити, та до купівлі ніколи справа не дійде, бо вдома він з черги одинадцятий. Поперед нього дев'ятеро дітей, десята жінка. Тато, що заклав таке широке гніздо, повинен добре-таки дбати на шматок хліба, дарма що й двоє дітей уже працюють і приносять додому.

Він працює на пару, або, як кажуть, «на пилці», з найстаршим сином Янком. Янек був металістом, але необережність під час зварювання призвела до того, що в нього зіпсувався зір. Тому він почав працювати з батьком у лісі, щоб зберегти очі. Тут перед ним мало не завжди сама зелень, і хоч бачить він ще трохи невнятно, але недуга потроху минає.

Старий уп'явся в сна, як той жук-рогач. Щоранку згонить його з ліжка, а коли хлопець рюмсає, що холодно, дає йому ковтнути горілки, та й вирушають з порожніми візками до лісу. Для старого не існує ні мороз, ні сніг, ні туман, ні сльота. Хіба що велика злива з бурею, яка дерева вивертає з корінням, спроможна втримати його вдома. В лісі звальять стільки кубометрів, скільки старий визначить, а додому везуть візки, доверху накладені травою або обрізками чи гіллям, яке їм гайовий дозволить узяти, часом у вузлику назбирані грибочки, часом у бідончиках чорниці, що насмикають в обідню перерву. Пасуться, не гребують нічим, що добродій ліс дає. Старий ні від чого не відмовиться, в нього завжди в пам'яті роззявлені дзьобики своїх пискляток. Зернятко до зернятка і — паляничка, а хто підсміюється, на того йому начхати.

Усякі там хитруни, що понаїздили суди в гори, осіли в теплі та в добрі й думали, що печене й варене само їм до рота попливе, як на стрічковому транспортері. Худоби якнайшвидше позбулися. Воно й брудно, й праці багато вимагає. А у Вітачка найперше було — купити корівку й дві кози. Його дев'ятеро дітей зростають на гірському молоці, то й бадьорі, наче табунчик лошат. Головно ради цих дітей і пішов Вітачек під кордон. Адже там, у низині, тільки й знали, що кумкати: легені, серце, недокрів'я. А сьогодні? Парубчаки. ніби відземки, дівчата квітнуть, дрібнота наче на дріжджах росте. Вітачек щовечора бере найменших собі на коліна, вони м'якенькими ручками смикають його за щетину на обличчі, і він щасливий. І його щастя розливається ще далі. Він любить свою дерев'яну халупку, теплу й суху, де добре ведеться й людям, і худобі. Любить гори, що між своїми буйволячими хребтами прихистили його хижку. Любить усе те, що дало йому це спокійне життя.

А коли хто на себе стільки взяв, то й не диво, що не дасть собі в кашу плювати. Тільки трошечки щонебудь зіпсувалось би, то він би відразу захитався, а родина, що висить на ньому, як гроно на гілці, опинилась би долі. Вітачек утоптав стежку до лісу, як дичина до водопою: син, пилка, сокира, візок. Нехай хто-небудь зважиться на це зазіхнути!

Янек слухається батька, як і належить синові, але думає інакше. Лісорубна важка праця остогидла йому,

і він зносить усе це тим важче, що його молодшому братові, шахтареві, живеться набагато ліпше. У того добрий спецодяг, гарна форма на свята, він у відпустку їде на курорт, не наробиться й половину того, що Янек, а гроші заробляє добрі. Ходить до гірницького клубу, а там вистави, телевізор, шахи, танці й ще хтозна-що. Янек навіть слухати не хоче, коли він про все розповідає. Він мусить увесь час бути вдвох із старим буркуном татом, а насправді він самотній, наче деревина в полі, нема з ким ні розважитись, ні посміятись. Чи ж його таке життя може потішити?

Лісоруби розмістилися коло старої смереки. Вони люблять це місце. Дерево й людина споконвіку живуть близько одне до одного.

На смереці що галузка, то окреме життя. Цілі покоління старих гілляк, що висохли й ствердли, наче камінь, і сьогорічні пагінці, ясно-зелені та рухливі.

— Здається мені, що одна гілка знову всохла,— показує Ферда.

— Ага. Ген он та,— співчутливо підтверджує Матей.

— Та вона, мабуть, іще й Білу гору пам'ятає,— пробурчав старий Вітачек.

— А що ж, ми не молодшаєм,— дід Рамбовсек пихкає люлькою.— Я дідок, а вона прабабуся.

Високий вітер шумить верховіттям. Стара смерека схиляє покопирсану блискавками, але не схилена голову, щоб подивитися на збіговисько внизу, біля себе. Справжнісінький табір.

Коли з'явився Войтех, лісоруби зустріли його допитливими поглядами. Войтех відчуває, що в лісорубному таборі все розбурхане, наче у вугільній ямі, не знати тільки, з якого боку вихопиться полум'я.

«Це нічого! — підбадьорює він себе.— Варто лиш узятися. Та я ж не сам».

Дід Рамбовсек усміхається до нього кожною зморшкою і вітається з ним, вимахуючи люлькою.

Аж ось підтюпцем женеться сюди й бригада з фабрики. Посідали на зваленому дереві, як кури на сідалі.

Машек бігає очицями сюди-туди. Він не забув, як зухвало на нього напустився вчора Войтех, але справа обернулася так, що сьогодні вони обоє мусять триматися один одного, щоб переконати лісорубів піти до механізованої бригади.

Дітяч від цього нерозважного поспіху анітрохи не відчуває радощів, але що ж залишається робити, коли ліс під загрозою, коли йому начальник дає на це вказівку, а Берка, дід Рамбовсек і люди з фабричної бригади мають до цього охоту?

Лісовий майстер починає бадьорим голосом:

— Ну що, усі зібралися? Добре. Мабуть, Берко, починай!

І Войтех почав:

— На ліс напав короїд. У таку спеку він росте швидко. Цю загрозу треба ліквідувати якнайшвидше. А цього без механічної пили та бригади ми не зможемо зробити, бо потрібна була б сила-силенна людей.

Лісоруби супляться, не погоджуються.

— Диви, Соломон премудрий який знайшовся! — бурчить Вітачек.

— Що, говорити й мені? — питає Рамеш Станду.

— Почекай ще, — радить Станда.

Войтех доводить, які вигоди принесе робота в бригаді і лісорубам, і всьому лісовому господарству, вираховує, наскільки збільшиться виробіток супроти ручної пилки. Треба тільки схотіти, щоб кожен не впирався, як норовиста кобила, не чіплявся зубами й нігтями за ту свою пилку часів Яна Жижки з Троцнова!

Вітачка наче хто ломом підважив.

— А ти не зачіпай нас, ти, кваліфікований!

— Не так прудко! Дивись, щоб ти моторами своїми не задушився! — озвався й Вапенка.

— Хлопче! — горлає старий Вітачек, немов хоче перекричати бурю. — У тебе ще бурулька під носом, а ти хочеш нас навчати! Прийшов з хрестом після похорону! І твої міністерські оці, — показав рукою на бригаду, — нічого тут не перероблять. Мали ми вже ту моторку. Ми вже знаємо, що почому!

Войтех здивувався. Для нього це новина. Як же воно так, що йому Машек нічого не сказав? Змовчав?

Прабабуся смерека лагідно зашуміла й скинула шматок сухої гілочки. Лісоруби так уже з деревом зжилися, що в кожного слух — мов полохлива лань. Усі оглянулися на гілочку.

— Ну, я вже скажу, — схвильовано говорить Рамеш Станді.

— Почекай, — стримує його той.

— Одни з Мрачної тут пробував,— пояснює Машек. — Та він не вмів, пила в нього щоразу розліталася на дрізки. Наші лісоруби більш простоювали, ніж рубали.

— Добре кажеш, Діячу, з нас уже вистачить того аж на три п'ятирічки! — вигукнув Вітачек.

Войтех обурився:

— Якись ви слабодухі всі. Один раз вам не поталанило, то тепер маємо скільки віку нашого мордуватися з ручною пилюкою? — Войтех рвучким рухом відкинув волосся з чола й говорить далі: — Побачили б ви, яким галопом воно бігло в нас у Моравії! Коли минулої зими стався в лісі бурелом і ми одержали наказ: до тридцятого червня очистити ліс, щоб і там не завівся жук,— ото була гонитва! І що нам допомогло? Мотори! Мотори! Десятки моторок гуркотіли від світанку до ночі.

Войтех перебіг очима лісорубів.

— А ви, бідолахи, маєте тут жука, і нічого собі? Така справа мусить схвилювати кожного лісоруба. Ну, так спробуємо? Хто стає зі мною до мотора?

Лісоруби почали ремствувати: механічна пила хворіє на аварії, як стара шкапа на погане травлення. Мотає людину, ледве душі з неї не витрясе. Дим від неї йде такий смердючий, що навіть їсти людині не хочеться.

Дід Рамбовсек пересунув люльку з одного кутка рота в другий.

— Шахраї ви,— почав він суворо.— Чого ви хлопцеві піском очі засипаєте? Усе над мотором носами крутите, а іншого вам і не хочеться. Давайте говорити правду. Бригада! До гурту вам не кортить. Циганське життя вам подобається, як колись бувало. От воно що! Сьогодні в лісі, завтра на полі, післязавтра в ліжку залишитися.

Одразу наче буря знялася — гармидер, вигуки, галас.

— Звідки ти це взяв, діду? — вихопився Вапенка.

— Якраз у тебе, музиканте,— лукаво посміхнувся дід Рамбовсек.

Вапенка почервонів, аж пашить, і штовхає Вітачка, щоб той допоміг йому. Але старий Вітачек кричить:

— Правду каже дід. Ми не хочемо, щоб нами хтось командував. Я не знаю неділі, встаю до схід сонця, але до лісу йду, коли я хочу!

— Ja, ja, це так. Wann ich will, — уперше озвався Ганс Грімм.

— Я часом і з власним сином до згоди не дійду, а то такі з шістьма чоловіками! Ні! Не буде того. Вирішено. І годі! — лютує Вітачек.

— На механічній не робимо! — кричить Вапенка.

— Хлопці! Та подумайте хоч трошки! Адже це для вашого добра. З моторкою більше нарубаємо й більше одержимо. Бригада має свої вигоди, ви самі переконаєтесь. Отже, хто йде? — наполягає Войтех.

У запального Вітачка очі налилися кров'ю.

— І не думай! — вигукує він запекло.— Бригади не побачиш, палію ти такий! Я на кожного гультяя гримати не стану, в мене є на кого дома гримати! А ти з своїм крамом ушивайся далі, або...

Він розлючено махнув рукою й тим скінчив свою мову.

— Отепер можна! — говорить Рамешеві Станда.

Рамеш встає з колоди й починає войовниче:

— А що, якби ми ходили на фабрику тільки тоді, коли нам цього хочеться?

— Оце так!..

— Що, коли б ми на заводах зчиняли гармидер, тільки-но починають запроваджувати якусь новину? — продовжує Рамеш.— Ми в себе на фабриці сушимо голови над тим, щоб машини за нас і без нас якнайбільше роботи робили, а ви свої першої машини в лісі ніяк не запряжете! Ви її залишаєте без діла ржавіти десь під коморою!

Лісоруби незадоволено загули. Правдиві слова ріжуть, як добре вигострена пила. Янек міркує, як би йому відділитися. Якось би треба, бо він молодий, а гірший за бородатих лісників!

Перед очима в Ферди заблищала червоно-сріблиста Сметанчина «Ява». Механічна пила — це, власне, близька родичка того вимріяного мотоцикла. В ньому озвався його давній хлоп'ячий потяг до машини. От якби він міг піти на механічну пилу!

Ферда, який поблизу Матея, Вапенки, обох Вітачків справді почував себе хрущем, Ферда, в якого тіло таке худе, що не знати, куди раніше треба поспішати з будівельним матеріалом, чи до костей, щоб зміцніли, чи до грудної клітки, щоб стала ширша, чи до м'язів, щоб

наросли, усвідомлює з Рамешевих слів, що біля машини він би був рівний їм. А то, зрештою, й переважив би їх. Адже машина вимагає не стільки людської сили, скільки кмітливості, а Ферда ж не дурний.

— Ну, не гнівайтесь, що я так одверто,— говорить Рамеш.— Ми прийшли сюди не командувати вами, а допомогти лісові. Вибери, Войтеху, до моторки когось із нас!

Станда підступив до Войтеха:

— Я пішов би охоче!

Лісоруби почали галасувати. Знялось таке, наче спускають звалені дерева згори вниз.

— А, лиха година, це ж скандал! — несамовито вигукує Вапенка.— Стромляти пазури до наших справ!

— Чого чужі до нас пхаються? — кричить і Ферда, наче навіжений.

— А звичайно! Так їх, Фердо! — підбадьорює його Вапенка.

Ферда з легкістю цапеняти перестрибує через колоди, підбігає до Войтеха, б'є себе в груди й сичить:

— Спершу свої!

— Та коли ж свої не бачать далі власного носа,— відповідає йому Войтех.

— А ви питали всіх? — не вгамовується Ферда.— Не питали! Дивитесь тільки на старих. А як же ми, молоді?

— А ти хотів би помічником до мотора? — не вірить своїм вухам Войтех.— То йди! Йди, хлопче!

Лісоруби вражені ще більше. Куди він пнеться, цей чортів хрущ?

Машек підступив до Войтеха й радить йому пошепки:

— Ферди не бери! Це гультяй. І виріс, як бог дав, без батька.

Ферда почув це й спалахнув від обурення:

— Мене тут кожен тільки ображає. Я кожному тільки байстрюк. Хіба я винен, що батька нема? За це тепер не можна на когось пальцем показувати. Я також людина. Маю душу, як усякий інший.

— Ніхто не сміє тебе ображати! — заспокоює його Войтех.

Лісоруби бурчать собі в бороди й неприхильно поглядають на Ферду.

Тепер треба намовити до бригади інших, що будуть

обтинати гілля, знімати кору, зносити її на купу й палити.

Дід Рамбовсек підняв руку, і його очі, років на п'ятдесят молодші, ніж він сам, виблискують.

— Ну, як уже молоді мають слово, то, мабуть, і до мене черга дійшла, до наймолодшого. Я чухратиму гілля.

— Так ми й знали,— буркнув Вапенка.— Старий большан та щоб не встряг до цього. Але тепер уже всі, більше Берка нікого не намовить.

Раптом сталося щось несподіване. Янек відійшов від батька й підняв руку:

— Я також записуюсь!

Старий Вітачек кинувся до нього. Перестрибнув через кілька пнів і колод.

— Чи ти сказився, дурню? — вигукує, і на Янка вже сиплються удари. А рука в батька тверда.— Ану додому! Мерщій!

Янек уникає ударів і теж кричить:

— Не піду! Нема чого мені наказувати. Що я, немовля? Йду з тобою, Берко!

— Я забороняю! — кричить старий, а очі в нього від люті ледве з лоба не вилазять.

Довго стримуваний, довго приховуваний опір нарешті прорвався в Янка. Він так розходився, що вже не зважає слів і намагається перекричати батька:

— Не маєте права! Я не хочу бути такий, як ви! Що мені за життя з вами? Залізли в діру, в темряву, наче кріт.

Старий нагнувся й ухопив товсту гілляку. Лісоруби кинулися між батьком і сином, щоб запобігти бійці. Марно.

Старий Вітачек кричить і вимахує над головою важкою ломакою. Раптом він відчув, що хтось іззаду крутить йому руку. Він вирвав руку, розмахнувся. Дід Рамбовсек стрибнув між ним і Янком, щоб заступити хлопця, і міцний удар, призначений Янкові, впав на дідову голову.

Дід поточився. Величезна вікова смерека захиталася в нього перед очима, весь ліс закружляв, ніби на нього смерч налетів. Рамбовсек упав непритомний.

Всі позбігалися до нього. Між рідким білим волоссям видніє червоний шрам, і густа кров потекла на мох.

Матей поклав під голову пораненого складену сірчину, Ферда біжить по воду, Віра з Властою на Громовку — викликати лікаря. Войтех став навколішки біля старого лісоруба й намагається намацати пульс.

— Що це, в бісового батька, хіба не ганьба так скривдити старого, бешкетнику такий! — обурюється Матей на Вітачка.— Нема такого, щоб його не любив. Бідолаха. Може, йому й кінець.

Войтех не може намацати пульсу.

— Невже неживий? — запитує він тихо, піднімаючи очі на лісорубів.

— Ти його забив,— сказав Машек Вітачкові.— І тебе посадять. Посадять тебе.

Лісоруби відсахнулися від Вітачка, наче від паршивого пса.

— У мене ж діти,— приголомшено прошепотів Вітачек, трусячись усім тілом. Оперся о смереку й схопився рукою за чоло. Більш нічого не промовив. За мить мовчки рушив. Зігнувшись, звівши руки, пошкунтильгав по вкритій мохом стежині. Ліс зімкнувся за ним, наче вода, в яку впав камінь.

Карлічка обмила дідову рану й приклала до неї намочену хусточку. Повітря набрякло лиховісним питанням: «Живий? Житиме? Чи, може, це остання його година?» Лісоруби тривожно втупились у старого.

Але череп у старого чеський, міцно скутий. Він витримав страшний удар. Старий помалу опритомнів. Перше, що йому впало в вічі, була стара смерека. Його знову ніби хотів охопити морок, але ні! Ні!

Дід тримається очима за свою стару приятельку. Уже ні. Уже перед нею не спасує. Напруживши всі сили, легенько всміхається до неї, легенько, так, що й люди не помічають.

Бабуся смерека набрала в своє ріденьке верховіття гірського вітру й розшумілася однією з своїх мінливих пісень. Що це — колискова, спів кохання чи пісня в останню путь? Чужий не зрозуміє. Але кожен лісоруб знає: пісні цих вікових велетів стоголосі й стозначні. В них усе, що потрібно людському серцю. Любов, підбадьорювання — все, чого хочеш. А сьогодні це пісня потіхи старому приятелеві. Смерека починає нову строфу.

— Чого вона від нас хоче? — важко продерлися слова крізь дідусеві поблідлі губи.

— Живий, живий! — зраділи всі.

— Дяка богам! За діда й за тата! — промовив Янек з полегкістю.

Всі тепер міркують, коли буде лікар. А дід, як це почув, одразу вирішив по-своєму. Та йому ж лікаря не потрібно! Він почав підводитись, знов падав, але його не можна було спинити. Нарешті він сів, а потім з Войтеховою й Матеевою поміччю встав.

— Нічого мені не станеться, — говорить. — Адже не з святівітської вежі я впав. Таких ранок я вже досить мав на своєму віку.

Рамеш і Петро підтримують його й ведуть додому. Дід хотів іти сам, але не здужав. Багато разів мусили зупинятись по дорозі, а коли наблизились до Райця, то вже Рамеш майже доніс його до ліжка.

Лісоруби тим часом оточили Машка.

— Ну, що ж тепер? Що далі?

З лісу вийшов Бартош і наближається швидкими кроками.

Вапенка поправив на шиї засмальцьований шарф і бідкається:

— Бідолашний дід! Отак завжди буває, коли хочуть щось зламати будь-що-будь. Завжди найкращий страждає. Кінчай уже з тим, Діячу! Яка там бригада тепер!

Бартош здивовано слухає й роздивляється: зустрів пораненого Рамбовска, старого Вітачка тут нема, а Вапенка влаштовує похорон бригаді.

— Що це все означає? — схвильовано запитує він Машка. — Не пощастило вам?

Майстер не слухає його, а накидається на Вапенку:

— Кінчати? Чого? А що нам начальник скаже? А як ми жука ліквідуємо?

Вапенка демонстративно рушив:

— Хлопці, ходім! Привіт лісові! — кличе інших і люто відкидає ногою галузки з стежки. Але лісоруби не пішли за ним. Ні ті, що хотіли вступити до бригади, ні ті, що не хотіли. Вапенка, зробивши кілька кроків, зупинився.

Бартош підбіг до Машка й почав йому тлумачити:

— Здається, старий наш мав рацію, коли лаявся, що ви хочете ту бригаду утворювати. Воно так і вихо-

дить, що будуть самі сварки, а праці ніякої. Що ви робите, хлопці?

— Ти чого втручаєшся? — спинив його Машек. — Ми ще не скінчили...

— ...і бригада буде! — продовжив його слова Войтех. — Як ти, Матею? Ти ж бачиш, що ми втратили двох лісорубів. Невже не підеш замість них?

Матеї важко переступає з ноги на ногу й розмірковує. Як-не-як, він молодий, і йому б до молодих, а не до того грубіяна Вігачка тулится. І тещі спекався б? Авжеж! Тільки як Ружена? Що вона скаже на це?

— Чого тобі на тещу робити? Вона грошей жаліє, не хоче платити за допомогу тракторній станції! — намовляє його Янек, що після перемоги над батьком кипить, наче звільнена бистрина.

Матеї аж труситься від палкого бажання висмикнути шию з Кубешиного хомута. Він знає, що навіть коли ходитиме до лісу, то йому й тоді доведеться допомагати їй в жнива. Збіжжя не можна покинути. Але принаймні Кубешка набридатиме йому менше. Отже, буде так, як і раніш: і ліс, і лан! Та що поробиш! Ліс є ліс. Він не тільки шмат його серця, але й його годівник, це повинна й жінка визнати.

— Ну якщо так, то так! — зважився він. — Записуюсь також!

Войтех, Янек, Ферда й майстер радіють з такого поповнення бригади і плескають Матея руками й словами.

Вапенка вишкірив на Войтеха в усміщці жовті зуби: — А я не потрібен?

Войтех вражений.

Вапенка переповз через Войтехове вагання, як гадюка через камінь, і зробив величний жест.

— Якщо всі йдуть, то я їду також. Я завжди з товаришами солідарний.

Вапенка смикнув пальцем шарф, що раптом став тісний. Тільки спокій, спокій! Гарненько приєднатися до них і грати по їхніх нотах. І, бачачи, що Войтех не протестує, прослизнув у бригаду.

— Добре, — тішиться Машек, — нарешті всі на одному погодяться. Тільки дійте! Дійте, хлопці! А ви як, Грімме?

Старий німець хитає головою.

— 'S ist schwer¹. Я звик сам. Це до бригади треба? Так? Ні, я буду сам. Grüß Gott²,— промовив він тихенько й поволі пішов до своїх голубів.

Та бригада вже стоїть на ногах: Войтех з Фердою біля мотора, потім Матей, Янек, Вапенка, а поруч них хлопці й дівчата з фабрики. Сметанка з Юрою матимуть що возити.

18

Чутка про те, що сталося під старою смерекою, розлетілася по всіх оселях далеко навкруги. Дідова рана, сварка між Вітачками, Ферда біля мотора, Матей від тещі втікає до лісу, бригада таки буде.

Не щастить Кубешці. Знала, що вся ця справа з Матеем висить на ниточці, але не думала, щоб він, шибеник, вирвався перед жнивими. Скільки часу залишається? Ще день-два, а там свята Маркіта кине серп до жита. Матінко божа, що це за жнива без чоловічої допомоги? А особливо цього літа, коли така спека і в горах урожай краший, ніж деінде.

Кубешка втішалася: збере добрий урожай, здасть, що на неї накладено, з комітетом матиме гарні стосунки, добре вторгує, будуть у неї гроші й весілля з Коржаном. Та що там! До весілля це не має ніякого відношення. На весілля гроші й без того завжди знайдуться.

Кубешеву пригнічує дещо інше. Її гнітить, що Матей не любить ні поля, ні худоби. Як він дбатиме, коли Кубешка передасть усе молодятим? Кубешка оглядає все навкруг стомленими очима. Ах, яка ж це краса, оте її хазяйствечко! Маленьке, спокійне, квітуче. Усе-всеньке здається їй сьогодні тим кращим, чим гірша доля спіткає його завтра. Вона ніби вже бачить усе те спустошення, що має настати: вим'я в корів повисихають, крізь шкіру стирчатимуть ребра, кабани похуднуть і посіріють від бруду, город заросте бур'яном, у садочку ні яблучка путящого, все тут пов'яне, погине.

Кубешка зап'яла хустину, гупнула хвірткою й побігла в Раець до Крамати.

¹ Це важко (нім.).

² Зоставайтесь з богом (нім.).

Крамата вдягається у святкове. Збирається на «Діану» погуляти з Катериною. Щойно виголене обличчя сяє свіжістю, радість, що скоро побачиться з милою, розгладжує на чолі зморшки. Смугасте вбрання з доброго сукна дуже йому до лиця.

Краматиха несе в кухню кошик картоплі, аж уся перегнулася на один бік, згорбилася під тягарем ноші й під тягарем жалю, бачачи, як чоловік прибрався, щоб іти до іншої. З любові до чоловіка залишився вже самий попіл, але попіл не холодний, а повний ще іскор, що міг би ще палити й спалити. Та Краматиха гордо мовчить. Навіть ущипливого зауваження не кине, не гляне на чоловіка докірливим поглядом. В очах у неї темно.

Крамата вдоволено дивиться на сина. «Гарний хлопець буде оцей Любош. Очі та льняне волосся в нього від матері, але підборіддя, ніс — увесь я». Бабуся помітила Краматин погляд і заворкотіла:

— Він зелений увесь, наче слива...

— На сьогодні досить уже вправ, Любоше,— вирішив Крамата.— Біжи погуляй. Мамо, на вечерю спряжите йому ячною з салом.

Любош схопив пневматичну рушницю й вистрибнув за двері. Крамата бурчить на жінку:

— Черевики почисть мені! Ліхтарик!

Жінка мовчки приносить йому, що він наказує. Це мовчання псує Краматі настрої.

— Ти не радієш, що йду трохи розважитись? — говорить він роздратовано.— Гарзд. Візьму тебе з собою! Вдягайся! Маєш повну скриню вбрання та всіляких цяцьок...

Краматиха обіперлась на ліжку й стримує сльози. Повна скриня вбрання. Правда. Тільки до чого воно? В очах у неї стало темніше, вона мовчить.

— Крамато! Любий пане Крамато! Я зовсім голову втратила,— жебонить Кубешева на порозі.— Матей покинув мене в лиху годину й, замість удома, цілі жнива буде в лісі. Уявіть собі! До чого я, бідолашна, дожилась! У вас серце на належному місці. Ви були найкращий приятель мого небіжчика. Ви мені, напевно, порадите, що маю робити...

Крамата поспішає, та своєї землячки не покине. Крамати й Кубеші прийшли сюди після травня і, скільки

тут живуть, весь час допомагали одні одним: Крамата Кубешам — кіньми, Кубеш Краматі — тинькарською кельнею. Тому й Катерина заради давньої приятні мусить почекаати. Крамата терпляче слухає Кубещині нарікання. Та їм кінця не було видно, вони були наче катеринка з однією пісенькою, і він перервав їх, добре знаючи, куди співрозмовниця хилить.

— Ви кажете, що в мене серце на належному місці, тітонько. Ну, на місці чи не на місці, не буду хвалитися. Але людини в біді ніколи не покину. І вас, тітонько, також ні. Тільки в мене теж цього клопоту повно, і я ніяк людей не знайду. Нема іншої ради, як самим розпочинати жнива. А я коли вправляюся з власним, то й ваше перевезу своїми кіньми з поля.

Кубешка розчарована. Проте дякує й за ту крихту обіцяної допомоги. Крамата вийшов з нею за ворота. Кубешка шепоче:

— А що, все віддасте, що на вас накладено?

Він мовчки підвів її до ниви жита поблизу садиби й над нужденним збіжжям сказав:

— Що вам маю говорити? Подивіться самі.

— Матінко святогорська! — жахається Кубешка.— Таке ріденьке! А колосочки! Ні, моє, хвала богові, краще. Цього для вас самих ледве вистачить. І для чого людина стільки мук приймає? Але ви надолужите десь на іншому, правда? На лісі!

Крамата знизує плечима:

— На лісі? Всього тільки день, як почали вабити моторками в лісі, а вже ви позбулись Матея, а я Вапенки. А хто зна, як буде далі!

— Проклятуший ліс! — завзято кляне Кубешка.— Як він уже мене замучив! Як дався мені взнаки!

— Та що там ліс? — зауважує Крамата.— Люди! Люди, що хочуть самого Ірода переіродити, от хто підтинає нам ноги.— Крамата показує на Рамбовскову хижу.— Але жодна деревина не росте до неба! Той старий дивак уже своє дістав!

— Як йому? — шепоче Кубешка.

— Хіба до ранку додихає,— пророкує Крамата.— Кожен колись свого дочекається.

Навіки застигле обличчя людини, яке ми бачили всміхненим, викликає жалощі, однаково, чи віримо ми в царство небесне, чи ні. Кубешка пережила смерть

свого чоловіка, а тому їй шкода Рамбовска. Шлях з національного комітету на Раець іде повз її хату, то так сталося, що вони бачилися часто.

Кубешці вже не хочеться говорити, і вона прощається. Проказує за пораненого молитву.

Вона й незчулась, як опинилася серед сірих ялин на півдорозі додому. Думки в неї почали стрибати: з діда на Коржана, з Коржана на ліс, який вона хвилину тому кляла. Тепер жахається своїх слів. Що на неї найшло? Адже це Коржанів ліс, він ні в чому не винен, та й пожитку стільки з нього. Кубешка біжить, і твердий шлях стугонить під нею.

— Гу-і-і-і! Гу-і-і-і! — заквилило щось недалечко.

«Матінко божя святогорська! Що це таке? Де? Переді мною? Позад мене?» Кубешка вся затремтіла. Згадала перекази про гейкала, що заманює людину голосом, як вогневики заводять блудними вогнями в драговину, в нетрі, в провалля, до загибелі. Кубешка не вірить у ці поганські лісові страховища, та ніхто не переконає її, що якась таємна лиха сила не може людину й життя позбавити. Хто зна, що на нас чигає? Вона збігла з лісової стежини на в'їжджений шлях, минула ставок, порослий очеретом, де бугай вигукував своє «гу-і-і-і», і втікає від лиховісного голосу, що ніяк не мовкне.

Додому жінка добігла засапана й перелякана. Кинула оком на те, скільки роботи зробили молодята, і — спати. Адже на неї чекає дуже важка праця в полі, коло жита, що вже дозріває під косу.

Ружена лежить коло Матея й кропить подушку росю сліз. Матеєм у п'ятні знайшов її голову й накручує на палець жінчину косу.

— Годі, не плач, — теплим подихом дихає на неї коло самого вуха.

Молодиця захлипала ще більше. Як їй витримати, коли Матеєм від неї втікає до лісу, а сварки між ним і матір'ю не кінчаються? Чому він ні в чому не хоче догодити мамі? Не любить її. Певно, й Ружени не любить, як їй мати говорила.

— А відмовитись ти не можеш? — прошепотіла.

— Відмовитись?

— Мабуть, це вийде. Правда, вийде? — лащиться до нього Ружена. — Адже ти мене любиш. Ти не хочеш мене мучити, Матею. Матуся весь день сьогодні співала.

І я співала. Ми говорили, як то в жнива працювати-мемо.

— Тобто, як я працюватиму,— засміявся Матей.

З сусідньої кімнати в стіну загував кулак.

— Спіть уже, бусурмени! — грубо гукнула Кубешка.— Завтра я вас не зможу й з ліжка підняти.

Ружена ніколи ще не чула від матері такого сердитого голосу.

— Чого це вона так на нас? — притулилась вона до Матея.

Кубешка лежить, обв'язавши голову мокрою хусткою. Ковдру вона відкинула, їй гаряче, вона не може спати. Мати божа святогорська під скляним ковпаком, залита місячним сяйвом, дивиться мовчки на господиню. Кубешка знає, що сталося. Матея в неї забрав ліс. Коржана ліс їй досі не віддав. Ах, Коржан!

Вдовина самотність озвалася біллю в усьому тілі Кубешки, пройняла її до останньої жилки, так ніби Кубешка блекоти наїлась. Та вона б цьому не піддалася. Але от тільки як яка невдача або затримка в господарстві — й усе догори ногами перевертається. Крамата їй допоможе. Матей також після роботи в лісі обіцяє до смеркання працювати в полі. Та все це непевне. Що його діяти, щоб зберегти те, що можна? Непевність гірша, ніж пекло. Вона мусить вийти за Коржана. Та от же він не приходять по неї. «Я, звичайно, могла б маніритись, церемонії розводити, я знаю, що жінкам так личить, а чоловіків це більше вабить, але тут не можна длати». Хоч-не-хоч, а треба якось вирішити з Коржаном і власним господарством без затримки. Одне діло, якщо Кубешка залишиться в Заланах, а інше, коли вона буде панією на Громовці. Вона повинна дивитись трохи наперед і поводитися в залежності від обставин.

Кубешка почула Матеїв голос. Наче в серце її щось кольнуло. Біля неї, за стіною в півцеглини, молоді тільки й знають, що радіти. Що ж, дочці вона цього бажає. Але тому здоровилу — ні. Тарганові в сколотинах вона більше радіє, ніж цьому брехуніві.

Кубешка вовтузиться на постелі, міняє вогку хустку, та нічого не допомагає. І душа, і тіло болять, просто біда. Серце її стурбоване прагненнями й побоюваннями, чи впіймає вона Коржана так швидко, як це було б потрібно для неї, для її хлівів та ланів.

Мати божа святогорська сяє для бідолашної овечки як тільки може. Убрана в блідо-блакитну ризу, облямовану золотом, з обличчям, що ледве не розплинеться в мрію, вона вже не статуетка, а само небесне сяйво. Та Кубешка, завжди така віддана їй, уникає дивитись на неї, морщить чоло.

Мати божа святогорська нічого не каже, але їй здається, що господиня на неї розгнівалася. Людське плем'я — сама невдячність, і його прагнення ростуть, як тополя біля води. Саме така й Кубешка — а вона ж іще не найгірша: вона хоче й жениха, і робочу силу, і багато молока від Белки, і мало бур'янів на полі, великих буряків і малих податків. Догодити людському племені неможливо. І це вже так певно, як амінь в отченаші, що коли враз не нахилиш прохачеві блакиті з неба, він стане запеклий, а в чому сам наплутає, в тому обвинувачує тебе. Цим святим теж потрібне святе терпіння, щоб мати справу з людьми!

— А тебе мати любить, коли їй байдуже, що твій чоловік отак принизить себе перед товаришами? — спитав Матей у Ружени. — Адже повинен я знати, хай йому дідько, що я роблю?

Ружена злякалась. Що він каже? Її мама і не любить її? Це вже Матей кривдить маму. До чого-то доведе їх цей розбрат? Матей своєї, мама своєї, а Ружена між ними не може більш витримати. В неї серце від цього розскочиться. Адже коли стільки терпіти, то й камінь трісне.

Знову гупання в стіну. Ружена підвелась. Хочє сказати щось різке у відповідь, але не може. І знову струмок сліз омиває її щоки. Зарила голову в подушку, й подушка заглушила її схлипування.

Матей простяг руку до Ружени. За мить йому, напевно, пощастило б висушити її сліззоньки. Ще мить — і розщebetались би її закоплені губки, а потім вона б обняла його за шию. Чоловік і жона — одна душа. Але очі йому склепляє втома. Матей глибоко зітхнув, зручніше випростався й заснув.

Ружена широко розплющує очі. Нічого не бачить, бо темно. і очі в сльозах. Але нащо їй роздивлятися, адже вона й так знає, що є навколо неї в кімнаті.

Її щось дивує. Чому вона така розчулена? Така вона ще не була ніколи. Тільки скінчаться жнива, піде до лікаря. Плаче, а, може, треба радіти. Якби ж то! Якби ж то!

Тим часом темрява вже проповзла лісом і всоталась до людських осель.

Бабуся Рамбовскова поклала спати чотирирічну Кветушку, правнучку, яку взяла сюди на літо. Пошепотіла їй трохи на вушко, що, мовляв, час уже спатоньки, та й на добраніч, мазунятко. А потім засвітила не лампу, бо та очі коле, а маленький гасничок, затінила його і, склавши руки на колінах, сіла в ногах у чоловіка.

Дід лежить з обмотаною головою, ніс у нього загострився, очі запали, губи від болю стягло. Жилава рука звисає з постелі.

Бабуся зітхнула. Світоньку, коли то вже її Єнічек порозумнішає? Більше ніж сім десятків має на карку, а так поводитьсь. Яке з ним життя? Чого тільки вона не витерпіла за всі роки! Ні на хвилину спокою в них нема. Бабуся слухає дідове дихання і мандрує спогадами, яких у неї повна голова, наче ліс, облутаний павутинням. Ледве зачепи яку павутинку, як уже тягнеться й друга. Рамбовсек, легендарний бунтар, обіцяв їй ще перед весіллям, що буде розумний, що не сидітиме за ґратами більше, ніж дома. Та обіцянка — цяцянка. Ледве рік пожили, як він вирізав з дерева вертеп. У віслиюкові впізнав себе сам пан староста, в воліві — інший урядовець. Вигадали на нього якусь пастку і хап його, та за ґрати. Він сів на хліб і на воду, а вона з малим Іржічком жила не набагато ліпше. Повернувшись, обіцяв їй знову, що більше вже не буде чогось такого. Та тільки оговтався, приєднався до страйку в ливарні. Радий був, коли обмежилися тим, що викинули його за ворота. А тоді вже було двоє дітей, третє носила під серцем.

Рамбовсек настукався в багато дверей, аж руки боліли. Марно. Репутація бунтівника скрізь ішла за ним, а пани на це дуже вважали. А цей гордй хоч би що, — бабуся сердиться на нього ще й досі. Чекай, мовляв, весна настане — лід розтане.

— Тримайся, дівчино,— вмовляв він її.— Мусимо з панами боротися, та дасть бог, що таки їх переборемо. Їх жменька, а нас? Тільки роздивись! За кожною брилою, за кожною деревиною, повні фабрики, навіть під землею людей, як того птаства. Що ж пани проти нас варті з тими своїми опудалами?

Добре, що хоч був Рамбовсек майстер на всі руки, все, до чого допадеться, все робив добре, то родина й не померла з голоду. У лісі працював, поденником був, стріхи латав, кошики плів, і гайові його любили, і всі прості люди давали роботу.

— Бабусю, а дідуся вже не болить? — озвалася тишенько Кветушка.

Господи боже мій! Мала сидить у ліжечку, тримається за дерев'яне поруччя, що їй зробив дідусь, а з-під чорних кісок у неї виглядають очиці, наче доспілі сливки.

— Чому не спиш, дитинко? В нього вже не болить. Засни гарненько, а рано дідусь тобі загадку загадає.

— Справді? — не вірить Кветушка і вкладається спати. Ще поглянула на рудого песика, що лежить у бабусі в ногах і стереже з нею господаря.— Наш Вовісек менший, ніж Краматин Армін. Я Арміна боюсь. Він злий,— зауважила вона, кладучи голівку на подушку.

Бабуся поправила гніт у гасничкові й схопила черговий пучок з прядива спогадів. Час ішов, час минав, а Рамбовсек як говорив, так і робив. Боровся з панами, де тільки міг.

За окупації оселилися в Коржановій лісничівці. Тоді Манка ще жила, а Зузка була маленька, як зернятко. Бабуся раділа, що вони мають притулок. Та дід з Коржаном переховували партизанів на пасіці. Знайшлась паскудна людина й виказала. Та знайшовся хтось і порядний, прийшов попередити. Дід завів партизанів у глибину лісу й дав їм кішки для збивання шишок. А коли нацисти прочищали ліс зі зграєю псів, партизани поховалися в них над головами, у верхівтті смерек, і навіть пси не допомогли. Тоді в діда посивіли скроні від страху за жінку, дочку й маленьку Зузку, бо йшлося про їхнє життя.

Після травня, а надто після лютого дід був особливо жвавий.

— Анінко, мабуть, аж тепер почнемо жити. Найбільші турботи уже всі позаду! — урочисто проголошував Рамбовсек. — Мабуть, доведеться молодіти, дівчину!

Тепер уже Анінка повірила. Аж тут ні сіло ні впало знов пригода. Дід хоче допомогти новоприбульцеві, і тече кров. І, звичайно, його! А чия ж би? «Світоньку мій, ну й життя ж я маю з таким бунтарем! Коли вже воно скінчиться? Коли я відпочину? Мабуть, уже під зеленою подушкою, як і він. У нас із ним усе спільне».

Але раптом бабуся знову спалахує гнівом: «Якщо ти вже такий непосидючий, то хоч би не підкурював мене тією своєю люлькою!» Пихкає, тютюн розтрушує, попіл вибиває. На його роки цього вже, мабуть, повинно б бути занадто!

Хтось тихенько постукав у вікно. Бабуся вийшла в сніи й прочинила двері. Під яблунею огинається якась тінь.

— Хто там? — питає бабуся.

— Як дідові? — хрипить чоловічий голос.

— А хто ви такі? — повторює старенька.

Тінь не відповідає. Ступає крок наперед, і в місячному світлі бабуся впізнає.

— Це ви! — лякається вона. — Чого ви тут хочете?

— Як йому? — хрипить Вітачек.

— Важко...

— Помре?

Старенька мовчить і дивиться на темне небо. На ньому сидить місяць, як кружальце козячого сиру, а навколо нього розсипано жовтий горох.

— Помре? — повторює тривожний голос у темряві.

Блискуча зірочка впала й покотилась до землі. Вітачек побачив її, так само як і бабуся, і здригнувся.

— А киш, ви! — посварилася баба на зірки. — Іще вас питатися! Не помре! — сказала вперто.

З-під яблуні почулося зітхання, і старий Вітачек зник у лісі, наче провалився в пійтьму.

Тим часом на Вітачківій постелі розлігся від одного краю до другого малий Борек, що спить з татом. Спить міцно, наче у воду впав. На сіннику під вікном перекидається Янек. Решта дітей спить поруч, за прочиненими дверима.

Вітачкова поклала біля себе вдягну в сорочечку Ярунку, товстенку, наче пампушечка, й запашну, наче квіточка. Вона прокинулася і ссе мамині груди. Мати дивиться в п'ятьму, чекає на старого й прислухається до дихання своїх дев'яток дітей. Янек перевертається з боку на бік. Не спить? Певно, спить. Мабуть, тільки щось страшно йому сниться. Жодне з її дітей не має поганого сну, хіба тільки як хворіє. Поки жили у двірницькому підвалі в пана Ванька й Вітачек працював або не працював на випалюванні вапна, бувало погано. А тепер? Хвороб нема, боргів нема, голод і кривди — все зникло. Старий і троє дітей заробляють. Тепер уже добре.

Жінка вдивляється в п'ятьму. Вона відчуває м'якеньку Ярунчину губку, подих дітей овіює її, наче ранковий вітрець; вона й не думає ні про що, тільки так часом щось повільно пролине в голові. Молоко поставила в льох, у грубку наклала дров — приготувала на ранок, хліб залишився на столі. Поїдять і черствий. Завтра виправить Борка по дріжджі до Залан. Маржка росте, їй уже те смугасте платтячко коротке.

Під Янком знову зарипіло.

— Янку, ти спиш? — прошепотіла мати.

— Не сплю. Куди б це міг тато піти?

— Та ти ж казав, що були збори, то ви там не погодились.

— Казав,— повторює Янек, але ні словечка не говорить про те, що сталося.

— Мабуть, зайшов у «Діану» випити.

— Думаю, що не в «Діану»,— шепоче Янек.

— А де ж би він був уночі? — здивувалась мати, трохи незадоволена. Той пройдисвіт Грабаль йому наливає, за кухлем пива подає чарку рому. А татові це подобається. А коли повернеться, буде наче ягнятко — такий він завжди, коли кишенья полегшає, ще й дуже.

У дверях зашарудів старий Вітачек. Увійшов, не запалив світла. Поночі зняв годинника, свитку почепив на дзиглик і пішов лягати. Намацав Боркове маленьке тільце. Завагався, чи лягати йому, душогубові, до дитини. Сів край ліжка, не знаючи, що робити.

— Не зачіпай, нехай Борек спить! — тихенько сказала жінка.— Іди до мене.

Пішов похитуючись. А проте вона з подиху відразу впізнала, що в «Діані» він не був.

— То які там ви з Янком маєте від мене таємниці?

Старий неспроможен більше сам зносити тягар свого вчинку. Однаково дізнаються всі. І він розповів усе, що трапилось під смерекою.

— Господи Христе! — вона мимоволі обняла Ярунку.— А Янек мені не сказав нічого.

— Хліб за животом не ходить,— хрипить Вітачків голос.— Що робитимете, як по мене прийдуть?

— Що робитимем? — Вітачкова дивиться в п'тьму. Місяць сховався за ялини. У кімнаті так темно, що людина рукою сягне далі, ніж бачить.

Чоловік і собі дивиться в темряву.

— А все це той проклятущий Берка накоїв. Це через нього.

— Не через Янка? — питає жінка.

— Ні. Цей від нього набрався, йолоп. На Берку воно якраз подібне. Замість із нами тягти за один кінець, він отрує життя якимись безглуздими новинами, що ні нам, ні лісові не дадуть нічого доброго,— хрипить чоловік, стискаючи кулаки.

— Уранці наливати вам каву до одного бідончика?— питає жінка.

— Ні! — озвався Янек.— Я не йду з татом! Працюватиму в бригаді. Мені каву окремо.

Вітачкова зітхнула.

— Хто зна, що буде вранці,— похмуро бурчить старий. Простягся біля жінки, та спати не може. Жінчине тіло пече його, перина душить, дитяче дихання гуркоче в його вухах, наче водоспад. Вітачек поклав свою руку на жінчину.

— Пам'ятаєш, як ми сюди прийшли? Ми ще не знали, що то таке гори. Виправили в хуртовину Янка до школи в Залани. Рамбовсек нам його приніс напівзамерзлою. Якби не дід, його сьогодні б тут не було.— А за мить знову пригадав.— Дички нам біля хати дід Рамбовсек пощепив. Пообкладав їх терниною, щоб олені не пооб'їдали. Мовляв, діти ж у вас.

— Сього літа якраз ті щепи вродили добре,— тихо сказала жінка.— Ти йому хотів кошик яблук віднести...

— Якщо він їх ще їстиме.— Вітачек важко зітхає.— Якщо він їх ще їстиме.

— Що ти говориш, старий, бог з тобою? То ж би ти тоді... був... убивця...

Діти знову засинають, Ярунка і Янек теж. А батьки ні.

Біля «Діани» сьогодні сила-силенна машин та мотоциклів. Одне обличчя «Діана» має вдень, зовсім іншого їй надає спиртний Грабаль уночі, з суботи на неділю. Самими лише згадками про життя у приміських готелях він прикрашує танцювальний зал.

На стінах висять знімки океанських пароплавів, казино в Монте-Карло, кінозїрки на пляжі. На стелі зелені паперові гірлянди. Коливаються в теплому повітрі, нагадуючи водорості. В диму та зеленому світлі здається, що зал перетворюється на морське дно. Шість музикантів сидять на естраді, між ними Вапенка з блискучою хроматичною гармонією.

Переважають чоловіки, а це призводить до ворожечі між ними. Катерина Весела, тридцятирічна молодиця, в сукні, яка щільно облягає її стан, з низьким вирізом, з карміновими губами й палючими очима, приваблює до себе й недозрілих юнаків, і старших чоловіків. Але з усіма не можна танцювати, бо вона мусить скакати так, як Крамата грає; тільки що від нього залишиться, те вона може розділити з іншими. Вона сидить за столиком сама, відмовляє танцюристам і чекає на Крамату. Зал переповнений, усе кипить. Здається, що й сьогодні тут діятиме закон, який запанував по шиночках та всяких підозрілих кублах: до півночі впитися — по півночі побитися.

Крамата ще з дверей оглянув зал, попрямував до свого столика, подав Катерині руку, але мовчить.

— Що, настрої сьогодні кепський, Ондро? — посмінулася Катерина до коханця. Грабаль вичікувально стоїть біля столика.

— Не знаю, чого веселитися, — Крамата повертається до Грабала, — коли людина мусить жабу ковтати...

— Як? — запитує Катерина, а Грабаль поглядом упевнюється, що всі в залі піддалися шалові танго.

— У лісі організували бригаду, і вона вже забрала в мене Вапенку з жнив. Такий свійський хлопець, а отже збочив і потягся за тим новеньким з Височини.

— Ах, так,— зітхає Грабаль,— ще півроку тому ми тут були самостійна республіка, ліс був для нас кордоном. І раптом нові люди, нові звичаї. Занадто багато порядку — це гріх для людини й для торгівлі.

Крамата думає про свою ділянку, якій загрожує лісництво.

— Цікаво, чи нам панове лісовики дозволять хоч дихати,— бурчить Крамата.— Та хай його чортяка візьме! Вина!

Грабаль наливає йому вина й шепоче на вухо:

— А як олень? Мені на ту суботу потрібна дичина. Буде?

Заграли фокстрот. Крамата кивнув головою й повів Катерину в танець.

Войтех прийшов у «Діану» до Карла, який його покликав. Карел уже знає від Ферди, що Войтехові пощастило організувати бригаду.

— А не занадто гарячою ниткою ти зшив її, чоловіче? Я люблю робити ставку тільки на певну карту. Ну, але ти в усьому маєш щастячко.

— Тільки не навроч,— сміється Войтех.— Якби то з тутешніми лісорубами ту бригаду справді...

— Що? Якби то? — скрикнув Карел.— Ти мусиш домогтися, чоловіче. Адже ти не підставиш мені ногу перед самою метою? Ти, товаришу, не стався до цього легковажно. Коли йдеться про змагання, я все роблю по-військовому, тут уже не до іграшок, розумієш, Войто!

Войтех насупився.

— Дбай про своє змагання,— відповів він корстко.— А я дбатиму про бригаду. І теж по-військовому, без іграшок!

Карел вмикає свою гордість — новий телевізор, до якого сам зробив антену. В телевізорі гуде, екран поволі освітлюється, й Карел переходить на інше:

— Ну, та я ж тебе знаю. Ти молодець! Ти готовий усе зробити.

Товариші хвилинку дивляться на екран, але Карел не може зрозуміти, що там робиться, і вимикає телевізор.

— Ми потрапили на середину якоїсь п'єси. Ходімо краще вниз, вина вип'ємо!

Войтех п'є з Карлом й одночасно з цікавістю розглядає зал і людей «на дні морському». Йому здається, що атмосфера тут якась напружена. Чоловіки п'ють пожадливо, щомить роздратовано підвищують голос і раптом знову говорять приглушено, ледве ворущачи губами. Парфуми гострі й мішаються з міцним запахом поту. Танець то надміру благий, то надто дикий.

Біля кордону багато чоловіків без жінок, шахтарі, робітники, солдати. Тож тут і немолода й негарна — в ціні. Тому з чималої далечини, з Мрачної стягаються сюди, на хутір, жінки, одна — ласа на чоловіка та на лестоці, інша — на вино та на гроші. Багато тут таких, яких чоловіки чи батьки неспроможні вже втримати: замість іти на роботу, вони несуть свої принади на продаж.

Прикордонна смуга вночі живе інакше, ніж уся країна, де кожна сім'я прикупі, як слід. Усе тут густіше нафарбоване, ніж там. Обличчя, усміхи, глузування, слова. Все тут іде в бурхливому й зухвалому темпі. І Карел тут не той, якого Войта знає з війни.

Вино розв'язує Карлові язик. Часом він стискає Войтеха за руку, щоб привернути його увагу до своїх слів, але це зайве. Він говорить про Зузку, отже, Войтех не проминає ні слова. Напідпитку Карел розхвастався. Зузка дивовижна дівчина. І вона буде його жінкою. Хто йому стане на шляху, того він на капусту посіче. Войтех не звик пити. Йому також вино б'є в голову, і Карлові слова його дратують.

— Дивись ти! Він Зузку візьме! Оце так новина!

Карел підняв проти докірливих Войтехових очей склянку вина й просторікує:

— А чому б і не так? Візьму! За твоє здоров'я, Войто! — перекинув склянку в рот.— Все, що було раніше, то було не те, розумієш? Зузка — оце воно! Та що там тобі говорити, чоловіче. Отут я вже насправді полюбив.

— Але ти те саме говорив і Алєні!

— Говорив? Може. Я вже не пам'ятаю. Та ось тільки тепер я знаю, що таке любов,— Карел стукає порожньою склянкою об стіл, кличучи таким способом Грабаля, що підбігає з новою пляшкою. Карел підозріливо подивився на товариша.

— Тобі Зузка не подобається? Кажі! Подобається?

— Подобається,— відповів Войтех.— Але що буде з Аленою?

— Та пий, чоловіче! На здоров'я! — Карел цокається об Войтехову склянку на столі.— Алена добра дівчина. Тиха, як овечка. Але це не для мене. Зрозумій, чоловіче. Яке б це було життя без кохання? Для неї пекло, для мене пекло.

Войтех відсунув склянку й нахилився до Карла:

— А Зуці ти вже сказав, що хочеш її брати?

Карел мить розмірковує, а потім признається:

— Не сказав. Але скажу! Чоловіче, ти й увити собі не можеш, скільки мені довелося поміркувати. Одруження це ж не дрібничка, правда? Нещастя чи щастя на ціле життя. Та я вже зважився. Отже, за моє одруження з Зузою!

Войтех ані не доторкнувся до склянки.

— А ти б іще поміркував трохи, Карле. Я б тобі радив.

Карел утупив каламутні очі в приятеля:

— Поради від тебе? Від Алениного адвоката? Дякую. Не потребую. Та, мабуть, і ти...— Карел говорить з викликом.— Я бачив на святі в Коржана, як ти її мало очима не з'їв, але, боже тебе борони, Войто, не ставай мені на заваді! А тепер пий, біс його батькові! І не сердь мене! Чуєш?

— Не кричи на мене, я тобі не наймит! — сказав Войтех і відштовхнув піднесену склянку, аж вино розхлюпалось.

З кола танцюристів пролунав жіночий сміх, і обидва обернулись. Катерина Весела, блискаючи зубами з-під нафарбованих губ і показуючи Карлові на облиту скатерку, пустотливо вигукнула:

— Сметанко, увага! Хрестини!

— Перестань! — промимрив злісно Крамата, танцюючи з Катериною.

Танго Крамата не танцює. Дозволив Катерині потанцювати зі своїм знайомим. До нього підсів Грабаль.

— Насамперед про ту бригаду в лісі, пане Крамато. Я б сказав, що ви бачите все в надто чорному світлі.

Крамата звів допитливо очі.

— Бригада? — засміявся Грабаль.— Вона довго не проживе. Подивіться ліворуч. Отих двох хлопців бачите?

— Сметанка...

— Він. Наш славетний тракторист. Я довго морочився, та нарешті таки наштовхнув його на цей шлях — пити вино. Дивіться. Уже перебрав...

— А той другий? — питається Крамата.

— А то цей з Височини. Його товариш Берка. Також, як бачите, не можна сказати, що непитуший. З цього воно завжди й починається. А далі? Рамбовска прибив Вітачек, Матей утече па жнива, Вапенку ви самі знаєте, то що тоді залишитесь з бригади, га-га-га?! Залишається тільки наш вухастий Ферда. І ви це називаєте поганими перспективами? За кілька днів усе буде ол райт, ось побачите.

Грабаль нечутно відплив від столу, і Крамата залишився сам. Переживує по-своєму Грабалеві міркування, вірить і не вірить. Але похнюпити через це голову? Сьогодні? Катерина вертається з кола, її чорні очі повні вогню, як і м'які руки, що стискують тверду Краматину долоню.

Крамата забуває про свої труднощі, п'є вино, очима поглинає Катерину, лісники йому видаються маленькими, наче пігмеї. Крамата розпалюється, жадібно хапає Катерину в обійми й кружляє з нею в забутті на дні морському, зеленому, як ліс.

Войтех пішов, і Карел сидить за облитим столиком сам. П'яне товариство хилиться під водоростями в залі, обважнілі ноги плутаються. Круг танцюристів уже справді не повітря, а каламутна вода, і світло ледве проходить крізь неї. Жінки виграють усіма барвами, як медузи.

Патейдл стежить, щоб ніхто не втік, не заплативши, і жене гостей на Грабалья, мов учений пес дичину під постріл. Грабалеві руки з рожевими кінчиками довгих пальців — то щупальці спрута, від яких ніщо не втече. Не два, не вісім,— цей спрут ніби мав сотню щупалець.

Підстаркуваті жінки, з якими чоловікам спершу не хотілося танцювати, тепер, над ранком, шалено молодіють, ніжнішають, і щоки в них від вина рожевіють. Морський прибій переганяє танцюристів і нетанцюристів

туди й сюди, але кожен знає, чого він хоче, а всі хочуть одного: медузи, медузи! І медузи в обіймах тсанцюрстів виблискують, печуть і обпалюють.

В кутку зали вигуки перейшли в сварку. Сварка зростає. Різкий скрик. Хтось падає додолу.

— Хай йому біс! Уже й кров! Який це там мерзотник... — лютує Патейдл.

— Дзвоніть у корпус безпеки! Покличте лікаря! Швидко! Поки кров'ю не зійшов! — гукають голоси.

Блиснуло біле світло, і морське дно перетворилося в брудний, закривавлений зал. Платити! Платити! Швидше! Грабаль згрібає гроші обома руками, дехто кидає по сто крон, не чекаючи здачі.

Машини й мотоцикли зникають у сховку ночі. На підлозі зали лежить чоловік. Стогне, кривава калюжа збільшується. Маня перев'язала йому голову й відчинила вікно, щоб провітрити.

В холодному світанку за вікном стоять силуети граїтних гір, немов скам'янілі велетні.

19

Войтех іде лісом, але думками він уже вгорі, над Чортовою балкою. «Бригада в мене розхитана, ніби човен на морі, — думає він. — Та це нічого. Зрештою я покажу їм, що може зробити моторист із такого підприємства, як наше. Мовляв, маю в усьому щастячко, як каже Карел. Дурниці, Карлічку. Щастячко? Де там! Завяття!»

Войтех засміявся й пішов швидше.

Він іде, і перед ним відкривається ліс. Поруби, молодняк, галявини чергуються між собою, а зелень усіх відтінків виблискує в ранковому промінні. Всюди зелень і зелень, усюди барва надії осяває його думки. Адже й на Височині були такі вперті неймовіри, як старий Вітачек, такі нерішучі, як Матей, такі недоростки, як Ферда, чи такі диваки, як той Янек. І задиркуваті — він уже бачив Вапенку. А що сталося? За якийсь час усі дев'ять членів його бригади стали як одна людина. Зрештою вони перетворились у «летючу бригаду», яку надсилали до найдальших лісництв на найгіршу роботу, бригада

«берківців» мала велику заслугу в тому, що їх підприємство пишається тепер червоним прапором!

«На перешкоді мені тут одне лихо, — міркує він. — Поспіх. Гонитва. І як це можна отак нашвидку викувати порядну бригаду, яка б нічого не боялася? Це не така проста справа. Грім би побив той мотор, що нам дали! Ця дихавична шкапа як засапається, то годину з неї нема ніякого товку. Де ж лісоруби того терпіння наберуться? Не диво, що вони на нього чортом дивляться. За коротке літо мусять надбати на довгу зиму».

Войтех іде, а ліс за ним наче зачинається. Осяйна, ясна зелень гасне, і все навколо нього чорніє. Високі дерева утворюють над ним склепіння й замикають його в темряву. Ось він і прийшов. Перший, як завжди.

За мить зарипіли візки, і з'явилися Вітачек та Янек. Старий днів зо два опирався, не йшов до бригади й рубав сам. Та це йому було не до снаги. Янка не вистачало на кожному кроці. Самотність навівала думки про Рамбовска. Невже помре? Невже Вітачек буде вбивцею? Машек уже про цей випадок склав протокол і чекає, що далі буде з дідом.

— Господи Христе, нехай він той удар витримає. Господи Христе, залиш йому життя! Не знищуй його, а разом з ним мене й мого гнізда! — бурчав Вітачек у відчаї та жахові, й піт виступав у нього на чолі.

А вже третього дня Вітачек не витримав самоти й прийшов до гурту за людським теплом. Обличчя наше-тинене, око й далі блимає неприхильністю, але Вітачек стих. Не свариться, не галасує. Відчуття провини його пригнічує й тут, між людьми, і тамує голос у грудях. Він топить свій страх у роботі, завзято гамселячи сокирою по віттю. Щоразу, як тільки мотор відмовить, він люто розмахується сокирою й мовчки загонить її в пень. А Войтех щоразу здригається, як піби та сокира вдарила його в лоб. Він нахилиється й тремтячими руками лагодить мотор.

Не тільки Вітачкові думки линуть до Рамбовска в Раець.

— Бідолашний дід, — голосно зітхнув Матей. — Як то йому там?

Вапенка, зачувши це, сперся на сокиру.

— Кепсько, хлопці. Моя говорила, що Зуска вчора плакала. Мовляв, не виживе дід.

Лісоруби перестали й працювати, вражені цією звісткою.

— Коли б дід Рамбовсек... теє... це був би третій лісоруб, якому я заграв би в останню дорогу. Перший був Земек, того деревина привалила. Коли пак це сталося? Ага, в сорок дев'ятому...

Робота стоїть. Войтех бачить це, затинає зуби й ладнає мотор.

— Другий був Мрзена, це сталося позаторік. Чи ні? Та позаторік-таки! Сокира ковзнула по слизькому дереву, він перерубав собі на нозі жилу і, поки довели до лікарні, зійшов кров'ю. Рамбовсек був би третій. Цей уже сам пожертвував собою. Оце був би урочистий похорон, говорю. Уся Мрачна, весь район був би там. Ціла околиця. Я йому на тромбоні особливо гарно заграв би.

— Та мовчи ти, гробокопателю! — прохрипів Вітачек.

— Ви говорите, наче дід уже неживий, — похмуро озвався Янек. — Хіба ви знаєте? А може, витримає. А ви завжди що-небудь таке, аби лиш робота стояла. Я вже вас розкусив.

— Та що ти? Я тут, лиха година, про доброго чоловіка дбаю, а ти...

— Поїхали! — гукнув Войтех, бо йому пощастило пустити мотор. — Фердо, увага!

За хвилину пила заскреготіла й спинилася знову. Тепер уже вигукує Янек.

— Що в вас там, пучки криві, хлопці? — розлягається його молодий голос. — Войтеху, та дай Ферді зо два ляпаси! Сновигає там, наче мотовило!

Войтех хитає головою, Янек бачить це й кричить:

— Цяцькаєшся з ним, з вуханем отим, а ми через це роботи не маємо. Ти звідси втечеш, до нас тобі діла мало!

Войтех розсердився:

— Чого ти нас лаєш? Не наша це провина. Пила — як старий чобіт. Думаєш, легко такою робити? Дерево сире, щомить о камінь черкається, заклепок у мене нема, запасних частин нема. А поточний ремонт? Я вчора туди автобусом їздив. Дуже далеко. І попсованих пил там — справжній шпиталь. Хіба за два тижні нам би полагодили! Радійте, що хоч трохи вам ремонтую пилу тут на місці!

— Нехай нам дадуть нову пилку! — вигукнув Матей.

— Я теж це майстрові казав. Він її щодня вимагає, та поки що нема. Така пилка й ста крон не варта, Матею. Машек поїде в управління. Майте трохи терпіння, хлопці!

Але терпіння в людей вичерпується. Погрози густішають і ростуть.

— На Діяча покладаєшся? Дурень ти! — кричить Янек.

Войтех не звертає уваги на Янкове галасування й, повернувшись до Ферди, підганяє його безнастанними наказами. Вони болісно вриваються хлопцеві в мозок. Усе зразу: «Пускай пилу! Давай! Починаймо! На ланцюг дивись! Скільки ще в тебе? Витягай пилу! Так! Ходім до іншого дерева!»

Ферда втомився. Він не звик ходити до лісу щодня, та ще й так рано. Не звик волочити від дерева до дерева півцентнера сталі. Хоч Войтех носить важчу частину, проте й для Ферди залишається досить. Під очима в нього виступили темно-сині кола, він зблід і опівдні вже ледве ноги волочить. Тільки в перервах трохи підбадьорюється. Підповзає до фабричної бригади й стежить за дівчатами. А що почує, переказує Войтехові, коли переносять пилу.

— От би ти подивився на тих дівчат, як працюють. Жодна не оглянеться, слівця не промовить, тільки шкрябають та шкрябають. Спочатку всі чотири працювали парами. А відколи вони разом з нами і Рамеш чухрає гілля, то в них по-іншому. Власта з Стандою Вискочілом, Ліда, ота білява, з Петром Тихим, тільки Віра з Карлічкою zostалися разом...

Ферда стихив голос, глипнув на Войтеха й плеще далі:

— Віра не хотіла працювати з Карлічкою, бо та писарка. Але Карлічка тримається. Знаєш, вона заради Іранка. Кажуть, закохана в нього, Войто. Ото ще знайшла собі, правда? Ти ж бачиш його, шефа. Цілісінський день не відійде від бригади, все тільки підраховує та людей цим марно дратує. А на ту свою писарку й не погляне. Вони його дражнять Деригріш, розумієш? А найкумедніше виходить з отим кощавим Петром та Лідою. Він її сюди витяг у бригаду, впадає за нею. А Ліда його запрягла. Він оце мусить кору знімати за неї, чоловіче. Ну, не потіха?

Войтех посміхається на Фердине базікання, на згадку про закоханих перед його очима з'являється Зузка. Він не сердиться. Тільки часом озветься:

— Увага, Фердо! Вже!

Допиляти, дерево впало, і Ферда меле знову:

— Я заглянув до Лідиної сумочки, ге-ге-ге. Три помади для губ, кожна інакша, срібний гребінчик. А парфуми! На пляшечці чорна кішка, Войто! — «Слідопит» Ферда тихенько втішається своїми відкриттями. — Я капнув собі на хусточку. На, понюхай, як пахне,— він тицяє Войтехові під ніс вкриту живицею ганчірку всіх можливих кольорів.

— Та ну тебе! Пхе! — Войтех відпихає хустку.— Смердить сиром, а не «Чорною кішкою».

— Ні, мені таки пахне,— ображено запевняє Ферда.

— Увага! Ріжемо зарубку! Стромляй! Уже!

Коли деревина впала, Ферда скаржить на Янка:

— Говорить, що я твоє нещастя, Войто! Ну скажи, чи не дурниці? Чи я не роблю, що можу? Ну, скажи!

Войтех його заспокоює:

— Нехай собі Янек говорять, Фердо. Ось почекай! Завтра в нас уже піде краще. Розберу з тобою всю пилу, почистимо її, змастимо. Де ж таки, щоб вона та робила як слід, коли хтось їй ще раніше від нас залив сала за шкуру.

Ферда киває головою й з повагою дивиться на Войтеха. Отак розумітися на всіх цих шурупчиках та гвинтиках, як він,— оце діло! Ферда наставляє настовбурчені вуха на все, що хто говорить, та Войтеха слухає найуважніше і охоче бабрається в пилі, аж пальці в нього чорніють, аж масні плями на штанях з'являються.

Ферда стежить, як гаряче береться Войтех до праці— адже Ферда може найкраще це оцінити, бо він увесь час біля нього. Хлопцева наболіла душа надимається навіть невеличкою пихою, що її він ніколи досі не відчував. Він, нікчема, тут працює коло бригадира, він його помічник, він на крихітку більший, ніж інші лісоруби. А колись, може, й сам дотягнеться до бригадира. Часом помітить здалеку погляди лісорубів, погляди дівчат із бригади і гордовито випинає вузькі груди.

Ферда зовсім щасливий, одне тільки його пригинає до землі: втома, жажлива втома. Навіщо гнатися так? Чому Берка не дасть йому ні хвилинки спочити? Уже

скільки разів це в нього було на язика, та не сказав Войтехові нічого. Соромиться виказати свою кваліть. Боїться, щоб Войтех не покликав до мотора когось іншого. Йому здається, що цей здоровило Матей на нього якось дивно зиркає. Та й Янкові він не дуже довіряє. Напевно, обидва хочуть на його місце. А Ферда знає, що не витримає такого темпу, безперечно, не витримає...

І знову він чує Войтехів голос:

— Увага, Фердо! Став пилу! Вже!

З напруженням приставляє ланцюгову пилу до дерева, з усієї сили тримає деркотливу головку моторки, аж у нього жили тріщать, затинає зуби, поту з чола витерти не може, хай би його дідько взяв, оце люте мордування!

Матей кожної вимушеної паузи, коли пила відмовить і йому нема чого чухрати, кладе в рот шматок хліба й перемелює його, думаючи про домівку й про жнива. Кожна зупинка трусить цим Самсоном, ніби вітер прапорцем. Мружить зеленкуваті очі й бурчить:

— А лиха година, знов парад скінчився. Уже всі Залани гудуть про те, що ми більше стоїмо, як працюємо. Ось вам ваші машини! Мовляв, руки та м'язи нічого не варті, ха-ха-ха! Ще радітимете, коли замість машини матимете мої руки. Та ще уявіть собі мою тещу: ледве вздрить мене, як починає колоти очі: я, мовляв, там вилежуюся в траві, в холодочку, а вони з Ружею на полі, наче дві потопельниці серед ставу. Совісті в мене нема, що залишаю її саму отам поневірятися. Так би й пішов додому...

— Це тільки випадок, Матею! — схвильовано гукає Войтех. — Хвилинку терпіння. Ось заклепаю ланцюг — і попихкає далі.

Вапенка душиться від сміху.

— Так, — пирскає він слиною круг себе, — ви півгодини пихкаєте, а півдня стоїте. Бригада від сухот сконає, говорю.

Вапенка міг би розтягти свої розмови аж до вечора, та Войтех його швидко обриває:

— А відколи це, пане Вапенко, в вулику мають голос трутні?

— Що? Трутні? Це я трутень? — наїжачився Вапенка під загальний регіт лісорубів.

— А подивіться, скільки вам залишається чухрати

гілля! Ви чекаєте, що інші це зроблять за вас, а як буде виплата, то порівну з вами поділяться?

— От осоромив його, краще бути не може,— хихоче Ферда.— Це йому перепало за всіх тих вуханів та хрущів! — Підліток аж нестямиться від задоволення. Скільки він чекав такої хвилини!

— Оце так заробив, з відсотками, га-га-га! — додає Матей, обкидаючи Вапенку шматками сміху.

А Войтех облишив жартівливий тон і всадив гостро, як пилу в деревину:

— Від завтра не будемо працювати на спільну касу. Кожен одержуватиме, скільки виробить. Робить позначки на деревах.

— Оце справедливо, хлопче,— Вітачек ударив сокирою по гілляці.— Цей тромбоніст від ранку обчухрав третину того, що я. Але ти,— обернувся він до Берки,— ти слухай, щоб знав! Ти також одержуватимеш менше настільки, скільки пила простоює! Адже в тебе немає вдома десятка голодних писків.

Внизу під ними на схилі торохтить Сметанчин трактор. Вимкнений мотор затих, і лісом розляглися гудки: це тракторист закликає до уваги. І от уже знизу чуто його нетерплячий голос:

— Войто-о-о! Що там з вами сталося? Які там у біса перерви? Швидше обертайтеся, людоньки! За хвилину вже не матиму чого тягати, Войто, чуєш мене, Войто-о-о!

— Чую! — відгукнувся Войтех і стулив губи. Ото б іще було діла, якби його ясновельможність Карел почав простоювати! Той напевно пожер би нас.

Войтех працює від щирого серця. Йому весь час випадає найгірша робота. Мотор важчає щогодини, чадить усе більше й більше, трусить щохвилини все нестерпніше й нестерпніше. Мозок, нерви, шлунок — усе в нього розтрусилося. Ще й дома перед тим, як заснути, він трясеться якусь хвилину.

Тоді якраз у горах почалися жнива. До Войтеха підійшли Зузка з Оліною і попросили його від імені спілки молоді, щоб він намовив свою бригаду на нічну зміну молотити в заланський кооператив.

Войтех пояснює лісорубам, як у тім кооперативі не вистачає робочої сили. Урожаю не мають де скласти, а тут, у горах, може раптом початися негода, тоді буде

лихо. Треба якнайшвидше помолотити й вивезти. Войтех закликає молодь, щоб допомогла молотити в нічну зміну.

Вапенка попрямував до Ферди, що сидить, прихилившись до дерева.

— Чуєш? Чи не говорив я тобі, як буде? А воно ще гірше виходить! — хрипить він тихо, вимахуючи різком шарфа перед його обличчям. — Гигнеш.

Войтехів заклик повис у повітрі, ніхто не тільки що не погоджується, а навіть не говорить нічого.

— Я знаю, — звертається Войтех до фабричної бригади, про яку йому найбільше йдеться, — для вас буде занадто. Але ж це справа однієї ночі, ну, найбільше двох.

— Та хоч би й двох годин, то не піду, — озвався Петро, випростуючи спину. — Чи ти маєш розум, Войто?

— Якраз обрали підходящий час, коли ми й так уже виснажені, мов коні в упряжці, — озвався Станда.

— Я не витримаю, — тихенько сказала Карлічка.

— Тобі-то я вірю, — посміхнулася Віра, — а що ж ви, хлопці? Що ж ви, з сиру, чи що? Ну, бригадире, промов слово.

Рамеш охоче озвався:

— Я зголошуюсь на нічну прогулянку, Войто.

— Я також! — стомлено сказав Станда.

— То й я піду з вами, — приєднався Матей.

І дісталось за це бідоласі Матею від інших! Насипалися на нього, як ті шершні, мусив вислухати не одне соковите слівце, що такому здорованеві тільки на користь, коли він трохи поворушить тими м'язами. Потім погодились і всі інші, тільки Ліда з Петром бурчать та огинаються. Вони, мовляв, іще побачать.

Ферда від втоми ледве очі розплющує, все тіло в нього ние, та коли інші зголошуються на нічну зміну, він не відстає теж.

Войтех радий з наслідків. Радий не тільки за той заланський кооператив, але й тому, що не осоромився перед Зузкою.

Після роботи Войтех з Фердою склали пилу, накрили її брезентом, щоб уберегти від вогкості, і Ферда знесило почвалав додому. Чвалав він переважно порубами і раптом почув тихий посвист. Це їх з Вапенкою сигнал. Він уже бачить, як той йому махає. Ферда збочив

до нього. Фердині думки ніяк не можуть потрапити в один ритм з натомленим тілом. Думки біжать неспокійно, і чим більше його перестає трусити, тим дужчає внутрішнє тремтіння. Що то йому скаже Вапенка? З Ферди вже й так вистачить, аж надто!

— Виморився я, наче кішка,— говорить він Вапенці, як тільки підійшов до нього.

— Ще б пак не виморився,— вициджує Вапенка слова з рота й іде з Фердою в напрямку «Діани».— Я супроти тебе он який, і то рук не чую. А що вже про тебе казати! Тягаєшся з півцентнеровою пилою, та ще мусиш її чистити, нікчому нікчемну. Аж патьоки з тебе течуть...

Ферда оглянув себе, подивився на руки. Правда, капає. Але Сметанка такий самий повертається з роботи. А вадить йому це? Тому-то Сметанка й туз. Отже, мабуть, не в цьому справа.

— Так, так, добрячі часи настають, нехай йому лихо. І найгірші для тебе. Тепер от поженуть такого хруща мордуватися ще й уночі. Гигнеш ти, Фердо, гигнеш, я тобі говорю.

«А правду каже цей гробокопатель, гйгну. Хоч би день дали на відпочинок...»

— Та, мабуть, мало того, що день і ніч,— говорить Вапенка, ніби читаючи його думки,— я так думаю: підете молотити ще й у неділю!

Ферда здригнувся. Неділя. Єдиний вільний день. Той Берка справжній звір.

— А що ж поробиш? Нічого. Доводиться тягти,— безнадійно відповів Ферда.

Вапенка підійшов через вибоїни та через каміння просто до нього й стишив голос.

— Дещо поробити можна. Одна людина в бригаді має змогу дещо зробити...

— Хто?

— Ти!

Ферда витріщив очі. Вапенка шепоче, виразно вимовляючи слова:

— Якби та пила гйгнула, то не гйгнув би ти, розумієш? Ти ж увесь час коло неї, лиха година,— потримаєш її мить довше в дереві, деревина її прихопить, і вона — на дрізки.

— Як? — жахається Ферда.— Та мене ж би за це посадили.

— Не галасуй! Ліс має вуха. Як же про це хто дізнається, хрущу ти такий? Пху! Нікому й на думку не спаде, щоб тебе винуватити. Нікому, говорю. І лісоруби потім плюнуть на якусь там вигадану продуктивність і розлетяться, наче ті горобці. У думці ще й дякуватимуть тобі. Що ти, не бачиш хіба, як уже сьогодні бригада всім остогидла? Кожен хоче волі, не тільки ти. Воля, Фердо. Її не купиш!

Ферда швидко й уривчасто дихає. Вапенкова мова нищить його найкращі думки. Пломінчик прихильності до бригади ледве блимає. Гасне, тільки-но загорівшись. Та все ж таки блимає. Коли Ферда чує пісеньку пили, оте веселе «ра-та-та-та», таке подібне до пісеньки мотоцикла, він готовий за пилу душу віддати. Та чи зачепить же його Вапенка словом «воля»?

Коли раніше він видивлявся, роззявивши рота, на танці чи до півночі лежав у ковбойці, все здавалось дуже простим. Другого дня лягав під дерево й спав. Вапенка робив так само. А тепер у бригаді? За яких дві хвилини спізнення й то розмов, розмов!

— Того кваліфікованого дурня нічим не спиниш, хіба тільки мужнім вчинком,— говорить Вапенка тихо, ніби сам до себе.

У Ферди все закружляло перед очима. Вчинок! Мужній вчинок! Але що ж би було, якби це викрилося? Ферда пригадує: рік тому він стояв перед судом як неповнолітній злочинець. А про що тоді йшлося? Дурниця — пустощі та ледарство з хлопцями на тартаку. А тепер? Мати божа, ні, тепер би так не відбувся. Тепер би все собі попсував не на один рік.

— Таж тут ідеться про мою голову,— з жахом захлипав Ферда.— На суді мені сказали: останнє попередження! А тоді це було ніщо, як рівняти до теперішнього.

Вапенка про все знає, та продовжує наполягати:

— На тартаку за тобою стежило сто очей, а тут ні пари. Ми всі далеко, а від Берки ти захищений за деревом. У тому гармидері, коли вже деревина починає хилитися, яке то буде диво, коли вчасно не витягнеш пили? Тільки будь хитрий і наперед усе добре обміркуй. Щоб тебе не злапали.

«Якби все ляснуло, якби знову суд, то що сталося би з матусею? — мучиться Ферда.— Тоді вже краще було б одразу під поїзд!»

— Ні! Не хочу! — вигукнув він різко, трусячись більше, ніж коло пили.

Вапенка схопив його за руку.

— Шмаркачу! Який ти мужчина! Та якби я був коло мотора, то б це зробив як стій.— Вапенка затяг вузол шарфа і говорить байдуже: — Поміркуй про це. Я до бригади не піду. Я витримаю. А ти — ні!

Вапенка відступив. Пішов похитуючись між молодняком і високоліссям по стежині до Райця.

20

З рушницею через плече, в туристських намащених чоботях сновигає Іранек від світання до лісу. Смерком сідає на чатах, вабить, та олень не потрапляє йому під рушницю.

Лісничий сам зробив Іранкові вабика з розщепленої лозинки, в яку вклав стебельце трави, і «патрон», як дехто тут уже почав називати Іранка, вабить, вабить, але без наслідків.

Шестирогий олень ходить лісом, як привид. Тут сліди, там сліди, здерта кора на дереві, пограбана ратицями земля. От і читай ті сліди, хлопче, якщо зумієш, коли це оленяче плем'я, втікаючи від ревіння моторів, щоразу перебігає то туди, то сюди! Але Іранек уже не може відступитись. Куди б він не пішов, звідусіль тільки й чує запитання, як йому щастить на чатах. Іранек бентежитьсья.

А вчора ввечері все це довершив сам лісничий. І що на нього найшло з тією мисливською славою? У цих старих лісничих жарт завжди наготові. Мабуть, цей шибеник Коржан так навмисне зробив!

Коли смерком усі сиділи під лісом і молодь співала, лісничий перед усіма проголосив, що він висвятить Іранка на справжнього мисливця — підпереже його поясом, як тільки він укладе оленя. Ото було поживи для всіх знущальників! Запитують, як це робиться, адже вони такого старочеського звичаю не знають, то й хотіли б при цьому бути.

Коржан, звичайно, у своїй стихії.

— То я вам розкажу,— почав він.— Висвячують на справжнього мисливця тоді, коли він укладе вперше старого оленя. Та для нашого патрона я зроблю виняток, висвячу його й за молодого.

— Якого він довіку не поцілить,— озвався кощавий Петро, та всі інші його затюкали:

— Не заважай! Пане лісничий, а як це буде?

— Я накажу здобич принести сюди, до мисливської хати. І от вечір — уявіть собі,— всюди темрява. А коли на галявину вийдемо я та патрон, одразу спалахнуть смолоскипи...

— А хто їх нестиме?

--- Той, хто питає.

— Я також хочу смолоскипи! — вихоплюється Власта.

— Всі матимете. Щоб це відбулося в повному блисківі й славі, Шіmek і Бартош заграють мисливські фанфари. Бартош іще не дуже вміє це грати, то в нього замість «галалі» вийде котяче нявкання. Та ви не розберете.

— А патрон — музикант, він розбере, — закидає Станда.

— Дідька лисого він розбере, коли схвилюється. Наче королівські фанфари з Далібора, бринітиме йому ця музика! Щасливий це буде мисливець, тобто наш любий патрон,— продовжує Коржан, патхненно вимахуючи палицею під час своєї захопленої розповіді, а Іранек радніший був би в землю запастиись. Та земля не розступається, навпаки, Коржан уже поставив його над застреленим оленем і вимагає відповіді на свої питання: чи він уклав здобич за всіма правилами, належним мисливським способом? От мука! Іранек, мабуть, накинув би ласо оленеві на шию, аби тільки його вловити та й уже мати спокій. Але спинить бистрину в її рухові, а мисливця в його мові!

— Потім дасть мені патрон обіцянку,— продовжує Коржан,— що завжди точнісінько дотримуватиметься мисливського закону. А тоді відбудеться головне. Патрон стане на одне коліно, а я його ударом шаблі в праве плече висвячу на мисливця. Перший удар за наше мисливство, другий — за мисливську честь, а третій — за батьківщину й народ. Потім я бажатиму йому...

— Повертатися порожнем? — не втрималась дідькова Віра.

— Щасливі очі, які це побачать,— загомоніли й інші, та Қоржан не дав себе зупинити.

— Почекайте, ще не все. Патрон ляже черевом попереk оленя, виставивши гарненько те, на чому він сидить, я схоплю ломаку... Ні! На пана бухгалтера не ломаку. Досить буде й прута. І не пожалію новоспеченому мисливцеві трьох добрячих ударів...

— Ай! — заверещала Ліда, наче б то на неї вже сипались ті удари.

— Потім патрон підведеться...— продовжує лісничий.

— Якщо після цього здужає підвестись!

— ... підведеться, обніме мене...

— Хвалити бога, є за що!

— І ми разом вигукнемо: «Хай живе мисливство!»

— Надзвичайно! — захоплено промовив Рамеш.— А мені не можна б тим прутом?.. Один удар за Деригроша, другий за всіх папірняників, що від його скнарості потерпіли, а третій...

— Та що тобі, двох не вистачить, варваре кровожерний? — озвалася Карлічка.

Реґоту було з усього того, ці пустуни кружляли коло Іранка та галасували: «Я олень! Бах! Нехай живе полювання!»

Іранек і досі, згадуючи про це, витирає піт зі скронь.

Тому-то тепер він, забувши про свої недуги, ходить на чати й не кидає думки про оленя. З біноклем біля очей він виглядає, чи не побачить його де на гірському порубі. Але Іранек-мисливець не сам. Починає показувати ріжки й Деригріш, що також прокрався на Громовку. Іранек-Деригріш — сильний суперник Іранка-відпускника. Він не доводить нічого ні словами, ні почуттями, тільки фактами. Ось Деригріш підносить Іранкового бінокля трохи вище — і що ж? Кругляки! Облуплені деревини біліють здалека, й ніхто їх не возить. Чому? Як це так? Адже дерево на сонці втрачає вартість! Деревина тут псується. Так зводиться нанівець усе, що ліс дає людині в своєму другому житті. Тисячі речей, що могли б виникнути з цього матеріалу, псуються. Ця деревина там, угорі,— крокви, риштування, стовпи, столи, книжки, скрипки, колиски й домовини. І Іранек

уже вираховує, скільки там кубометрів, яка в них пропадає цінність.

Від оленячих стежок та ревищ Деригріш жене Іранка-мисливця за Бартошем і відразу примушує його запитати: що це за кругляк?

— Це важка справа,— сказав йому Бартош. Мовляв, дуже високо, Сметанка з трактором туди не видереться, а візники й поготів! Ті не хочуть туди ні за які гроші, щоб коні між камінням ніг не поламали. Тому й рубають нижче, біля дороги. Іранек не задовольнився цим поясненням, та що ж робити?

Знеможений кількогадинним блуканням, він простягся в моху, милуючись чудовою погодою. Які пахощі! Яке повітря! Яка надзвичайна тиша!

Тиша? Ба! Занадто глибока тиша,— мов хробак, почав точити Деригріш Іранкові думки. Зловісна тиша. Адже хвилину тому було чути, як торохтить Берчина пила. Чому вона замовкла? Чи перегріта й відпочиває, чи, може, знову попсувалась? Іранек спробував відмовитись. «А як же моя відпустка, лікарі, здоров'я?» А Деригріш йому лукаво підставляє циферблат годинника, хвилинна стрілка поспішає, секундна кружляє коло за колом, а пила мовчить. І ось уже Іранек підводиться, поспішає на схил до бригади, до мовчазної пили.

Берка не може так просто відпекатись від Іранка, що оглядає мотор і дає можливі й неможливі поради: адже Іранек допоміг Войтехові у створенні бригади, прихильно ставиться до новаторства, його люди біля кори працюють добре. Тому Войтех не говорить, тільки супиться, гупає ключами та викрутками, але цим головного бухгалтера відігнати не можна.

День у день Іранек багато часу проводить коло своєї бригади. Стежить за її працею, веде графік її змагання. Деригріш цілком опанував Іранка. А надвечір Іранек широким порубом плентається до засідки на чати. Яка тут краса! Ваблять очі квіти всіх барв. Смілка, лоза, святоїванське зілля, темно-золоті сонечка арніки й поміж ними маленькі ялинки. Ось де око радітиме, ось де думка заспокоїться. Але що це таке? Отут би повинна бути ялинка. Диви! Всохла. А далі як? Уважно приглядається. Он як! Тут також загинула. І тут також. Смілки відразу провалилися крізь землю, сонечка арніки згасли, він уже вишукує тільки ялинки в високому

бур'яні й уже знову підраховує — що ж це означає, що не зійшла така сила ялинок і чому тут так збіднів ліс.

Іранек соромиться Коржана, — де ж таки, чемному господареві він заглядає в жменю, але господарність — найвищий закон, отже, миттю до лісного, — що це сталося з тією культурою?

— На жаль, так, шановний пане патроне, — неохоче пояснює Коржан. — Слабенькі саджанці не прийнялися, ми їх надто рано взяли з розсадника, то бур'яни їх і подушили. Жінки в розсаднику не встигають доглянути, не знають, до чого й руки прикласти. Звольте мене зрозуміти!

Іранек розуміє, та заспокоїтись не може.

Лісничий міркує. «Чого б то цим так зацікавився патрон? Може, хоче мене прогнати?» Коржана охоплює страх.

У лісі Іранкові цифри розбуялися дужче, ніж на фабриці. Тут вони мають родючий ґрунт. Тут скрізь широкі перспективи. Тут доводиться мати справу не з тисячами, а з мільйонами саджанців. Тут планується не на п'ятирічку, а на сторіччя.

Патронові відома вже мало не кожна трісочка, він стежить за всім, що робиться, з пристрасною цікавістю. На все накидається з своїми цифрами. Його цифри — це залізна панна, з обіймів якої не вирвешся. Цифри — це правда.

І тут уже все точнісінько так, як на фабриці: де з'явиться головний бухгалтер, там усі шепочуть: Деригріш. Як був страховищем на фабриці, так стає ним і в лісі. Іранкові здається, що тут іще важче, ніж на фабриці. Жива природа не піддається лісовим господарям.

Гнаний сумнівами, яких не спромігся в ньому розвіяти Коржан, Іранек вдався до інженера Душка. Душек, як лісівник цієї дільниці, часто буває в громовському лісництві й охоче бере Іранка з собою на обхід лісу.

Він пояснює головному бухгалтерові те, до чого Іранек сам увесь час доторкався в своїх обрахунках. Ліс — це суспільство живих істот, що має свої особливості.

— Ялинкові монокультури — ось початок лиха, — говорять Душек.

Він колупнув вогкий ґрунт, і що ж? Родючої землі нема. Сама лише глиця, а під нею тверда глина, запе-

чена, як камінь. Глиця, що залягла грубим шаром, не розкладається, не перетворюється в масний ґрунт. Смола й кислоти з глиці утворюють середовище, що не сприяє родючості землі, навпаки, загрожує існуванню лісу. Глиця не приймає води, і ґрунт під нею кисне й тужавіє, міниться в неживий, бездиханний підзол.

Іранек зацікавлено стежить за Душковими поясненнями й бачить, що ялишки й самі до половини сірі від лишайника і внизу на них неживе гілля. Під верховіттям тут сіро й сумно, ніде не почуєш пташки-співашки, нема ні квіточки, тільки на прогалині кушки чорниці та острівці вересу, і те, й те — ознака перекисленого, неродючого ґрунту.

А вода, дорогоцінна сировина? Всі водні течії тут, у горах, ідуть на користь вугільній і промисловій області. Душек розповідає Іранкові, яка драма відбувається тут останніми роками. Поломи в лісі від іню та снігу з усіма своїми наслідками, а крім того сірчастий дим і попіл, що доходить сюди з вугільних районів, душить ліс і спричинюється до того, що зникає вода. Джерела слабнуть і всихають, і тепер крайній час, щоб людина взялась за цю справу своєю творчою силою.

Іранек починає розуміти, що означає для людського існування тато-ліс і його синочки-поточки. Починає за-своювати, що де густий ліс, там важкий колос. Де здоровий ліс, там добра якість дерева.

А тут ліс небезпечно хворий, цілий ланцюг нещастя його ламає, вивертає, душить, пожирає. Іранек спиняється й ловить повітря. Сам хворий, він співчуває недужому лісові більше, ніж хто інший. І шефство своєї фабрики над лісом сприймає нині відповідальніше, ніж досі.

Іранек і Душек — обидва снують невеселі думки про ліс, а назустріч їм котиться лавина сміху та щебетання дівчат і хлопців. Бригада після роботи вертається на Громовку. Віра біжить попереду й вимахує забитою гадюкою.

— Ужалою вас! Ужалою в саме серце! — сміється, націлюючись гадюкою головою Іранкові в груди.

— Оце так здобич,— усміхається Іранек.— Хто ж це серед вас такий гадюкоборець?

— Петро! — вигукує Ліда, пишаючись своїм відважним парубком з дівочим обличчям.— Виповзла проти мене й сичить. Я ще й досі тремчу з переляку.

Лавина молоді котиться з пагорбка, позаду Станда по-приятельському взяв під руку Карлічку. Карлічка, побачивши Іранка, почервоніла й вирвала руку.

У Іранка стиснулося серце, він зупинився й звів подих. «Он як,— думає він, дивлячись на Стандин грецький профіль.— Звичайно. Красунь уже знайшовся. А я, дурень, колись думав...»

— Ходіння стомлює вас,— зауважив співчутливо Душек.— Я чув. Серце. Ну, гори вилікують. Ви спочиньте, я почекаю.

Іранек неспроможний і слова вимовити, тільки головою киває та важко дихає. Куточком ока стежить за Карлічкою, що йде поруч із Стандою. Іранек радий, що в цю хвилину він не сам. Почуття самотності обтяжує. З великим зусиллям він перевів свої думки з Карлічки на Душка.

Душек починає говорити про найболючішу справу. Про величезні галявини, що становлять справжнє національне нещастя, і показує Іранкові одну з них. Тут не вистачить Іранкових бухгалтерських знань. Тільки приблизно може вгадати, що це означає, коли стільки гектарів залишаються порожні і ґрунт, якого не захищає проростень, відданий на поталу всім стихіям.

— Щоб заліснити оці галявини, нам навесні треба буде мати безліч робочих рук,— сказав Душек і вичікувально втупив ясні очі в Іранка.

«Розумію,— думає Іранек.— Душек сподівається, що фабрика негайно допоможе. А чому ж би й ні? Навесні пошлемо бригаду».

Душек, бачачи таке бажання, продовжує наступати:

— Про вирубування лісу чули? Добре. Про це говорить багато людей, а не кожен на цьому питанні розуміється. Тут часто змагаються між собою дві крайності: вирубувати поспіль — і не рубати взагалі, щоб гірський ліс зберігав джерела. Обидва погляди неправильні. Грабувати ліс погано. Але що ж би сталося з нашою промисловістю без дерева, якби перестали рубати? Тому ще якийсь час мусимо рубати більше, ніж слід. З другого боку — ліс треба, звичайно, доглядати, а головне, заощаджувати деревину.

Заощаджувати? Деригріш ізнову насторожується. Хто? Як?

Душек не може вичерпати всіх засобів заощадження, але говорить принаймні про догляд за лісом, за молодими деревцями, про своєчасне проривання. Не можна вирубувати лише там, звідки легше вивозити. Прокласти хороші дороги й звалити спершу на горі старий ліс, до якого, може, й тяжко доступитись.

Душек розповідає Іранкові про нові винаходи, які врятують цілі гектари лісу, про штучну деревину з тирси, про будівельні дошки з кукурудзи і, чуєте, пане бухгалтер, про виробництво паперу з домішкою каменю!

— Що? Папір з каменю? — жахається Іранек.

— Так. Роздрібнений базальт у вигляді тоненьких волоконець використовується як домішка у виробництві паперу. Це буде велика полегкість.

Душек не лишеає Іранкові багато часу на дивування і продовжує свою атаку:

— І ви в папірні могли б за рік заощадити чималу кількість лісу, а не робите цього!

— Вибачте, у нас... ми заощаджуємо...— борониться Іранек.

— Я знаю,— перебиває його Душек.— Заощаджуєте на тому, що одержуєте від нас. Але вимагаєте від нас тільки найкращого волокна. Через ваші надмірні вимоги бракують багато лісу, з якого можна було б виробляти дуже добрий папір! Аби лиш хотіли!

Іранек зупинився, винувато кліпає очима, витирає піт, витирає окуляри.

«Господи небесний,— скаржитесь він у думці.— Я їхав до лісу відпочивати. Ну, хотів, звичайно, й допомогти, скільки можу. Але чому все тут звалюється мені на голову? Людоньки, та чи ж я Сізіф? Я такої брили на гору не підніму! Але цей Душек має рацію. Я сам ставлю до лісу максимальні вимоги, щоб досягти на виробництві якнайкращих наслідків. Я сам надто багато забираю лісу. Ох, виходить, ніби я заблукав у зачарованому лісі! Немає дня, щоб не потрапив у якусь халепу».

— Як тільки повернуся, друже, відразу розгляну цю справу,— обіцяє він уголос.— Що можна, зроблю...

— Дуже нам допоможете,— приймає Душек обіцянку.— А якби в нас було більше людей... Ех. Люди! Люди! Наше пайтяжче лихо!

Вони ще довго блукали лісом, і Іранек повернувся на Громовку вже поночі. Увійшов у свою кімнату й увімкнув світло.

Що це? На столі в вазі красується великий букет свіжих квітів.

Іранек дивиться нерозуміюче на квіти й по хвилині говорить у думці: «Яка ця Зузка уважна! Я тільки турбот їй завдаю, а вона — ось який букет!»

Іранек не знає, що Зузка просто з розсадника пішла до Райця, додому не поверталась, а тому квітів тут при найбільшому бажанні поставити не могла.

Іранек, переслідуваний Деригрошем, лягає, забуваючи прийняти порошок, забуваючи запнути вікно. Плюскотіння річки й шум лісу долинають до нього в кімнату. Іранек швидко засинає, а Деригріш не спить.

І тут перед заплющеними очима головного бухгалтера ворухиться цілий ліс, як великий мурашник. Юрби живих дерев борються за життя.

Ліс спіткала сирітська доля. Люди залишили йому як оселю тільки негостинну місцевість. Він змагається з ворогами з усіх сил, перетворює в сад навіть найбідніший, найзanedбаніший закуток землі.

Сон не розкриває перед Іранком краси. Не видно тут ні золотих шишок, ні тремтіння роси, ні пальмоподібної папороті. Він бачить коріння — уста лісу. Сплетіння коренів, що в широчінь, в глибочінь пробиваються, шукають, ссуть воду й живлення. Ліс продирається й крізь скелю, просвердлює каміння, зупиняє хмари, щоб напитись. Щоб жити. Щоб стати велетенською зеленою перепоною, проти якої бетонні укріплення — дитяча іграшка.

По схилах гір і пагорків розливається в безмежність його зелена повідь, що вічно брунькує, вічно зростає. Він виробляє воду.

Безсмертний ліс — чеське море.

Але й ця величезна скарбниця природних багатств замикається перед людиною. Чому? Тому, що без допомоги людини в ній нічого не збільшується, нічого не зміцнюється, нічого само собою не зростає як слід. Лісове багатство зменшується, воно зникатиме, буде гинути. Без праці людських рук і чеське море висхне!

Іранек підводиться на ліжку й притискає руку до калатаючого серця. Хто може запобігти цьому нещастю?

Людина, що в прикордонних горах знайде свою нову батьківщину.

21

Роботу закінчено. Незадоволені лісоруби розходяться. Горбатаю доріжкою скреготять два візки, наче хто стругом водить по дошці, в яку набито повно цвяхів.

Старий Вітачек мовчазний, глиця і щетина чуба та бороди збита в одну кучму, наче це йде не людина, а пень, укритий мохом і лишайником, везе тріски й гілля. За ним Янек, мружачи очі проти вечірнього сонця, везе траву.

Майстер Машек сьогодні підрахував, скільки кубометрів виробила бригада, й розділив, скільки хто одержить. Знали, що на цей раз гроші неважко буде нести, але, сто чортів, таки що мало, то мало! От і покладайся на тих шахраїв, нехай то буде Берка, Машек чи Єжек!

Візки стрибають по вибоїнах, гуркочуть коліщатами о каміння, торохтять і скрегочуть, наче замість обох Вітачків вони почали незадоволену розмову. У старого від люті очі кров'ю наливаються, що він пішов у бригаду.

Доріжка веде Вітачків повз Гріммову хатину. На її стрісі не видно кішки за димарем, а, наче в тій пісні, сидять «голубочки в парі».

Подивіться на нього! Грімм уже вдома! Грімм стоїть на подвір'ї, над головою в нього кружляють голуби, сідають йому на плечі, дзьобають з руки,— турмани, дутиші, яacobіни, русняки.

Старий Вітачек аж не стямиться від подиву, коли бачить, як завжди похмурий, негомінкий Грімм серед своїх голубів стоїть з блаженним виразом обличчя, точнісінько як той святий,— а нехай йому лихо, як там його звать? — той, що був на малюнкові в материному молитовнику. Ніби він сам, неголений, зарослий, на десять років молодшає, коли по ньому повзають оті його пташки! У Грімма дітей нема, то хай будуть хоч голуби.

А послухайте, як цей старий німець уміє часом говорити! Як лагідно розмовляє з голубами, які ніжні ймення дають їм його запалі уста.

— На, маленький, ходи сюди! Ходи!

Малий, але товстенький сіро-білий голубок здіймається зі стріхи й, розмахуючи крилами, аж у німця волосся ворухиться, бере дзьобиком зернятко в старого з його рідкозубого рота. І Грімм тихенько, щасливо сміється.

Возики пригуркотили до плоту. Голуби порозлітались, посідали край стріхи. Декілька з них кружляють великими колами в срібно-ясному небі.

— Ти що, вже дома, Гансе? — питається Вітачек.

— Я вчасний рано, — відповідає Грімм. — Поки ви почнете, я вже попрацюю пару годин, розумієш? А ввечері швидко додому, так?

— А скільки робиш?

— Робив двісті відсотків. А коли ви почали з бригадою, — так? — то я пішов вище. Обережність не шкодить. Двісті двадцять. Багато, правда? Аж спина болить.

— Ото грошей заробиш, чоловіче! — жахається Вітачек.

— Так, двічі стільки, скільки ти. Купив собі пару припутнів. Подивись, Вітачку!

Грімм показує на двоє голубів за дротом і розпливається в захопленні: яка благородна голівка, які мудрі очиці, лагідна вдача, наче дитинка, не правда?

Вітачек не бачить у голубах усіх тих див: голуби як голуби. У нього кипить жовч.

— Ну, почекай же ти, шмаркаче! — лютує він на Войтеху. — Я тобі покажу бригаду! Якийсь там перелітний пташок обкрадатиме мою родину! А цей мій парубок, бичок пришелепуватий, глипає на чорне, а не перестає казати, що воно біле. Заїхав би йому раз, Янкові твердолобому.

Але й Янек теж засмучений тим, що почув від Грімма. Войтех не перестає їм, молодим, товкти, що організувати бригаду в лісі — це така сама велика річ, як створити кооператив на селі. І кожен, хто не відстав на сто років від мавп... і так далі. А проте, замість обіцяних вигод, вони биті.

Вітачек тим часом неприхильно розглядає щасливе Гріммове обличчя — до Грімма знов починають, осмілівши, злітатися голуби.

— Ти з цими своїми голубами, чоловіче, наче святий Франціск Ассізький, — згадав він, як звуть святого,

й задро засміявся.— Ідьмо! — гукнув до Янка, й візки поторохтіли далі.

— Якщо цей Берка й далі так ловитиме гав,— намагається Янек перекричати скреготіння візків,— сам стану до мотора!

Вітачків візок похитнувся з вантажем. Оцього ще не вистачало, в бісового батька!

— Тобі мало, що трохи очей не позбувся? Хочеш, щоб машина ще руку відтяла?

Янек примружив очі під колючим промінням сонця і замовк. Він би не змовчав. Та однаково з батьком уже працювати не буде. Це справа вирішена. «Як розпадеться наша бригада, піду в інше місце,— міркує Янек.— Аби між люди, там зовсім інакше життя. Найліпше буде, коли повернуся до своєї колишньої роботи, до зварювання. З татом наодинці я б пліснявою вкрився. Це ж не жарт — слухати безперестанку його ведмеже воркотіння. Краще б уже ціпка об мене переломив».

В кухні Машкової лісничівки сидить Войтех. Господиня почастиувала його кавою й пирогом. Войтех не відмовився. Надкусив пирога, пухкого, наче мох, і сочистого — з черешнями. Проти нього сидить і їсть майстер.

— Якийсь ви ніби млявий, Войтеху,— говорить Машкова.— Не перепрацювались?

— Та цих два тижні чи скільки там якимось уже витримаю.

— Я по вас одразу побачила, що вам тут не подобається. Таких тут було вже чимало. Отак засумує за домівкою, то й марні всі намовляння. Тішитесь, що до дому поїдете?

Войтех неспокійно пересмикнувся й різко випалив:

— Звичайно, тішусь.

— Ну, не знаю, чим тут тішитись,— починає Машек, міряючи Берку лукавими очицями.— Не діяв ти тут, як ми сподівалися. Яке це буде, в бісового батька, почесне повернення? Скоріше ганьба.

— Як? Яка ганьба? — образився Войтех. — Роблю, що можу! Чи не роблю?

— Ти тільки не їжачся, хлопче! — спинив його майстер.— Розмов у тебе було, аж через губу текло. Згадай-но, як ти мене спаплюжив перед начальником. Мені,

мовляв, і бригада не в голові. Пилу мені в руки тицяв, пригадуєш? Усе тут перекапустив, ми тобі повірили — і ось маєш! Сів у калюжу, хитрун такий!

«Ага,— думає Войтех.— Діяч не забудь, як я висварив його, і тепер буде за це чіплятися до мене. Нічого. Я не злякаюсь».

— Не так уже воно й погано, майстре,— заперечливо похитав головою.— Завтра...

Його спинив Машків рух: Машек відсунув горнятко й швидко нахилився до Войтеха через стіл:

— Знов оце твоє завтра? Це єдине, що ти знаєш! Завтра! Завтра! Тільки обіцянки, більш нічого. Обіцявся, нахвалявся. Тут цього не досить, хлопче. Люди розбіжаться від тебе, от що!

— Невже я тільки обіцяю? — Войтех аж захрип від хвилювання.— Грім мене побий, ти страшенно несправедливий до мене, майстре!

Машкова благально поглянула на чоловіка. Машек, проте, не піддається співчуттю до Войтеха. Твердо йде далі:

— Наш начальник не дасть тобі надто доброї характеристики. Каже, що ти легковажний, що тільки про око людське працюєш.

Войтех аж очі витріщив. Ось що він тут заробив? Машкова мимоволі піднімає руки. Але майстер цього не бачить,— не хоче бачити,— і закінчує:

— Тепер уже з цього не вискочиш, хоч би як стрибав. Єжек говорив, що бригада — основа всього. Доки не буде в лісі змін, які б самі дбали про ліс, так і десять гайових не дадуть ради навіть гектарові. Чим далі від лісницької системи, говорить, тим ближче підійдемо до розумного вирубування й вирощування лісу. Він правду каже. І якщо твоя бригада розсиплеться, ти відохотиш лісорубів від механізації на бозна-який час. А цього тобі Єжек не подарує.

Проти таких слів нічого й писнути не можна. Войтех втупив очі у строкату скатертину.

— А як ваша матуся? — запитує Машкова.— Вона, мабуть, уболіватиме...

Войтех подивився на лагідне обличчя Машкової, і йому здалося, що бачить матусю. Матусині дочасно посивілі коси, ох, ті сиві коси, цвинтарні квіти, як він їх любить!

— Що там матуся,— махнув рукою майстер.— У жінок серце м'яке. А от батько!

— Войтех мені говорив, що його тато на деревообробній фабриці, де він і сам працював,— поспішає Машкова.— Та ще й голова завкому. Той його, напевно, обстоїть...

— Тато? — скрикнув увесь червоний Войтех.— Та що ви собі думаєте? Він до мене суворіший, ніж до будь-кого іншого. А що скажуть наші лісоруби? — Войтехові страшно.— Це ж за мною й туди потягнеться, то я втрачу довір'я й там...

«Бачу, вже осів зарозумілець»,— думає Машек з задоволенням, наче від цього покращали справи в розхитаній бригаді. Його колючі очіці заморгали:

— Почекай трохи лазаря співати, хлопче. Єжек такої думки, що ти мусиш зберегти бригаду будь-що-будь. Отож май на увазі. За п'ять хвилин дванадцята, бий його лиха година! Ти на Ферду позирай. Це між усіма ледащами ледащо!

— Ферда хлопець пильний, до мотора він аж горить. На нього я не нарікаю. А от ваша пила! Оце скарб. Відкопали десь у смітті щось таке, що з ним ніхто й працювати не хоче.

— Не я її вибирав!

— Якийсь закостенілий бюрократ з управління вирішив, що новій бригаді шкода путящої пили, а ти, майстре, про це так само думав.

Машек устав і сердито скрикнув:

— Що я? Знову починаєш? Не дражни мене...

— Якщо правда на моєму боці, то я не змовчу! — вигукнув і Войтех.— Коли б я в цьому моторі не длубався весь час, то його б і пустити не можна було. Дрантя таке! Його в утиль давно пора здати, а я з ним чудеса повинен творити. Єжка треба підганяти, щоб нарешті дістав нову пилу.

— Ти не викручуйся! Треба діяти, бо інакше буде, як я сказав.— Машек грюкнув дверима.

— Нічого! — підвищує голос Войтех, щоб його Машек і в коридорі почув.— Я це нікчемне дрантя так наладнаю, що співатиме, як я хотітиму... Завтра...

Сказавши «завтра», Войтех замовк і провів рукою по чолу. Воно пашіло, наче в гарячці.

Змучений Ферда сидить на подвір'ї «Діани» й розтягує гармонію. З міхів виповзають рипучі, фальшиві звуки.

В невеличкій кімнатці за кухнею старий Патеїдл рахує гроші. Грабаль лежить у ліжку й примруженими очима стежить за старим і за Манею, що прасує його накрохмалені сорочки.

Патеїдл дорахував і лютує. Вимахує перед Грабальним носом папірцями й вигукує, аж шепелявий голос у нього зривається:

— І це наш увесь прибуток за тиждень? І з танця-ми? Оце й тільки, ти більш нічого не одержав? Майже стільки я повинен податків сплатити! Мене не ошукаєш, ти... Я ж бачив, як тобі папірці сипалися. Коли Яндака підкололи, ніхто не чекав здачі. Де все те? Куди ти подів?

Ферда почув дідів крик, зліз із діжки й підповз під відчинене вікно, щоб усе чути.

Ліжко зарипіло, Грабаль повернувся на бік і зневажливо процідив крізь зуби:

— Розбазікались. Дрібняки завжди мої. До того вам зась, старий.

Маня похмуріла. Не любить, коли Грабаль так розмовляє з її батьком. Патеїдл махає грішми перед Маниним обличчям:

— Ти чуєш, як він розмовляє з твоїм батьком? Як з тим псом! Ще гірше. Ти, волоцюго!

— Татуню! — зацитькує Маня старого.

Патеїдл кричить:

— Не соромишся на очах у мене красти?

Грабаль підстрибнув:

— Думайте, що кажете. Я не краду. Я тільки беру, що мені належить... А, лиха година, чия це була вигадка, оці танці? Чия? Якби не я, нічого б ви не мали. Руки б мені повинні цілувати, що я вам у цій ямі організував гешефт, а вони ще патякають. Ну, скажи, Манічко!

Маня водить праскою по білій манишці й мовчить.

— Якраз про неї й ідеться,— показує Патеїдл на дочку.— За що вона має вдягтися, до дідька? За що прибереться? Подивися! Ходить нечепурою, не настачить на тебе прати й прасувати, а ти сотні загарбуєш із нашого!

Патейдл у нестямі стулює й розтулює старі, висохлі кулаки, аж пожмакані папірці випадають додола.

— Навіщо ти ховаєш? На дівчат? На п'ятику? Ти що думаєш? Нас обдирати, а самому жити, як курка в просі? Іще їй щось там про любов торочиш, брехуне!

Маня прасує. Не захищає реформатора «Діани», а це означає, що погоджується з батьком. Родина розпадається через цього вітрогона. У Грабалья добрий нюх на небезпеку. Він дивиться своїми водяними очима на Маню й усміхається до неї куточком уст, щоб не випала сигарета, приліплена до губи.

Але Маня дає змогу батькові лютувати далі.

— Таємна каса? На бродяжництво збираєш? Так між порядними людьми не ведеться. Нічого собі, гарні звичаї завів у нас, пройдисвіте!

Ферда хоче не тільки чути, але й бачити, тож підводить голову до вікна. Напевне, вони його не помітять, сварячись за гроші. Але Грабаль його завважив. Грабаль знається на людях, немарно він їв артишоки на Рів'єрі. Кивнув хлопцеві, витяг з задньої кишені в штаних гаманець і шукає в ньому, повернувшись до Патейдла спиною.

— На тобі, Фердику. Можеш собі щось купити. Оце на черевики, оце на плащ. А решту витрать на що хочеш.

Ферда простяг руку за папірцями й, не лічачи, поклав їх у кишеню. Замість подяки, весело вишкірив до Грабалья шпичасті зуби.

— Ти подякував? — питає Маня, одразу втихомирена, й переможно дивиться на батька. — Бачите, татуню!

Ферда повертається до гармонії на подвір'я, куди продовжують долітати дідові слова: «Пройдисвіт — дівчур — мовчи — я знаю — ти сліпа й глуха — хлопцеві милостиню кинув, а ти за це будеш перед ним на череві плазувати — до біса!»

У вікно вилетіла Грабалева сигарета, розгніваному старому вже ніхто не відповідає, чутно тільки, як Грабаль тихенько посвистує. Ферда перелічує подаровані папірці й затинається від здивування. Скільки б він намордувався в лісі, щоб заробити таку силу? Ферда натяг міхи, подивився на погасле вікно, за яким зник Грабаль з утихомиреною Манею, але бачить перед собою тільки зубчате вістря пили, що дотинає дерево.

Після поранення дід Рамбовсек лежав кілька днів у напівдрімоті, напівзапаморочений. У лікарню йти старий відмовився. Як помирати, каже, то вдома.

Життя в хатині під лісом зупинилося. Спіткнулося, відколи сюди навідалась тиша. Тільки годинник тупцяє, мухи дзижчать та хрипить важке дідове дихання. Але дід не хоче піддаватися.

Дверцята в небо вузькі, то чого ж туди притьмом пхатися? З того світу ще ніхто не повернувся й не розповів, як там воно є. А цей світ тим часом щоразу кращає. І ліс, зелена фабрика, в якій він прожив немало-таки літ, молодшає й роздає молодість. То навіщо ж із ним прощатись? Анінка, партія й сокира — в цьому його життя. Партія для гідності, сокира для хліба, Анінка для радощів. З цими трьома подругами й панотець не мусив йому руки еднати. Їм він належить від серця до голови, і їх він тепер кличе на допомогу проти кумисмерті.

Нехай їй! Тільки впевнено триматися свого. Адже на те незнане щастя, до якого костомаха його хоче послати, в нього часу, треба сподіватись, буде аж надто багато.

Вночі він спав добре, й до нього повертається сила. Ранком хотів уставати, та стара не дозволила. Спокій — найкращі ліки, так їй сам доктор сказав. Дід розуміє: Анінка рада його тримати в ліжку, щоб знову чогось не втяв!

— Та я ж нічого, щоб я так жив! Це вже було востаннє, Анінко! — зарікається старий, посміхаючись у бороду.

Віконечко, що тулиться під височенною стріхою дідової хатинки, здалеку червоніє розквітливими пеларгоніями. Зузка прийшла, як щодня, обережно підкрадається до віконця. Зазирає всередину — дідусь спить. Навшпиньках відступає в сад. Раптом побачила Войтеха.

Войтех, почувши, що Рамбовсек важко занедужав, іде перемовитися з ним хоч словечком. По дорозі читає листа від товариша з дому. Молодий механік Франта Режни з заводу металевих виробів працював із Войтехом якийсь час у лісі й хотів би з кількома приятелями до прикордоння. Режни радий би був, щоб хлопці не

їхали кудись навмання, а мали б когось свого, когось дбайливого, як от Войтех.

Войтех міцно стулює губи. «Я готуюсь додому вертатись, а вони хочуть за мною сюди!» Войтех пішов повільніше і читав далі.

Режни готується до весілля й приїхав би сюди з жінкою. Крім нього, збираються восьмеро хлопців. Усіх Войтех добре знає. Деякі зголошуються до рільництва й до лісу на два роки. Інші, й між ними Франта Режни, хочуть лишитися біля кордону надовше.

«Зваж, Войто,— пише він розгонистими літерами,— що між нами є одружені, з малими дітьми. Щоб там не довелось з голоду помирати, розумієш? Знайдеться там добра робота? А як хатки?»

А на останній сторінці тільки карлючки — підписи Войтехових приятелів — та дописка:

«Так місяців за два ми б могли й виїхати. А дехто приїхав би раніше — роздивитися, отже, відпиши нам, що і як».

От тобі й маєш! Чи може ж він Режному писати, що сам тут не знайшов доброї роботи й лаштується додому? Чи може позбавити прикордонну смугу дев'яток молодих чоловіків та кількох жінок тому, що сам тут не осів? Добре сказав йому Рамбовсек: «Аби почалося, кінця б не знайшлося». Занадто швидко вийшло по-дідовому. То як же, малювати їм на вербі груші? Вабити їх сюди, до цього негостинного закутка, так само, як його привабив Карел? Ні! Він же на собі переконався, як воно виходить.

Войтех здалеку побачив Зузку й метнувся до неї. Дівчина подає йому руку й стишує голос:

— Тихше! Дідусь спить. Але добре, що ви прийшли. Вже розпитував про вас.— У голосі в дівчини забриніло легеньке незадоволення.— Йому було дуже погано, а він усе про вашу бригаду та про бригаду.

Войтех неспокійно закліпав очима, а дівчина продовжує:

— Тато говорить, що не виходить у вас. Але дідові про це ні слова! Йому б погіршало.

— Брехати не можу...

— То я вас до нього не пушу!

— Як він себе почуває? — прошепотів Войтех.

Зузка дивиться поперед себе. Віття ялини розпливає-

ться. Ліс зливається в чорну завісу. Білий метелик розправляє крила з чорними крайками.

— Не знаю, як сьогодні. Весь час боюсь, що він не витримає.

Войтех чує, як у дівчини тремтить голос.

— Ви діда любите, правда?

Зузка тихенько розповідає: мама померла, коли вона була ще школярка. Тато до ночі в лісі або на зборах. Дідусь тоді оселився в Громовці на весь час. Грався з нею, вдягав її три ляльки, пояснював їм: «За цим лісом, що Громовку оточив з усіх боків, нема бору з бабою-ягою, блудними вогниками та гейкалом, ви, дурненькі дівчата! Там величезний світ, повний людей, у вас би очі порозбігалися, ви б і вуха порозвішували, Манчіно, Андулко, і ти, Качено!» — Зузка тихо засміялася й подивилась на Войтеха.

— Господоньку, чого він тільки тим лялькам не нарозповідав! Дід замолоду з ранцем обходив пів-Європи, знаєте? І дуже йому хотілось, аби всі дізналися, куди світ котиться й що потрібне, щоб людям на ньому жилося гарно.— Зузчин голос пом'якшав.— Дід говорить, що коли мені стане страшно, то я в ньому знайду підпору й тоді, коли його вже не буде. Але я не хочу, щоб уже тепер...

Войтех не може знайти слів, щоб потішити її. Адже те, що сталося з дідом, лежить і на його сумлінні.

А в кімнаті тим часом Кветушка тягає діда за руку й канючить:

— Дідусю! Як каже куріпочка?

— Не чіпай дідуся,— напучує старенька правнучку.— Облиш його, хай подрімає.

— Та бодай же йому! Все спати та спати. Що я, кіт на печі або що? Я питаю, Анінко, хто до нас увечері стукав?

Бабуся не хотіла казати правди, але той її упертох усе вимагає й вимагає. Довелося сказати.

— Вітачек? — помалу вимовляє дід слова беззубим ротом.— Дивись ти. Порядний дядько. А чому ти його не запросиш увійти?

— Та як би я могла? За те?.. Таж він добре знає. Тільки питає, як тобі, та й геть.

— Дідусю,— шепоче Кветушка, використовуючи те, що дід проснувся: — Про куріпочку!

Дід випинає губи:

— Чи-рик, чи-рик, чи-рик...

Войтех поглянув на Краматине поле, шукаючи ку-ріпку. Раптом зовсім близько озвався фазан.

— Що? Фазан на такій височині? — дивується Войтех.

— Це дідусь Кветушці птахів передражнює,— зраді-ла Зузка.— Напевно, йому краще. Ходімо швидше! — І сама вже біжить наперед.

Вбігла до хати й цілує діда в заросле обличчя.

— Як тобі, дідусю? Діду! Дідусеньку любий! — же-бонить Зузка.— Уже краще, правда?

— Уже краще, онучко,— відповідає за діда бабуся.— Сьогодні перший день нема гарячки.

— Подивіться-но на неї,— говорить дід, зиркаючи на гостей,— ледве я змовк на які два дні, моя паніматка вже й говорить за мене. На мить запізнишся, так вона тут виступатиме соло, а я на старість потраплю під пантофлю.

— Світоньку мій! Що він там плете? — сердиться стара і запрошує: — Сідайте в нашій хаті.

Гості сідають біля дідового ліжка, а бабуся на-швидку пече млинці на сковороді, щоб чимось їх поча-стувати.

Старий подає сухорляву руку Войтехові:

— Здоров, Берко. Я радий, що ти прийшов. Мушиш мені розказати.

— Оця ваша рана,— несміливо починає Войтех,— це моя провина. Я все тут розбурхав, а вам довелося спо-кутувати.

— Коли я рубаю над головою, то знаю, що тріски в вічі летітимуть, так чи ні? Добре, що хоч на мені це окошилось. Я однаково вже не подужаю стільки зро-бити, скільки ви, молоді. З двох лих сталося менше. Та що ти все про торішній сніг? Хіба нічого новішого не знаєш? Немоторний дідок уплутався, куди не слід, а ти мало не тріумфальну браму йому будуєш. Роз-казуй, як там у тебе. Як ліс?

— Ні, ні, ні! — скрикнула Зузка, замахавши руками на Войтеха.— Таких речей тут не можна говорити.

До діда повертається життя, і він оглядає онучку підозрілими очима.

— А ти чого, ящірко? Вже й ти мене починаєш

зацитькувати? Бачиш, хлопче? Так воно буває, коли чоловік занедужає. Жінки йому не дадуть і язиком поворохнути. Так от, запам'ятайте собі одна з другою: в тій хаті добра немає, де когут мовчить, а курка співає.

— Але ж, Єнічку,— кривиться бабуся, піднімаючи очі до закуруної стелі.— Якщо хочеш одужати, повинен мати спокій. Лікар казав...

Та Рамбовсек не піддається. Йому треба знати про лісорубів.

Войтех важко витискує з себе слово по слову, наче мусить їх виривати з коренем. Говорить, що тутешні лісоруби вміють тримати сокиру в руках. Мають кебету. Такий тобі Матей поверне важку колоду, як пір'їнку, старий Вігачек раз махне й відрубає гілляку.

Дід Рамбовсек відчув, що Войтех це навмисне заминає, й розсердився.

— Анінко! Люльку! — наказує старий.

— Ще чого! — бабуся не відходить від печі.— Кури-ти не можна!

— Ну, то я сам піду по неї,— уперто говорить дід і починає підводитись.

— Лежи! Лежи! Світоньку мій! — бідкається старенька, метнувшись шукати люльку. Шукає й Зузка, і Войтех, і Кветушка. Кіт, що лежав у діда в ногах, скочив, занепокоєний, а Вовісек у всіх плутається під ногами.

— Світоньку мій! Млинці підгорять, — бідкається стара й біжить до печі.— І все через ту погану люльку. Яюсь витримаєш і без неї.

Проте дід стоїть на своєму. Люльку треба знайти. Руку дасть собі відтяти, що Анінка сховала від нього. Бабуся присягається, що ні, Зузка перевертає все, Кветушка повзає по долівці, довготелесий Войтех дивиться вгору на шафах.

Дід сягнув рукою під подушку.

— А бачив її, негідницю! — підморгує він лукаво.— Ось вона куди сховалась.

— Ти вранці вже кутив, коли я ходила по траву,— нападає на нього бабуся.

— Чи треба стільки розмов? Потяг яких два рази. Це ж моя люлька.

Дід закуроє й пихкає. Навколо очей у нього з'являються промінчики сміху.

— Так, кажеш, лісоруби мають кебету. Ну, це ти мені велику новину сказав, хлопче. Один за одного краший, а бригада в тебе розпадається!

Войтех аж здригнувся й безпорадно поглянув на Зузку.

— Чого це так, питаю? — домагається дід.

Войтехові не лишається нічого, як розповісти правду, хоч Зузка й супить, хоч бабуся й зітхає голосно. Не минає нічого, навіть свого розчарування, що лісорубів не переконав.

Дід пихкає люлькою й уважно слухає.

— Я тобі скажу, що прийти з машиною межі люди, які споконвіку тільки й знали ручну пилку та сокиру, це однаково, як грім ударить у хатинку. Та й ти сам кажеш, що той ваш мотор якийсь норовистий. До того всього час минає, а жук доростає. Кажеш, що стараєшся. Вірю. Але цього трошки замало. Це не те.

Войтех мовчки стежить, куди дід гне. І Зузка напружено дивиться на дідові губи, якими він повертає чубук люльки.

— Для мене ніякої таємниці нема в тому, що ти не переконав лісорубів. З'явितися їм тут, наче апостол на іконі,— це людей не може приворожити. Ти витримав менше, ніж я сподівався. Усього день тут побув, а вже чимшвидше розголошуєш, що вертаєшся додому. Кожен про тебе знає, що тобі твоя Височина миліша, ніж ми тут. А з любов'ю лісорубів справа така сама, як з любов'ю дівчини. Я тобі кажу, хлопче, любов завжди буває тільки за любов. Тому тебе лісоруби й не люблять.

Войтех сто разів ладен дідові заперечити, але перемагає себе.

— Ти хочеш усе переламати сам, не мати ні живої душі, на яку б міг опертися. Тут тобі ніяка старанність не допоможе,— додав дід і пальцем притоптав тютюн у люльці, щоб краще курився.

Бабуся подає Зузці й Войтехові млинці. Войтех їсть і сам не знає що. Думки його летять до лісорубів. Посмішки. Насміхи. Погрози. Він сягнув до кишені по хусточку, щоб витерти мокре чоло, але рука натрапила на лист від товариша, і він наче гарячу вуглинку вхопив.

— Мені пишуть товариші. Хочуть сюди до мене приїхати з Височини. На поселення...

Дід допитливо дивиться на Войтеха. Войтех розуміє цей погляд. Що це будуть за люди? Такі, як ти? Войтех червоніє від сорому й обурення. Аджэ він знає, чого хоче звідси втікати! Він же втікає не тому, що пешений. Цей мудрий дід погано його зрозумів. Нині не можна розтринькувати сили. А вдома Войтех одержуватиме втричі більше, ніж тут.

Дід узяв окуляри, читає листа й думає над ним.

— Хатинки знайшлися б, що там говорити,— міркує вголос.— І близько. Кілька кроків від нас. Анінко, не говорив я тобі, що дочекаємося, коли в Райці загуде, наче в вулику? Доброї праці шукають...— тут старий крутить головою.— Ну, напиши їм, як ти думаєш. Праці тут досить. А яка вона? Чи добра, чи погана, чи така, що нею хтось може пишатися, це ти краще сам знаєш.

«Який дід суворий до мене,— думає Войтех.— І несправедливий». Все кипить у Войтеха, йому хочеться довести старому лісорубові, який зроду не працював у бригаді з мотором, що він кривдить його, тяжко кривдить. Але Войтех стримався. Це все одно буде марна справа. Дід уже старий і не зрозуміє.

Войтех прощається, ледве стримуючи в собі почуття образи. Дід звертається до внучки:

— Зузічко, покажи Берці чотирнадцятку, дев'ятку і вісімку. І сімнадцяте число, ця хатинка також уціліла. А я б у національному комітеті замовив слово за тих твоїх товаришів, щоб їм віддали.

Войтех аж очі витріщив:

— Замовили слово? Я ж, по-вашому, нікчемний. А що, як і вони точнісінько такі, як я?

Дідусь запихкав люлькою, і очі в нього лагідно заблимали.

— Ти не нікчемний, хлопче,— сказав він поволі, подаючи йому руку.

Войтех і сам не знає, як вийшов з хатини.

Зузка і Войтех зупинилися на пагорку, й перед ними відкрилася вся раецька смуга.

Село неживе, ніде ні звуку. Ні пес не загавкає, ні дим з комина не закурить, ні курка не забіліє в траві,

на мотузках не сохне білизна. Ніяких ознак життя, ані пелюшки не колишеться на вітрі. Порожньо, піби все вимерло.

Село цілком покинуте, наче його вже треба викреслити з географічної карти. Тільки праворуч лежить Краматина сіножать та нива, а внизу притулилась його оселя, над якою гойдається велетенське верховіття лип.

Войтех розглядається.

На нескошених лужках біля хатинок повно кротовиння. Ніде нема газонів, тільки де-не-де кущики трави, а біля них переплутані квіти, що розрослись тут. На великі хризантеми, півники, на острівці материнки любо подивитися, та з них мало користі.

На розлогій смузі розкидані трупи людських осель. Стіни й фронтони посіріли, негода змила фарби, погризла трохи й тиньк, і дерево. Зовні будинки виглядають шорстко, наче попелом посипані. Вікна без вазонів, без скла, часом і без рам. Це вже не вікна, а отвори, що ведуть у порожнину.

Зузка з Войтехом підходять до однієї з найзanedбаниших халуп. На смітнику вибуяв куц чорної бузини. Крізь вікно лізе до хати, тягнеться вище даху. Під вікнами вирости якісь колючі куці з рожевими квітами. Височенна глуха кропива, лопухи, осот нагадують тропічні рослини.

Войтех прогорнув куці й увійшов до халупи, а Зузка за ним. Погляд дівчини спинився на весільній фотографії, яку забули на стіні. Зузка переступила через іржавий станок від Зінгерової машини, через старомодний чоловічий капелюх з прим'ятим верхом, стала на клаптику голої підлоги між сміттям та купою писаних готичним шрифтом пожовклих листівок, на яких уже нічого не можна було розібрати, і розглядає знімок. Наречена поважна, біла сукня, зацібнута на шиї, здається, тисне її, висока зачіска обтяжує голову. Жених з миртовою гілочкою в петельці, з підкрученими вгору вусиками, з застиглим усміхом.

— Цікаво, чи вони любилися?

— Важко сказати. А як по-вашому, Зузанко?

Зузанко! Так її звала матуся. І, крім неї, більш ніколи ніхто, тільки ось тепер Войтех. Дівчина радісно засміялася:

— Думаю, що любилися.

Зузчині слова нагадали Войтехові те, що казав дід: «Тебе не люблять». Він похилив голову, і тут його погляд упав на купи мотлоху, що крізь нього, крізь дерево, крізь щілини підмурку — скрізь пробивається бур'ян, мов зелене полум'я, яке вибухає звідусюди.

«Тут знову житимуть люди,— міркує Войтех,— тут би мав жити й я, воскресати Раець, поле й хату до нового життя».

Зузка оглядає кімнату; гладить, мабуть, несвідомо, сині кахлі печі.

— Це була б непогана хатинка. Отут би я поставила стіл і на ньому лампу.

Зузка нагнулась і причеплює дверцята до печі.

Але Войтех не відповідає. Дивиться навкруг себе на це спустошення й починає розуміти. Люди біля кордону, мабуть, усією душею ненавидять кожного, хто тільки загляне сюди, залишить усе лежати, як лежало, і поспішає туди, звідки прийшов. Серед цього смітиська, в яке перетворилася людська оселя, Войтех дорікає всім тим незнайомим, чому вони не залишилися тут. Чому пішли звідси? Чому не обкопали садочка й не очистили моріжка біля хати? Чому тут не пасуться корови та вівці? Чому ці люди не осіли тут на тривалий час і з родинами?

Войтех усвідомив, про що він думає, і перелякано подивився на Зузку, наче вона могла вгадати його думки. Якщо й він так зробить, то що подумують тутешні люди? Старий Вітачек, Машек, Коржан — усі вже майже десять років працюють для добробуту цієї місцевості на кордонах батьківщини. Їм було важче, ніж тим, котрі приходять сюди сьогодні, коли тут уже регулярно працює транспорт, є постачання, медичне обслуговування, і вже давно не чигає за кожним кущем рука з націленим револьвером. І Войтех хоче звідси піти! Хоче втекти, мов той невідомий, після якого залишився оцей хаос, павутиння, протяг і — ганьба.

Войтех схвильовано ходить по хаті. Рамбовскові слова лунають у його вухах: «А чи витримаєш? Адже сюди не шлють людей слабодухих, а тільки таких, які знають, чого йдуть, і не тікають». І Войтеха знову охоплює настирлива думка, мов страшний кошмар: не люблять тут його. Та й як би могли тут довіряти людині, яка, ледве прийшла, одразу налякалась і заявила, що не

витримає, не залишиться! Як він міг опанувати їхні серця, коли ошукав їх у найважливішому?

— Отут би я влаштувала спальню. Кухня була б у тій меншій кімнаті,— говорить захоплено Зузка, що в думці вже почепила на вікна фіранки, а в кутку поставила шафу з книгами.— Так було б гарно? Як ви думаєте? Чи, може, книжки отут ближче поставити біля дивана, а біля вікна телевізор?

Телевізор? Чий телевізор? Хто тут у лісі має телевізор? «Карел!» — майнуло у Войтеха в думці. Це вже вона розмірковує, як упорядкувати господу з Карлом? Та відразу ж його думки перестрибують на лісорубів, і він, задихаючись, говорить те, що його мучить:

— Завтра вранці я мушу це людям пояснити. У нас же я влаштуюсь багато краще, залишатися тут — зайве...

Він не докінчив. Почуває, що для лісорубів усе це будуть глухі й порожні слова, що їх це не переконає. Знайти місце в бригаді, котра вже працює як слід і в котрій кожен заробляє добрі гроші,— в цьому нема нічого хитрого. Цього б і вони хотіли. «І дурень би кашу їв, якби ложка була».

Зузка розгубилась. Перестала впорядковувати житло й тихенько сказала:

— Я забула. Ви поїдете... Вас тут уже ніщо не цікавить...

Зузка кинула назад у купу мотлоху безвухий порцеляновий кухлик, який тримала в руці, переступила через зелені стебельця бур'яну, що вибивався з підлоги, і вибігла з хати. Войтех вийшов за нею. Зузка міцно стулила губи. Мовчки водить Войтеха по будиночках, які назвав дід.

В них люди жили недавно, тому вони збереглися краще. Увійшли в будинок, обернений фасадом до Чехії, з вікнами, повними світла, з садочком під вікнами. Войтехові сподобалась хатка. Він підійшов до Зузки.

— Оця гарненька. Тут жити... з милою дружиною... Оце була б краса.

Зузка мовчить, тільки уста в неї тремтять. Щось невідоме, наче нестримна ріка, бурхає в її серці.

Войтеха мучать ревності. Він різко питає:

— Коли поберетеся з Карлом?

— Що ви кажете? Хто це вам наговорив?

— Карел сам. Говорить про вас... Чому б і ні? Адже

любитеся... Ходите разом уже з самої весни, правда?

Зузка почервоніла:

— Що вам до того? Поїдете, то й не згадаєте про нас...

Войтехові на язик притьмом лізуть слова, він хоче сказати Зузці, що любить її. І коли поїде, не забуде про неї. Знову приїде... І швидко — тільки заради неї.

Але раптом усвідомив: що він таке супроти Карла? Той уже невдовзі матиме на грудях орден Праці, а йому не щастить ні в чому, що не почне. Та й хвилину тому він догадався, що в Зузки й у Карла швидко весілля, бо дівчина думала про те, як упорядкувати житло. Зузка жадібно чекає погляду, словечка, усмішки. Войтех чує її прискорене дихання, протягом звіяло пасмо її волосся йому на обличчя, пахощі від неї запаморочують йому голову. Він уже неспроможний володіти собою, мусить сказати їй те, що почуває, нехай це буде й марно.

Але в цю мить Зузка швидко повернулася:

— Час додому.

Лісом майже бігли. Ні одне з них не говорило, так, ніби кожне сказане тепер слово було б вогненне й могло б попекти губи. Засапані, розхвильовані вибігли обое з лісу на галявину біля Громовки. Лужок біля мисливської хатини дихав теплом і дзвенів кониками. Їхне «цвірк, цвірк, цвірк» штрикалось на всі боки, наче голки.

Поволі, похиливши голову, йде стежкою попід горобинами Зузка, а в вухах її деренчить «цвірк, цвірк, цвірк». Войтех ступає біля неї, замислившись, ніби чужа людина.

Біля воріт лісничівки стоїть Карел, прибраний, наче в свято, в темний костюм, з великим букетом, загорненим у тоненький папір.

Зузка не стямиться від подиву. Що означає цей букет? Невже він справді прийшов свататись?

Грабалеве вино таке облудне, як і сам Грабаль. Вступить у людину не знати як, а за хвилину робить з нею, що хоче. Коли Карел упізнав Зузку, а біля неї Войтеха, у нього потьмарилося в очах. Шпурнув букет додолу і, хитаючись, навпростець рушив до них. Ледве підійшов, Зузка попрощалась.

— Почекай, Зузічко! — Карел примушує себе гово-

рити лагідно й бере її за руку.— Не поспішай! Адже раніше,— кивнув головою в напрямку лісу,— ви мали досить часу!

— Ми ходили відвідати діда,— почав Войтех.

— А я тебе не питаю! — перервав його Карел.

— Ти чого дурієш? Не будеш же ти Зузку підозрювати...

— Нічого йому не говоріть! — перебила Войтеха Зузка. Вона не лякається Карлового вибуху. Йй не потрібен захисник. Нехай Карел навіть приходить як жених. Нехай це перша людина, що має поважні наміри щодо неї! Так звисока говорити з нею він не має права. Вирвала руку.

— Що це ти, Карле, про мене говориш, ніби я вже твоя наречена?

Карел махнув рукою в тому напрямку, де стояв Войтех.

— Ага, хтось тебе вже розпитував. Хотів би нас роз'єднати. Розумію! — Роздратований Зузчиним неприхильним поглядом, він намагається її образити.— Ти вже забула, що було в березовому гаї?

— Що було в березовому гаї? Що? — різко вигукнула Зузка.— Що? Кажі!

Карел фамільярно обняв Зузку за плечі й почав зловтішно викрикувати:

— Отам сипалися поцілунки, ха-ха-ха! Наче дощ! І Зузічка вся палала! А тепер ти б хотіла назад? Ніколи! — він підняв руку й пихато вигукнув: — Моя дівчина, і крапка! Моя, розумієш? І я тебе за весь світ не віддам! Нікому не віддам!

Зузка — наче стіна. Ріж її — здається, крові не вточиш. Карел нахиляється, щоб її поцілувати. Дівчина чує запах вина.

— Ти пив! І не соромно тобі! — вона вирвалася і втікає додому.

— А пив, ха-ха-ха! Чому ж би й не пив! І щоб ти знала, йду говорити про тебе з батьком!

Погордливий сміх переслідує дівчину. Карел схопив Войтеха за полу піджака.

— Бачив, як поблідла, голубонька? Ха-ха-ха!

— Грубіян ти! — не витримав Войтех.

— А ти хто, коли хочеш у мене дівчину вкрати? Злодій!

— Помалу, Карле, помалу...

— Я тобі що говорив у «Діані»? — розійшовся Карел, наступаючи на Войтеха. — Он як ти пам'ятаєш мої слова! Чоловіче, не жартуй зо мною! Тут у тебе інші турботи. Земля в тебе під ногами провалюється. Ти про це подумай. А дівчину мою залиш! Не стій мені на дорозі, бо розтовчу тебе на дрізки!

Карел з випишугими грудьми й затиснутими кулаками насовується на Войтеха.

Але Войтех не тікає:

— Ану додай газу, Карлічку! Тільки дивись, щоб не пом'яв своєї строкатої краватки!

Карел зупинився. У голові його промайнув спогад іще з часів війни про те, що наскільки він дужий, настільки Войтех повороткий.

— Що, передумав, Карлічку? Ну, як хочеш. — І Войтех гостро додав: — А тепер іди виспись та протверезися, бо тільки сорому набираєшся!

Галявиною, розвісивши вуха, котиться м'яко Брок. За ним, схвильований чимось неприємним, ступає лісничий. Карел відскочив від Войтеха, підняв із землі букет і побіг Коржанові назустріч. А Войтех попрямував лісом додому.

Побачивши ненависного винищувача лісу, Коржан насупився. «Ось я зараз на нього насиплюся, — думає він собі. — Чого вони так довго бабраються з тим рубанням? Я йому прочищу шлунок. Якого він нездару сюди притяг! Той Берка копається собі в моторі й дідька лисого він думає про те, що скоро вже короїд вилетить. Через нього я вже й спати не можу!»

Та в міру того, як він наближається до Карла, здивування перемагає всі його турботи. Що це за дивогляд? Парубок у чорному вбранні, виглядає урочисто, з букетом!

Коржанові думки задеревіли від цього видовища. Та ось Карел уже коло нього з чемненьким «Привіт лісові!» і з проханням, чи можна потурбувати його на хвилинку.

Коржан задивився на букет. Карел моторненько виставив його наперед, квіти пишних троянд виглянули на лісного з ніжного паперу й знову пустотливо заховалися.

«Що він тут жонглює з квітами? — розгонить Коржан збіговисько застиглих думок.— Що це все означає? До чого цей букет, матері його ковінька? Певно, для Зузки? Але чому? Адже свята ніякого нема. Мабуть, жених?»

Біля хвіртки Сметанка галантно затримався, махнувши пишним букетом, запрошує лісничого йти вперед.

— Та як же це так? Адже я все-таки дома? — бурчить спантеличений Коржан і підштовхує Карла в хвіртку поперед себе.

24

Крізь фіранку Зузка спостерігає, як батько з Сметанкою входить до лісничівки. Вона побіжить нагору до своєї кімнати, а внизу нехай буде, що буде. За хвилинку, напевно, побачить, як той непависний батькові лісовинищувач вертатиметься горобиновою алеєю до «Діани».

— Проходьте,— бурчить Коржан і веде Сметанку до вітальні. Садовить його в фотель, над яким загрозливо стирчать величезні роги. Западає присмерк. Турбота, якою Коржан живе ці дні, рветься з нього нестримно, незважаючи, гість там чи не гість:

— Що твій Берка робить, Сметанко? Усе тільки обіцяє, завтра та завтра, та й, мабуть, розуміється на моторах, як я на китайській мові. Адже, побачивши мене хвилину тому, він зник, наче привид.

Карла злякав цей Коржанів напад, і він напружено розмірковує. Перша його думка була втопити суперника. Але він миттю відкинув її. Де там! Зіпсувати старому настрої саме в ту хвилину, коли говоритиме з ним про Зузку? Адже для лісничого короїд — це питання життя.

— Але ж, пане лісничий! Не звертайте уваги на якісь там плітки! Берка — блискучий моторист. Що ж я, не знаю його? Готовий за нього ручитись, чим хочете. Але мотор дуже старий. Мене також часом це сердить.— Карел безтурботно махнув рукою.— Облиште всякий страх! Все буде гаразд! Все доженемо!

— Але ж термін! — жахається старий. — Залишається якихось десять-чотирнадцять днів!

— Чотирнадцять днів? Та це ж багато часу! За цей час усе виправиться як стій. Виробимо вдвічі більше!

Лісничий, що часом любить сам прибільшувати, не зносить цього в інших, а особливо тепер, коли мова йде про безпеку для лісу. Обличчя в нього не прояснюється.

Грабалеве вино збільшує Карлову красномовність.

— І хіба мене нема там близько? Побачили б ви, як я підганятому Войту! Хоч би заради змагання, правда? Воно ж і від цього залежить. Отже, забудьте всякі турботи, пане лісничий. Покладіться на мене!

Для Коржана ці Карлові слова як манна небесна.

Карел, побачивши, що лісничий виглядає веселіше, починає з себе висотувати, що, мовляв, йому вже набридло парубоцьке життя, що він заробляє досить і для двох.

Коржан одразу опам'ятався: що ж це — король усіх лісогубів і його дочка? Вони змовились, йому ані писнули й ставлять його перед доконаним фактом? Ота ще жаба збаламучена! Недарма кажуть, що поки дівчина вийде заміж, сім разів здуріє. Спершу самі таємниці, а тут раптом наче за нею вовки женуться. Штовхає йому в обійми людину, що кожен день йому настрої отрує,— ось маєш, тату, мого жениха, обнімай його!

Коржан дивиться на Карла й роздумує. «Отже, з цією людиною житиме моя дочка. День за днем, рік за роком перебуватиме з ним, дітей йому народжуватиме, викохуватиме їх, сумуватиме його й їхніми жалями, сміятиметься з ним і з тими малятами». Мороз сипнув Коржанові поза шкірою. Зузчин сміх, що звеселяв лісничівку й ліс навколо неї, вже тут не бринітиме. Усе навкруг заніміє, заглухне.

Це таки риск — розраховувати на його батьківське благословення, як би воно й годилося. А що, коли він згоди на одруження не дасть? «Почекай, ласочко! Ось впливеш сюди, вичепурена, як пава, з церемонною усмішкою нареченої, а тут на тебе раптом як грім, матері його ковінька!»

Карел бачить, що обличчя в лісничого знову похмуріло. Не розбираючи, що й до чого, він чимдуж хапається того свого трактора, вимальовує з великим запалом, які дива з ним покаже.

Сметанчині «дива» означають, проте, загибель Коржанових розсадників. Збитий з пантелику тим, що винищувач його лісу перетворюється на Зузчиного жениха і що доводиться з ним разом витягати за вуха Берчину бригаду, горлань Коржан затих і не галасує. Ледве не з сльозою в оці викладає водієві гусеничного трактора, як росте розсада, оті безборонні створіннячка, дітоньки смerek, буків, лип. Отаке собі злене курчатко треба доглядати, як немовля в пелюшках.

— Ти це зрозумієш аж тоді, як станеш батьком, хлопче милий. Усе життя я віддав оцим недоліткам, тридцять років випускаю цю дрібноту в життя...

Лісничий сам зворушений. Важко сказати, чи цілком щиро, чи, може, перебільшує своє зворушення. І те, й те ймовірно, бо нам відомо, як він кохається у тих своїх недоростках, та знаємо ми й його ворожість до трактора, який губить їх.

Тракториста охоплює жах.

— Поки вони не доросли, я не маю права їх покинути,— Коржан дивиться на Карла.— Ворогів у них — як грибів після дощу, а найгірший за всіх — людина!

Сметанка хоче щось вимовити, та губи в нього тільки беззвучно ворухаються.

Зузка стоїть у дверях своєї кімнати сама не своя. «Господоньку, що вони там роблять так довго?»

— Років зо сто це триває, хлопче милий, поки з цього саджанця виросте лісовий велетень, ота деревина, що її колись буде якийсь тракторист возити й діставати за це медалі. Якщо, звичайно, до того часу не вигадують нічого більш путящого, чогось не такого... як би його сказати? Ну, ти мене розумієш... як трактор...

Карел понурив голову. Побачив руки, якими щодня тримає кермо трактора. Зняв руки зі столу й поглядом зачепився за свої ноги. Ними він переключає швидкість і збільшує газ. Карел засунув ноги під фотель. Уперся зосередженим поглядом у попільничку. Її крайчик оздоблений різьбленою гілочкою ялинки. Він швиденько перестрибнув очима, але сховатись нема куди. Роги, рушниці, трубки — все тут нагадує про ліс, до якого в Карла нема жалощів. А перед ним на стіні висить картина «Ранок на порубі». Карел бачить у куточку підпис художника. Картину малював Карлів захисник Єжек.

Молодий лісовий поріст на передньому плані намальований так старанно, з такою любов'ю, що Карел червоніє, соромлячись сам себе.

— Я... я... пане лісничий...— видушує він з себе,— я шануватимусь... віднині я буду обережно, повірте мені...

Коржанове обличчя розквітло.

— Я знав, що тебе можна буде намовити, милий хлопче. Хоча б заради Зузки!

Обіцянка випереджає обіцянку, і до Карлового трактора вже ледве-ледве не крила причеплені, щоб над посадками літати, він уже перетворюється мало не в гелікоптер, щоб повітрям вивозити кругляки з лісу.

Ось на що здатна любов — тане Коржан і гладить свою крконошеву бороду. «То що, невже віддати йому Зузку? Йозефе! Не будь консерватором,— умовляє себе лісничий.— Тепер ці хлоп'ята з моторами в більшій пошані, ніж ми, «салатники». А чому б, кінець кінцем, дочка лісничого й лісовий тракторист не могли поєднатися? Неспорідненість професій? Ну, ну, Йозефе. Коханню молодят це не зашкодить, а лісові піде на користь. Однаково ж так станеться, що лісовирощування й лісовирубування об'єднуються, і то швидко. Твої онуки будуть розумітися на машинах і в той же час носитимуть зелений плащ, вирощуватимуть ліс і будуть мисливцями, як і ти... Та де ж те дівча забарилося так довго? — майнуло в думці в Коржана.— Такий знаменний день, і так усе переплуталось. Це тому, що нема з нами небіжчиці Манки. Мати б стояла до дочки ближче, ніж я. Вона вже могла б дати раду тим дівочим маренням».

Коржан наливає ялівцівки в три чарки й починає тихенько рахувати, щоб заспокоїтись. Але в ньому все кипить дедалі дужче.

Рипнули двері. Обидва випростались. Нарешті! Але сходами нагору поволі загупали чоловічі кроки. «Це патрон Іранек вертається з полювання і знову порожнем,— думає Коржан,— бо інакше прибіг би похвалитися». Знову тихо.

Карлове самолюбство ображене тим, що Зузка не йде. Інша на її місці була б на сьомому небі. Надувшись, він мимоволі схопився за чарку. Коржан кидає на нього здивований погляд, але не ліниться і цокається з ним, поки що невиразно: будьмо здорові.

Коли Коржан відчув смак ялівцівки на язичку, в нього виникла ідея. Навіщо чекати, аж поки народяться маленькі мисливчики? Не треба ставити хреста й над тим, що їх майбутній батько не мисливець! В Коржановому роду полювання існує з часів Вацлава IV, і ніхто тут не може бути винятком, навіть Карел!

Лісничий робить спробу підсипатись до тракториста. Починає щось про куму-лисичку, підсмачує ялівцівкою, потім про дичину рогату, між цим іще чарочка, а тоді вже стрібає заєць, летять вальдшнепи. Брок, лежачи в Коржана під ногами, чує знайомі слова й хвилюється, тільки Карел твердий, як дуб.

Але й він хитро удає зацікавлення. І прем'єр-тракторист розуміє, що йому не пошкодить лісницький та мисливський досвід. Бо тоді, коли обидві галузі лісової промисловості об'єднуються під однією стріхою, його начальником, напевне, буде якийсь Коржан. А Машки та Єжки також перетворяться в лютих Коржанів і почнуть воювати за молоді насадження та вже більше не шукатимуть виправдань для його поведінки в лісі.

Час летить, і обидві лісницькі галузі переплутуються так, що й розібрати годі. Карел — про насадження, Коржан — про вивіз кругляків, тракторист — про винищення шкідників, лісничий — про змащування гусеничного трактора: тут уже не пізнаєш, де лісоруб, а де лісівник.

Аж ось озвалася зозуля. Спершу чути харчання, різблений будиночок на стіні трясеться, відчиняються дверцятка, зозулька чемненько вклоняється. Дзвінкий голосок кукає, кукає, кукає...

— Матері його ковiнька, стiльки часу вже! — злякався Коржан. Він відкинув усякі церемонії й почав галасувати.

— Де ж та жаба? — підвівшись, у супроводі пса він подався до кухні. Пiтьма. Нiде нiякої закуски. Тiльки буханець хлiба царює на столi. Коржан грюкнув дверима, метнувся сходами нагору, навпомацки знайшов ключа й хутко відчинив двері.

Посеред кімнати в довгій нічній сорочці стоїть поблідла Зуска й втупила у батька великі очі.

— Ну що, наладив його, тату?

— Наладив? Кого?

— Сметанку.

— Карліка? — перепитує лісничий.

— Карліка?—тепер уже Зузка жахається.—Та він же для тебе винищувач лісу...

— Було колись,— сміючись, загомонів Коржан.— Не бійся! Відтепер уже не вкидати йому в піч! Був лісогуб та й нема! Дав мені обіцянку. І сподіваюся, що дотримає слова. Ти йому щодня нагадуватимеш.

— Тату,— жах у дівчини зростає.— А ти йому за це не обіцяв мене?

— Ото б добре зробив, правда? — глипає Коржан на дочку.— Матимеш жениха, обвішаного медалями, наче генерала!

— Так уже й генерал! — вибухнула Зузка.— Та ти ж ніколи про того генерала й слухати не хотів! І я, щоб тобі зразу сказати, також ні!

— Сто чортів! Оце так новина! — дивується старий з доччиних витребеньок.— А з якого часу?

Зузка, почервонівши аж до кінчиків вух, скаржиться батькові, що Карел усюди говорить про неї так, ніби вона вже його...

— Ото тільки й краму! — сміється старий.— Ну, що ж! Доводить ділом, що хоче тебе брати. Сподобалась ти йому, дівко!

— Але ж ти його терпіти не можеш...

— Ні, чому ж, тепер...

— Тату!

— Чого дивуєшся? Скільки товкла мені, що все, мовляв, розвивається! Ну, я, старий, і розвиваюсь! А ти не розвиваєшся! У тебе регрес!

Зузка з широко розплющеними очима стоїть, мов закам'яніла.

— Ні, дівчино, ми вже, дяка богів, все з'ясували. Я з твоїм вибором погодився. Так ти тепер швиденько накинь щось на себе й чеши униз! Не годиться лишати його там самого...

Зузка не рухається з місця.

— Я, тату... Я Карла не хочу...

Коржан і очі витріщив:

— Ти що плетеш? Коли разом ходили до лісу та милувалися крадькома в мене за спиною, тоді він тобі подобався? У лісі всі в один голос, що це, мовляв, зальотник. Ти без мами, дурна й недосвідчена,— я умлівав зо страху... А тепер, коли він прийшов як жених, з поважним наміром... — У Коржана в горлі пересохло.

Словом «жених» він сам себе збив з пуття. Перед очима в нього виринула товстенька пампушка Кубешева, рум'яна й золотиста. Коли вже він піде до Марженки женихом? Коли він приведе нову дружину до Громовки? Через ці турботи з жуком він і хвилинки часу не має. Знизу аж сюди почулося Карлове покашлювання. Коржан отямився.

— Роби, як знаєш,— промовив незадоволено.— Ти сьогодні якась недоварена, а за тиждень заспіваєш іншої.

Коржан торохтить униз, аж сходи гудуть та тріщать, а за ним Брок цокотить міцними пазурами. «Що я йому скажу?»

«Що я зробила?» — розмірковує самотня Зузка.— Позбулася Карла. Але як же я могла погодитись, коли... коли... пропадаю за Войтехом. От коли б той отак прийшов з букетом! Та йому до мене байдуже». Ні словечка про любов не сказав їй сьогодні. Войтех поїде. Швидко вона вже його не побачить. Ніколи. Зреклася Карла ради Войтеха, а той її не любить...

Зузка відсунула фіранку й дивиться крізь відчинене вікно в ніч. Ліс шумить хвилюючу пісню. Ліс дідів, ліс татів, ліс Зузчин. Який він сьогодні темний, чорний, ніби на ньому ліг жалібний покрив. Але скільки в ньому життя! Саме зараз народжується в холодному подихові гір роса, яку ліс пожадливо п'є, спочиває після денної спеки, набирає нової свіжості й сили. Струмок під мисливською хаткою перестрибує через незліченні загати, а небо вкривають рої зірок, що кружляють, мов у танку.

Все йде то повільним кроком, що його ледве око помітить, то рине, ніби водоспад. Тільки вона дивиться на цю течію життя, наче на річку з мосту, і стоїть!

Все, що раніше захоплювало її, що на неї дихало життєвим теплом, усе проходить повз неї, все їй сьогодні чуже, байдуже. Тільки коники пам'ятають про неї своїм «цвірк, цвірк, цвірк». І марно в Зузки калатає серце. Юне тіло, спрагле по radoщах, випало з виру життя. На великі, смутні очі дівчини набігають сльози. Плакати? Ні! Та одна неслухняна слізка таки прорвалася і котиться по обличчю.

А тим часом у вітальні майбутній зять пережовує кисле яблуко — звістку, що дівчина сьогодні не з'явиться. Майбутній тесть підсолоджує йому цю пілюлю:

— Чоловіки зроду не любили, коли дівчина занадто покірна. Завоювати любов! Оце справжня радість. Кожен чоловік — це, власне, ловець, мисливець. А на ту дичину, що сидить собі маком на кублі та вичікує пострілу, на ту мисливець і кулі пошкодує, розумієш?

Це якраз Карлові до смаку. Досить було в нього тих куріпочок, що на його «ціпу, ціпу!» самі бігли в обійми. Зузка дівчина, яка треба. Тим більше варто її добути. Тільки що ж це воно сталося? Сподобався батькові, а Зузку втратив. Утратив? Дурниці! Адже мисливець цілить лише в ту лисичку, що тікає.

— Хай живе мисливство! — голосно вигукнув він.

Коржан підтримав його, і обидва випили за це. Час біжить, наче куниця від курника з куркою в зубах, але що з того?

У двері стукають. Отже, таки прийшла!

— Можна! Можна! — вигукують обидва одногосно. Двері поволеньки відчиняються.

— Та входь уже, входь, сойко така! — волає Коржан. На дверях стоїть у смугастому халаті патрон.

Все його обличчя, більше, — вся його постаць мученицьки скорчена. Він крізь окуляри мружить короткозорі очі на живу картину в кутку кімнати: на старій каніпі під величезними парогами старого оленя сидить лісничий у якнайкращій згоді з найбільшим лісогубом Сметанкою! Карел завалений рушницями, патронами всіляких гатунків, ножами, вабиками, в одній руці ріжок, другою він обнімає опудало тетервака, а на колінах у нього віддано лягла Броква голова. Перед Коржаном — план вивозу лісу з урахуванням нерівностей шляху. Пляшка ялівцівки, що стала жертвою лісівницько-лісорубної приязні, вже порожня.

Іранек переміг здивування й тихенько відкашлявся:

— Я, прошу ласкаво вибачити... я не хотів би порушити... Я тільки хочу звернути вашу увагу...

Мудра зозулька допомогла йому в скрутному становищі. З брязкотом вибігла з дверцят і розкукалась, наче саме весна прокинулась, і вона мусила викукувати якійсь забобонній душі довгі літа.

Коржан вороже поглянув на неї, але зозулька не злякалась, аж поки не накукалась досхочу.

— Матері його ковінька, вже дванадцята!

Сметанка визволяється з полону мисливських знарядь, обнімає на прощання Коржана, обнімає й Іранка і, щасливо доставшись на стежку до «Діани», заводить своїм соковитим баритоном:

Я мисливчик молоденький...

25

У серпні, ледве закукурікає півень, як сонце вже виплуплюється з рожевої шкаралупки над обрій так прудко, наче йому голову хто підпалив. Відразу після світанку на землю дмухає гаряче дихання, що від нього за якийсь час не рятує ні тінь дерева, ні холодок будівлі.

Кубешка зносить снопи й складає їх у полукіпки. Ох, той бусурмен Матей! Що далі, то більш його не вистачає. Як тільки піде до лісу, так здається, що й у тещі з жінкою забирає силу і несе з собою.

Повітря аж дзвенить від сонця й спеки, сонце шмагає по полях золотим віником, аж брязкіт розлягається.

Людину аж ніби жах проймає, та й цього ще не досить. Кубешка дивиться на дочку, що ледве плентається з снопом, дивиться на членів кооперативу — їх на сусідньому лані, як мух,— і ще в неї залишається одне око, щоб дивитися й на сонце над головою. Світи, скільки снаги стане! Вона б те сонце за полу вхопила та й тримала, поки весь урожай не буде під стріхою. Яке їй діло, що воно працює в три зміни на всю земну кулю. Аби їй служило, не перестаючи. Час лине, сил убуває, а в горах забарись трохи — то й матимеш халепу. Вона хіба не бачила, як збіжжя снігом заносило? Не бачила хіба, як мерзлу бараболю дикі свині рили? Ружена умліває в цю спеку. Їй хотілося б хвилинку спочити в холодку під деревами, так мати не дозволяє. Заповзялася, щоб до півдня на цьому лані впоратись і з в'язанням, і з копами та й податися до Коржана на Громовку. А Ружа саме сьогодні отак поволі плентається. Що в неї, ноги спутані?

У Кубешки аж в очах темніє, коли вона бачить, як по кооперативному полю бігають трактори, мов перепілки, й вітряки снопів'язалок махають крилами. У неї аж кольки під серцем, коли бачить, як вони, збираючи уро-

жай, одночасно й підмітають. Усю свою злість вона згонить на Ружені. Кубешка хотіла з Матея видушити стільки, щоб він надолужив машину на її лані, а Ружена не допомогла їй у цьому, як хотілося б. Не пощастило їй Матея укоськати. Тому Кубешка пеклом дихає на дочку.

— Догоджай йому! Швендяє собі в холодку по лісі, а врожай дідько нехай забирає! Не впораємо, то й господарство заберуть у нас. Хто не встигає, той мусить віддати в кооператив. Носи швидше! Швидше повертайся, дівко!

У Ружені обличчя лисніє від поту, їй важко дихати. Мати своїми рипучими псалмами вбиває в ній останню дрібочку бажання працювати, а сонце витягає з неї всю свіжість. Давно вже випило росу з трави та зілля, й ще його спрага мучить. І з людини ледве душі не вип'є.

— Ось діждешся, що житиме з самого тільки лісу!— здушує мати дочку, як сніп перевеслом.— Тоді не матимеш що жувати, дівко. Ліс? Нестала праця, та ще й за малі гроші. Коли Матея вітер та сніг з лісу виженуть, десь йому роботи доведеться шукати. Та що з таким непосидою зробиш? Йому так, щоб трошки тут, трошки там.— Кубешка почала кричати: — Матимеш волоцюгу, такого, як той Вапенка!

Ружені важко дихати. Та, згадуючи Матееві слова, вона все ж таки заперечує:

— А чому ти не звернулась до тракторної станції, мамо? Це нам би допомогло більше, ніж Матей...

— Де ти такого набралась? Маю під стріхою цього здоровила, годую його дарма, а трактористам останні гроші віддам? — Кубешка схвильована тим, що дочка тягне в одне з чоловіком, і кричить: — Дурна ти! Матері не шануєш. Окрадаєш мене й себе. Я вже бачу, що все у нас відберуть. Всього позбудемось! А колись це все мало бути твоє, невдячнице!

Сонце бризкає на стерню потоками світла й спеки, але Ружені все навколо тьмариться. Золото зжатої збіжжя під білим палаючим небом для неї чорніє, ноги підгинаються, вона випускає снопи з рук і падає додола.

Перелякана Кубешка підбігає до неї. Благає матінку святогорську. Дочка не ворухиться.

— Пробі! — кличе вона людей на поміч, але ті її не чують через гуркіт машин. Проте побачили й біжать.

Одна жінка розщібає в Ружени блузку, інша біжить із глечиком по холодну воду.

— Що, волієш упасти, ніж іти до кооперативу?

— І оце зветься мати!

— І сорому вам нема, Кубешева!

— Ще до погібелі доведете її!

Ружена, якій хлюпнули води на обличчя й чоло, очу- няла.

Жінки ще продовжують розлючено репетувати, та го- лова національного комітету Гейнал немов жартома роз- ганяє їх:

— А киш, оси! Не сваріться з Кубешевою. Бо коли вона командуватиме в кооперативному корівнику, то покаже вам. Краще стережіться!

Дві жіночки, дивлячись на Ружену, щось собі шепочуться посміхаючись. Кубешка, побачивши, що дочка отямилась, робиться суворіша:

— До кооперативу мене намовляєте?

— Однаково колись це станеться, тітко! — весело по- сміхається Гейнал.

— Як на долоні волосся виросте! — відрубала Кубешева й навіть не подякувала людям з кооперативу. Обмахує хусточкою обличчя дочці. Ця дівка нічого не може витримати. Якась наче з сиру. Такою вона ніколи не була. А надто в жнива, коли б мала бути як іскра. «Матінко божа... то що це, я їй ще й смерть заподію? Я? Ні, отой її брехун!» Нахилилася над дочкою: — Панькайся з тим своїм Матеєм! Матимеш! Залишає тебе на роботі мучитись. Іще вреш!

Ружена закопилила губку. Матей? Її Матей?

Після полудня Кубешка пустила дочку додому. Тільки Белку та Лиску нехай подоїть, а більш нічого, може собі спочивати в холодочку. На папірці написала, що мусить зробити Матей, коли повернеться з лісу. А вона піде на Громовку.

Вдягається в найліпше, пригладжує волосся, розглядає щоки. Немов червоні стьожки на обжинковому вінку, навіть і в холодочку не хочуть бліднути. Хто зна, чи такі подобатимуться Йозефкові. А тепер молитвочку, щоб пощастило в час добрий. Побожно склала руки перед статуєю святої діви.

Ружена лежить на канапі й приглядається до матері. «Бабуся також молилась, — міркує Ружена, — тільки інак-

ше; віра була їй наче кривому палиця. Мати вклоняється, вимовляє слова, богородиця в неї шохвилини на язичку, але воно якимось наче відчпного. Тільки руками та губами. «Накожному кроці життя всеблага»,— може, вона й взягали не розуміє того, що говорить?» Ружена змалечку так само була побожна. А чому вона сьогодні на святих не зважає? Може, тому, що тато завжди сміявся з матері за це? Чи, може, в неї нема потреби спиратись на палицю? Чи оце материне святенництво відбило в неї охоту?

Ружена втомлено заплющила очі й думає про чоловіка. Обдурив її, що пішов до лісу й не лишився дома. А як мати на неї за це сердиться! Кінець кінцем терпіти доводиться їй. Ружена ніби зернятко між жорнами. Жодне її не жаліє.

Кубешева вибрала в хлівчику найкраще поросятко, посадила його в мішок, зав'язала й поклала мішок у кошик. Село обійшла й подалась навпростець поза хатами. Лісом ішла повільніше. Поросяткові не подобається мандрувати. Зняло вереск, аж у вухах лящить, і Кубешка його заспокоює. Коли пощастить поросяті отаборитися на Громовці, не важко буде переселити туди й Белку, і заплутаний вузол Кубешиного життя розплутається. Ружені віддасть господарство, але тільки половину, щоб мати й після того право в усе втручатися, а в лісничівці вона також заведе гарненьке хазяйствечко. Адже лісничі завжди були справжні середняки, а тепер їм знову дозволяють присадибні ділянки. Правда, невеличкі! Ну! Якщо досвідчена господиня візьме все це в свої руки, то цілий Коржанів ліс буде її харчовою базою. Весь ліс буде присадибною ділянкою!

Біля статуї святого Вавржінця, патрона гір, Кубешка зупинилася. «Цей святий,— подумала вона,— не надто багато важить серед небесних мешканців. Це не те, що богородиця Марія, її заступниця, богу-батькові й богу-синові над усіх люба». Отже Кубешка не затрималася з молитвою біля Вавржінця, і святий мусив задовольнитися тим, що вона перехрестилася й одразу ж рушила далі, гнана нетерплячкою.

Споминами забрела в ті часи, коли за нею впадав Кубеш. Марженка, дівчина з-під солом'яної стріхи, полонила молодого будівника всім тим, що вабить почуття, що до вподоби розумові. З женихом поводитись, наче

кицька: то лащиться, то раптом дряпне, отже він був від неї зовсім як очманілий. Її посаг був скромненький, зате як придане вона принесла в дім спритність, пильність і хитрощі. З цього посагу Кубешка живиться ще й досі, найбільше з хитрощів, що, рясно поливані роками досвіду, розрослися аж надто буйно. Адже от Зузка з нею в одне тягне. Та й старий Рамбовсек не дивиться на неї косо. Ну, а тепер коли б ще оцей головний сказав своє слово! На людину, що вже дійшла віку й пізнала життя, треба вести наступ з усіх боків. Це буде важче, ніж з Кубешем.

На Громовці забрехав Брок, гавкнула Цілінка — відидини розпочалися.

З підкресленою сердечністю до Зузки, з ніжним доріканням лісничому, що, мовляв, так довго не показується в Заланах, Кубешка тисне обом руки. І зразу про поросятко.

— Додатковий подарунок до дня народження, розумієте, Йозіфку?

Коржан широко зрадів, що Марженка прийшла. В його турботи про короїда Марженка вносить бадьорий, теплий тон. З чемності він відмовляється прийняти подарунок, хоч у нього вже й тепер слина тече від думки, який це буде підсвинок через небагато часу.

— Така дрібниця. Ото було б гарно! — посміхається Марженка, тим часом як поросятко в мішку пронизливо кувікає, оточене настирливими мордами псів.

«Ну, з нареченою сюди входить достаток, це безперечно,— радіє Коржан.— А хто б проти достатку заперечував, той просто недоумкуватий!»

— Ходім, Зузічко, пустимо його куди слід!

Зузка покійрно додає ще одну голову до тих тридцяти чотирьох, які має під своїм доглядом, та раптом усвідомлює, що за поросям швидко з'явиться тут нова господиня, і йде. Коржан дивиться вслід Марженці. «Боже милий, та й іде ж вона як, упевнено та пружно, з гідністю.— Коржан задоволено примружує очі.— Молодиця гарна, та й сукня мало не тріщить на ній. Ото буде... матері його ковінька... Тільки подай щастю руку, Йо-зефе! Воно стукає в двері тільки один раз, а клопоту в тебе якраз досить, щоб ти не надто розбуяв!»

Кубешка роздивляється в хлівчику, й радісне збудження хвилює її груди. «Що цей один жалюгідний під-

свинок! Тут би міг уміститися їх цілий табунець. Та й велося б їм тут інакше, не так, як у мене. Тут наче в тому кооперативному раї — рятуй мене боже! А ось між лісницьким мотлохом і корито! Адже я завжди знала, що лісничі були колись непогані хазяї». Вона показує Зузці, як тут треба відгородити поросятко.

З Зузкою погоджено. Кубешка береться до діла. А що це таке он там, де вона оддалік бачить усяке приладдя для розсадників — заступи, мотики, розпилувачі, пилки, сокири? Іде далі. «Боже милосердний! Під маленькими вікнами довгий жолоб! Для Белки й Лиски! Та тут же все мене кличе, все радіє господині!» Її трясє цікавість: а як же воно тут іще й в інших місцях? І вона забуває навіть про Қоржана. Удавши, що шукає дошки, тим часом як Зузку виправила по цвяхи та молоток, вона вискакує на горище. Там на великих решетах березове насіння. На мотузці розвішані червоні, аж оранжеві, грона горобини, що сушиться тут на зиму для оленів.

Дуже воно принадно на вигляд, та Кубешка на це дивиться інакше. Ледве реготати не почала. Березове насіння, як свинячі воші, та горобина? Таке сміття! І повне горище. Шість або сім підвід сіна для Белки й Лиски вона тут складе!

Господарство забезпечене. Як з виграшем у кишені, злазить Кубешева з горища й уся квітне. Потім зачинає поросятко. Розміряну Марженку Қоржан застав біля рожевого підсвиночка. Кабанець рохає по всіх закутках, оглядає нове житло.

— Якось ростиме,— розпливається в посмішці Кубешка, спираючись на Қоржанове плече.

Лісничому в цю мить так добре, як давно вже не було. Веде Марженку під старий явір.

— От як на пущення його заб'ємо, ковбаски я сама робитиму. Від матусі в мене чудовий рецепт. Будуть наче справжній паштет. Але ще довго доведеться чекати,— додала вона вичікувально.

— Роби, Марженко,— радіє Қоржан, уперше говорячи їй «ти».— Роби, як схочеш.

— Йозіфку! — завоктала Марженка щасливим сміхом на це фамільярне звернення й поклала йому голову на плече.

На Коржана від її пухких принад пашисть, мов з печі, всі його почуття взяті в полон цією зрілою жіночою вродою. Жадібно схопив її в обійми, стиснув так, що вона аж запищала. Гарячим поцілунком припечатав її уста.

Та ось надворі зачулися Зузчині кроки.

Господиня швиденько знов наvertsа на порося й вималює перед женихом яскраву картину того, як кабанця колотимуть,— здається, вся лісничівка плаває в салі. Розмалює, як то добре буде Коржанові біля печі, коли надворі тільки тріщить під ногами, а шибок не видно за лисицями.

Коржана овіває тепло нареченої й нового житла. Коли ж би так сталося! Тоді б його вже не вистуджували голі стіни, міркує він і гладить Кубещину руку, але на саму думку про лісничівку в нього раптом озиваються побоювання. А що, коли жука не подолають вчасно і його звідси виженуть?

Кубешка робить дедалі більші паузи, схвильовано облизує губи й чекає. Чекає, що з його уст злине вирішальне слово й буде визначена дата весілля, але Коржан мовчить і вперто думає про дату ліквідації короїда. Кубешка відчуває, як долоня, що гладить її руку, тремтить. «Це від любові»,— міркує вона в захваті й, підвівши млосні очі на жениха, зустрічається з його лагідним поглядом.

Вона торкнула струни його почуттів і розуміє це. Але розуміє й те, що струни вібрують притишено і рішучого слова з них не вирвеш, хіба міцним дотиком. «Такий самий, як і небіжчик Кубеш,— зітхнула тихенько про себе.— Також за мною в вир був би скочив, а от з весіллям, то я мусила сама...»

— А коли б ми це влаштували... весілля те саме? — вдарила в бубон нетерпляча наречена.— Після жнив?

Коржан стис її руку, й Марженчине серце нетерпляче калатає. Коржан, не зводячи з Кубешки очей, звиряється їй у своєму найбільшому клопоті.

— Марженко, ти так гарно про це все... а я потопаю в турботах, як ніколи ще...— Розказав їй усе про короїда, про строк, про пересторогу директора, про бригаду й додав: — ...і може статися так, що мене виженуть з Громовки. А потім що?

Першої миті, коли він це сказав, Кубешка хотіла роз-

крити обійми й вигукнути: «Яке мені до всього цього діло?! Адже коли ми обоє...» Та наче блискавка вночі, її осяяла думка про господарство. Що ж потім? Присадбної ділянки на Громовці не буде. Більш того, коли вона візьме людину, звільнену з державної служби, то й на неї впаде тінь. Може, це буде зачіпка, щоб і в неї відібрати те, що має! Коли зазіхають на Краматине, чому ж би не зазіхнули й на те, що в неї?

Коржан подивився на її зблідле, поійняте переляком обличчя. «Ну, звичайно,— подумав гірко,— нема чого триматися за звільнену людину! Так далеко Марженчина любов не піде!»

Кубешка впіймала його погляд і опам'яталася.

— Але ж, Йозіфку! Що від цього залежить? Коли двоє любляться, то все інше — дрібниці! — вигукує вона.— Мені ти завжди будеш бажаний!

Коржан чує, але не вірить. «Я, старий дурень, серце їй ніс на долоні. Вважав її вже за свою людину, як Манку! Нехай собі йде! Був без неї, та й обійдуся без неї!» — обурюється щось у ньому, але його розважніше «я» вагається. Такої новини легко не проковтнеш. Чи це не злякало б і кожного іншого на її місці?

Кубешка — вся масло й мед. За руку його взяла, тулиться до нього.

— В разі, як що станеться, Йозіфку, то в тебе є я. Та ми ж удвох не злякаємося нічого. Мати божа святогорська хай буде свідком,— для тебе я все зроблю, Йозіфку!

Лісничий тре лоба й лає сам себе: «Чуєш, ти, нетерпеливцю? Через того короїда нерви в тебе ні к бісу, щось тобі здалося, і от міг би скривдити людину, яка любить тебе».

Коржан проводить наречену лісом, Брок іде за ними. Кубешка надолужує Коржанові все, з чим загайалась. Коржан вдячно слухає слова розради й нетерплячого вдовиного кохання, але шелест лісу мішає для нього ці слова з хрустом короїда, що пожирає його ліс. Поволі йде побіч неї, похнюпивши голову, й мовчить.

«Чому він не говорить?» — мучиться Кубешка. Кілька разів спинялася, чекаючи цілунку. Нема! Кубешка плентається через коріння й не може втямки взяти, що робити.

Коли прощалися, Қоржан був наче неприкаяний, руку, що подала Кубешка, ледве стиснув і без особливого захоплення пообіцяв, що зайде до неї.

Е, ні! Кубешка зроду не випустить віжок з рук.

— Ні, ні, у вас тепер інші турботи, Йозіфку. Я сама якось заскочу, от аби тільки оці жнива...

26

Вночі Қоржана мучив бридкий сон.

Привиділося йому, ніби личинки короїда гризуть його тіло і з прокушених жил струмком дзюрчить кров. Лісничий хоче кликати на допомогу, та нема голосу. Хоче вхопитися за щось, та не володає руками. Тіло застигає, всихає й мертвіє. Немов підтяте, скочується у прірву.

Тільки прокинувся від цього жаху, тільки накинув на себе якийсь одяг — раптом дзвінок телефону. Що сталося?

Дзвонить інженер Замола. У головного інженера голос як бритва. У Берчиній бригаді кепські справи. І така спека! Такий жар!

— Жук розлетиться. Термін уже близько. Безумовно, це справа лісорубів, але винні будемо ми. А головне — ти ж знаєш, нещасний!

— Головне я, — перелякано зітхнув лісничий. — Але ж мене вчора Сметанка запевнив, що вони все надолужать...

— Що, тебе ще не навчив випадок з Бартошем? За довірливість дорого розплачуються!

Грюк — і кінець. Қоржан дзвонить до Бартоша.

— Механічна пила їх дратує, — потверджує Бартош. — Адже ви знаєте, пане лісничий. Коли найбільше потрібна швидкість, то...

— Облиш свої міркування! — Қоржан незадоволено підвищує голос. — Чому не підганяєш їх? Якщо не встигнуть скінчити в строк, то від цього постраждаємо ми, а головне...

«Головне я», — розуміє Бартош і біжить до комори по мотоцикл.

Лісничий узявся за реєстр, але в дверях стоїть Шімек:

— Веземо новий дріт на обгороджування розсадника. Мені треба ключа від воріт.

— Ну то візьми,— пробурчав Коржан, не підводячи голови, щоб не загубити графи в звіті. Та графа все-таки втекла, бо знову задеренчав телефон.

— Алло, слухай, лісничий! Якщо цей твій Бартош не перестане мені людей сердити, я йому ноги поперебиваю! Мовляв, рубаючи, зломили там якусь непомітну ялинку! Мовляв, лісоруби неуважні й, звалюючи дерева, псують гілля на здорових ялинах і так далі!

— Що? — кричить у трубку Коржан, який погано чує Машка.

Візник запрягає Граната й Цезаря й одноманітно погукує:

— Тпру, тпру!

Робітниці з розсадника, що живуть у Шімковій лісничівці, озброєні граблями, лаштуються сідати на воза й весело гомонять. Вони йдуть сушити сіно й хочуть трохи під'їхати.

— Забарилися з жуком, стільки часу прогаяли, не діяли, а тепер ще...— харчить у телефоні Машків голос, але вереск дівчат його заглушає.

— Тихо там! — кричить Коржан на подвір'я.— Власного слова не почувеш! І марш мені з воза! Таж полетесь о дріт, матері його ковінька!

— Не дозволимо, щоб до нас чіплялися! — напружує Машек голос.

Цезар з Гранатом вирушають з двору, вихиляючись лиснючими боками й брязкаючи підковами. Дівчата вишикувались і, взявши граблі на плечі, мов списи, пішли співаючи.

В ту ж мить поспішає з дому й Зузка. Раніш ніж іти до розсадника, віднесе дідусеві супу з куркою, що наварила йому підкріпитись. Дід, безперечно, видужує, так нехай йому ще й це допоможе.

— Ага! — лютує лісничий над трубкою.— Бригада в вас загрузла, а ти мені хочеш Бартошем очі замилити, га? Нищте мені культури та ще й пашекувати будете? Досить, Діячу! І доглядай, щоб діяли! — Коржан грюкнув трубкою, але тут же схопив її знову й продовжує кричати: — А Бартош буде біля вас як стій, щоб ти знав! Інакше понищте мені й здоровий ліс! Недбальці ви! Вандали! Варвари!

Коржан розпалюється все більше.

— Вибачте, кого вам? — озвався здивований дівочий голос із комутатора. Лісничий зрозумів, що сталося, промрив щось і обережненько поклав трубку.

Повернувся до своїх звітів, але думками він біля Берчиної бригади. Не витримав довго з підрахунками й пішов подивитися на власні очі, що діється на схилі над Чортовою балкою.

Де рук вистачає, там діло йде швидко. Очищувачі бігають по стовбурах, повних короїдової погані, сокири блищать на сонці, й механічна пила з торохтінням і квилінням перекушує ялину за ялиною.

До другого сніданку дотягли, не зводячи подиху, аж спини в лісорубів залисніли від поту, а мотор розпikся, наче грубка. Войтех увесь сяє від задоволення.

За сніданком самі жарти та сміх. Станда дражнить Карлічку, що в неї ніс лупиться. Що на це Іранек скаже? Віра витягла фотоапарат і за допомогою Янка, який стежить, щоб знімок був таємний, фотографує Ліду, що обмахує гілкою стомленого Петра й при цьому закохано всміхається до нього. Старий патlach Вітачек також у гарному настрої й сміється з Матея, що порається біля величезної луски хліба.

Бригада наблизилась до лісового розсадника, й звідти до неї долітає пісня:

Хочеш серце мое мати,
Спробуй на своє змінати...

Войтех пізнав Зузчин голос. Уявив собі, як Зузка цілує Карла в березовому гаї. Удень? Чи, може, то було при місяці? Які ті її поцілунки? Такі ж полохливі, як і сама вона? Адже щось таке жевріє у неї в мінливих очах. Войтеха опанувало якесь хвилювання, так, наче лісом пролинув гарячий порив, провісник бурі. Войтех жене від себе це хвилювання. Невже таки заборонені овочі особливо смачні? «Затни зуби, Войтішку, оступися з дороги перед товаришем! Вчора Карел сватався, сьогодні вони вже заручені, а ти мовчи й ні писни!»

Сонце затягла хмарка, й вітрець розчухрав верховіття дерев. На порубі запахло малиною. На камінь ви-

бігла ящірка й застигла в нерухомості. Тваринка швидко дихає й зиркає навколо лагідними очима.

Внизу під схилом пихкає Карлів трактор — пих, пих, пих!

«Спокійно! Тільки не лютуй!» — заспокоює в думці Карла Войтех. Встає, на кілька хвилин скорочуючи відпочинок. Він неспроможний перебороти тугу по Зузці, й ця туга розгонить утому. Волочить оту півцентнерову пилу з Фердою, навіть не відчуваючи її ваги, і ялини падають рівно, в одну лінію, як зручно для Карлового трактора.

— Увага, Фердо! — гукає Войтех, засапавшись від хвилювання й поспіху.— Давай пилу!

Ферда подає, але оглядається на лісорубів, стежить і за Войтехом. Чекає зручної миті.

Карлів трактор везе кругляки. П'ять стовбурів, зв'язаних ланцюгами, виорюють за собою неоковирний слід. Де Карел проїде своєю «гідрою», там Коржанів молодняк уже не росте. Тракторист намагається робити якнайменші розвороти, щоб не зачепити молодого поросту. Ремствує, що це затримує його, але після розмови з Коржаном уже не може з спокійним сумлінням нищити зелену дрібноту — майбутність лісу й землі. Вже навіть не здирає кори з дозрілих ялин, що, як він чув від Коржана, пережили мало не сто років заіхань усяких ворогів лісу, з котрих найгірший ворог — людина.

«Зміна? — дивується Карлів помічник Юра Гайдош.— Зміна! А чому ж би й ні? Сметанка добрий командир, отже не слід приглядатися, що та як».

«Гідра» торохтить по нерівній місцевості й вивалює каменюку, що скочується на лісову стежку. Командир спиняє трактор. Знову ремствує, проте відвалює з Юрою каменюку.

«Цього ми також не робили,— міркує Юра.— Зіпхнути каменюку на дорогу, завалити канаву, розбурити кладку — за це в нас голова ніколи не боліла». Каменюка важить, певно, зо два центнери, догляд за шляхами — справа лісівників, а не лісорубів. Але Сметанка — найкращий капітан, що твердо веде екіпаж своєї «гідри», включаючи й себе, від успіху до успіху, тому Юра відвалює каменюку, не розпитуючи.

— Юро! — озвався Карел.— Сьогодні ми б могли попрацювати й в обід, чоловіче! Мені по обіді потрібно трохи вільного часу, розумієш?

«Таємниця? — міркує екіпаж.— Таємниця! Добре!» Та він не допитується й тепер. Знає добре, що йдеться про дівчину.

Пила вгризлася в дерево. За мить пройшла аж до зарубки. Ферда розгледівся. Ніхто не дивиться.

Войтех гукає:

— Виймай!

Ферда крутнув держака, затримав пилу на якусь частинку секунди в деревині — стовбур падає...

Войтех швиденько сам смикнув пилу, але головка пили зав'язла, й дерево трощить її. Планка покручена, ланцюг перерваний.

— Негіднику! Ти що зробив?!

Ферда з переляку наче крейда. Йому щось стискає груди. Йому хочеться кричати. Йому хочеться зомліти. Ледве отямився й прикидається невиннятком.

Войтех ладен стрибнути й схопити його за горло. Але ні! Ні! Це Ферда ненавмисне зробив. Мабуть, не має хлопець досить сили. Та й снаги теж, дурник. Войтех, трусячись від хвилювання й квапливості, лагодить ланцюг.

Тиша не має краю. Пила мовчить. Чому?

— Що там таке, в бісового батька? — гукає Вітачек.— Знову будемо стояти?

Вапенка віддаля шкірить до Ферди в усміху жовті зуби. Добре все влаштував, вухань!

Янек загнав сокиру в дерево й по пнях та колодах стрибає до Берки.

— Не можеш краще стежити? — розлючено сичить він на бригадира.— Знову Ферда? Піку набити, ось що тобі треба, хрущеві такому!

Блідість не сходить з хворобливого Фердиного обличчя, але підліток у відчаї йде в контрнаступ проти Янка, як це робить Грабаль проти Патеїдла:

— Чого накинувся на мене? Чому сам не станеш до мотора?

Вапенка також пришкутильгав сюди й підтримує Ферду посмішкою:

— Іди працюй, Янку. Вони зараз полагождать.

Ланцюг відремонтували, покривлену планку зняли, натягли ремінь, але пила не працює.

Тим часом Кубешка парить теплою водою висівки, готуючи пійло коровам. Підсипається до Ружени:

— Коли ти сказала Матеєві, що з тобою сталося на полі, як він на це?

— Ніяк,— боязко відповіла Ружена.

— Нічого собі чоловіка маєш,— в'їдливо зауважує мати, мішаючи кописткою пійло, аж бризкає з цебра.— До поля байдужий, до мене також,— ех, та що йому я! — але й до тебе, бачу, теж байдужий. Крук його висидів, мерзотника! Та далі вже так не буде! Щось мусить статися!

Ружену охопив переляк. Вона вже знає, що з нею діється. Вже розуміє, що носить під серцем Матеєву дитину. Невже й до неї Матеї буде байдужий? Ружена, як і мати, почуває, що тепер мусить щось статися. Тепер уже йдеться й про маленьке. Ледве Кубешка увійшла в хлів, Ружена, як була, побігла просто до лісу, по Матея...

В лісі тихо. Пили не чути... Ружена пішла на голоси, знайшла лісорубів, бачить, робота стоїть.

— Де Матеї?

Вапенка показав на ялинки. Там гепнувся в мох виснажений косою Матеї, і безмежне блаженство відпочинку опанувало його. Глибоко дихає, й сон починає зашивати йому павутиновими стібками вії.

Ружена стоїть над ним, прикро вражена. Материні нарікання мали підставу. Валяється тут собі в холодку, а вони обидві...

Півсонний Матеї відчув на собі погляд і розплющив очі. Сів і не знає, що почати.

«До поля байдужий, до тебе також, зовсім не жаліє тебе»,— звучить у Ружени в вухах.

— Досі я була за тебе,— говорить вона йому засмучено.— Сердилася на матір, що вона до тебе така...— Руженин голос твердішає, забарвлюючись Кубещиними тонами, аж Матеєві моторошно стає.— А тепер бачу, що вона правду каже. Ти не любиш мене!

Матей устав і схопив жінку в свої ведмежі лабети.

— Та що ти, в бісового батька, Ружо! Я тебе не люблю? Та хіба ж я винен, що цей паршивий мотор став? Берка його відремонтує, й рушимо зразу далі. Май же ти розум, Ружо!

І Матей цілує жінку в накоплену губку.

Коржан прилинув до вогнища короїда, наче дух. Він з укриття розглядає в бінокль, як іде вирубка.

Що ж він бачить? Матей цілує Ружену, златоволоса Ліда в коротеньких штанцях і бюстгальтері танцює перед Петром, що сидить на пні й пасе дівчину жадібними очима, Власта смажиться на сонці, Карлічка дзьобає малину.

Бінокль лісничого кружляє порубом далі, і кожна картина, на яку він натрапляє, завдає йому все нового й щораз більшого удару. Вітачек накладає на візок гілля, Рамеш, Станда й Ферда сидять з Войтехом на горбочку над механічною пилою, а те чортеня Віра виспіває їм «Піч розпалась, піч розпалась».

Ні, не тієї,— Коржан наставляє вуха й тепер уже чує виразно:

Стала пилка, пилка стала,
І робота теж стоїть,
Поховались лісоруби
В холодочку верховіть.
Хочеш, Войто, так пляти,
Щоб полохались пташки,—
Доглядати мусиш пилку,
Не трошити на шматки.

Коржан навіть не дослухав. Метнувся на поруб, погнав бригаду палити кору, а сам побіг до Машкової лісничівки. Та внизу на роздоріжжі перестрів Єжка.

— Ану ходи! Ходи! — непривітно озвався до нього.— Знаєш, що тут робиться?

— Тому й іду,— відповів Єжек, що аж схуд від турбот.

— Зараз же розжени цю нікчемну бригаду! — лютує лісничий.— Цей паршивий мотор негайно треба викинути з лісу! З нього тут користі, наче з сліпого пса на ловах! Постав сюди більше людей, та борзенько, Лойзо! Час не стоїть!

— Ти що, наказуєш мені? — перебив його Єжек.

— Розжени їх, матері його ковінька!
— Нічого не розжену! Колись уже мусимо з тією механізацією почати!
— Тобі механізація дорожча, ніж ліс?
— Не вилутуйся у мої справи, Йозефе!
— Це також і мої справи, Лойзо! Я маю право стежити...
— Стежити, але не командувати! — сухо відповів Ежек.— Ми вже від моторки не відступимо!
— Голос лісівника — голос волаючого в пустині! — бідкається Коржан.— Ви, лісоруби, з-за дерев лісу не бачите! — Коржанів голос повний жаху, він благає: — Лойзо! Товаришу! Жук вилітає! Ради всього на світі, прошу тебе, Лойзо!

А тим часом Вітачек перев'язав гілля мотузком і підійшов до Войтеха, що навіть з Ромешевою та Стандиною допомогою досі не полагодив пили. Вітачек зупинився за два кроки від нього.

— Що, знов завтра працюватиме? — захрипів він.— Тих твоїх завтра маємо вже досхочу! Винось цей крам з лісу, бо...

Войтех підскаочив з французьким ключем у руці:

— Бо що? Цей крам залишиться тут, і я від нього не відійду! І зараз він запрацює!

На вкритому щетиною Вітачковому обличчі блимнули білки очей, старий піднімає руки.

— Тату! Ради бога! Забули вже? Знов хочете щось...— кричить Янек.

— Ну...— стихає розлютований Вітачек.— Що ж, покиньмо його тут, і край!

Войтех розмахує ключем:

— Як це так покиньмо? Ви ж узялися! Що ви за чоловіки — сьогодні круть, а завтра верть! Пилу відремонтуємо...

— Не плещи язиком! — перекричав його Вітачек.— Ніхто тобі вже не вірить.

— Іди! Нічого вже не чекай, іди додому! — намовляє Ружена, беручи Матея за рукав.

Матей вихопився:

— Ну, раз бригада вже розпалась, я йду додому... На жнива...

— А лиха година! — зітхає Вапенка.— Ото звалилося на нас! Ударило, наче колодою.

Жінки в розсаднику зачули схвильовані голоси й підходять подивитися, що тут сталося. Зузка з Оліною перші. Вітачек вийняв з кишені ганчірку й заходився обмотувати свою сокиру, якою йому сьогодні працювати вже не доведеться.

Повітря на порубі тремтить у полум'ї сонця. Ліс, копаючи, шле тривожні сигнали тільки почервонілою глицею. Сльози живиці на стовбурах засихають, ліс уже не плаче. Він без крові, без життя.

Поблизу чутно Сметанчин голос:

— Алло! Чуєте? Войто-о-о! Чого стали знову?

— Пила,— відповідає Войтех.

Карел підбіг, показує на білі обчухрані стовбури й, засапавшись, гримає на Войтеха:

— Оце вивезу та й кінець! Чого ти тут копаєшся?

Войтех розгублено мовчить.

— Не попереджали ми тебе? Не казали тобі, щоб не так стрімголов усе робив? А ти зважив на це? Щоб я тобі рук не поперебивав, чоловіче!

Купка лісорубів, до якої приєдналась і фабрична бригада, обступили обох товаришів.

— А хіба я винен у цьому, що сталося?.. — пригнічено говорить Войтех.

— Менше базікай! — вигукнув Карел ще голосніше, побачивши серед людей Зузку.— Тебе це не болить так, як нас. Я тебе наскрізь бачу, хитруне!

Войтех запитливо підвів очі.

— У тебе інше в голові! Ти радий, що зірвав мені змагання.

Лісоруби остовпіли. Зузка конвульсивно схопила Оліну за руку.

— Я знаю, чого ти їхав до мене. Тебе медалі привабили. Не до товариша приїхав, це вже видно,— Карел знову подивився на Зузку,— видно, який з тебе товариш. Але медалей не роздають задармо! Ти хотів світ перевернути зразу, першого ж дня. Надто легко хотів досягти успіху. Тільки ніхто з нас не впіймався в твою пастку!

— А таки не впіймався! — втрутився старий Вітачек.— Ошукувати наших дітей, щоб тільки самому ви-

блискувати? Бісового батька це вийде в тебе, перевертню!

Ферда прищулився під ногами в Войтеха й очей підняти не сміє. «Зараз... Зараз Войтех скаже, що це я зробив. Як я виправдаюсь? Чи не побачать по мені, що я це навмисне зробив? Не скінчиться знову це судом?»

Войтех не бачить Ферди й кричить Карлові в обличчя:

— Як ти смієш? Такі образи! Це тобі так не минеться, брехуне нікчемний!

— Дивись, щоб не луснув.

Войтех підскочив до Карла. Лісоруби стали між ними. Янек кричить:

— Ти в усьому винен, Берко! Ти розвалив бригаду!

— Що? — жахнувся Карел. — Бригада... бригада...

— Додіхала! — закінчив Вітачек. — Та й дідько з нею. Може, в Берки відпаде охота лізти по наших спинах за медалями!

В колі незадоволено загули. Голоси врубуються у Войтеха, наче сокири:

— Чого ти сюди приліз? Щоб тільки зруйнувати все тут, утопити товариша, а потім утекти? Якраз такого рятівника ми й чекали!

— Забирай манатки та чеши звідси!

— Негіднику!

— Але ж Войтех непогана людина. Дід казав... — шепоче Зузка.

— Мовчи! — спиняє її Оліна, коли Зузчине шепотіння робиться голосніше. — Цить!

— Хто нам заплатить за простої? — продовжують вигукувати лісоруби.

— Обікрав нас, безсовісний!

Войтех не може й слова вимовити. Хотів їм сьогодні пояснити, чому він вертається додому. Але як тепер можна говорити про Височину, де кращий ліс і організованіша бригада? Його охоплює жах. Не дивиться в вічі людям у колі, стискає в забруднених пальцях стальний ключ, аж боляче стає. Біля ніг побачив тремтячого Ферду, що напружено чекає, коли Войтех заговорить.

Войтех знає, йому б допомогло, якби він сказав, що тут завинив Ферда, а не він. Гнів лісорубів упав би на

Фердину голову. Блискавкою промайнуло в нього в думці, що сталося б тоді з Фердою. Він і так висить у лісі на волосинці, та ще й добивати його? Якби хлопець був хоч старший на кілька років. А так...

Войтех безнадійно оглядає лісорубів. Марно шукає дружнього обличчя. І сам починає гніватись. Ніхто йому не співчуває й крихти. Єдиного, хто, мабуть, повірив би йому, Рамбовска, тут нема. Невже лише образи та лайки має він вислухувати? Що він, хробак, що дозволить себе розтоптати?

— Не вірите? Підозру на мене маєте? — вибухнув він. — А ви які? Погляньте лишень на себе! Хто з вас думає про жука та про ліс? Трошки потерпіти, подумати про це — ніхто з вас не годен! Вам аби сьогодні, а що далі — те вас не обходить!

Знялася буря незадоволення. Голос перемагає голос. Вітачек, Матей, Вапенка, Янек, Карел. Наче колоди важко падають і гупають:

— Ти ще будеш нас судити, нікчема?!

— Після всього ти ще насмілюєшся?

— Писок тобі роздерти!

Вапенка значуще оглянув лісорубів своїми витріщеними очима.

— Он як, он як, ще на нас плюватиме. Оце вже йому голову ця кар'єра запаморочила! Робітничий кадр! Організатор! Ще б пак! Він уже зуби гострив на директорську квартиру, уже в «Татрі» їздити збирався!

Войтех розштовхав лісорубів, підскочив до Вапенки й схопив його за брудний шарф.

— Я кар'єрист? Я хочу бути директором? І таку брехню про мене розпускатимете саме ви? Ви, ледарю?! — Войтех трусить Вапенку, дарма, що той важкий, як мішок борошна. — Та скоро ви перестанете брехати й підтинати бригаді ноги!

Вапенка, червоний від люті, поправляє шарф на шиї й сміється:

— Якій бригаді? Де та бригада? Покажи мені її!

— Вам весело, що бригада розпадається? — вигукнув Войтех і звернувся до лісорубів: — Тепер я між вами сам. Та скоро не буду сам. Скоро прийдуть сюди товариші від нас — на два роки, а деякі назавжди. То скажіть мені: на них ви також кричатимете, що вони кар'єристи лише тому, що вони відучилися жити по-ста-

рому, як ви живете? Ви проклинаєте свої клопоти. А коли приходять хтось, що хоче вас цих клопотів позбавити, ви йому колоди під ноги кидаєте!

Войтехові слова викликають між людьми збентеження. Хто зітхає, хто підносить руку, але ніхто нічого не говорить.

— Я хотів поїхати звідси, як покінчимо з короїдом,— продовжує Войтех.— Та передумав. Бачу, що тут я потрібніший, ніж там, у нас. Не поїду...

Зузка впилася пальцями в Олінину руку. Не поїде! Не поїде!

— Пусти! Боляче! — тихенько сичить Оліна.

Войтех говорить далі:

— Я вже не повернуся до своєї бригади. Залишусь тут. І назавсім!

Войтех замовк. Тиша. Навкруги тільки мовчазні розгублені обличчя.

«Що це таке? — питає сам себе здивований Войтех.— Оце так вони вітають те, що я залишаюся серед них? Жодне обличчя не проясниться, жодне й не погляне прихильно? Так, ніби навколо глуха п'ятьма».

Войтех зрозумів: його рішення запізнилося.

— Залишайся,— порушив мовчанку старий Вітачек.— А чого ж би й ні? Взагалі ти хлопець непоганий... — Раптом голос у нього став шорсткий, найжачився.— Але про мотор, сто чортів, і не думай! Вертаємося до ручних!

— Так, так! Бригада відпрацювала! — лементує Вапенка і, приклавши руки до рота, трубить, наче в тромбон на похороні.— Пам, пам, па, па, пам! По моторці подзвіння! Хай їй земля пером! Пам, пам, па, па, пам...

— Що це тут робиться? — несподівано озвався серед них пронизливий Єжків голос.

За ним на гору суне Коржан.

Вітачек, що вже нагнувся до візка, випростався:

— Ти, начальнику! Доповідаємо тобі, що сьогодні вже не працюємо, бо пила знову на дрізки розлетілась. А завтра — слухай добре! — завтра почнемо, як завжди, ручними пилками!

— А так,— притакує Вапенка,— як завжди!

— Тож я залишусь вдома, начальнику, — озвався Матей.— Жнива в нас.

— А я взагалі піду з лісу! — вигукнув Янек.— Тільки що з тим жуком покінчимо, а там вернуся до зважання.

— Що ти базикаєш? — гукнув старий Вітачек.

— Мене переведи, товаришу начальнику, на іншу ділянку! — заявив Карел.— Негайно скажи, куди переганяти трактора! Ні мені, ні йому не можна простоювати.

Єжек вискочив на пеньок, щоб краще всіх бачити.

— Це що? Що ви тут говорите?

— Ну, рушаймо, хлопці! — вигукнув Вапенка і вже похилитав між деревами.

— Чекайте! Всі назад! — гукає Єжек з пня, наче з капітанського містка.— Люди! Так не можна! Не маєте права втікати, наче хлопчаки! А надто тепер! Адже ліс...

Вапенка зупинився між деревами, а Вітачек стоїть згорбившись над своїм візком.

— Що ліс? — загув сердито Вітачек.— Ліс нас кличе тільки тоді, коли йому погано. А як узимку погано нам, то він про нас і не знає! Лісом ти нас, любий начальнику, не розжалобиш.

Задиханий Коржан усе чує. Безпорадно поглянув на Єжка.

— Товаришу начальнику,— почав Войтех.

— Облиш,— коротко спинив його Єжек.— Мені все ясно! — Він оглянув усіх лісорубів.— Ви думаете, що ліс — це вам голубник, чи що? Помиляєтесь, товариші. Сьогодні вже вас не будемо гнати до роботи. Однаково нічого не вийде.— Єжек дивиться на годинник.— Пів на дванадцяту. Ці прогуляні години можете відробити найближчими днями. Завтра в нас повинна була відбутися чергова місячна нарада. Але є потреба, щоб ви сьогодні ввечері зібралися в «Діані». Я викличу й лісівників, бо йдеться про короїда. Приходьте всі. Розумієте, всі!

Лісоруби вороже бурчать і розходяться.

Лісоруби спускаються зі схилу над Чортовою балкою й розсипаються на всі боки — кожен поспішає додому.

Вітачків візок перехиляється з боку на бік, верещить і торохтить. Минаючи Гріммову хатину, Вітачек похнюпився, щоб навіть не бачити голубининого цього раю.

Бригади нема. Сталося так, як Вітачек бажав: він ні від кого не залежить. Але задоволення не видно й не чути. Вітачек не Грімм. Він не такий мастак, щоб зробити для себе особливе знаряддя, не вміє працювати сам. Він опинився ні в тих ні в сих, бо не передбачив, що втратить Япка. Де ж пак! Досі Янек був покірний, мов ягнятко, а тепер, коли роз'єдналися, батько для нього ніщо. Молоко на губах не обсохло, а вже своя воля. Та ще яка воля! Радніший на зварюванні осліпнути назавжди, ніж з батьком працювати!

«Малі діти кашу їдять, а великі — серце», — зітхає старий. А особливо Янек, особливо це патлате хлоп'я, кругловиде, як мама, — він був його улюбленець. Бісове життя!

Вітачек не витримав і крадькома, зизом поглянув на Гріммів садочок і дім. Німця не видно. Напевно, ще в лісі, ламає лісорубну норму. На стрісі чутно туркотіння голубів.

— Ану, ви! — гукнув Вітачек та раптом напружив увагу. Відчув, ніби на всьому вкруг лежить якась хмара. Роздивився, вже не криючись. Не помітив нічого, чим би можна було турбуватись. А проте в одному вікні таки побачив Грімма. Здається йому, що той блідий. Здається, що в того переляканий погляд — такого в нього ніколи не було. Дурниці! Грімм не дівчина, щоб у нього на щоках троянди квітли. А погляд? Мабуть, дивується, що Вітачек так рано йде додому. Але чому Грімм удома? Невже зранку стільки нарубав, що опівдні може й кинути?

Вітачек одірвав погляд від віконця й за grubілими руками вирівняв розхитаний візок.

Далеченько відставши від нього, син везе траву, ступає помалу, в ногах ніби олово. Мотузок в'їдається йому в шию. Янек неохоче покинув роботу. Він човгає, зупиняється, не йме віри, що всьому кінець, чекає, що позад нього раптом озветься Войтехів голос: «Починаймо! Пила відремонтована!» Як би він бажав цього! Якщо Войтех не озветься, він по обіді з'їздить автобусом до Мрачної розпитати про нове місце. Коли тут

упораються з короїдом, він і перейде. Неохоче, але перейде.

Сонце високо в небі видзвонює опівдень. В ріденькому лісі в цю мить нема тіні. Янек приплющує почервонілі очі. Сонячне проміння коле його. А ще більше колотиме зварювання.

Войтех мовчить. Це вже таки справді кінець. Сьогодні ввечері на зборах тільки остаточно прикриють. Після цього всього більше вже ніхто тут не організувуватиме бригади. З ким тепер Войтех стане до пили, коли він уже вирішив залишитися тут? Безумовно, знову з Фердою. Тільки яка з нього користь?

Янек зупинився й прислухається. Нічого...

Войтех підкотив велосипед. Поклав на нього механічну пилу й прикрив чорним брезентом. Узявся за кермо з гальмом. Ферда позаду притримує вантаж.

— Я вже більш ніколи нічого подібного, Войто, слово честі...— благає Ферда.

Войтех не відповідає.

— Мені це прикрише, ніж усім іншим.— У тремтячому голосі підлітка бринять сльози.— Войто! Войтеху, пробач мені! Я не зробив цього навмисне, далєбі, присягаюсь тобі...

— Коли б ти лише посмів про це подумати,— вибухає Войтех,— то був би не радий тому, що з тобою сталося б!

Ферда задихається. Йому, Войтехові, він підстроїв цю найгіршу капость. А Войтех єдиний, хто не дражнить його вуханем і вірить у його порядність. Ферду це так мучить, що він би сто раз волів, аби Войтех накричав на нього, надавав йому ляпасів, аби він усім розказав, що зробив Ферда.

Поклали разом пилу до комори в Машковій лісничівці, але Ферда й не збирається йти.

— Мені сподобались ті дві книжки, що ти дав, Войто,— бреше він.

— Справді?

Ферда рішуче киває.

— Не говори! Ти їх не читав.

— Читав,— запевняє Ферда, та голос його втрачає впевненість.

— А я тобі кажу, що не читав, коли міг таке зробити. Там розповідається про самовіддану молодь, за-

пальну...— Войтех зупинився й суворо додав: — А в тебе? Запал? Захоплення? Де там! Ти не маєш уявлення навіть про звичайну свідомість. Ти ледащо! І запам'ятай, що ми з тобою більш ніколи вже не житимемо по-доброму!

— Войто! Я все відшкодную, побачиш, і ту деталь, що зіпсована, куплю за свої гроші. Куплю й ту планку, щоб тебе майстер не прогнав через мене. І якби ти хотів, ми могли б знову з цією пилою...

У Ферди слова ринуть з уст потоком, довгі тонкі вуха, прозорі від сонця, червоніють, в очах відчай.

Войтех хитає головою.

— Я не бажав тобі лиха, Фердо. Там у нашій бригаді теж був такий хлопець, як ти. Трохи старший. Крав у нас інструменти...

— І що з ним сталося? — квапливо питає Ферда.

— Те, чого я не хотів, щоб сталося з тобою. Його посадили. Вигнали з лісу, в іншому місці він не міг влаштуватись, а потім напав з ножем на когось... Але щоб я з тобою знову працював,— ні, цього не буде!

Войтех повернувся й, не прощаючись, увійшов до лісничівки. І ось він уже сидить за столом у гуртожитку, в кімнаті з трьома ліжками, з яких двоє весь час порожні, й пише Режному. «Приїздіть! Приїздіть!» — кілька разів повторює в листі. Признається, що йому не пощастило зберегти бригаду. Це загрожує тим, що короїд, якого він мусив з своєю бригадою знищити, нападе й на іншу частину лісу. Хто може, нехай приїздить зараз. Особливо якщо хто вміє сокиру в руках тримати. «Ти, Франто, питаєш, яка тут робота. Тут, куди не глянеш, скрізь є що робити: лани, сіножаті, ліс і неорана земля. Пишеш, чи є добра робота? Не хочу тобі брехати. Тут важка праця, немеханізована, кепсько організована, повно всяких хиб, відсталість. Якби ти це побачив, одразу схотілося б тобі вернутися додому. Я сам недалекий був від такої думки. Але хто ж, Франто, як не ми, має зробити так, щоб тут було, як у нас? Я не хочу вас ловити на золотий гачок. Хто шукає тут роботи легкої, певної, добре оплачуваної, той хай сюди не приїздить!» Войтех аж засапався. Його перо бігає по папері, і те, що плине з пера, плине в нього з серця.

На мотузці, нап'ятій на тичках, господиня розвішує білизну. Вітер надимає її, мов перини.

Ой вийду я цю ніченьку,
Викопаю криниченьку,—

співає вона протягло.

Войтех підводить голову. За співуючою пралею недалечко,— здається, каменем докинув би,— на темно-червоних стовпах зелена стріха лісу. Вона розтріпана, точнісінько ніби хатина, крита соломою. Войтех приплющує очі. Але ж і гарну облямівку має ліс. Мов торочки на бабусиній святковій хустині. Як мереживо.

Машкова розвішує і співає далі:

Та добуду з криниченьки
Студеної водиченьки...

Матееві не хочеться йти з лісу. Ружена весь час його трошки випереджає, він мусить її доганяти.

Кубешева обідає в дрантивому холодку неродуючої груші. Від самого ранку її турбує одне: куди зникла дочка й чому не вертається? А коли вона побачила, як Ружена веде Матея, то аж підстрибнула від задоволення. Ружа отямилася!.. Нарешті! Ну, таки дещо й до неї дійшло!

«Так, так, веди його гарненько, бусурмена клятого, хай допоможе в господарстві. Оці чоловіки! Всі вони одним миром мазані! Кожен грубіян з грубіянів, а прийде час — і він у нас дзьобає з руки. Не хотіла б я ворушити в труні свого старого, але з ним теж було саме так».

Ледве хліборобка дізналася, що трапилося в лісі, як відразу звела очі до неба. «Матінко святогорська, отже, ти про мене пам'ятала! О, моя заступнице! Ти моя охороннице! Спершу Коржан — до весілля вже один тільки крок, потім Ружа розуму набралась, і, нарешті, Матей — хи-хи-хи! — лежить перед жіночкою на череві!»

Кубешева перехрестилась крадькома, щоб не бачили молодята. Матеева коса врізується в жито великими ручками. Теща за ним підбирає серпом і щоразу аж голову повертає, щоб оглянути цей розмах від краю до краю. Райське видовище!

А коли вони всі втрьох кладуть копи, Кубешка всім тілом натискає на снопи, тисне їх обома руками, щоб щільно один до одного прилягли, щоб вітер не розкидав їх по ниві. При цьому вона потай зиркає на молодят

і вся аж сяє. Натякає здалеку на те, що та як буде,— вона хоче й сказати, і щоб виходило так, ніби вона й не сказала. Кружляє побіля свого хутора, коло своїх найкращих років, кружляє навколо Громовки.

Ружена догадується. А що доброго їй дасть оте материне одруження, про це їй і міркувати не довелось. Кубешева це сама піднесла на тарілці: Ружена з Матеєм дістануть половину господарства, решту — після її смерті. Матей ходитиме до лісу тільки так, щоб дрова вдома були. Кубеш також так робив, усі інші, навіть з кооперативу, поводяться не інакше. Ліс на те існує, щоб людям давати, а не на те, щоб в'язати їх та мучити. Молодята можуть перенести ліжка до вітальні. Багато-пребагато чого ще говорила Кубешева, й з усього було видно, що про це вона довго розмірковувала.

Мати й дочка тепер зблизились між собою, дуже зблизились, це зогріває серце, як колись, коли Руженка була ще мала й тулилася до ньеньки. Та цю їх щасливу згоду порушує отой третій — Матей. З його зеленкуватих очей не видно ніякої радості — в них тільки холод. Кубешева не помічає цього. Навіщо їй тепер, коли Ружена порозумнішала, зважати ще й на Матея?

Інакше дивиться на Матееве поведження дочка. Відійшла з ним трошки далі.

— Ти все бідкався, що ми не самі. Я думала... тепер будемо самі... а ти не радієш?

— Чому б не радів? Самі... це ж так...

Ружена допитливо повертає до чоловіка обличчя. Широко посаджені очі зсуваються й понад молодую жінкою дивляться на ліс.

— Сьогодні ввечері мушу на збори. Адже чула, що Ежек говорив. Жук у лісі, а я ж лісоруб...

У мозку здорованя думки визрівають повільно, а слова ще повільніше. В ньому зростає нехіль до карликового господарства Кубешки. Чи така в нього вдача, щоб перестрибувати з одного на інше? Корови, поле, поросята, сад, сіножать? Руками й ногами хапатися за все, що трапиться? Скарнити, спекулювати, розраховувати, що вигідно, що не вигідно, кому продати, щоб було вигідно, коли в поле, коли з поля? Якби ж у нього на все те голова крутилась, як млинок! А то ні. Він любить одну роботу, до якої може стати. Валити дерево за деревом, уранці, опівдні, завтра, цілий рік.

«Невже я мушу разом з Руженою брати й поле, нехай би воно запалось?» — обурюється Матей. — Але вголос він — анічирк. Боїться Кубешки, щоб знову в неї не прорвалися шлюзи. Боїться й Ружени — вона сьогодні якась дивна. А коли жінка розсердиться, вона в ту мить наче відьма, ти мусиш побоюватись, що вона тобі здушить груди, наче примама вві сні.

Та Матей може не проронити ні словечка, може й бровою не поворухнути, — а Ружена вже знає все: чоловік думає інакше. Вона ще не заспокоїлась, що знайшла його в холодку в лісі, а тут уже новий вибрик. А жінка ж не задовольниться тим, чим теща. Їй не досить обізвати його «бусурменом». Це ж більше йде з печінок, ніж з серця. Ружена вже не така, як травневий ранок. Квіти ніжності, що ними вона вся квітла, позникали.

— Хотіла щось тобі сказати, що тебе, мабуть, би потішило, — бринить біля Матея безбарвний голос. — Та вже не скажу...

— Чому? Мабуть, ти, Ружо... та говори ж... — настоює Матей і хоче пригорнути жінку до себе.

Ружена відхилилась.

— Та що тобі... Тобі до мене байдуже, то й до цього також буде байдуже. А мене, мене це вже також не тішить.

Матей спантеличений. Розуміє й не розуміє. Чекає Ружена дитини? Чи це зовсім не те? Перестала його любити? Чи, може, — сьогодні вона така дивна, — щось їй не подобається? Хто її розбере? Добряга Матей заклопотано вдивляється в жінчине обличчя, але на нього ніби спущена непрозора завіса. Ох, ці жінки! Справді, з людини всю душу висотають, як ті відьми.

— Ружо! — вигукує він у відчаї. — Не залишай мене в такій непевності! Що ж ти?.. Опам'ятайся, ради бога! Та я...

— Хапай косу! Швидко! — наказує Ружена. — Матуся вже дивиться на нас і знову буде...

Та ні. Сьогодні Кубешка мовчатиме. Великодушно дозволяє молодятam хвилинку побавитися. Нехай радіють з того, що вона сказала. В неї сьогодні радість, нехай дрібочка й їм дістанеться. Адже зять надолужить цю затримку в роботі.

Тим часом Коржан оглядає місця, на які напав короїд. Дивиться, скільки роботи вже зроблено, рахує, скільки її ще залишається. Багато! Лісоруби не посилюють, а, навпаки, уповільнюють темп роботи. Запедбати короїда — це жахлива річ. І кара буде жахлива, коли жука не ліквідують вчасно.

Думкою Коржан лине до Кубешки. Марженка! Боже, боже, яке легке їй усе це здається! Обіцяє йому, що в неї він матиме стріху, щастя, хатне тепло. Та яке ж йому щастя без лісу?

Чи радувало б його життя, якби довелося залишити ліс? Це був би кінець для нього. Загинув би від туги. Він хотів у п'ятдесят років починати нове життя, а тим часом життя для нього закінчується. Коржан береться далі косогором.

Дошкутильгав до наступного вогнища короїда, де ніхто ще й пальцем не поворухнув. Тут на ялинах іржава глиця, всохле верховіття неспроможне захопити навіть вітру, тут ні пташини не чути, ні звірятка не видно. Тільки короїд під шкірою ялин бубнявіє та росте. Та ще чути отой солодкавий трупний запах...

Лісничий звертається безпосередньо до лісу, як це роблять ті лісники, що за багато років зжилися з деревами.

— Нещасний ти мій лісе! Стільки літ ми вже йдемо разом. Зрештою, ти б міг прожити без мене, а що я робив би без тебе?

Мертві ялини мовчать.

— Ви мої панянки,— говорить Коржан до безмовних ялин,— ще з весни сукні ви мали свіженькі, ви були красуні, могли хоч у танок іти, а тепер кожну з вас гарячка спалила. Ви вже й не дорікаєте мені. Я знаю, що занедбав вас. Але пізно, пізно. Уже вам немає ради. На мені це також відіб'ється, це буде й мій кінець. Для людини, яку відривають від того, що вона любить, життя — не життя, а смерть...

Вітер нечутно промайнув верховіттям, і глиця, суха, наче попіл, посипалась Коржанові на голову.

Лісничий підійшов до однієї деревини, відлупив шмат кори й дивиться. Аж подих йому зайняло: в серпневу спеку жук росте, мов на дріжджах. Рисові зернятка вже, мов золото, жовтіють в хідничках у корі!

Лихо вишкірило на Коржана вовчу пащеку. Та він уже не бідкається. Від вовка не втікають, з вовком б'ються. І Коржан битиметься за свій ліс до останньої краплини крові. Якщо Єжек не зможе дати більше людей, Коржан дасть своїх. У нього зовсім не така боездатна армія, як у лісорубів, а проте дещо має й він.

Біля стежки він сперся на телефонний стовп і розмірковує, хто піде на таку важку працю. Отой дихавичний Воженілек? Він наче бачить його перед собою. «Щоб лісоруби сміялися? Не знаю»,— скаже, але піде. Напевно піде. Підуть і всі його мурашки. Де не вистачить сили, надолужать пильністю та витривалістю.

Коржан підраховує свої загони й навіть у думці не має, що по дротах у нього над головою якраз перебігає розмова інженера Замоли з Єжком, який скликає лісове управління до «Діани».

Замола відсунув папери, встав і ходить по канцелярії, занурений у розмову з самим собою.

«Я повзаю по землі, саджу, заліснюю, прочищаю ліс, а він, жрець науки, шугає в хмарах, складає велетенський план змін у природі й зазіхає на безсмертну славу. Душків Раець! Падайте на коліна! Я міг би одним ударом знищити цю набряклу бульбашку. Та тепер уже не можна, коли Душек сьогодні з цим піде на громадський форум. Демагог! Небезпечний демагог! Влізти в довір'я до лісорубів, напасти на мене зненацька й штовхнути на ризикований крок—це він може! Зробити з мене антигромадського типа, а з себе—очікуваного месію!»

Замола стукає пальцями по рамі вікна, що виходить на майдан.

Раптом він здригнувся. Його дружина Юлія вийшла з крамниці й іде додому. Замола напружено стежить за її високою постаттю, за її ходою,—вона йде погойдуючись,—уважно спостерігає, як оглядаються на неї чоловіки. Гарна жінка Замолина Юлінка.

«Врода—це щастя й нещастя,—міркує Замола.—Якщо тримаєш її під замком—щастя. Спустиш її з очей—лихо. Юлінка—слухняна й вірна дружина, але часом важко вірити й євангелію. В неділю повинна їхати з своєю матір'ю в Маріанські Лазні. Колонада...

вечірки... танці... пригоди... А я мучитимусь підозріннями та ще гризтимуся з цим дурноверхим Душком!»

Пружний, танечний жінчин крок нагадує Замолі про двадцять років, на які він старший від Юлінки й які висять у нього над головою, наче дамоклів меч, завжди готовий опуститись і вдарити.

«Молода жінка — щастя й нещастя, — повторює Замола. — Якщо тримаєш її під замком... Та ні. Юлінка вірна дружина. Чому тільки вона часом така далека від мене думками? Коли риється в старих фотографіях, її очі якось особливо блищать. Про що вона тоді думає? Ах, коли б я міг зазирнути до її споминів! Що зробити, аби прикувати її серце до свого? Що їй купити? Що їй дати? Себе! Весь час бути з нею. Зв'язати її кроки й думки».

Ах, це неможливо. Ця кваплива епоха не лишає часу на приватне життя. Якщо в чоловіка за плечима стільки років, скільки в нього, й стільки службових обов'язків, як у нього, він не має змоги досить часу присвятити молодій жінці. В цьому питанні за першої республіки¹ було по-інакшому. Закінчивши навчання, він, син районного судді, почав відразу працювати в державних лісах і щось не пригадує такої складності, труднощів, покvapності. Часу вільного! Скільки він його мав! Тепер він мусить залишати Юлінку на самоті, віддаватись спогадам та мріям. А ці три союзники, мабуть, не сприяють її любові до чоловіка...

Замола швидко ходить по кімнаті. «Якщо я терплю, мусить і вона терпіти. Все — добре й лихе. Все навпіл».

Замола уривано засміявся і взяв телефонну трубку.

— Це я, любенька. Ти кудись ходила? Ага, купити дещо. Щодо подорожі... Ах, дівчино моя, завдам тобі великої неприємності, я сам дуже переживаю... Ну, ті Лазні... Не можна тобі їхати... — Замола притишив голос. — Тут, завдяки Душкові, виникла напружена ситуація. Десятки очей будуть тепер стежити за мною, а значить, і за тобою. Дружина службовця на курорт... і не хвора, лише так, для розваги... на суботники не ходить... запаніла... Ну, сама знаєш, як говорять тепер...

Замола змовк, а на другому кінці бринить облесний, м'який голос, повний благань і нарікань.

¹ Ідеться про Чехословацьку буржуазну республіку, що виникла в жовтні 1918 року.

Обличчя в Замоли тверде й невблаганне:

— Не вийде, любенька. Але я інакше догоджу тобі. Куплю ту нейлонову нічну сорочку з облямівкою, що так тобі сподобалась, пам'ятаєш?

Плач на другому кінці проводу переконає його, що він зробив добре. Колонада... танці... пригоди...

Перш ніж покласти трубку, сказав м'яким тоном кілька пестливих фраз. Закінчив розмову з почуттям звитяжця, з почуттям визначного любовного стратега.

На бічній вулиці в Мрачній хлопці грають у футбол. Душків Зденек нападає, інший хлопець подає, ціла юрба хлопців — захисників — вискочили навпроти. М'яч летить у ворота. Воротар, Душків Ірка, найменший з усіх, самовіддано кидається на нього й падає в пилюку.

Вулицею з роботи додому поспішає інженер Душек.
— Тато! Ура!

Зденек і Ірка забувають про запальну боротьбу й летять назустріч батькові. Зденек несе папку. Ірка взяв батька за руку, обидва радіють, що з ним і мамою підуть на прогулянку до лісу.

Франтішка прибралась і чекає. Старанно зробила зачіску, трошечки підфарбувала губи, наділа полотняну сукню з білими й блакитними смугами — вона знає, що ця сукня їй до лиця. Франтішка сяє від радощів, що піде з ними чоловік. Нарешті він повернеться до родини, до неї!

Душек побачив дружину. Зараз він її знову розчарує. З невпевненим поглядом, який блукає по кімнаті, він пояснює їй, що нікуди не може піти. Має термінову роботу; до вечора мусить її закінчити, а потім поїде до «Діани» на збори. І за мить зникає у своєму кабінеті.

Хлопці помітили на материному обличчі вираз жалю. Малий Ірка заплакав, Зденек стоїть похмурий.

— Чому тато повинен і вдома працювати, мамо? — питається він.— Чому пан інженер Замола не повинен, а він же більший начальник, ніж тато? Чому ми все самі?

Франтішка стримує сльози.

Коли хлопці побігли в садок, Франтішка замислилась. Яка щаслива ота Юлінка Замолина! Молода й вродлива, чоловік їй кожен раз, повертаючись додому, махає рукою вже здалеку й посміхається. Душки живуть у тому самому будинку на першому поверсі, й Франтішка часто, сховавшись за фіранкою, з заздрістю бачить це. А як буває в Замоли весело, грає радіола, танцюють удвох! Кілька разів на день Франтішка чує нагорі телефон,— це Замола дзвонить з роботи, щоб сказати хоч одне ласкаве словечко...

Франтішка ввійшла за чоловіком до кабінету.

Навколо нього розкладені оті його захоплення, оті трухляві шматки паперу.

— Ти вже знову забарикадувався від нас оцим мотлохом? Покинь! Вдягайся і ходи з нами!

— Не можу. Справді не можу,— відповідає Душек, швиденько перегортаючи карти й аркуші на столі. Годинника він кладе перед собою.— Я повинен якнайскорше впоратися з цим і ще скласти головне — доповідь на вечір...

Сьогодні Франтішка не визнає жодних доказів, міра її терпіння переповнена по вінця.

— Роками я чую одне й те саме. Роками тебе переслідує та сама манія, а я мушу терпіти! Та все має свої межі! Колись я цей увесь твій мотлох у піч кину!

Рознервувавшись, Франтішка рукою зачепила за піраміду книжок, що стояла на столі, піраміда розвалилася. Атлас хліборобських рослин упав, сторінки порозгортались, і на підлозі посіяний овес, кукурудза, конюшина.

— Франтішко! — підскочив Душек.

Чоловік і жінка стоять одне проти одного. Франтішка вже не докоряє, вичікує. Вичікує й Душек. Сподівається, що Франтішка після вибуху заспокоїться й дасть йому працювати, як і раніше часто бувало. Та жінка не зрушує з місця.

Душек думає про те, скільки часу вона в нього забирає. З жахом поглядає то на стіл, то на жінку.

Франтішка посміхнулася і миролюбно сказала:

— Ти з нами підеш, добре, Ярку?

— Не можу! — відповів Душек.

— То тобі вже до мене й до дітей нема таки ніякі-

сінького діла? Ти вже забув, що таке батьківський обов'язок?

— Ось де мій обов'язок! — він стукнув долонею по столу.— Праця!

— Яка праця? — вигукнула Франтішка. — Марна! Без усякої користі! Без усякої вартості! Ну, добре, тоді...

Він кинувся за нею й схопив її за руку.

— Почекай, не йди, Франтішко!

Хоч дружина й упиралась, Душек посадив її на свого стільця й починає квапливо говорити, та поспіх плугає йому думки.

Розуміє, що терпець у неї уривається. Та мусить же нарешті й Франтішка побачити мету його багаторічної праці.

Вона смикнулась, але він не дав їй перебити себе.

Хто може поліпшити природу на науковій основі? Хто? Тільки той, хто докладно знає місцеві особливості лісу, ґрунту, клімату. Він немарно збирав і вивчав ці камінчики, що в скринях. Сьогодні, сьогодні, нарешті!

— Франтішко, розумієш, що сталося? — сяє Душек.— Дівча моє любе, уяви собі! Єжек просить, щоб ми подбали про роботу для лісорубів і їх родин на випадок негоди, коли не можна працювати в лісі. А що його до цього призвело? Короїд і невдача з механізацією. Лісові робітники вимагають постійної праці... От Єжек, напевно, й згадав, що я роками над цим працюю. Коли мені Замола сказав це, я зразу вирішив, що поїду до «Діани».

— А як директор? — спиталася Франтішка.

— Сьогодні він цілий день в області. А Замола поїде зі мною. Уяви собі, хотів подивитися на ті мої нові плани Райця! — Душек засміявся.— Якраз! Я йому сказав, що саме тепер буду їх закінчувати. І це саме так і є. Мушу за це швиденько сісти.

— Без відома директора? І навіть Замолі не хочеш показати? Чи добре це ти робиш, Ярку?

Душек ходить по кімнаті й розмахує руками.

— Та я сам знаю, чого хочу. Мені не треба нікого. А того,— Душек показав на стелю,— того тим паче! — він гарячково схопив жінку за руку.— Франтішко! Оце вона й є — моя година. Це й є той день, якого я вичікував так довго. Зрозумій це, дівчино! Сьогодні народиться мій Раєць!

Франтішка встала. Її обличчя тепер ясне, навіть трохи урочисте:

— Отже, в тебе сьогодні великий день. А я б і не дізналася про це від тебе!

Душек здивовано поглянув на дружину. Він був певен, що вона ненавидить його працю, заради якої він занедбав і її, й дітей, а замість того на її обличчі, яке він так добре знає, помітне задоволення.

— Франтішко...— він заникується,— тебе це радує? Вона всміхнулась до нього:

— А як же б я не раділа?! Нарешті дочекався. За стільки років... Говорив мені про це... Якби це сталося, от було б добре...

— Я думав завжди, що ти...

— ...що я тебе ревную до роботи,— договорила Франтішка, гладячи чоловікову руку.— Ревнувала. Але завжди я згадувала одне. Пам'ятаєш? Це було за кілька день після наших заручин. Ти мені сказав, що більше не можеш лишатись асистентом. Що ти повинен заробляти стільки, аби ми могли вести господарство. Що з Праги ми переїдемо до Брандиса. А коли ти це говорив і вдавав, що тобі не боляче заради мене відмовитись від наукової роботи, я відчувала, як воно є насправді. Чи я ж могла тобі після цього забороняти, коли ти заглиблювався у свої книжки? Мусила тобі полегшити життя, щоб незагоєна рана тебе не так боліла. Ну, взяла на себе турботи про родину, виховувала хлопців і дбала, щоб ти мав спокій і тишу. Але це тяглося занадто довго. Уже в мене сил не вистачало...

— Франтішко! Люба моя!— Душек цілує жінку.— Так ти всі ці роки... Дівчатко моє! Як я все це тобі...

Вона не дала йому договорити.

— Твоя радість — моя радість. Ану швидше до роботи! Нехай щастить!

Коли Душек з кресленнями й проектами організації раєцької смуги підійшов до машини, де вже сидів Замола, він поглянув на вікна своєї квартири. Йому здалося, що фіранка ворухнулася. Він усміхнувся невидимому обличчю так ніжно, як колись, коли залицявся до студентки Франтішки.

Ярунка сидить у траві, наче грибок, і за чимось спостерігає. То сонечко повзе, посувається своїм тільцем — крихітним пів-яблучком, продирається пралісом травинок, з великими зусиллями вилазить на стеблину й знову падає. Та от йому пощастило нарешті. Видряпалося на листочок споришу, вистромило з-під червоного панцирика прозорі крильця й летить просто на Ярунку. Маленька перелякалася.

— Не бійся! Це жучок, він не кусається,— заспокоює її мати.

На порозі з'явився старий Вітачек. Він іде на збори зарослий, як і був, тільки надяг святкове чорне вбрання та трохи грошей на пиво взяв у кишеню.

Вітачкова провела чоловіка тривожним поглядом.

Сонечко полізло у Ярунки по руці аж на самий кінчик пальчика й там собі кружляє. Дитина вдивляється в комашку оченятами, а мати примовляє, як це вона змалку примовляла:

Сонечко, сонечко, де моє віконечко?

Покажи, маленьке, мені край рідненький!

Вітачек іде згорбившись. Думки в нього в голові снуються поволі й важко. Ось він згадує Грімма з його виконанням норм, що аж дивом дивуєшся. Але коли мотор добре гурчав, то й у них ішло як слід... Ні! Не те! Рубаєш ліс — нічого тут немає над людські руки. Вітачек міцно натиснув сухими пальцями на долоню, щоб відчутти власну силу. Що поробиш з такою буркотливою потворою, в якій тільки шрубичи та бруд, від якої тільки сморід та простої? То виходить, що Берка тут залишається! А Вапенка про нього стільки набазікав. Той гробокопатель тільки тоді й не бреше, коли рота не роззявляє. Та як би там не було, а Войтех багато Вітачкові зашкодив. Янка в нього забрав. І назавше. Як то сьогодні в них буде? Старий до ліса — молодий до біса! Вітачек загрозливо махнув рукою в тому напрямку, де, як він вважав, мусив бути Янек, що вийшов з дому раніш за нього.

Колись було, що молоді цвірінькали так, як старі співали. Кожен мусив бути дома слухняний і писнути

не смів. А Янек? Той уже хоче, щоб батько його слухав! Шмаркача! Та ні! Не буде цього, до лиха!

У Вітачка в голові справжня завірюха. Що то збори вирішать? Чи не схоче Войтех почати знову з моторкою? Чи не ходитиме й далі це страховище лісом? То як же бути: самому чи знову в бригаді? І те, й те ні к бісу, коли біля нього не буде Янка.

Підкови й цвяхи Вітачкових чобіт брязкають глухо по кам'янистій стежці. Я, мовляв, стовп усїєї бригади — так говорили лісоруби. Еге, хлопці! Трухлявий стовп! Ба ще гірше. Щось його підмиває, щось його тягне, дідько зна куди. Але що? Що саме, до лиха?

Лісоруб пригнувся, наче готуючись з кимось боротися.

— Не йду! Більш не йду в бригаду, — бурчить він. — Відсталий, кажете? Та вам я розповім усе, що маю проти! Будете ви бігти, зеленожупанники, як на великих ловах! Лишень заждіть трохи!

Лісоруби сидять на кам'яному підмурку біля «Діани», обернувшись спинами на захід, що вже затягся передвечірнім туманом. Кілька хмаринок перебігає по небу, і сонце, що вже наближається до обрію, забарвлює їх черевця рожевим кольором. Сатан натяг на голову волохату шапку з хмар.

Вапенка, широко вимахуючи рукою, говорить.

— А що, казав я, що бригада розсиплеться, чи ні? Я людина передова, — просторікує він. — Кажу собі: «Не зарікайся, поки не спробував. Ми спробували, за це нам усіляка пошана! Та яких пару крон це нам таки коштувало». — Тромбоніст побачив, що наближається Вітачек. — Жінки наші небагато мали з того радощів, лиха година. Та що! Зате будемо тепер мудріші.

Пришкутильгав Патейдл з кухлями пива. Лісоруби витирають крайки кухлів долонями й п'ють довгими ковтками. Патейдл стоїть біля них і слухає.

— Кінець кінцем нам нема чого втрачати, — доводить Вапенка. — Вітаємо! — кивнув він Вітачкові й звільняє йому місце біля себе. — Ми здолаємо цими ось руками виробити скільки треба, говорю, а от гірша справа з нашим мотористом.

Вітачек ворухить бровами. Розуміє, про що тут іде мова. Про людські руки він також хвилину тому думав. Біля Вапенки він, проте, не сів. Лишився стояти.

— Він уже, бідолаха, зелену форму приміряв, на директорську машину заглядався, коли раптом — трісь! Так, так, крякала ворона, як угору летіла, а коли додолу, то й крила спустила. Га-га-га...

Вапенка, регочучи, показує жовті зуби. У Вітачка в очах замиготіло. «У тебе й зуби конячі, хлопче»,— думає він, сідаючи поодаль від нього.

«Оце вже мені що не подобається, то не подобається,— міркує Патеїдл.— Не має щастя наш Ферда. Сметанка про нього й слухати не хоче, а той Берка його взяв, добре почалося, та раптом усе й щезло, як на пиві піна. Уже ніби випадало, що з нашого вуханя порядна людина буде. Не волочився, щодня на роботі — і раптом усе до дідька! Це щастя мало комашиний вік!»

Збори відбуваються в танцювальному залі «Діани». Людей зібралось небагато, та й ті не посідали разом, а порозпорозувалися між столами та попід стінами. Тільки бригада папірняників тримається прикупі біля двох зсунутих столів. Карел п'є вино й частує Юру Гайдоша. Войтех сидить сам. Розглядає з усіх боків клаптик паперу. Знайшов його сьогодні насподі в кишені своєї куртки. Там нашкрябано: «Усі тут проти вас, наче шершні. Та ви не хвилюйтеся! Хтось про вас думає». Хто це йому написав? — думає Войтех. Схоже, ніби від дівчини!

На чільному місці за столом Єжек, голова зборів, умовляється про щось із майстром. Машек лупає маленькими очима й морщить лоба. З його виразу ясно, що він не розуміє як слід начальника. Біля них Іранек,— його лісники також покликали. Він сидить у плащі, боячись холоду, що розповзається навколо. Курить, протирає товсті скельця окулярів і чаєм запиває порошок від болю голови.

Коржан сів трошки далі, осторонь, не біля столу. Сперся на свого сукуватого ціпка і не спускає погляду з дверей, якими мають увійти його люди з розсадника. А чи прийдуть вони? Коли він розмовляв з бабусею Сланіноюю та Воженілком, так ті ухилялися. Та й хто ж охоче покине звичну роботу? Коли вони свою власну роботу підженуть? Отож вони й не відмовилися, й не пообіцяли. Бартошеві він наказав об'їхати на мотоциклі решту розсадників. Як то йому пощастить?

Лісорубам кортить знати, що буде та як буде. Гу-

дуть. Кухлі, що їх розносять Патейдл і Грабаль, бряжчать об таці, тут зарипить відсунутий стілець, там заговорять троє водночас.

Вапенка вертить сигарету, слинить язиком папір, притискає пальцем, запалює й при цьому ласкаво підморгує Ферді. Бачиш, що ти наробив! Ти хлопець хоч куди,— говорить його око. Ферда вдає, що не бачить Вапенки. Грабаль поставив перед ним пиво, але Ферда не п'є, хоч у нього в горлі пересохло. Ковтком пива тут не зарадиш.

Ежек, мабуть уже вп'яте, подивився на годинник і відкрив нараду. Надав слово майстрові Машку, щоб той розповів, чому розпалась бригада.

Вітачек аж підкидається, коли чує від майстра: відсталість, застарілі звички й так далі. Він насилу втримує язика на прив'язі.

Машек, не розводячись довго, закінчує: бригаду треба відновити. Лісоруби повинні більше діяти, щоб вона трималася. І одержать нову механічну пилу.

Лісоруби відповідають на Машкову промову мовчанкою.

В цю мить до залу зайшов головний інженер Замола з інженером Душком. Коржан підхопився і вітається, лісоруби міряють лісницьке начальство сміливими поглядами.

«Оце так гості»,— радіє в душі Вітачек. Оцим допіру він викладе на блюдечку все, що його гнітить. Хай тільки прийде його хвилинка.

Замола, сідаючи біля столу президії, коротко й стримано посміхнувся до залу. Нікого особливо не виділив, та й нікого не проминув. Душек зігнувся, сівши край столу.

Ежек поспішає майстрові на допомогу й вертається до питання організації бригади. Знову вперта мовчанка. Тільки дим з дерев'яних люльок та цигарок густішає в танцювальному залі. Ежек нагадує лісорубам про короїда й термін. Тут зірвався з місця Коржан. Стоячи, просить слова, але не чекає, поки Ежек йому те слово надасть:

— Це було б уже пізно. Строк треба скоротити днів на два. Жук у спеку росте швидше, ніж ми сподівалися...

У залі знявся гомін. Коржанова звістка занепокоїла всіх без винятку: лісорубів і лісівників. Машек апелює

до лісорубської гідності, адже, безумовно, ніхто з них не допустить, щоб короїдова навала поширилася на весь ліс, безумовно, всі повернуться до бригади.

І знову мовчання, мовчання, інколи порушуване відкашлюванням. Навіть оця лиха звістка неспроможна знову повернути лісорубів до механічної пили. Хто буде за неї боротися? Войтех зі своїми невдачами? Ферда, що прикипів до стільця з остраху перед тим, що він зробив? Матей, що через цей ліс настроїв проти себе не тільки тещу, але вже й власну дружину? Лишається єдиний Янек. Вдача в нього швидка, слова вже от-от просяться йому на язик. Але як почати? З ким мати справу?

Не встиг він усього цього подумати, як озвався Замола:

— Я тут, товариші, лише гість, але це не має значення. Адже ліс — це народне добро. А значить, і ваше добро, безумовно. А я багатьох із вас пам'ятаю ще від тих часів, коли лісовиробування й лісівництво були об'єднані. І я завжди думав, що ви любите ліс...

В очах лісорубів палає обурення проти головного інженера. Вітачек набирає повітря, але Вапенка його випередив. Він посміхнувся і, зробивши широкий жест, почав:

— Ми та щоб не любити лісу? Де там? Ми, лісоруби, зрослися з лісом, можете бути певні.

— Не хвалися! — зупинив його Вітачек, не попросивши слова. — Тобі якраз найменше до того... — Він устав і почав говорити, наголошуючи на кожному слові: — А чому б і не розповісти, як воно є? Не любити лісу лісоруб не може. Тільки ми сподівалися, що й для нас дещо зроблять — щось таке, як деінде по шахтах, на заводах. Але наш ліс іще й досі, як та Попелюшка...

Вітачек зробив паузу в напруженій тиші, в якій зростає відвага говорити, а водночас і острах зайти надто далеко.

— Ну що? — прохрипів Вітачек. — Хіба брешу?

Лісоруби підтримують його поглядами. За столом президії тривога. Іранек щось шепоче Єжкові й цим привертає до себе увагу. Навіщо сюди притягли ще й цього Деригроша? Уже ж його взнали! Скорше від них що-небудь відщипне, ніж їм дасть. Ішов би він у гай із тими своїми цифрами!

Іранка занепокоїла дивовижна нерівномірність: на паперовій фабриці працюють у дві-три зміни; не роботи, а людей не вистачає. А тут, як він чув, бувають часи, коли лісорубам нема чого робити. Чому? Він підніс руку:

— Даруйте ласкаво, можна мені словечко?

Єжек охоче дозволяє.

— Як це ви собі уявляєте, товаришу Вітачку? — питається Іранек. — Чи не могли б ви мені пояснити? І вибачте, що я так... Адже я тут новак...

Вітачек переступив кілька разів з ноги на ногу, бо ненадійна гірська місцевість привчила його шукати певного ґрунту під ногами, і сердито почав:

— А це ось як. Ми не маємо постійної роботи. Задмухає пан Вітринський, або дощі підуть, або ми покінчимо з яким сезонним завданням, — та й бувайте здорові, йдіть собі з богом!

Машек супитьсся. Коржан бурчить:

— Чого ви тепер з цим панькаєтесь, людоньки? Про жука треба думати, а все інше геть, матері його ковінька...

— Вибачайте ласкаво, а чи не можна було б цьому якось зарадити? — продовжує питати Іранек.

— Зараджено, — озвався Машек, не сподіваючись, що цим він підливає масла в вогонь. — Коли наші лісоруби не можуть у негоду працювати в лісі, то вони можуть в'язати березові віники...

Ледве він це сказав, як лісоруби в один голос:

— Віники! Віники!

І сердито:

— Така нісенітниця!

— Що я тобі, бабуся беззуба, чи що?

— Хіба це робота для чоловіків?

— А де ми це повинні робити?

— Де для нас узимку напалять?

Уже не тільки Вітачек, а й усі лісоруби вхопилися обома руками за можливість виказати все, що наболіло. Хвилину говорить Вітачек, хвилину Матей, Янек, Юра, Вапенка — виносять на світло денне все нові та нові скарги.

Не мають путящого одягу на дощ і на мороз. Не мають чобіт путящих. У лісі дощить удвічі, це ж відомо. Молодняк мокрий, ходити треба вогким мохом, згори капає, і за хвилину на них нитки сухої нема.

Мороз щипає, здається, от-от ніс та вуха повідпадають, а гарячої ложки страви, крім удома в неділю, нема. Жінки не можуть дві години плентатися до них з їжею. От коли б отак обід з фабрики-кухні, як це буває по заводах, оце б було діло!

Для туристів є фунікулери на Снежку, навіть на Ломницьку верховину, а для лісорубів нічогосінько. Їзимо на двох власних, а подолювати день у день двісті чи триста метрів висотної різниці — така прогулянка людині сил не додає. За рік кожен з них отак міг би на Гімалаї видряпатись.

— Годі вже, хлопці! — вигукнув Коржан. — Лойзо, не дозволяй цього! Тепер не час перетрушувати всі ці справи.

— Ми інакшої думки, — озвався вперше Душек. — Навпаки, наше управління хоче...

— Тепер лише термін! Строк! — продовжує викрикувати Коржан, забувши, що перед ним начальник.

Замола стукає олівцем по столу, мимоволі збільшуючи цим загальну знервованість.

— Тут не можна жити! — кричить Янек. — Що ми тут маємо? Ліс та й знову ліс. Я вже на нього надивився! Ми б уже хотіли трохи того, що мають люди по містах!

— Ти цього не плутай сюди! — зупиняє його батько. — Воно сюди не належить!

— Воно сюди належить! — швидко промовив Душек. — Ваші труднощі походять якраз від цієї відокремленості, від того, що ви розпорошені в лісі, як дикі бджоли!

— Тату! Чуєте? — вхопився Янек за Душкові слова, забуваючи в запалі, що його слухає весь зал. — Увесь час бути тільки між деревами, птахами та звіриною, весь час тільки й чути, як вам зозуля роки відлічує? Ми швидко людську мову забудемо! Я луснути готовий, коли мені брат розмальовує, що він у тому місті має, та й у папірняників є та й є чим похвалитися.

Коржан підносить руку, просячи слова, але Душек заперечливо хитає головою. Нехай хлопець виговорить усе, що його хвилює. Проте на Янка гукає розлючений тато:

— Базікання! Дитячі вигадки! Ти он говори про голвне...

— Для мене якраз оце й головне,— відрізує син батькові і, налякавшись, що надто далеко зайшов, додає вже більше для себе: — Мені теж хочеться якогось життя. Я маю на це право!

— Так, так! Нам усім хочеться! — Лісоруби розохотилися. Що чоловік, то гаряча голова. Що слово, то докір. Машек злякався. На нього, на майстра, покладене завдання загітувати лісорубів.

— Хлопці, перестаньте,— заспокоює він їх.— Ну, ми знаємо, що дещо в лісі треба виправити. Добре. Але перенесімо це на загальні збори всього лісництва...

— А ми вже не раз переносили,— озвався Матей.

— Еге,— обурюється Вітачек,— завжди знайдеться там якийсь мудрець, що бачив ліс крізь вікно з вагона, і навчає нас, що ми повинні збільшити продуктивність праці, мовляв. Тільки забуває сказати, як саме, дідько б його взяв!

— А ви що, самі не знаєте цього? — питається Єжек.— Ви не знаєте, що для цього існує механічна пила і робота в бригаді?

Та на Єжка ніхто не зважає, і стара лісорубська пісня не закінчується.

— Ви, панове лісники, на наші скарги маєте глухі вуха,— хрипливо говорить Вітачек.— Як вас послухати, то всякі труднощі з роботою в лісі — це неминуче зло.

Єжкове обличчя наморщилося, і він заговорив роздратовано:

— А не здається вам, що ваші претензії трохи однобічні? Як ви швидко забуваєте, що для вас уже зроблено! Чи мали лісоруби коли таку оплату, як ви маєте? Страхування, лікарні, ліки безкоштовно, турботи про дітей, відпустки... Поглядати на заводи — це кожен уміє, а запровадити тут ті самі порядки, що в них є,— цього ви не хочете, правда? Поки ліс буде для вас тільки складом,— щоб тут трохи та там трохи підробити,— так ви й не вимагайте панського життя. Сьогодні в лісі є можливість добре заробити,— візьмімо хоч би Сметанку та Гайдоша. У Празі для вас уже премії готують. Але ви тих заробітків не хочете, ви хочете залишитися з ручними пилами, щоб кожен працював сам і мав свободу. Як буде з бригадою? Знову почнете ухилитися?

В залі запанувала похмура мовчанка. Заробітчанин Вапенка швиденько витирає піну з кухля. Ферда похню-

пився. Вітачек розгублено обсмикує на собі святкове вбрання.

Підвівся Душек.

— Товариш Єжек говорить правду! Для вас вже дещо зроблено. Зробимо ще більше. Ми про вас думаємо.

Кошлате Вітачкове обличчя посміхнулося:

— Еге. Тільки думаєте. Більш нічого!

Вітачек устав, схопився обома руками за вилоги й повертається, щоб усі бачили його.

— Голосуватимемо! — кричить Машек, чіпляючись за останні Єжкові слова.— Хоч знову записується до бригади?

— Яке там голосування! — захарчав Вітачек і йде ближче до Душка.

Замолин олівець вистукує по столу в мінорному темпі. Коржан вчуває в цих звуках завмерле тремтіння своїх ялинок, та раніше, ніж він устиг озватися, Вітачка вже чути в усьому залі, аж на кухні, де в дверях огинається Маня з переляканими очима, Патейдл сидить біля стіни, а Грабаль ходить навшпиньках, але не відважується йти далі, щоб зібрати порожні кухлі.

— Отут нас дехто судить: лісоруби несвідомі,— Вітачек нарешті висловлює те, що його мучить.— Кубляться десь край світу й усе міряють лише тим крайцем. А чи так це справді? Коли ліс нас покличе, ми йдемо завжди. І тепер підемо. Тільки без мотора. Бо той і турбот додає, і з кишені виймає. Ми знаємо й без вас, що ліс кличе. Тільки ми хочемо, щоб він нас кликав щодня. Щоб не був він для нас замкнений, коли святий Петро вітром та зливою повіє. Що з нами тоді буває? Тепер, улітку, поки довгий день, я мушу надбати стільки, щоб мені вистачило на весь час негоди! Бо хто ж, по-вашому, краятиме оті крайці моїм діткам, коли ліс мене перестане кликати? Може, майстер? Чи начальник? — Вітачек схопився руками за груди.— Про задні колеса мушу пам'ятати я сам. І ніхто мені не сміє тим дорікати! Ніхто!

Присмерки густішають, і нерухомі мовчазні обличчя в них схожі всі одне на одне.

Лісники давно знають, що дерев'яний хліб — важкий хліб. Але почути оце так прямо з уст батька дев'ятох дітей! Войтех тільки тепер зрозумів Вітачкову лють

і лайки, коли пила зупинялася. Всі сидять, як застрягли, тільки Коржан озвався тихенько й несміливо:

— Що буде з короїдом?

Ніхто не відповів йому, й Коржан знову обертає очі до дверей. Його люди не йдуть і не йдуть. Невже не прийдуть? Відсахнулись?

— От як воно з нами буває,— запально продовжує Вітачек, звертаючись до Душка.— А ви нас хочете тишинськими яблучками¹ годувати. Ще минулого року проскакували якісь там розмови, що ніби щось для нас готуєте, а що з цього вийшло? Пшик! Так заgravати з довір'ям робітників — це діло не годиться!

Обвинувачення розгніваного лісоруба зачепило Душка. Перемогло в ньому спокій, розважність і обачність. Він схопився й почав різко, забуваючи, що Замола вслухається в кожне його слово.

— Я вас розумію, Вітачку. Але не моя провина, що не здійснилися всі мої проекти. Всього, що я проектував минулого року для вас і ваших жінок, управління не підтримало. Там і питайте!

— А ви, коли побачили, що вашим панам це не до вподоби, так одразу й самі якнайдалі від цього! Пани високо, а лісоруби насподі, то й дідько з ними! — бурчить Вітачек і сідає.

Душек спирається кінчиками пальців об стіл і дивиться болісним поглядом услід щетинистому дідові.

— Не говоріть так! Я від вас не такий далекий, як вам здається. Виріс я на селі в Підкрконоші, батько мій там учителював. Я змалку заглядав лісорубам у горщик, і відколи вчитися почав, то все думав, як їхній побут поліпшити. Я свого плану не зрікся,— сказав він рішуче.— Навпаки, розробив його ще докладніше й поширив. Ніяких тут тишинських яблучок нема!

Душек переносить лісорубів і лісників на десятки років у минуле й веде їх на підгір'я. Тоді здавалося, що в рублених халупках, завіяних снігом, життя засинає. Але при миготливих каганчиках цілі родини робили скляне намисто для яблонецьких ювелірних крамниць. Не було халупи, в якій би чогось не обточували, не

¹ Гра слів. Тешин — назва міста; těšiti — тішити, потішати, заспокоювати. Годувати тишинськими яблучками — давати марні обіцянки.

малювали, не різьбили, не витравлювали. Не було такого лісоруба, який би не вмів узяти в руки долота, струга чи свердлика й не робив би скрипок, посуду, іграшок, вертепів. А жінки? Мережива, рукавички, льняне полотно, блискуче й ніжне, як шовк.

Тоді, коли надворі чорти весілля справляли, лісоруби знаходили рятунок у хатньому виробництві. Тоді ці виробни давали їм заробіток і прославляли чеську землю на цілий світ. Але нові поселенці не зжилися з горальською традицією, яку було перервано післятравневими подіями. Сьогодні в лісорубів нема нічого, крім лісу. Корівка мало в кого є, жінки по хуторах не мають ніякого підробітку.

Замола півголосом звертається до Душка:

— Ти, колего, міг би бути архіваріусом. Я завжди це повторюю. Старі часи ти розумієш добре, в цьому нема сумніву. Та хіба сьогодні нам до того, щоб оглядатися на п'ятдесят років назад? Я незадоволений, що ти тут таке говориш. Треба було по дорозі порадитись. А ти не зробив цього! — Прикро вражений, Замола забувається й говорить так, що всі чують кожне його слово: — Тих речей, про які ти говорив, уже ніколи не вироблятимуть домашнім способом. А навіщо в нас фабрики? Я перший був би проти, якби ти хотів наших робітників змусити до таких дрібничок, як іграшки, мереживо, біленький бісер!

Вапенка, розсівшись біля кухля, штовхнув ліктем Матея.

— А, лиха година, Матею! Ти і яблонецькі ювеліри! Нанизувати бісер у намисто! Га-га-га-га!

Душек програбав розпатланий чуб і скочив з місця. Використовує свою нагоду розповісти всім усе, щоб Замола не міг знову поховати його справи в шухляді стола. Його Раець мусить сьогодні перемогти будь-що-будь! Він шалено мчить за своєю уявою, не зважає слів, не дбає про їх зміст.

— Ідеться не про копіювання давніх часів, товаришу Замоло. Я в них бачу тільки приклад. Я маю на увазі не білі намистинки, але бджоли. Не мережива, хоч ручна мистецька праця завжди буде мати свою вагу, але виготовлення різних дерев'яних виробів. Не чотки, а кукурудзу на силос для худоби, льон, а головне — конярство...

— Що ти тут говориш. Припини, поки не пізно, колего! — застерігає Замола Душка.

Ежек помічає, що Душек почервонів. Чого? Що це йому головний інженер сказав такого? Танцювальний зал, увесь у хмарах тютюнового диму, тремтить від напруження. Лісорубів стурбувала несподівана мовчанка. Войтех бачить перед собою обличчя товаришів, що мають приїхати сюди вслід за ним. Невже й їм цей закуток готує розчарування? Тільки в Коржана в голові одна й та сама думка.

— Товариші, не гнівайтесь на мене,— звертається він до тиші.— Нарада повинна щось вирішити, я вас без твердого слова не пушу. Лойзо! Ради Христа, візьмись ти якось...

— Почекай,— спинив його Ежек.— З короїдом це також має зв'язок. І з бригадою, і з механізацією. Адже ми не можемо допустити, щоб з лісу втекли Берка, Янек або Матей! Центральний комітет партії недавно звернув увагу на важливість заселення. Дав вказівку, щоб національні комітети намагалися втримати людей, які приїхали сюди, до кордону. Тому в принципі ми вітаємо проект інженера Душка...

— Так, у принципі, це безумовно,— швиденько погоджується Замола.

Ежек попрохав Душка, щоб той докладніше розповів про свій проект. Душек хвилинку вагався. Щось йому перешкоджало ніби, щось клало палець на уста. Страх перед Замолою? Невже знову відступити? Ні! Душек швидко розіклав на столі план використання раєцької смуги й почав говорити про перспективи на майбутнє. Лісоруби напружено слухають. Сопуть від хвилювання. Перед ними вимальовується таке:

Раєць прокидається до життя. Раєць зростає. Автобуси сполучають його з містом. Напівзруйновані хижі перетворюються в чепурні хатинки, їх стає ще більше, смітники обертаються на садки, скрізь метушаться люди. Тутешні й новоприбулі. Кінський завод, ферма з нутріями, розведення форелі, пасічництво, декоративні живоплоти, острови для сіна, затінок для розсадників — це вже має добрий ужиток і дає заробіток жінкам лісорубів. Де квітла шипшина, материцка та зіновать, там тепер самі барвисті сукні, загорілі лица, співи та сміх.

А ліс навколо, цей зубожілий, ріденький ліс, самі

галявини,— він також зберігається, густішає, здоровшає, бо раецькі лісоруби прибувають з кіньми й моторками, прочищають, звозять, садять.

Душкова картина хвилює лісорубів: кожен, мов живе, бачить перед собою те, що буде. Хто ставить крокви, хто запрягає коні, хто веде машину. А той женьється і вводить до хати молоду жінку.

Образ відродженого села в лісах дуже переконливий і відповідає прагненням лісорубів. Тільки Коржана ніщо не може врятувати від побоювань. Ліс благає в нього допомоги, кличе його крізь усі повідчинювані вікна залу, короїд у його уяві вже розлітається мільйонними хмарами по всьому лісу, а ці тут розбалакують про те, що було та що повинно бути. Коржан, проїнявшись сумнівами, чи збори доведуть до пуття, лякається. Він боїться, що обіцянки тільки розхвилюють лісорубів і відтягнуть їх від ліквідації короїда. Він помічає, що головний інженер не згоджується з Душком, і думає: це все розвіється, як розвіалося й торік, і ми тільки змарнуємо час... А його люди? Ті вже, напевно, не прийдуть!

Замолин олівець вистукує в неспокійному ритмі. Лісоруби запалилися Душковим проектом. Він сподівався цього. Обличчя в нього пожовкло й скам'яніло. Лісоруби це бачать і не розуміють. Чому головний інженер супить? Хіба воскресіння Райця якась омана? Для них — ні. Кожен з них може віддати цій мрії частину життя. І віддасть охоче. Адже Раець — закинутий ріг достатків. Треба його тільки підняти. І вони його піднімуть! Перешкоди? Нехай!

— Я не хотів би,— говорить Душек,— щоб ви думали, що мій проект одразу вирішить і знищить усі труднощі, про які ви говорили. Ні! Але трохи це могло б допомогти, трохи могло б підняти занедбаний стан речей.

Замолин олівець тепер вистукує повільні, задумливі тріолі, ніби говорить: манія... маніяк...

Душек іде з своїм планом далі. Йде й забуває в своєму захопленні, що опинився посеред Краматиного лану. Посувається ще далі, аж доходить до великої раецької стодоли.

Грабаль, вимахуючи вінком спіненних кухлів, уплив до залу.

— Хто бажає пива, прошу?

Замола уважно вслухається, уважно вдивляється.

— Теж один кухличок? — питає Грабаль у Янка.

— Дайте спокій! — пробурчав Янек.

— Хвилиночку, колего, — спиняє Замола Душка посеред незакінченого речення. — У мене тільки маленьке зауваження. Я дуже шкодую, товариші, що до вашого оптимістичного настрою мушу домішати краплю полину. План колеги Душка блискучий, безперечно, справді таки блискучий. Та щоб його реалізувати, треба мати якусь господарчу основу, — тон Замолиних слів солодкий, але зміст суворий. — Кажучи конкретно, вже на саму оту ферму з нутріями потрібні тисячі. Решта заходів потребують сотень тисяч. — Замола зробив довгупредовгу паузу, перш ніж додав: — А ми в бюджеті управління не маємо на це й гелера!

В мертвій тиші й пільмі ростуть і знову розпадаються хмари диму, ніби щось вариться над головами лісорубів. Раптом спалахнуло світло: Грабаль засвітив усі лампочки. Лісоруби примружують очі, обличчя в них напружені й поблідлі.

Душек тихо звертається до Замоли:

— Я знаю... Та, мабуть, дещо можна б було... Якщо робітники-лісоруби...

— А що тут можна? — сухо відповідає головний інженер. — Такої великої операції ми реалізувати не можемо. І ти добре це знаєш. Будівництво та оплата без дозволу — це тепер уже не проходить. А директор, бухгалтер і я не хочемо заради тебе потрапити до в'язниці.

Лісоруби помічають тривогу за столом президії й гудуть.

Та ось Замола вже говорить про необхідність господарності, про пасивність лісового господарства, про потребу суворої ощадності — а тут мова йде про мільйони!

— Які мільйони? — вигукує Душек. — Навіщо мільйони, коли йдеться тільки про тисячі? Взяти хоч би виробу з дерева. Скільки лісорубів і їх жінок уже взимку візьмуться за це і який це дасть прибуток! А будівлю там уже маємо! Є тут велика стодола. Зовсім ціла, і навіть електрику можна провести, бо стовпи від неї за кілька метрів.

Зарипіли стільці.

— О,— сказав Вапенка.— Так це ж Краматина сто-
дола.

Душек замовк. Єжек думає перелякано: що цей Душек дозволив собі? Яка необережність, господи!

Замола взяв з рук у Душка креслення, дивиться й очам не хоче вірити. Душек усе Краматине господарство включив у державні землі! Краматина стодола, про яку йде мова, позначена написом: «Державна майстерня дерев'яних виробів».

«Я так і знав,— вичитує він у думці Душкові.— Життя таки зіткнеться з тими твоїми пліснявими перга-
ментами й зітне тобі голову!»

Десятки очей поглядають на безмовного Душка. Єжкове обличчя вкрилося глибокими зморшками.

— Що це таке? — питає Замола, показуючи на креслення.

— Це... про цю стодолу... ну... доведеться розмовляти з Краматою...— заникується Душек.

«Розмовляти, га-га-га, знаємо ми,— говорить у думці Вапенка, дудлячи пиво.— Ліс стрибне на нього, та й усе. Такі речі практикуються. Це відомо». Порожній кухоль брязнув о порцелянову тацю. «Нехай і так! Коли мене викинули з вілли в Мрачній, він сміявся з мене. А тепер його викинуть з теплого барлога! Ото витріщить очі, коли я принесу йому цю новину».

Крамата. Єжек чухає лоба. Уже й районний комітет розглядав це питання. Але тут, у цих обставинах, його ймення не слід було називати!

Замола начальницьким жестом повернув Душкові план і дорікає йому приглушеним голосом:

— Відзначився. За рахунок управління. Така поквапливість. Така нескромність. Я не хочу з цим мати ніякого діла.

Замола поклав у кишеню сигарети й устав:

— Вибачте мені, товариші. У мене ще є термінова праця.

Він сухо попрощався й вийшов.

В цю мить ніби все світло раптом погасло. Тиша зростає, видовжується й душить. Душек сумує за похованим проектом. Його охоплює жах. Він підставив Замолі незахищені груди, й тепер уже не лишається нічого, як лише чекати на удар. «Франінко, як я зможу тобі про це розказати? Як ти мучитимешся!» Сумують

і лісоруби над зруйнованою мрією. Сумують і люди, й ніч за вікнами, на які насуваються стіни лісу.

Нарешті голос. Қоржанів. Придушений, і все про те саме:

— Що буде з короїдом, люди? Поспішайте! Поки що мова йде про дні, але от-от доведеться говорити про години!

Машек допитливо обертається до Єжка, а тим часом Душек почав безбарвно й пригнічено:

— Я зайшов трохи далеко... Я, товариші, не хотів... Правда... без коштів кожен проект залишиться клаптиком паперу...

Нервово закашляв Іранек, і Душек спинив на ньому безнадійний погляд. Головний бухгалтер переживає якусь внутрішню боротьбу. Втрутитися чи ні? Запалює сигарету й раптом знов її гасить. Ще вагається, та ось поволі підводить руку.

З усіх закутків до нього тягнуться здивовані погляди.

— Можна мені? Я коротко. Те, що тут накреслив інженер Душек, це, товариші, музика майбутнього,— починає він тихо, так, що всі мусять напружувати слух.— Це, так би мовити, перспективний план на цілу низку років. Але мені здається, дещо з цього можна було б почати вже тепер.

В залі тихенько загули.

— Адже тут можуть допомогти фактори, про які ми забули. Насамперед «Прикордонний фонд», що існує саме для таких місцевостей, як наша, отже від нього можна чекати допомоги принаймні на ремонт кількох хатинок. А потім, коли б на це була згода й охота до самопомоги, я спробував би,— вибачте, може, мені й не пощастить,— спробував би умовити нашого директора і завком, щоб ми, як шефи, також чимось вам допомогли...

Обличчя помалу прояснюються. Де-не-де чути оплески. Чудово! Оце так промова! Бригада витріщила очі на свого Деригроша. Ніхто не вірить своїм вухам. На фабриці він за шеляг був би готовий ногу перебити, а тут...

Душек зворушений. Хоче щось показати Іранкові на плані, а замість того тисне йому руку. Іранек відкидає всі подяки й вимагає від Душка ділових зауважень:

нехай розкаже, які пункти проекту треба реалізувати в першу чергу.

Душек тихо говорить, а Іранек записує: ремонт будиноків у Райці, будівельні матеріали, скло, толь, труби, крита машина, щоб возити робітників на роботу, кухня з обслугою, захисток людям на випадок зливи, і так далі. А тим часом попідвіконню тиняється якась тінь. Біде обличчя заглядає в вікно, а за мить до залу шкандибає згорблена постать з ціпком — Грімм.

— Я спізнився, вибачте...

— То оце тебе так ухопило, Гансе? — питається Вітачек і вже розуміє, чому він бачив Грімма опівдні вдома.

— Я, ја. Простріл,— киває головою Грімм і тихо питає в Матея: — Ну, то що? Як ваша бригада?

— Розпалася, ось як...

Грімм ще більше згорбився.

— Mein Gott! Це погано...

— Чого ще й ти бідкаєшся? — обурився Вітачек.— На біса вона тобі здалася? Маєш свої двісті відсотків та втішаєшся там собі з голубами, то й чого ще тобі?

Грімм дивиться на нього з якоїсь чорної прірви й хитає головою:

— Кінець, Вітачку. Я вже ніколи не матиму двохсот відсотків.

Грімм розповідає лісорубам, що з ним трапилося.

Надвечір він, рубаючи, відчув гострий біль. Подумав, що простріл, як і завше, що за два дні мине. Але від болю не міг і поворухнутися, додому доповз аж уночі. Лікар йому сказав, щоб він ніколи вже не пиляв навколішках, та й гілля чухрати заборонив. Мовляв, щось із хребтом. Може, вдарився об яку колоду. І Грімм, дивлячись на товаришів, оповідає, як він думав, що от коли б його отак узяли до бригади на легшу роботу, на допомогу лісорубам. У нього ж досвід. Готувати знаряддя, визначати напрямок падіння дерева... Тоненькі губи в нього тремтять, а обличчя пересмикується від болю.

Лісоруби замовкли. У Вітачка очі на лоба полізли: Грімм! Грімм! Двісті відсотків, і раптом з людини — уламок! Руїна!

— Оце тобі нещастя, Гансе,— співчуває йому патлач.— Сто сот чортів, та це ж таке з кожним може трапитись!

Здоровань Матей дивиться на Грімма з усім співчуттям свого м'якого серця, в куточку якого десь іще продовжує жити бригада.

— Я б не був проти цього,— сказав він.— Що ти не дотягнеш, то ми дамо. Як ви на це, хлопці?

— Коли не хотів з нами працювати без прострілу, то з прострілом до нас не лізь! — озвався Вапенка, забуваючи, розсердившись, що він запозичує Матеєву думку, нібито бригада продовжує існувати.— Залишайтесь обидва там, де були, ти й твій простріл! Зроду не хотів собі мати ніякого помічника, а тепер от купив його на свою голову!

Ніхто не засміявся з цього дотепу.

Вітачек пильно дивиться на зігнутого Грімма.

— Таке може з кожним статися,— повторює він.— А що ж потім?

— Знаєш, Грімме,— каже Матей,— як сидітимемо коло багаття та грітимемо каструльки, то ти нам мушиш розказати, як це так виходить, що знаряддя в тебе наче бритва!

— Ага, от про це знаряддя,— погоджується Янек.— Ти б уже нам відкрив оці свої секрети.

Вітачек махнув рукою, щоб стишити розмови.

— Грімма візьмемо в бригаду! — вирішив він.

Лісоруби ствердно кивають головами.

— Ну, то як, Гансе? — звертається Вітачек до Грімма.

— Але ж, Вітачку,— говорить згорблений Грімм,— ви самі казали, що бригади вже нема.

Лісоруби отямилися. Беруть Грімма, хочуть підтримати товариша, що сам не може працювати, а бригади нема! Нема? Отже, знову вони повинні розпорозитися в лісі по одному або найбільше по два чоловіки? На цю думку кожен здригнувся. Разом було їм таки краще. А тепер знову мусять розходитися? Тоді, коли й папірня стає на допомогу їм та їхнім жінкам? Лісоруби розгубилися, жоден не знає, що відповісти Гріммові.

Надворі заторохтів мотоцикл, різкий блиск рефлектора прорвався крізь вікно. Бартош швидко відчинив скляні двері й доповідає вже з порога: з розсадників у громовському лісництві на короїда підуть усі, крім кількох німечних. І бабуса Сланінова піде!

Коржан, весь засяявши, дивиться переможно на Єжка:

— Бачиш, Лойзо?

— Усі рубати не зможуть, річ ясна. Хіба яких двоє. Решта кору зніматиме, може, кілька чоловік і гілля чухратиме,— додав Бартош.

— Байдуже. І це добре. Бачиш, Йозефе? Аби охота! — сказав Єжек.— Але, товариші, тут уже важлива справа. Ви встигнете напилати й на папірняну бригаду, й на Коржанових людей?

— Це навряд, мабуть, що не встигнемо,— зауважує Вітачек, і всі інші притакують.

— Тоді не лишається нічого іншого, як узяти механічну пилу, а може, й дві, та заходитися в темпі,— говорить Єжек.

— Як? — спалахнув Вапенка.— Та ми ж більше вже не хочемо...

— Годі пятакати, базікало! — осадив його Вітачек.

— Людоньки! — вигукує радісно майстер.— Кого собі оберете за бригадира?

Лісоруби знову обертаються до Вітачка.

— Кого? — озвався старий.— Берку. Кого ж іншого? Карел похмурнів, але не сміє Вітачкові перечити.

— А ти візьмешся, Берко, га? — спитав Машек.

— Ні! — Войтех устав.— Не буду бригадиром. Як люди недовіряють, то не можу. Коли про мене думаєте, що я кар'єрист, я не буду! Працюватиму, як усі інші, а бригадира шукайте собі іншого.

— Дурню, хто тобі недовіряє? — залунали голоси.

— Берися, Войто!

— Коли вже ти тут залишаєшся, то це справа інша!

— Ну, начальнику! — почав Вітачек і, встаючи, обсмикав на собі вбрання.— Спробуємо ще раз! — потім звернувся до Войтеха тоном, що наперед відкидав будь-які заперечення: — Знову будеш нашим начальником, Берко. Ти хлопець роботящий, хлопець як вихор. А якщо зможеш, то ставай хоч і директором. Треба ж нам угорі мати своїх людей. Але мусиш на це заслужити, сто чортів! І ось що я тобі скажу,— з притиском вигукнув патлач,— якщо поламаєш і ту нову пилу, то я тебе власноручно прожену ломакою з лісу!

Вітачек закінчує в супроводі загального сміху, тільки Матей думає про дружину, яку він знову одурить, і не сміється.

Коли нарада скінчилася, всі вийшли майже водночас. Патеїдл, урадуваний, що Ферда знову буде разом з усіма, а не з самим Вапенкою, стоїть біля дверей і всім тисне руку на прощання.

Чорна маса дерев бовваніє під зоряним небом. Здається, що ліс так близьенько біля «Діани», ніби він зішшовся сюди з усіх боків, щоб почути, як вирішать його долю.

29

Вітачек, прийшовши додому, розбудив усіх, хто спав, крім найменших, і розповідає.

Жінка слухає й інколи злегенька погойдує на руках Ярунку, щоб та не розплакалася від батькового хрипкого голосу. Очі в матері лагідні. Материнство обдарувало її лагідністю, все в неї тепле, м'яке, наче мохові подушки. Ярунка тулиться до неї з усією дитячою безпосередністю, але сьогодні, після свого великого дня, і тато прагне жінчиного тепла. Мати слухає, її обличчя спалахує тихенькою, доброю посмішкою назустріч чоловікові, але вона його не хвалить.

— Увесь зал слухав, як я їм те виказував! — ще більше вихваляється Вітачек.

Жінка підійшла до шафи, навела будильник на півгодини раніше, ніж звичайно.

— Що ти робиш? — запитав незадоволено чоловік: він не любить, як вона щось робить тоді, коли він оповідає.

— Завтра встанемо раніш, — сказала вона. — Я тобі нагрію води, то ти скосиш оцю стерню на обличчі...

— Ну, якщо ти вважаєш... то добре... — буркнув Вітачек.

Жінка витягла із шафи дві чисті сорочки.

— А це нащо?

— Я думаю, що ти й Янек мусите трохи причепуритися, коли підете завтра разом. Для мене це випадає, ніби свято яке...

— У вас, жінок, завжди все так дивовижно перекручується! Яке там свято? Тут про хліба кусень на щодня, а вона... Ну, а поцілувати? — І притяг її до себе з Ярункою.

— Бр-р, колешся, — відштовхнула його жінка. — Завтра краще буде...

Погасили. Полягали. Але Вітачек не може спати. У кімнаті п'ятьма. Густа, чорна, як сажа. Та раптом у тій п'ятмі перед лісорубом застрибали іскри. Він побачив у ній насмішкуваті очі діда Рамбовска. Не злякався. Сьогодні він перед дідом виправдався.

Жінка також не спить іще. Перед сном у неї поволі ворухиться думка. Якщо чоловік принесе тепер більше? Боркові якраз потрібні нові чобітки...

— Поклади мені завтра кілька тих мурзатих яблук у кошик,— шепоче Вітачек.

— Покладу,— озвалося в п'ятмі, вже ніби здалеку.

На Громовці з самого ранку вже суперечка. Коржан окинув очима дочку від майки до спортивних штанів і гумових чобіт, поглянув на годинника й жахнувся:

— Ти ще не вдяглася? Автобуса прогавиш!

— Ну то що ж! Я нікуди не поїду.

Коржан обурився:

— Як? На нову роботу хочеш першого ж дня не з'явитися? А ти уявляєш, що там про тебе подумують?

— Та як же я сяду за друкарську машинку, коли наші йдуть на короїда! Що вони про мене подумують? «Де ж пак, донька лісничого! Задаватися — це вона може, а бабратися з жуком — і не подумає! Чого б вона мала рученьки в смолі бруднити, коли може їх кремом мастити та нігті червоним лакувати...»

Коржан вчуває в Зузчиних словах інтонації Вапенкової та Воженілка і хмуриться. Вони справді таке патякатимуть. І Зузка вже з ними на одну ноту грає. Спільно копають, спільно саджають, і думки спільні. А як же в лісовому управлінні? Адже там розраховували на неї, а вона раптом не з'явиться. Розгніваються на неї й на нього...

Зузка пробує пальцем вістря очищувача:

— Давно я вже очищувача в руках не тримала. Віра й Власта знімають кору добре, в них це як по маслу йде. Як ти думаєш, тату, я зможу так, як вони?

Коржан не чує, в думках він уже стоїть перед директором і не знає, як Зузку виправдати. Він мусить якось висловити свої побоювання.

— Розумно це ти зробила, нема чого казати! В управлінні візьмуть іншу, а ти залишишся ні з чим.

Зузка здивовано поглянула на нього.

— А що, хіба ні? — розкричався Коржан. — Я знаю тих урядовців!

Зузка знає, як погано, що вона в управлінні не попередила. Але ж усе сталося так швидко!

— Таж ти нас, тату, сам закликав! Як же інакше я могла зробити!

Коржан не хотів признатися, що, закликаючи всіх, він Зузку не мав на думці, бо бачив її вже в управлінні за друкарською машинкою, отже він звів розмову на інше.

— А як з Карлом буде? У тебе самі лише таємниці, — обурюється Коржан, і те, що Зузка стоїть з очищувачем, дратує його ще більше. — Ти завдаєш мені неприємність за неприємністю.

Зузка вже не лише однією пучкою, а всіма пальцями й долонею водить по очищувачу й розмірковує. У неї нечисте сумління перед батьком. Він має право на неї гніватися. Почала ходити з Карлом, а батькові не призналася, аж поки це само на світ не вийшло. Закохалася в Войтеха, також йому цього не сказала й не скаже.

— Отже, так... — починає вона, не знаючи, що говоритиме далі.

Коржан підскочив, узяв очищувач у неї з руки.

— Ну, то як? — спитав він.

— Як би тобі сказати... — пробелькотіла Зузка, червоніючи аж до корінців волосся.

— Занадто ти в'юнка, раз так, удруге інак, а це мені не подобається, — сказав Коржан.

Зузка тим часом знову бере очищувач, кладе його на плече — й гайда у ліс.

Старий, іще не заспокоївшись, дивиться вслід дочці, поки вона не ховається за ялинами.

Лісоруби готуються до роботи. Зібралися всі. Тільки Вапенка не прийшов, а переказав через жінку, що погано себе почуває. До дев'ятої години він висипався, потім схопив тромбон і автобусом кудись поїхав грати на похороні.

Ферда копирсається коло нової пили. Коли до нього підійшов Войтех, у хлопця був уже приготований бензин, і він прямує до мотора.

— Геть від мотора, вуханю! — гукнув Янек.

Миттю біля пили зібралась бригада й жене Ферду чухрати гілля. Ферда конвульсійно вчепився за пляшку з бензином і благально дивиться на Берку.

— Залиште мене тут! Я працюватиму як слід! Слово честі! От побачите!

Лісоруби ремствують.

— Мені ви повірили, — говорить Войтех. — Даймо й Ферді ще одну можливість!

Лісоруби не погоджуються. Але тут втрутився Грімм. Він тепер заклинюватиме, даватиме пильщикам сигнали, дрюком скеровуватиме падіння дерева; водночас і за Фердою догляне.

Вітачек супиться, але Грімм — запорука й за хлопця.

— Ну, добре, Гансе. Але якби що сталося, відповідатимеш і ти.

Фердина страпата голова, худі руки, довгі ноги з'являються то тут, то там, хлопець ледве не переломиться від старанності, здається, ніби навколо Берки, Грімма, пили й деревини кружляє кілька підлітків.

— Гей, Фердо! — гукає Войтех. — Бери пилу, давай! Рушили!

Хлопець щасливий. Коли Грімм вибирає дерево, щоб пиляти, й не дивиться, він подає Войтехові свій скарб — великий кишеньковий ніж.

Войтех відпихає Фердину руку:

— Ти чого дурієш? Іди собі!

— Та він же тобі подобається, — говорить розчарований Ферда. — У ньому ножички, вікрутка й штопор...

— Перестань! — суворо кинув Войтех.

Ферду дуже засмутило й збентежило те, що його дарунок відкинуто, і він аж упустив ножа в траву.

— А я думав, — говорить він, не дивлячись на Войтеха, — що ми вже помирилися...

Войтех засміявся, підняв ножа й поклав у кишеню. Дерево за деревом хилиться, й після позрубуваних ялин лишаються в землі казани, в яких вариться повітря, важке від пахощів і спеки.

Матей обтинає віття з повалених ялин так завзято, наче сам від себе відрубує сукуваті гілки. І йому є що відрубувати. Він сам не знає добре, що це таке, але розуміє, що коли не позбудеться цього, за нього вхопляться жінка й теща, потягнуть і прив'яжуть до Кубе-

щиної нивки та корів. Від тещі він би оборонився, а від жінки? Навряд чи зможе.

Сьогодні вранці йому здалося крізь сон, що чує її плач. Він прокинувся й тихенько заговорив з нею. Ружена не поворухнулася. Спала? Чи, може, вдавала, що спить? Стиснув її руку. Нічого. Якби спала, мабуть, повернулася би! Крізь шпарку в віконниці просмикнулося світло й лягло їй на вії. І тут він побачив, що жінка силоміць заплющувала їх, аж вони злегенька тремтіли. Не спала. Прикидалась, що спить. Перша нещирість від його Ружени! Матея охопили жалощі й досі колють його, наче колючка.

Матею сумлінно обмірковує своє становище: ну що ж, його не захопили Кубещині господарчі плани. Він — лісоруб тілом і душею, лісові, а не Кубещиним ланам належить його любов. Хоч він і не сказав уголос «ні», але не сказав і «так». Проте Ружена зрозуміла. А що він може їй запропонувати замість цього? Небезпечне життя лісоруба. Життя, в якому чергується то повна, то порожня долоня. Власного будиночка в нього нема, городу нема, а сила його не нагодує. А Ружа? Що вона від нього приховує? Те, що за його розхитаний стіл мусить сісти ще одна маленька істота? Матею передчуває це, але не знає.

Тепер тільки в Райці зосереджена його надія на те, що він не кине лісу. В Райці він знайшов би підпору для себе й для жінки на цілий рік. Коли б уже швидше він зміг опертися на нього! А те все, за що його жінка й теща хапають — чи то слабощі, чи нерішучість, чи який інший дідько,— все це геть! Все це він безжалісно обрубє, мабуть, аж кров тече! Гуп та гуп, літає його сокира, відтинає за один раз гілку по гілці. Гуп та гуп, удари дзвенять, наче палички по бубну.

— Гей! Матею! Агов! Тпру! Загальмуї трохи, ха-ха-ха!

Матею здивовано підводить голову. Він забув про час, а лісоруби вже яку хвилину підобідують, полягавши на опалій глиці та на колодах. Матею уранці кепсько наклав свою їжу, й вона потрапила під сонце. Сало на хлібі розтануло від спеки, папір став зовсім масний, а небесна піч пече його хліб удруге. Матею сьогодні їсть без охоти, сів поміж товаришами, слухає, що вони говорять про Раець, і поволі жує пересохлий хліб.

Усі весело розбалакують, тільки Грімм мовчить. Хто відлюдок, той зроду негомінкий, а в Грімма ще й хребет болить, аж обличчя йому зводить.

Янек хоче розважити старого німця й починає пісні про його улюбленців:

Ой там на дубочку
Пара голубочків,
Заздрять всі їм, друже,
Що любляться дуже.

Грімм крає на скибочки пиріг, слухає й посміхається. На другий куплет до Янка прилучився й Войтех. Зузка побачила його білі зуби, а Войта, забуваючи, що на світі існує ще й Карел, голосно співає:

Нашо, добрі люди,
Заздрість та лихая,—
Кожен радий буде,
Якщо хто кохає.

Зузка поглядає на купку гвоздик, що квітнуть у траві. Угадує, чому Войтех співає. Відповідає на її писаннячко. Та чи сказав би він отак перед усіма те, про що так важко говорити, хоча б у людини було сповнене почуттями серце? Зузка знову побачила, як Войтех усміхнувся їй, але вже не відважується на нього поглянути. Тут стільки людей! А Войтех думає якраз навпаки: нехай лісоруби бачать! Нехай увесь світ бачить, що він любить Зузку!

Грімм нагнувся за пиріжком, що випав у нього з руки, і засичав від болю.

— Mein Gott, та й Лазар же я став,— говорить він, дивлячись винувато на Вітачка.

— Нам ти добрий і такий, голубиний батьку,— пробурчав Вітачек.

«А справді, це радісно, як хто кого покохає»,— тішиться в думці Зузка словами пісеньки. Обнімає Оліну за шию, і Войтехів голос її пестить, цілує й мучить одночасно.

— Така обіцянка, яку патрон дав на «Діані»,— це ж повинен бути для людини закон!— говорить Матей і, ніби йому не досить слів, бере за руку Рамеша.

— А хто каже, що ні?— відповідає Рамеш.— Іранек, певно, знав, що обіцяє. Адже він господар.

— І Деригріш! — недовіливо додає Матей. — Певно, не для того він казав, щоб тільки сподобатись?

Папірняники сміються.

— Ви коли-небудь бачили, — хихоче Станда, звертаючись до них, — щоб наш гросмейстер зробив приємний жест?

Матей не чує, не слухає, прізвисько «Деригріш» надто його лякає, в ньому продовжують вирувати сумніви:

«А не буває це так: отакого вельможу кудись покличуть, усі там до нього звернуться, він запишається, схоче показати, хто він такий, та обіцяє й гори, й доли, а нам, у лихої години, ходить о те, щоб мати заробіток на цілий рік...»

— Цієї ночі мені спало на думку, — сказав Янек, — що в старій раецькій господі могло б бути кіно й невеличкий театр... Сюди міг би і Сільський театр приїздити...

— Шекспір і Тил у цьому Потойбокові? — недовіливо питається Станда.

— Тоді це вже не буде Потойбоків, — стає на допомогу Янкові Віра.

— Знаєте що? — сказав Войтех, глянувши на Зузку. — Ходім сьогодні ввечері туди подивимось!

— Ура! Сьогодні ввечері до Райця! — вигукують усі один поперед одного.

Карел довідався, що молодь увечері готується до Райця, і перша його думка була, що туди піде й Зузка. Вона тепер цілими днями працює коло Войтеха. А тут іще й увечері? В п'їтмі?

Карел сховався в лісі, біля стежки, що веде з Громовки. Раптом Зузка з'явилася на стежині. В нього закалатало серце. Скільки разів він уже говорив собі, що такою гарною Зузку ще не бачив! А вона щоразу все краща й краща! Що її так прикрашає?

Зузка наближається швидко, її хода — самі радощі. А йому здається, що це не радощі, а задержуватість. Задириливо розтріпане волосся, задириливий вираз очей і — чи добре він бачить? — на грудях свіжа троянда!

Карел вискочив на стежку. Ах, зірвати ту троянду з блузки! Схопити за волосся, щоб аж скрикнула від

болю! Карел намагається опанувати себе, починає лагідно:

— Куди йдеш?

— До Райця... Звідки ти тут узявся?

— Прийшов по твоє слово. Нічого тобі твій батько про мене не казав?

— Казав,— коротко відповіла Зузка, продовжуючи йти.

Карел мовчки йде поруч з нею.

Тіні скель чергуються з сонячними пругами й лягають на зарослу мохом стежину, що біжить угору, лягають перед юнаком та дівчиною широкими східцями, які ведуть ніби кудись до неба. Круглі хмариночки на небі нагадують Карлові дим від розгойданого кадила в церкві на весіллі. Але Карла здушує якийсь панцир, тисне, йому важко дихати, і замість наготованих слів любові в нього з рота видираються нерішучі, непевні слова:

— Твій батько віддав би тебе за мене... Як ти?

Зузка біжить на пагорок, наче її хто цькує. Карел заступив їй дорогу.

— Та почекай же!

Взяв її за плечі й нахилився до неї. Близько. Так близько, що ніби підставляє їй губи. Зузка не поворухнулась. Карел ще трохи наблизився; вже відчуває на обличчі її волосся, уста майже дотикаються уст. Тільки пахощі тієї бридкої троянди вплутуються між них. Квета, Єва, Марушка, Алена вже давно б його обнімали за шию...

Карел чекає. Рахує секунди й заплющує очі, мов людина, яка не знає, що прийде: слово порятунку чи смертельний удар. Та Зузка стоїть нерухомо. Карел поволі підняв повіки й подивився їй у вічі.

Його ніби хто з неба скинув! Не вмів прочитати, що в тих очах написано, але бачить одне: так не дивиться кохання!

Отже, Войтех!

— Ти не любиш мене, Зузко? — спитався він.

— А чи тобі важлива любов одного дівчати? — Зузка намагається говорити весело.— Сам мені хвалився, скільки їх у тебе було. І ще буде! Без ліку!

— Я знаю,— говорить Карел,— це мені шкодить у твоїх очах. Та якби ти знала... Мій батько погано жив

через материну легковажність. Я змалку на це надивився... Тому й боявся.

Зузка щодуху мчить на пагорбок. Господи, хоч би швидше все це скінчилось!

— Я сам не знав, наскільки ти мені потрібна,— схвилювано говорить Карел.

Найкращий квітник на світі — ліс — пахне, як дорожні спеції. Що крок, то квітка: роговик, печуївітер, дзвіночки, а Зузка квапиться якомога, так, ніби вона вибирається з терну, кропиви чи бур'янів.

— Та не втікай-бо! — гукнув Карел.

Його охоплює гнів. «Я перед нею мало не навколішки падаю, а вона не думає ні про що, тільки аби швидше бути біля Войтеха!»

І справді, він ніби в думках у неї читає. «Покінчити з цим, покінчити з усім цим! — говорить собі Зузка.— Войтех, напевно, чекає, що прийду. Так, прийду! Цю троянду віддам йому!»

— Ні до якого Райця ти не підеш! — Карел схопив її за руку й гисне.

— Пусти! Можеш також іти зі мною.

— Нікуди я не піду! — вигукнув Карел.

Зузка силкується вирвати руку й говорить:

— Не підеш? Боїшся? Соромишся? Наговорив на Войтеха, що той лише за медалями ганяється, а тепер йому не можеш на очі показатися.

— Дурниці! Нехай Войтех соромиться! Хай він мене боїться! А не я!

— Пусти! Я поспішаю...— Зузка нарешті вирвалась.

— Поспішаєш? Я знаю, куди поспішаєш. До нього!

Швидким рухом Карел зірвав троянду з блузки.

— Що ти робиш? — обурено скрикнула Зузка.

Карел повернувся й, хитаючись, почвалав до «Діани».

Зузка мить постояла замислившись, а потім поволи попрямувала додому, на Громовку.

Покинутий Раєць ожив, наче пасіка, куди пасічник посадив нові рої. Будиночки, кімнатки, отвори входів — усе зароїлось молоддю.

Янек веде товаришів. Крізь шпарки у важких воротах заглядають до Краматиної стодоли. Простора сто-

дола майже порожня, крім хіба купи трухлявого сіна, негодящого воза й іржавого ручного млинка, що його давно треба здати в утиль. Гуртом вирішено, що ця велика клуна справді придалася б на майстерню дерев'яних виробів.

Потім побігли до будиночків. Обирають житла для поселенців, яких сюди кличе Войтех, і для самого Войтеха та його судженої.

— Де пак вона, та твоя? — дражнить Берку Янек.

— А мене жодна не хоче, — Войтех сміхом приховує розчарування, що Зузка не прийшла. Де ж вона? «З нареченим, — гірко думає Войтех, — де ж би їй ще бути. Ту записочку не вона мені писала. І сьогодні навіть не подивилась на мене, коли я для неї співав пісеньку...»

В колишній корчмі, на якій ще й досі є напівстерта вивіска «Zur grünen Eiche»¹, дівчата тим часом вимели зал, палять мотлох у печі. Янек сів біля столу й записує, кому котрий будиночок.

— Ти, Янку, — сміється Станда, — будеш у Райці старостою, правда?

— Чому я? — сердиться Янек. — Я тут не житиму. Але буду тут щоденний гість, це звичайно...

— Ось де раецький староста! — вигукнув Войтех, показуючи на прибулого.

Знявся галас, оплески.

Дід Рамбовсек вимахує люлькою, але галас не змовкає.

— Уже видужали? Знову вже герой? — обнімають діда хлопці й дівчата.

— Дозволю цілувати! — сміється дідок і підставляє заросле обличчя Вірі, що негайно вліпила йому цілунок. — Продовжуйте, дівчата! Поки Анінка не бачить!

Аж ось увійшов старий Вітачек, що його сюди бабуся Рамбовскова послала вслід за дідом. Він приніс кошик яблук і подає його дідові. Говорити йому важко.

Рамбовсек узяв від нього кошик і сказав:

— А, яблука? А я тут при чому?

— Та, знаєш...

— Податок за щеплення? — всміхається дідок.

— Та ні, а от коло тієї ялини... — захрипів Вітачек.

— Говорили-балакали... — відповів дід. Узяв смугасте

¹ «Під зеленим дубом» (нім.).

яблуко, пошохав, зважив на долоні, потім відрізав шматок пожиком.— Яблуко, — говорить він, хрупаючи, — воно між фруктами, як хліб між печивом.

Старий Вітачек хотів засміятись, але затнувся й зармгав очима.

Ферда схопив гармонію й загравав до танцю.

Ну й закружляла стара корчма! Наче хижка на курячих ніжках у баби-яги. Молодь, танцюючи, здіймає легкий порох з підлоги. Миші повтікали геть на поле, для шашлів настав чорний день. Павуки вже не прислухаються до їх одноманітного концерту, а через те, що дівчата познімали всю павутину, виглядають зі своїх схованок, куди це повтікали всі мухи на цьому протязі. Сьогодні тут інакша музика, не та, коли шашель точить секунди у вічності!

Ферда старається. Звуки розлітаються й вирують між танцюристами, наче їх птахи разносять у дзьобиках, а коли вряди-годи гармонія завершить фальшиво, то — господоньку! — від цього стеля не впаде. Чого Ферда не видобуде пальцями, те ми дотанцюємо, а може, й доспіваємо.

Ферда виграє й роздивляється. Струнка Віра з червоною стьожкою в волоссі, чорна, мов циганка, тільки очі виблискують; вона в танці гнучка, як лозинка. Ліда кружляє з Петром, заплющивши очі, вся віддаючися насолоді танцю. Власта тримається трохи віддалік від партнера, ніби вона танцює з кимось далеким.

Ферда обмірковує бешкетницький план, як дівчатам допекти. Вірі покладе в кишеню ящірку. Ой як вона заверщить! А Ліді? Встромить непомітно стебло мітлиці в волосся. Цього гребінцем не вичешеш, доведеться ножиці взяти на золоті коси.

Ферда задивився на Карлічку з гірськими дзвіночками в волоссі. Вона ніби зірка. Бліда. Засмучена. Яку їй устругнути штуку? Ні, Карлічки він не зачіпатиме. Йї досить муки з нещасним коханням.

Ферда грає і грає, нахилиє голову з відстовбурченими вухами й поглядає на дівчат. Але й у цій близькості дівчата для нього лишаються мрією, що не перетвориться в дійсність. Тільки грати їм і може. Та ще дивитися на них віддалеки. Ця думка завдала йому болю, й гармонія на мить замовкла.

Карлічка стоїть перед ним і посміхається:

— Можна тебе запросити, Фердо?

Ферда витріщає очі, не знає, чи це часом не жарт. А Віра гукає:

— Стандо, не лінуйся! Візьми гітару. Нехай Ферда потанцює!

Задеренчала гітара. Карлічка веде Ферду до танцю. Хлопець червоний, здається, сірника об нього можна витерти, ноги плутаються, він кружляє, наче дрючок у мішку.

— Не бійся, Фердо,— говорить Карлічка.— Нічого. Тепер лівою, обернися, тепер знову притупни, отак. Бачиш, як добре в тебе виходить.

Потім його взяла Віра, далі Власта, тоді Ліда. У Ферди голова обертом іде. Дівчата, танцюючи, говорять з ним, питають, що він поробляє після роботи й у неділю, куди ходить, чи не має ще дівчини? Матиме, в цьому нема ніякого сумніву...

— Я знову гратиму, нехай Станда ще потанцює,— ухиляється Ферда.

І надимає міхи гармонії. Янек, бісів парубок, танцює з Вірою вже п'ятий раз. А дід Рамбовсек — той справедливий, бере у танець всіх по черзі.

Ферда грає, але думками він далеко від своєї гармонії. Повторює про себе те, що йому дівчата казали танцюючи. Вальс у нього бринить якимось уривчасто, уже зовсім і не подібний до вальса.

Молодь скаче, і Раець прокидається від довгого снання, здивовано протирає очі, наче після гидкого сну.

Смерком Крамата вертався з поля. Почув музику. Не може зрозуміти, що діється, та вже загодя не сподівається чогось доброго.

Крамата вражений. Досі він був тут мало не самотній, міг робити, що хотів. І раптом — глядачі! Крамата йде, наче вві сні. Поки корчма була покинутою руїною, він навіть уваги не звертав, що вона існує. Вона була нежива, як і ті халупи навколо. Так само, наче пні в лісі, на яких ледве спиняється погляд. А тут несподівано шинок наче з землі виріс, шириться в усі боки, підноситься вгору. Наче не досить того діда Рамбовска. Весь час пасе його очима, на ганку стане, люльку пихкає й винюхує.

Собаче життя! Шеляга ламаного не варте! Крамата зупинився й тихенько засміявся, згадавши Катерину. Хтиво потягнувся, аж у спині хруснуло. Оця всі його клопоти переважить...

— Що, дивитесь? — озвалося щось блізенько біля нього.

— Кого це сюди чорти принесли? — бурчить раецький господар, показуючи на корчму.

Вапенка йому розповів. Усього, проте, не розказав.

— Чого вони лізуть сюди, на моє? — відпльовується Крамата.

З розчинених вікон шинку чути гармонію й співи.

Вогненна хмара відпроварила сонце за обрій. Небо чисте, наче гірське озеро.

— У мене в горлі пересохло, — квилить Вапенка. — Налийте мені, господарю. Адже за мною не пропаде.

— У мене також пересохло, — повторив Крамата, посміхаючись. — Сьогодні доведеться спрагу заїсти. Запивати нема чим.

Вапенка ображений.

— Ну що ж, — пробурчав, — знайду в іншому місці...

Крамата підняв руку до повітряного озера над головою й погрожує:

— Тільки спробуй сюди налізти, бандо!

— Ну, ну, таж тут не все ваше. Навіть ця ваша ділянка ще не зовсім зве вас паном!

— Що ви ляпаєте?

— Та нічого, я тільки так...

— Не брешіть, Вапенко! Вип'ємо чарку, — Крамата подобришав на п'ятак. — Ну, то що? На зборах у «Діані» лісники землі знов у мене позичили?

— Оце вгадали! Позичили. Доселення, розумієте?

— Що? Сюди? — жажнувся Крамата. — Таж тут орної землі зовсім нема!

— Ну, ви самі знаєте, що є, а до того ж, ліс навколо. Зрозуміло? Лісові також потрібні руки. А коли до цього цілиного ґрунту додати ще ваше — то тут і буде підсобне підприємство...

Крамата не може отямитись.

— Хто це на таке зважається? — вигукнув він. — Тут же моє. Я заплатив за це в національний фонд. У мене все як слід.

— Та, мабуть, як слід. Хто каже, що не як слід?

«Зовсім не як слід,— міркує Крамата.— Не підвищую врожаю, як повинен би робити. Не вношу податків, як належить. Не можу, вибиваю клин клином. Та хто ж би на моєму місці робив інакше?»

Від люті очі у нього налилися кров'ю, він ледве не кинеться на Вапенку.

Музикант приглушеним голосом викладає, як усе було.

— Знаєте, там назвали ваше прізвище.— Вапенка мружить око на Крамату.— То я, ваша людина, вам і біжу розказати все, поки не пізно. З цього вам не може бути жодної втіхи, говорю. Шефи управління, ота паперова фабрика починає потроху братися. Ви б над цим замислились.

У Краматиній голові думки пролітають, як хижі птахи по небу. Спершу в нього виникає бажання втекти звідси. Геть з цього вошивого місця, навколо якого ніби сильце затягається. «Геть, а ви хоч подавіться всім цим, прокляті зеленожупанники!» Адже він, дужий, здоровий, заробить собі всюди. Чого весь час жити у страху? Крамата похитав головою. Ні. Не може піти звідси. Надто він уже звик тут. А скільки всього він тут має! Дім, родину, стайню, всі можливості, Катерину, волю.

Крамата вдихнув гірського повітря. Ах, воля! Він був досі в раецькій смузі сам собі король, і йому щастило відбивати наскоки заланського національного комітету, лісників — усіх! Аж раптом маєш!

Крамата вдивляється в галасливу корчму.

— Отже, нові сюди пхаються, а старих виганяти-муть? А за що? За нашу відданість? За нашу нелюдську працю для всіх цих інших, аби їм було що їсти?

Вапенка бачить на тлі неба силует знищеної людини. Важкі кулаки з налитими кров'ю жилами опали, руки безсило звисли вниз.

— Не беріть цього близько до серця, Крамато,— заспокоює його Вапенка. З його голосу зник улесливий тон, тон заробітчанина перед заможним господарем. Ще трохи, й вони будуть рівні.— Погляньте на мене. Була в мене вілла. Лишилася дуля з маком. Хліба маю, що в мені, одежі — що на мені. І хіба я скиглю за цим? Лиха година, воно найкраще, коли в людини нічого нема! А так! Чого ви такі мляві? Ану, веселіше ставтеся

до цієї мізерії. Ви завжди просите, щоб я вам в останню дорогу заграв на тромбоні отієї вашої улюбленої:

Вісім кеглів, вісім,
А король дев'ятий:
Тільки одну збив я —
Почав вигравати.

— Мовчіть, чоловіче, хай йому біс!

— Я тільки до того, щоб ви часом не втяли якої дурниці...— а за мить додає: — Послухайте, господарю, якби з вами що... тее... знаєте, часи тепер погані... я б у вас купив Зефіра. Пішов би в возії — ліс возити... Я теж коні люблю...

Крамата стиснув кулак і зробив два повільні кроки до Вапенки. Той відступив на чотири:

— Що ви, що ви? Майте розум...

— Уже злітається вороння на падло? — сичить придушено Крамата.— І ви перший? Але я ще не труп! І таки не буду трупом!

— Я... той...— белькоче Вапенка,— часом чоловікові кожна крона не зайва...

— На Зефіра не сподівайтесь. Зроду його не матимете!

З подвір'я, сказано гавкаючи, вибігли Краматині вівчарки. Вапенка зникає в темряві, а Крамата з собаками заходить у двір. Біля дверей стоїть стара, спершись на лутку, й не може відірвати очей від корчми, яка, ні сіло ні впало, раптом ожила.

Баба хрипко повторює свої лайки.

— Що це буде? — питається перелякано.

Крамата здвигнув плечима й похмуро засміявся.

30

Директор сидить у себе в кабінеті й дивиться на картину, що в позолоченій рамі висить на стіні.

Замола звітує йому про те, що було вчора в «Діані». Він такий знервований, що навіть не сідає.

— Можливо, я тепер буду несправедливий до Душка, бо в мені все ще кипить. Але зваж сам. Цей шахрай ошукав мене. Ані словом зі мною перед зборами не перекинувся, не порадився. Приховав, що готує. Так

використати той факт, що ліс у небезпеці! Наобіцяв лісовим робітникам усякої всячини, ніби в нас тисячі під ногами валяються...

На картині, яку розглядає Главач, намальоване широке кам'янисте русло, в якому вода зникає під листям підбілу і тільки де-не-де блисне сріблястою ниточкою.

— Але паперова фабрика нам допоможе. Бухгалтер Іранек нібито обіцяє,— говорить директор.

Та головний інженер пройшов у житті трохи далі, ніж за ворота, він знає ліси й лісників від Аша аж до Яшіни.

— Товаришу,— говорить він з лагідним докором,— що це буде за поміч? Кілька годин роботи бригади? А де ми візьмемо все інше? — Замола засмучено випустив дим з сигарети.—А про те ваш Душек не сказав, що він прилюдно дискредитував наше управління?

Замола розповів йому. Душек у своєму плані зарахував до державних лісів і Краматину земельну ділянку, а його велику стодолу перетворив на майстерню...

— Уявіть собі, і прилюдно розповів про це перед усіма! Що з цього вийде?

Главач морщить лоба. Справді, в цьому Душек не признався. Главач бачить на картині ялинки, що їх буря вивернула з корінням у річку, на другому плані, за камінням. У нього виникає думка: те, що художник сприймав як романтику й красу, насправді початок занепаду пейзажу. Зникнення води, гола скеля, вивернуті дерева — це наступ смерті.

Замола рішуче продовжує. Він визнає: справді, лісорубське село і все те, що Душек спроектував,— добре; воно дало б користь і людям, і лісові. Але весь цей його блискучий план тримається на глиняних ногах.

Замола ходить туди-сюди, в одному місці паркет під килимочком порипує. Замола щоразу здригається, на мить замовкає, та після того починає говорити ще швидше. Краматинне поле в поганому стані! Але не він один такий у горах! У Крамати нема людей, щоб панькатися з ґрунтом, але бажання в нього є. За вказівками торішньої комісії покопав канали, пустив воду на луки. Звичайно, цього не досить: він мусить продовжувати меліораційні заходи. Але чи можна діяти проти нього так, як Душек? Вдатися до насильства? Відібрати?

Адже це кожному впаде в очі, що Душкові — а тепер

це, власне, падає вже на все управління — йдеться не про меліорацію, що це тільки причіпка, аби відібрати в Крамати землю на догоду своєму фантастичному задумові. Душек — справжня закам'янілість, і тут він допустився тяжкої політичної помилки. У нього нема й на міліграм відчуття дійсності, він не розуміє життя й виби- ває ґрунт з-під ніг в управління й у директора!

Хтось тихенько стукає й одразу просовує голову в двері, голову з розкуйовдженим чубом і запаленими від неспання очима.

— Я тобі приніс ті ескізи, товаришу директор...

— Швидко приніс! — відрубав директор.

— То що, й не глянеш?

Главач узяв кілька ескізів: раецька смуга яких сто років тому; нинішній стан; Душків проект.

Главач проглядає ескізи й бачить: усе, що сказав Замола, — правда. Там, де сьогодні Крамата садить картоплю, Душек спроектував ставок. Схил, де тепер жнуть жито, він використав під ялиново-буковий поріст. З великої сіножаті на полонині зробив лан. Одне слово, все перевернув догори ногами й з цілого Краматиного господарства не лишив каменя на камені. Чи слід було так робити? Главач бачить і стодолу, про яку йшла мова: стодола пристосована під майстерню. Він бачить і стайні, й пасіки — все бачить і сердиться.

— До чого ти змушуєш нас? — запитав він Душка.

— Я про того Крамату...

— Відносно Крамати? — перебив Замола. — Хвилину тому я перевіряв цю справу з заланському комітеті. Дзвонив і до району. І знаєте, що мені сказали? Що немає жодної потреби вигонити людину, яка стільки років старанно копається тут.

У Душка обличчя аж посіріло, і він не знає, що сказати на своє виправдання.

— Досі я тебе жалів, Душку, завжди поводився з тобою як товариш, а тепер...

— Який товариш? — вибухнув Душек. — Торік, як і цього року! Весь час те саме. Ти питав у національному комітеті, але чув від них тільки те, що хотів чути! Ти переконував їх у тому, що правда на моєму боці? Напевно, ні! Нащо тобі дбати за мою справу? Тобі це й на думку не спадало! Кінець кінцем, ти заздриш моему задумові! — Душків голос, підсилений гнівом, поступово

й невтримно підвищується.— Торік, припустімо, були важливіші справи, й треба було, щоб мій проект відкласти, але становище змінилося. Відбувається дальше заселення, і на це повинні зважати й ми, лісові робітники.— Душек звів подих і різко додав: — Так ти ж, Замоло, богорівна людина! Коли скажеш один раз «ні», то вже боїшся за свій престиж і непоручно триматимешся свого «ні» аж до сконання світу.

Замоло аж закам'янів від образи. І оце так про нього перед директором!

— Я тобі покажу, хто дбає про престиж,— сказав він холодно.— Я не хочу прилюдно таких дурниць говорити, як ти. Для мене важливий ліс, непомітна, але сумлінна праця. А ти все підпорядковуєш власному честолюбству. Ти сам роками з ним носишся. Хочеш вплинути на те, що буде через сто років, правда? Тебе підгонить манія величності, це безумовно, колего! Тобі потрібен не Раєць взагалі, а Душків Раєць! Ти хочеш собі поставити пам'ятник! Але я тебе в цьому не підтримаю! І директор, мабуть, також ні!

Директор помітив грізний погляд Замоли. Душек, ніби очманілий, машинально забрав ескізи від директора й склав у папку.

— Товариші, досить,— різко промовив Главач.— Коли в вас прохолонуть голови, тоді про це й поговоримо.

— Манія величності до добра не доводить,— устиг ще сказати Замоло і, дивлячись на знищеного Душка, випростався й став погойдуватися навшпиньках.

Коли Главач лишився сам, погляд його знову впав на пейзаж, на образ місцевості, що вмирає. «Які дивовижні ці лісові справи,— думає він.— Ця пишна декорація, за якою так полюють художники, має дуже складний механізм. Супроти лісу прославлені дзигарі на Староместській площі — дуже проста річ. Але цьому складному організмові мраченських лісів щось шкодить, щось не дає змоги рости йому так, як хотілося б.

Чи то Душек з своєю манією величності, що в самому зародку заважає здійсненню свого плану пишними жестами, гігантським розмахом і намаганням усьому надати привселюдності? Чи, може, Замоло, чудовий фахівець, що дивиться на все реалістично й на широкий політичний основі?» Главач повен сумнівів.

Йому здається, що суть Душкового проекту добра, що це все для людей, праця яких повинна оздоровити ліс. Главач згадав про Прагу. А що, коли він попрохася вислати комісію спеціалістів? Мабуть, оце й буде дійсний шлях...

Після Вапенчиних відомостей Краматі почало здаватися, що руки лісників уже простягаються до його володіння, і він вирішив боронити їх до останнього подиху. Зрозумів, що сам супроти лісового управління нічого не вдіє. А чому, власне, сам? Покличе на допомогу заланських хліборобів.

Він перехопив Душкову думку й своїм спекулянтським мозком розвинув її далі. Знає, як можна вплинути на цих заланських соломотрусів! «Коли б тільки цей хворобливий славолюб Душек! Ні, всі службовці лісництва! Коли б тільки раєцька смуга! Цілі Залани! А мене це врятує!» З уміло розробленими відомостями поспішає Крамата до Залан. Криючися в вогкій п'ятні, зайшов до Кубешової. Розшукав її в хліві. Молодята поїхали по сіно. Коротко розповів господині, яке нещастя нависло над Заланами. Всі ниви й луки на схилах лісники перетворюють на ліс! А тут хіба не схил? Усе тут вони засіють лісом та травою.

Кубешка неспроможна зразу все зрозуміти. Кліпає, облизує губи, важко зводить подих.

А хіба вона забула, що торік мало спіткати Крамату? Хотіли відібрати землю! Ледве-ледве відкараскався. А цього року те саме спіткає Залани. Все знищать. Все зметуть. І одноосібників, і кооператив. Ох, бідолахи! Такий величезний шмат цілини обробили — і раптом усе перетворити в ліси, в луки! Борги потоплять їх. Усіх нас виженуть звідси, ніщо не допоможе, хіба...

— Хіба що? — спитала у відчаї Кубешка.

— Одне тільки лишається, люба тітонько. Працювати в лісі...

Кубешку ледве грець не вхопив. Вона взялася обома руками за жолоб і важко дихає.

— Тягатиму ліс кіньми, це дає зарібок,— сказав Крамата.

— Це ж ви! А я що? Матінко святогорська! А що ж я?

Крамата співчутливо похитав головою, беспорядно здвигнув плечима й прошепотів:

— Тільки нікому ні слова! Ні слова, тітонько!

Крамата певен, що не встигне він і «Отче наш» проказати, як про це дізнається все село. Він іде в п'ятому городи, не помічаючи діда Рамбовска, що стежкою вертається з комітету додому.

Шелестить трава, хрускає стерня, Краматина тінь повзе манівцями до хати Катерини Веселої.

Катерина вже чекає нічного відвідувача. Щоб не марнувати часу, зшиває дрібним стібком накраяну на рукавиці шкіру. З цього вона живе відтоді, відколи її покинув чоловік, з яким вона зразу після весілля приїхала з глибини країни. До того, що вона заробляє, ще стільки — де там, більше, більше — додає Крамата.

Катерина тихенько мугикає пісеньку. Лампа яснішає, коли надворі темнішає, а як надворі холоднішає, в кімнаті повіває теплом.

Під платтям кольору червоного вина співуче бурхає жіноча кров. Знов буде ніч, як галявина в спеку. Крамата вміє набрати повними жменями всього, що потрібне для його і її втіхи. Уже третій рік завжди з середи на четвер вони перетворюють ніч на день.

Почалося це в «Діані» під Новий рік, також уночі. Посеред галасу й задухи, під гірляндами з паперу вони підняли келихи й поцілувалися за щастя в новому році. Відтоді цілувалися часто. Уже не за щастя. Це було саме щастя.

Ту зиму почала Катерина входити в найліпші роки. Наче квітка-мороз перед різдвом, квітла в снігу й на холоді. Палко цілувала Краматині губи, застигли дорого, гріла його холодні руки на своїх грудях.

Знала, що він одружений. Знала й те, що його жінка роками хворіє. Тому поважно сприймала Краматину обіцянку, що коли Краматиха помре, вона заступить її. Катерина прожила з чоловіком не більше року, а потім його відбила товаришка й забрала з собою кудись до міста. Тоді її ледве не охопив відчай. Почуття до Крамати, що виникло в неї з кривди й розчарування, розростається, мов плющ, обплутує й зв'язує їх обох.

А надто її охоплює жагуче бажання дозрілої жінки знову вийти заміж.

Але до чого Катерині ця охота вийти заміж, коли та, яка мусить поступитися їй місцем, не поспішає! Все йде надто повільно. Краматина любов, що колись правила за ліки, поволі перетворюється на отруту. В міру того як місяці кружляють у своєму колі, вона з Краматиної нареченої в очах заланців перетворюється на повію. Тут їй дошкулять слівцем, там шмагне зневажливий погляд, а чоловіки дозволяють собі все більше й більше. Коли її Крамата має, то чому б і вони ні?

Катерина тримається. Та коли суперниця й не вмирає, й не видужує, ця жінка, що марно чекає й терпить приниження, починає приглядатися до чоловіків, які за нею впадають. На танцях у «Діані» вона найпринадніша медуза. На шляху, на полі, де тільки опиниться, скрізь її готові проковтнути хтиві чоловічі очі. Вся околиця починає увиватися за цією вродливицею, за цією місцевою красунею.

Крамата ввійшов, стримуючи швидко дихання.

— Біг? — питає Катерина.

— Чого? — У дверях Крамата оглянувся. — Чого?

А як він змарнів за тиждень, відколи вона його не бачила. Навіть крізь опалену сонцем шкіру помітила темні кола під очима. Не сказала нічого. Адже тепер жнива.

Обняла коханця гнучкими руками, пожадливо його поцілувала, та за хвилину вже питається:

— Як жінка?

Крамата ненавидить це питання.

— Чого ти раз по раз? Хворіє!

— Не бреш! Бачили її на полі...

— Відколи ти зважаєш на бабську балаканину? — хмурніє Крамата. — Волочиться, як привид, швидко помре...

— Так! А насправді тебе переживе! — засміялася Катерина.

— Тобі сміх!

— Мушу сміятися. З себе. Яка я безголова. Чекаю цілу вічність... А тим часом...

«Що тим часом?» — думає собі Крамата, але не питає. Розуміє, тільки зубами скрегоче й вигукує:

— Чого ти від мене хочеш? Убити мені її, чи що?
— Навіщо вбивати? Ти про себе думаєш... Я також про себе думатиму. Не ти один на світі...

— Ти що? Здурила? — скрикнув він, грубо хапаючи її за плечі шорсткими руками.— Ти про що думаєш? Чи ти тепер уже мені не жінка? Чи я скривдив тебе? Чи ти в злиднях живеш? Ну? Кажи, в бісового батька!

Катерина підставила йому уста, щоб уникнути сварки. Він цілує її, п'є, наче горілку, чорний трунок відьомських очей.

— Заміж? Цього кожна хоче. Та хто ж до тебе сьогодні прийде, коли знає, що ти моя? Цить! Ще й як будеш Краматина! Жінка довго не проживе, тільки потерпи,— бубонить Крамата, розщібує винного кольору плаття, торкаючись шорсткими руками її мов у молюці вимитого тіла.

Кубешка розгублено бігає по кімнаті. Що вона робитиме без поля? Поїхати? Чи залишитися? Від страху вона не знає, що й до чого. Але в її практичній голові вже народжуються думки про найближчі кроки: поросяти, яке вона збиралась віддати державі, не віддасть. Сама його заколе й закоптить. Яєць не здасть. Ані яєчка. Накладе їх у бутлі від огірків. Збіжжя? Не здасть. Ну, яких там центнерів два-три, коли схоче. У найважчі часи борошно — це головне.

Ох, якщо доведеться десь починати знову! Вона й подумати про це боїться. Мабуть, уже б і не змогла. Уже з десять років на власній шкурі пересвідчувалась, що не так роса дає врожай на полі, як піт. А з чималою низкою років, що прибула до неї, убуло свіжості й сили. «До кооперативу треба було йти, гуско така!» Ось що вона мусила зробити в такі часи, коли все мов у казані кипить. До гурту піти. Кооперативу, напевно, якось відшкодують, а їй, одноосібниці, ніяк.

У Кубешки в голові починає гупати. Вона перев'язала її вогкою хустиною, та голова не перестає боліти. Підгинаються коліна, вона сідає.

— Матінко божа,— благає Кубешка.— Не покидай мене в цю переважку хвилину! Дай мені зрозуміти, що маю діяти, аби щасливо вибратися з цього!

Свята діва під скляним ковпаком лагідно посміхає-

ться, й Кубешка почуває, що вона всміхатиметься так навіть тоді, коли в Кубешки нічого не зостанеться.

Господиня приплющує очі, й у найтаємнішому закутку душі в неї виникає думка, що ось вона дає святій діві останню можливість проявити себе. Нехай доведе, що добре дбає про свою нещасну овечку. А якщо її свята дівка в усьому ошукає, то піде вона між мотлох, до мишей,— думає мстиво Кубешка і вибігає на подвір'я та за ворота, до сусідів на пораду, бо коли людина дійде крайнощів, то люди ближчі їй, аніж небеса.

У Катеринине вікно хтось постукав. Крамата випростався й запитав, грізно поглянувши:

— Хто це?

Катерина здвинула плечима.

— Я тобі що кажу! Говори. Хто це? Той хлопак, що за тобою щосуботи до «Діани» ходить? Чи Сметанка? Я ж бачив, як ти з ним, танцюючи, переморгувалась.

Засміялася.

Краматі здалося, що вона навмисне засміялась надто голосно. Ніби подала знак тому іншому, що не сама.

— Колись таки справді станеться, що сюди прийде хтось інший, не ти...— тихо говорить Катерина, дивлячись на стелю.

У Крамати кров застигла в жилах.

— Ти вже також знаєш, що мене звідси хочуть вигнати? Тому й оглядаєшся по інших? Помиляєшся, дівко! Мені голови не знімуть, я їм доброї каші наварю. Побачиш! А якщо ти... кого... в'язи скручу!

Тихо, навшпиньках він підходить до дверей. Поволі відмикає й починає їх. Під вікнами ані душі живої.

Ніч темна, та цілі Залани сяють. Крамата непорушно стоїть у дверях. Біля хатинок тріскотять перелякані голоси, ніби хтось розпалив вогнище з сухого хмизу. Крамата забуває про уявного суперника, й серце в нього калатає: почалося!

Замовк, потім залився нестримним сміхом:

— От жінка! Луснути можна. Га-га-га! Хто б за мене подбав? А за себе вони дбатимуть, дідько забирай!

Стиснув Катерину так шалено, що ледве душі з неї не вирвав.

Тривожна звістка розповзається по селу, наче сап. Від Кубешки на майдан, з майдану манівцями в усі боки, в будиночки, що стоять рядком і поодиноці.

Ніч, а двері скрегочуть завісами, пісок рипить під покvapними кроками, коло хвірток чути притишені голоси, тінь заступає тінь. Хто має вуха, слухає, хто має душу, ціпеніє. Хто спить, той прокидається, скидає з себе смугасту ковдру, вікно відчинене, крізь нього чути приглушені слова, зростає жах.

— Що ви кажете? — протирає сонний очі.

— Шматка хліба позбудемося! З наших нив зроблять луки та лісі!

В недобрий час таке сталося. Під час жнив, спеки й коротких ночей у селянина й уві сні, й наяву перед очима лише колосся, що перестигло й осипається. У вухах у нього безнастанно гуде, наче біля молотарки, голова болить від втоми. Дійсність і сон змішуються, переймаються одне одним, і уява працює на повну силу.

Кого це спіткає? Невже мене швидше, ніж сусіда? Чому, власне, мене? Що діяти? Хіба так легко покинути все це отут? Хіба рільник може літати з місця на місце, хіба він перелітний птах? Саме до цього шматка землі ми прилипли, садом і городом пустили тут коріння, приросли до цього шматка своїми ренетами, своїм розмарином, спільними гонами вівса й жита, що їх зрешував наш піт. Ми маємо тут усе. Ми вклали сюди все. І саме серце сюди вклали, надії на щедріші прибутки проростають тут у нас: на полі, в курнику, в хліві — і раптом усе це покинути?

Члени кооперативу починають наступ на свого голову Стибла. До старих поселенців долучаються нові. Адже й вони тремтять від ляку за свої нові житла, адже й вони тут уже день за днем знаходять у хатині й у землі шматки свого щастя.

— Навіщо нас сюди запрошували?

— Що тепер з нами буде?

— Підвели нас!

— Спокійно! Спокійно! Ще нічого немає,— стишує їх Стибло.

Та обурені слова продовжують молотити ціпами по головах громади.

— Як ви можете таке терпіти?

— Та захищайте ж нас! Ви все ж таки ближчі до влади!

Стибло неспокійно повертає свою велику голову, і на ній кошлатиться сиве волосся, мов розкуйовджене горобине гніздо. Шорсткими долонями він ухопився за голоблю драбиняка, сперся на неї. Сьогодні йому справді потрібна опора.

Гейнал перебігає очима по юрбі і раптом вигукує:

— Який це негідник тут баламутить?

Гейналову думку підхопили:

— Розшукати! І покарати мерзотника! Посадити його!

Під Кубешкою з ляку аж коліна підгинаються.

— Кого? Кого? — озвався глибоким голосом сусід Ровшар, що розважно гладить руденьку борідку.— А хіба ми знаємо, що це не обходить нас усіх? Знаємо?

Душним ранком, коли пашить пісок і гостро пахне кінський послід, лунають тривожні голоси.

— Годі! Людоньки! Досить уже тих нарікань! — гукає Гейнал, супроводячи свої слова енергійним помахом руки.— Я так собі думаю, що це марна тривога. Немає підстав, розумієте? Заспокойтесь. Не турбуйтеся ні про що й ідіть до своєї праці.

Та важко перейти до порядку денного, коли відомо те, що відомо! Адже недавно, ледве три місяці тому,— якийсь лісник брав у полі зразки ґрунту! А це ж не даремно робиться! Уже з рік поговорюють, що в Райці проведуть розмірювання. А тепер у це будуть включені цілі Залани.

Господарі, багато з яких не були хліборобами раніше ніж приїхали сюди, і тому не мають ні досвіду особливого, ні любові до землі, заглядають у своє сумління, і що погляд, то докір: чи дотримували вони наказу — не розорювати меж, які задержують воду й орний ґрунт? Не дотримували. Навесні повідь змила шмат поля навіть з посадженою картоплею. А що змие наступна злива?

Ґрунти тут змиває, нема чого й говорити, і це, кінець кінцем, їх вина.

Ґрунт зникає з-під ніг у заланців. В міру того як зростають їхні побоювання, в їхній уяві на полі замість збіжжя зростає ліс. Сьогодні насіння, завтра паростки, позавтрьому вже лісок!

Загукали:

— Стибло, та роби ж що-небудь!

— Гейнале, що ж ти, в бісового батька, ворушися!

— Подбайте про нас!

— Ідіть на поле!

— Нікуди не підемо! З місця не зрушимо, поки не дізнаємося, в чому справа!

Гейнал рушив до національного комітету, а заланці слідом. Дивляться в вікно, як він дзвонить. Ось поклав трубку й відчинив вікно:

— У лісовому управлінні нічого такого не чули...

— Брешуть! Хіба ми не знаємо, що говорив той інженер у «Діані»?!

— Скажуть нам, коли все зроблять!

— Викликай район!

Але район відповідає ухильно. Поки що у них про щось подібне нічого не відомо. Лісове управління досі не надсилало ніякого проекту.

— От бачите! Щось таке спечуть потай!

— На поле, людоньки! На поле! — кричить Стибло. — Дивіться, де сонце!

Стибло організує ланки, бо час не стоїть і врожай не чекатиме. Косити, за косаркою заґрібати. Щоб повідь знов не змила цієї найкращої частини нашої ріллі, щоб нам ні в чому не закидали!

Люди йдуть. Тільки сьогодні й візочки ті, вила, оті осоружні граблі раптом ніби поважчали в двадцять разів. Та й самі руки важкі, звести не можна. Важко й ходити, й дихати.

Послухали, працюють, та декого продовжує пекти. Щось наче гризе їх. Розриває душу на дві половини: одна тягне за своїм, друга за кооперативним. Зникає єдність і між подружжям, чути звади й суперечки.

На ниві чоловік подає жінці снопи на воза.

— Ніщо мене не радує, — зітхає він.

— Роби, роби, — квапить жінка. — Саме тепер нам треба напружитися. Видушити зі всього все, що можна, поки ми тут. Не здамо ані зернятка.

— Здуріла, жінко? Ще й мене в якусь халепу втягнеш!

— Не здам! Не здам!

По артільному полю шкутильгає Стибло й бідкається:

— Ние в мене коліно, людоньки!

— Диви! Оце так світова подія! Ми дуже цим заклопотані! — посміхаються люди.

Стибло розсердився:

— Та хіба про коліно йдеться? Погода міняється. Працюйте, працюйте, поки грози нема.

— Як буде з нічною молочкою, Стибло? — питається Ровшар, що, як і Стибло, є одним із стовпів кооперативу.— На мене, голову, не розраховуй. Мушу ж і я колись виспатись.

— Спи. Прийде молодь з лісу.

— А хто з нею буде?

— Я,— каже Стибло.

— Але ти також три ночі вже не спав як слід,— говорить Ровшар, посмикуючи руденьку борідку.

— Та що я, немовля, щоб усе спати та спати? Спи за себе й за мене і не мороч мені голови. До праці, людоньки. Гроза надходить.

Тим часом, коли на полі під лісом отак усе кипить, на горі в лісі бригада пильно працює.

Суцільним потоком, однією течією йде стовбур за стовбуром від пилки до сокири, потім до очишувача, на вантажну платформу, до возіїв та й на тартак. Від пня до тартака — так і повинно бути.

Обличчя старого Вітачка сяє під щетинистим заростом. Його сокира тільки виблискує. Умовився з Матеем і з сином, що вони чухратимуть грубше долішне гілля, а дрібненьке, верхняк, залишатимуть дихавичному Воженілкові та дідові Рамбовску, який сьогодні вперше вийшов на роботу. Ті сварилися трохи, та коли побачили, що за трьома здорованями неспроможні встигнути, то й зраділи.

Вапенка вчора одержав таку пропозицію, що в нього аж балухаті очі на лоба полізли. Капельмейстер Квічала міг би взяти його замість хворого гармоніста до

свого ансамблю, що грає то тут, то там. От би сипались грошки, справжній золотий дощ!

Та, на жаль, так не можна: або весь час у бригаді, або з богом! А де потім візьмеш дурно доктора та ліки? А надвишки на дітей? Зрештою, ліс — це щось тривке; от коли б тільки він давав доволі вільного часу. Вапенка не хоче позбутися ні лісу, ні ансамблю. Тромбоніст запекло гатить сокирою, бо через огорожу Войтех—Грімм, а сьогодні, до того ж, іще й Рамбовсек, йому важко перелізти, щоб перемовитися з Фердою кількома потрібними словами. Та й сам вухань щось уникає його, отже, лиха година, гуп та й гуп!

Грімм робить своє діло, як надійна машина, та за виконечками його синіх очей перебігає думка за думкою. «Взяли мене, каліку, між себе, а я мушу їм за це відкрити таємницю своїх двохсот процентів. Таємницю? Та це ж зусилля всього мого життя. Це ж досвід, що його я набував десятками років. І тепер позбутися його? Mein Gott, а що, коли я колись пошкодую, що розповів про це?»

Зузка удвох з Оліною сміливо стала до змагання з тими, що очищають дерева від кори, але з Вірою та Карлічкою не зрівняється, незважаючи ні на що. Оліна не безрука, але вона — як та муха стоока. На все в неї вистачає очей, та, на лихо, й часу досить, щоб глипати ними то на того, то на цього. Ну, звичайно, на молодого та гарного. А що в лісі їх доволі, то й ста очей не вистачить, а Зузка працює та й працює, аж пара з неї йде, щоб хоч сорому надто великого не було.

— А кори сьогодні не палите, кажу? — озивається дід, у якого теж сто очей.

— Ні, дідусю, — засоромившись, відповідає Зузка. — Ми хочемо урвати якийсь процент у змагання. Та я знаю, — поспішає вона, побачивши, що дід вийняв люльку з рота, а це пахне нагінкою, — я знаю, одразу після роботи ми її спалимо, обов'язково.

— Як це? — озвався Матей. — Сьогодні йдемо вночі молотити до кооперативу в Залани.

Янек засміявся.

— Чого регочеш? — дивується Матей.

— А що на ту нічну молочу випадає йти якраз тобі, Матею. Тобі воно найпотрібніше. Ти весь ранок моло-

тиш удома, потім цілий день у лісі, до смеркання під хатнім конвоєм, і ще на ніч...

З бідолахи Матея сміються всі разом.

— Головний обмолот буде від жінки,— продовжує Янек,— якщо вона не втече від тебе.

— Та обцяв же, то піду з вами.— Матеї дотримує слова, але щоб йому було до сміху, так ні. Проте він боронить свою сумнівну незалежність:— Не думайте, що жінка повинна наказувати.

— Де там,— хихоче дідок.— Чоловік у хаті голова, жінка — душа...

— У Матея вдома дві душі,— вишкіряється здоровило Янек,— а одна з них десятиох варт...

Матеї шишкою поцілів Янка в вухо, але дід уже переходить до діла. Як пак це вони хочуть усе об'єднати докупі: і кору палити, і молотити вночі?

Обговорили й вирішили, що перед смерком сплять кору в кількох вогнищах на порубі, а потім підуть молотити в Залани.

Проте за вогнищами, хоч і пригаслими, треба доглядати всю ніч. При такій суші кожна іскорка небезпечна.

— А хто за вогнем доглядатиме? — питається дід.

Час минає, ніхто не зголошується.

Войтех безпорадно поглядає на молоді обличчя. Знає, що всі з більшою охотою пішли б на нічну зміну.

— Та погодьтеся ж хтось, прошу!

«Ну що ж,— думає,— доведеться доглядати самому».

Озивається дід:

— Я кажу, Войтеху, на всіх напало бажання у рої конче бути, наче тим бджолам. І хто сьогодні до молотарки не піде, той буде нещасна людина. От мені й здається, що це таки мені припаде! Стерегти — це споконвіку дідівська робота. Тож я сьогодні, хоч і наймолодший серед вас, а працюватиму за діда.

Вогні запалали. Янек між людьми почуває себе в своїй стихії. Сам себе призначив командиром цього «вогнемета» й розмістив людей — хто де та з ким. Вапенка,— він, мовляв, також допоможе,— присів до Фердиного вогнища. Купи сирої кори курять і тріщать. Раптом висмикнеться полум'я і червоним сяйвом освітить обличчя й руки в молоді.

По двоє з кожного боку беруться за полотнище, яким зносять кору, складають на вогонь. Дівчата посідали в півколо за вітром біля вогнищ, довгими жердинами піднімають кору, щоб вітер допоміг роздмухати придушений племін, і співають:

Вітер віє тихо.
Де ти, моя втіхо?
Далеко, далеко!

Войтех палить кору з Зузкою. Вони лише вдвох біля вогню. Зузчине волосся зливається з п'ятою, обличчя то з'являється в сійві, то зникає,— як вогнищу замається.

Де ти, моя втіхо?
Далеко, далеко!

Войтех дивиться на Зузку й міркує собі: «Далеко? Коли ми не говоримо, що в нас на серці, то справді не близько. А ця записочка..»

«Ми були ближчі одне до одного там, у себе на фабриці,— роздумує Карлічка, співаючи.— А тут і хвилини разом не пробудемо. Ах, коли б сказати йому, як лісоруби сумніваються в тому, що фабрика допоможе у відбудові Райця! Так! Розповім... Може, він мені скаже... Ні, мабуть, не скаже».

У Зузки шалено калатає серце. Вона відчуває на собі Войтехів погляд, що ніби той племін, навіть іще палючіший, і не можна уникнути його. А чи хоче вона уникнути? — питає сама себе.

«Не буду мовчати! Не буду!» — бурхає в кожній Войтеховій жилці. В голові в нього вирує Фердина звістка, що Зузка посварилася з Карлом.

— Одержав я записочку від дівчини,— почав він.

— Невже? — дивується Зузка.

— Першу любовну записку, відколи я тут...

— Любовну? — перелякано питає Зузка.

— Так мені здалося. Було там написано...

Вітер обернувся, й Зузка перебігає на другий бік вогнища. Войтех за нею.

— Не хочеш знати, що там було написано? — Войтех узяв її за руку й спитався тихенько: — Чи, може, знаєш?

Зузка понурилася головою. Тепер Войтех певен. Записочку йому писала вона. Вогнища на порубі роздмухалися. Молодь вигукує й співає. Ліда танцює. Войтех навіть звідси бачить її пружні й хвилясті рухи в с'яйві полум'я і водночас чує Зузчин прискорений та марно притишуваний подих. Він мов очманів. Не знає, чи йому також хочеться танцювати або співати, чи тільки стискати теплу Зузчину руку, що тремтить у його долоні.

Розтріскайтесь, гори,
Вирівняйтеся, доли,
Верховини, упадіть,
Нехай я побачу
Або хоч почую
Втіху свою лиш на мить.

— Ти звідси що повезеш, Петре? — питається Віра.

— Ліду! Ліду! — вигукнуло кілька голосів разом.

— Вгадали, чортяки! — Петро нахиляється до Ліди, бере її за плечі й лагідно запитує: — А ти звідси що повезеш, Лідушко?

Ліда міркує: «Хочеш почути, що тебе, хвальку такий? Ні, цього ти ще почекай!»

— Сушених грибків, дві баночки малинового варення, букет вересу, — перелічує Ліда.

Віра заверещала, за нею сміються й інші.

«А я хіба тільки уламки своїх мрій», — сумно думає Карлічка.

Ніч і сміх та спів біля інших вогнищ утворили за-слону навколо Зузки й Войтеха: вони самі.

«Старі відьми вміли читати ознаки на небі, ворожити на пташиному леті, на полум'ї, — думає Зузка. — Полум'я, полум'я, що ти говориш?» Полум'я бурхає, шумить і тріщить. Говорить, тільки Зузка не розуміє. Не розуміє мови вогню. Не розуміє й себе.

Войтех стис міцніше Зузчину руку.

Дівчина не пручається. Не може кроку ступити, не може ворухнутись, наче примерзла.

Біля сусіднього вогнища дід Рамбовсек розповідає, як колись на Шумаві діти, виходячи з лісу з повними дзбанками лісових ягід, замикали ліс.

Молоді це замовляння ягідників сподобалося, всі зразу його вивчили, й от уже лунає на порубі:

Замикаю я цей ліс,
Щоб ніхто сюди не вліз,
Ані кіт, ні пес, ні лис.

Настрій шаленіє. Янек стрибає через полум'я, крізь полум'я. Дівчата сичать з ляку й подиву. Хлопці й дівчата беруться за руки, тупають біля вогню й скандують:

Замикаю я цей ліс,
Щоб ніхто сюди не вліз...
Якщо влізе сюди баба,
Зразу стане з неї жаба;
Якщо дід сюди заходить,
Зразу стане з нього одуд...

Войтех дивиться поверх вогнища кудись у далечинь і говорить:

— Уже тоді в вас, коли танцював з тобою, вже тоді я хотів сказати тобі... А потім у Райці, коли ми були в тому покинутому будиночку, та я подумав, що ти в думці готуєш його для Карла...

Порубом розлягається:

Якщо влізе сюди панна,
Зразу стане з неї сарна,
Якщо влізуть парубки,
Хай з них стануть павуки.

Зузці й Войтехові здається, що голоси молоді слабнуть, ніби віддаляються. Вогнища бліднуть, ніби догорають. Все, все від них віддаляється. Войтехова мова від хвилювання швидшає, голос міцнішає:

— Як мало я можу тобі сказати. Майже нічого. Бо ти, мабуть, дізнаєшся, що я почуваю до тебе з першої зустрічі, що почуваю тепер, усе, про що я думаю, усе, що станеться й мусить статися,— про все це ти, Зузанко, дізнаєшся, коли скажу, що люблю тебе.

Ліс запаморочує голови. Ліс пахне, поруб, живиця, дихання ночі — все пахне.

Зузку опановує невідомий жах. Що з нею діється? Їй хочеться плакати? Хочеться сміятись? Хочеться померти? Ні, ні! Жити! Те, що вона почуває, — це не мука, а втіха, втіха! Небагато часу минуло відтоді, як ліс їй здавався чорним, ніби він був завинутий у чорне покривало. Небагато часу минуло відтоді, коли їй здавалося,

що вона стоїть і дивиться, як з мосту в річку, на течію всього живого. Ах, тепер вона вже не може бідкатися, що її тільки коники пам'ятають своїм «цвірк, цвірк, цвірк»! Вона вже не осторонь від життєвого виру!

Все, що існує навколо неї, бере її до себе: поруб, ялини, вітровій — все прагне кохання. Войтех міцніше пригортає Зузку, стискає її все більше й більше, та раптом на них наповзає змія хлопців і дівчат, що тримаються за руки й весело вигукують:

Замикаю я цей ліс,
Щоб ніхто сюди не вліз...

Зузка з Войтехом приєднуються до ланцюга.

Над порубом, де гаснуть вогнища, де вирують хмари комарів, де молодь галасує й сміється, височить небо без хмаринок. А зірочок отих! Наче кошик, повний жовтеньких курчат. Сама молодь: хлопці, дівчата, курчата, дід — сама молодь!

Тим часом біля останнього вогнища Вапенка приглушено бубонить Ферді на вухо:

— То як? Бригада тобі сподобалась? Хочеш також колись вибитись, вуханю? Дурниці. Ти не Берка. На лісі знаєшся, як гуска на арфі, говорити не вмієш, де там! Ти придатний тільки на те, щоб підсаджувати Берку вгору та працювати до знемоги. Ну, то встругни йому, лиха година, з тією новою машиною!

Вогонь подавився вогкою соковитою корою.

— Не вийде... Не можу... — зашепотів боязко Ферда.

— Як ти йому розбуриш, — харчить Вапенка, — підемо відсвяткувати це до тієї з «Блакитного грона». Ну, а ти ж знаєш її. Котрий тобі? Шістнадцятий, так? Правда, в тебе ще дівки не було?

Задимлене вогнище починає спалахувати.

— Чого це я вам сповідатимусь...

— Ну, ну, я знаю, що не було. Бігаєш за бригадниками, та марно тільки підошви топчеш. А тамта з «Грона» не подивилася б, що ти такий хрущ...

У Ферди в горлі спазми від хвилювання. Він хотів би втекти від Вапенки, та не може. Важко дихає. Вступлює погляд у купи кори, де блимають вогненні язички, чути тріск та сичання. З середини виступають пасма диму, і в них Ферда бачить високі груди, звабливі стег-

на, оголені руки, повні уста, все гаряче й задушливе, як цей дим.

Вапенка присунувся до хлопця.

— Отоді ти пізнаєш, яке це добро — бути мужчиною, лиха година! Ота з «Грона» покаже тобі, що таке любові. Пишатимеш від радощів, як заєць.

— Годі! — захлипав Ферда.— Та я ж...

— Отже, згода,— говорить Вапенка.— А ні, то скажу Берці, що ти навмисне з тією пилою...

— Пане Вапенко! Ради бога! Коли скажете що, то я собі віку вкорочу!

— Дурниці! Я скажу тій панні, що в суботу ти прийдеш...

— Почекайте! Дайте мені подумати! — простогнав Ферда.— Я ще ніколи... Я не знаю...

Обличчя в нього змарніле, бліда шкіра від вогню червоніє, на ній виступають краплинки поту.

Вапенка підвівся, йде геть, під ногами в нього стіхає хрускіт гілок.

Ферда лишився сам. Вискуб мох, за який ухопився пальцями, шпурнув його в полум'я. Вітер змінив напрям, і через Ферду перебігла хмара гарячої й колючої курави.

32

Тривожні вісті ширяться з Залан по околишніх селах. Уже не тільки Залани, а й сусідні села та хутори, розкидані по схилах гір, питають, чи справді ліс злізе з гори над ними трохи нижче й полонить оселі, полонить усе.

Люди виходять на поля. Обійдуть, де ще стоїть збіжжя, перебіжать уздовж і впоперек там, де вже зібрано, й бачать, чого раніш не бачили: орну землю на схилі, віддану на поталу стихії. Адже на горі завжди й жито ріденьке, і овес ледве-ледве росте. Злива та повідь змие добрий ґрунт, відщипне в них частку врожаю, на цілі роки знизить родючість землі, на роки, а може, й назавжди. Ні, не марна це річ, коли хтось хоче вкрити цю землю килимом трави й насадити тут ліс, щоб він прошив ґрунт мереживом коріння.

Рільники збираються в гурт.

— Отут земля добре родить,— зауважує один.

— Убого родить,— заперечеує інший.— Побачиш, тут ліс посадять. Я нічого не сподіваюсь, піду на шахту.

— Та проте таки родить,— перший настоює на своєму.

— Скажеш іще, що тут золотий пруг чеської землі, хитруне. Швидко тобі доведеться заплакати, коли будеш дивитися на цю землю крізь рожеві окуляри.

— А ти думаєш,— вибухає перший,— що нас мають жити лише Полаб'я та Гана? Що наша земля — це самі пагорки та схили, то через це треба й усі лани тут понищити? Ти роби, як хочеш, а я своєї нивки догляну. Орав я неглибоко. Коли вже правду казати, я не звертав уваги на груддя. Але тепер уже доглядати тиму як слід.

Дорогою, розмитою, наче річище, хилитається, прямуючи на пагорок, драбиняк з копами. Поволі хилитається з боку на бік. Крамата тримає однією рукою віжки та править Зефіром, що тягне з Рижим не в одне, а другою рукою придержує воза.

За драбиняком іде худа господиня з граблями на плечі, за крок позад неї Вапєнка з жінкою. За ними згорблена баба та Їржінка, також з граблями. Стара кричить, що віз перекинеться. Їржінка стежить за ним переляканими очима.

За напівпорожнім збіжжям, високо накладеним і легким, як хура соломи, рухається цей невеселий супровід. Це підвода нещастя. Убогий похорон, який не має в собі нічого, що б нагадувало б радісні жнива. Та й що можуть дати поля, коли їх грабують прудкі весняні води, відбираючи найцінніші речовини, найм'якшу землю? Що можуть дати поля, яких Крамата сам неспроможен обробити як слід? Грунт пісніє, пересихає на порошок, кістяк ґрунту з року в рік все більше оголюється між рідким збіжжям, і де-не-де стирчить первісне каміння.

Турбота ще глибше поорала Краматине обличчя й чоло, очі в нього позападали, шкіра почорніла від сонця. Та його підбадьорює відчуття того, що він збаламутив голови в цілій околиці. Житній самогон, що, здається, вола з ніг звалив би, чистий спирт, справжній опіум — це все водичка проти того запаморочливого напою, що він тепер п'є. «Спробуйте сягнути тепер по моє! Насмійтесь тепер наказувати, щоб я поле засіяв травою! Не зачепите й волосинки у мене на голові, якщо

не хочете роздражнити ще більше цього гнізда шершнів. Зрештою я таки дочекаюся, що лісники дадуть мені спокій, бо хтось таки їх схопить за горло».

Підвода в'їздить у ворота, вівчарки гавкають під ногами в коней, Зефір стриже вухами, вимахує довгим хвостом і починає полохатись.

«А орати на осінь? — міркує Крамата. — Та що, хіба я сам усе це встигну? Де там! Заланці! Візьміть розум у жменю та визнайте, що не можу я перерватись надвое!»

Закупники збіжжя зауважують, що відсоток поставок падає, в той час як повинен би зростати. Адже година сприятлива для жнив. Хліб збирають якомога швидше. І що це запало в голову декому, хто не хоче виконувати своїх обов'язків?

Заланські члени кооперативу стоять над недавно розораним ланом цілини. Скільки праці й поту потрібно було, поки пробудили від сну цілинну землю, густо порослу шипшиною! Перший рік там посіяно овес. Торік — льон. Як вони пишалися, що там добре йдуть справи! Але важкий труд, піт, пиху — все це нехай дідько візьме. А от як борги? Адже розраховували за кілька років повернути все те, що в цей лан уклали. А тепер як?

Правління заланського кооперативу не може дати собі ради з такими настроями. Тому бомбардує район запитами, допоминається, вимагає. З району це все потрапляє до Єжкових рук. Бо нема сумніву, що все лихо походить з мраченського лісового управління, як і торік. А цього року знову. Чому? І якраз у жнива. Період жнив завжди використовує ворог, щоб ширити на селі тривожні чутки й зменшувати поставки зерна.

На тапчані під клунею сидять кури. «Бравий вояка Швейк» лежить недочитаний на Іранковому столику.

Іранек ходить з рушницею по лісі, але не думає про оленя. Він уплутався в складну справу й не знає тепер, як викрутитись. З жахом стежить за календарем. Чи довго будуть у лісовому управлінні вирішувати про Раець? Чи довго відкладатимуть? Невже це річ така, що на ній можна руки опекти? Але календар кричить: бабине літо минає, на гребенях гір уже іній.

Іранек помічає, як тривога, спалахнувши, захоплює й план заселення Райця і руйнує його. Нетерплячка зро-

стає. Він не може забути Вітачкових слів, весь час чує його хрипкий голос: «Хто моїм дітям окраєць краятиме, коли хурделиця замкне браму до лісу?» Безперестанку в ньому бринить Янкове бажання жити між людьми, Матееве намагання знайти в новому Райці свободу для себе й для дружини. Сьогодні Матей відшукав Іранка, щоб розповісти йому, як там у нього вдома. Він сказав теці про те, що не потрібне йому її господарство, що він хоче працювати в лісі, що це йому подобається, це якраз для нього. Кубешка, охоплена тривогою, відтоді з ним не розмовляє.

— Я завжди спав, наче мене хто в воду кине, а тепер і очей не заплющу. З Руженою щось таке діється, не знаю що, всю ніч прислухаюсь, як вона дихає, і боюсь за неї. Нічого від неї дізнатись не можу, так її теща підбурила. Стільки журби в мене, пане бухгалтер, що й сказати не можна. Якби вже той Раєць, постійна праця для мене й для жінки, от би було добре... Тільки, мабуть, не буде?!

Іранек читає докір в його зеленкавих очах, і в Янкових також, і в Войтехових, а що вже говорити про тих нових, які мають приїхати! Усім тут, край світу, хочеться жити хоч трохи по-людському, хоч трохи наблизитися до міста, і хто це вважатиме за зле? Члени бригади шпигають його та дорікають: обіцяв, а нічого не робить. Та що ж він, скажіть ради бога, може робити, як не чекати, аж поки лісники вирішать?

Надвечір Іранек сів за піаніно. Думав про Баха, про Моцарта, та пальці самі побігли по клавішах, і от Іранек грає Сметанину «Шарку». Чому саме цю пристрасну пісню кохання?

Багато років уже Іранек душить у собі тугу за жінкою. Колись у нього було студентське кохання. Та випускні іспити в торговельній школі так його стомили, що він захворів нервовою недугою. Мусив поїхати на кілька місяців до дядька-лісничого, щоб там трохи одужати. Коли знову повернувся до Праги, його дівчина була заручена з якимсь професором.

Після цієї зради в Іранка залишилось недовір'я до жінок, а одночасно й невіра в себе. В нього вишикло відчуття, що він, такий хворобливий, ніколи не матиме щастя в житті. Він став боязкий, несміливий, унікав жінок. Не бачив їх. Не хотів бачити. А коли й бачив,

мав підозру, що думають лише про свій добробут, що не мають почуттів, як і та, якій він вірив.

Та тут якраз нагодилась його мати, щоб загоїти йому рану. Таким піклуванням і увагою його оточила, що біль пройшов.

Ах, як він любить свою матусю! Вона єдина його ніколи не зрадить, не зранить! Почав дурити себе думкою, що, власне кажучи, він має оселю, зогріває серце, яке починало стигнути, біля батьківського вогнища.

Іранек здригнувся. З-під пальців у нього проскочила фальшива нота. Недарма люди кажуть: на сонці тепло, а синові біля матері добре. Та не може так бути постійно. Мати його пестить, душі своєї вділила б йому, та тепер уже хотіла б, щоб він когось пестив. Щоб він створив для когось дім, віддав комусь себе. Час на те давно прийшов. Та де знайти дружину? Дружину, яка б розуміла його, яка б охоче пішла за хвору людину, що за цей час самотності перетворилася на дивака? Іранек відчував, що він у ненастанному напруженні, ніби на щось чигає, відчуває якийсь внутрішній біль. І рана, що, може, й затяглась, не загоїлася, знову і знову десь глибоко ятриться та пече.

Іранек грає, лине палка мелодія кохання Цтірада й Шарки. В думці він бачить пару сірих очей і бліді лица — це Карлічка! Знає про її турботу, але ставить до неї неприхильно. Часом подумає, що вони б з Карлічкою розуміли одне одного. Та в полоні своєї недовірливості сприймає її піклування про нього як нещирі турботи секретарки про хворобливого начальника. Його дратує, що Карлічка виконує всі забаганки його матері й переносить оте материнське піклування про бідолашного Владічка на роботу.

Іранек вражений. Він усвідомлює, що материні турботи починають йому докучати, що він хотів би чинити опір. Та як же бути невдячним сином за всю її любов? Іранек злякався цієї думки. Знову заграє.

Яке в нього сумне та одноманітне життя! Лише музика розповідає йому про найпрекрасніше людське почуття. Далібор, Трістан, дон Хосе, Єнік співають своїм коханим про вірність і блаженство любові, а Іранек не має нікого, кому б він міг співати...

Адже він бачив, як Карлічка йшла із Стандою! Виходить, те, в чому він мав підозру, правда. Вона любить

іншого, а до нього її вабить лише розрахунок. Карлічка знову оживила в Іранкові його недавню недовіру до жінок і невіру в себе.

І Іранек страждає від цього сьогодні більше, ніж кілька років тому, і не сподівається, що хтось дасть йому відчутти радість...

Карлічка стоїть під вікном, затаївши подих, і слухає. П'є перлисту гру тонів, як дощ цілунків, мелодія охоплює її, як любовні обійми. Серце сполохано б'ється в лад з акордами, вся свідомість боязко співає разом з музикою, але тривога стискає дівчині серце. Її пісня кохання лишається в грудях.

Коли він дограв, Карлічка ввійшла. Хвилювання зробило з її обличчя холодно, попелясту маску. Іранек вітається з нею, він несміливий, як завжди, а сьогодні ще більше тому, що його впіймано на думках про кохання.

Карлічка говорить, що лісові робітники не вірять у допомогу паперової фабрики. Розповідає, що сьогодні Войтех одержав листа від свого товариша з Височини. Кілька одиноких і кілька родин вирішили тут оселитися; деякі з них прийдуть найближчими днями, щоб допомогти подолати короїда. Яке це буде розчарування, коли їх заведуть не до окремих будиночків, а до непривітних гуртожитків! Лісоруби похмуро спостерігають, як іде час, як наближається зима. Великодушний жест патрона? Цього трохи замало. Коли лісники ослабли, то й він покинув лісорубів...

Іранек злегка закашляв, приховуючи нервування. Ні. Він не покинув думки про заселення Райця й турботи про постійну роботу для робітників. Але мусить чекати; не може ж він розпочинати щось на власний розсуд, раніш ніж вирішать у Мрачній. Він замовк.

Карлічка незадоволена з себе. Образила його. Нащо вона йому це все розповідала?

Іранек гірко всміхається. Ось як це розуміють лісоруби: прихильний жест! А тим часом він, самотній, віддає всю свою любов на те, щоб улаштувати іншим гніздо, якого не має сам! Як би він хотів допомогти їм, коли ж сам собі допомогти не вміє! Та він не залишить цього так. З'ясує негайно, що фабрика може зробити для Райця. Цим він піджене й лісників.

Іранек нарешті озвався:

— Це все ускладнилося, Карлічко. Лісники вирішення про Раєць відклали. А тому я поїду на фабрику й поговорю з директором і завкомом.

— Перервете відпустку? — злякалась дівчина.— Це недобре. Втомитесь. Я не повинна була про це...

Карліччин голос тепер бринить Іранкові, як голос матері. Його це розсердило.

— Та принаймні побачите матінку, розважите її,— пробує закинути Карлічка, лагідно всміхаючись.

Іранек здригнувся й підозріло поглянув на дівчину. Відчув, як кров прилила йому в голову й болісно бурхає в жилах. Знову він — маленький Владічок, якому треба робити зауваження, якого треба доглядати, застерігати. Знову він — дитина, що мусить триматися за мамину спідницю. А він не хоче!

Іранек устав і похмуро подякував Карлічці за відомості. Дівчина вийшла непевним кроком, як ходять погорільці. Іранек її не помічає. Сідає за піаніно і грає свою власну фантазію. Мелодія набирає такої широчини, наче б вона хотіла осягнути й вирішити людську долю, але на верхів'ях льоту роздрібнюється і кінчається невиразно й невпевнено.

Додому Іранек заскочив тільки на мить.

Матері здалося, що її Владічок за цей час трохи віддалився від неї, вона відчула, що його щось забирає з материних обіймів. Наче він кудись поспішає. Її надмірна боязкість підказує їй, що Владьо знову страждатиме, що буде розчарований, зазнає прикрощів.

Батько, навпаки, сплеснув руками й загомонів:

— Еге-ге, та ти молодець, Владьку! Засмаг, ступаєш упевнено, щоб я так жив, ти наче солдат! Щоб я так жив!

— Але ж ти там схуд,— бідкається мати.— Їси добре? Вчасно? Дієти дотримуєшся?

Син, сміючись, обняв матір, щоб з її питань не виникло перехресного допиту:

— Не бійтесь, мамо!

А коли обое стояли біля вікна й махали синові руками на прощання, батько дивився вслід йому, випнувши груди. А мати крізь сльози бачила перед собою тільки мжичку й каламуть.

І на фабриці звернули увагу на те, що Іранек змінився. Директор міцно ляпає його по спині, випікає очі незастреленим оленем і дивується, з яким завзяттям Іранек прагне допомогти підшефному лісництву.

І всі дивуються. Весь завком, засідання якого відбулось негайно. Іранек дбайливо пантрував кожної крони, аби лиш фабрика давала найбільшу продуктивність, тому всі так і цінили свого Деригроша, свого скупяня. І раптом — роздавати!

Іранек довго їм пояснював, довго перемагав їх нехоть, аж поки нарешті його всі не зрозуміли й не погодились.

Після наради Іранек з директором оглядає фабрику з палким бажанням знайти щось, що придалося б для обладнання будиночків і організації майстерні, вибирають рішуче все, що можна було б подарувати Райцеві на хрестини.

На склад Іранек має йти з головним механіком Еманом Хловпком. Хловпек на Іранка лихий за те, що той перед своїм від'їздом домігся зниження йому премії. Хловпек — улюбленець фабрики — надяг на своє гладке, масне обличчя машкару ворожості. Але головний бухгалтер схопив його за руку, не тоншу від доброго ялинового стовбура, й намагається підштовхнути до дверей складу. Марні намагання. Гора м'яса — це таки гора, а гору не так легко зрушити. Хіба що словом.

— Емане,— починає по-дружньому Іранек,— те, що в тебе іржа поїла... отже, й та премія... ну, це вже давно минуло... пора забути.

Розповів йому, що і як. Хловпек хвилину незадоволено побурчав, але з місця зрушив. Двічі оглянули вдвох склад, і Іранек радів кожному моткові дроту, кожному вимикачеві, кожній трубці, що фабрика може віддати. Іранек бігає по складу, наче гончак, Хловпек перевалюється за ним, і з нього ллється піт.

— Ходім обійдемо ще втретє, Еманку. Побачиш, іще що-небудь знайдемо.

Хловпек сідає на бочку.

— Оце вже ні! Ти бачиш, я добрий, хоч і не дарував ще тобі того твого чортovinня. Ти бачиш! А чому не бачиш оцієї-о подушки? — питає він, поляпуючи себе по животу.— Сто тридцять кілограмів живої ваги, прошу ласкаво! — вичитує він Іранкові, і три підборідки

в нього трусяться від сміху під гладким обличчям.— І з оцим добром мені втрете бігати по складі? Це так, ніби ти взяв на спину лантух борошна, а я сказав: ходім обійдемо ще втрете! Ух! Та ще й спека, до того!

— Але ж бо, Еманку,— починає Іранек благально.

— Ти став ще гірший, ніж перед від'їздом,— констатує Хловпек.— Боронь боже, як ти нас ганятимеш, коли повернешся! Тільки май бачність на мене. Усвідом собі, що в цьому комбінезоні перед тобою, власне, двоє людей. Двоє до столу, двоє до роботи. А на двох людей ти ж не відважишся нападати так, як на одного.

Іранек засміявся з жарту, але залишається на своєму:

— Та цього ж мало, що ми з тобою назбирали.

— Почекай! Ці двоє в комбінезоні й думають також за двох.

Іранек прислухається. Оглядний механік устав і сказав йому щось таке, що справді варто було почути: для турбіни вони поставили нову будову, а стару, що вже непотрібна, мають розбирати. Нового матеріалу в тій будці не знайдеться, та все ж там є щось придатне до вжитку: металічні рами, дах, електрична проводка, кахлі та ще багато всякої всячини.

— Емане! — захоплено скрикнув Іранек і обняв його. Ні, не обняв, а спробував обняти, бо рук у нього на Хловпка не вистачило.

Отепер уже товстун здивувався. «Невже це наш Деригріш? Щоб когось обнімати? Що це з ним сталося?» Хловпек утримався від дальших розмірковувань, бо він же досі не сказав Іранкові, що його цікавить у новонародженому Райці.

— Зате,— говорить він своїм соковитим тенором,— зате я ставлю одну умову.

— Яку? — лякається Іранек.

— Я поїду туди з бригадою й електрику там проводитиму сам, зрозумів? Щоб там світло було тільки від мене!

Ну, це справді путяще слово, бо навіть миші в папірні знають, який Хловпек в електриці майстер.

— Тільки ти, світлоноско, і ніхто інший. Обіцяю тобі!

З угодою в кишені й з осяйним обличчям Іранек виїшов з автобуса перед лісовим управлінням.

Цими днями мраченське управління має надіслати до міністерства орієнтаційний проект і план майстерні при одинадцятому лісництві, а тому директор наказав скликати нараду всіх референтів.

Тим часом Главач сидить за столом, підперши долонями підборіддя, й роздумує над Душковими планами заселення Райця. Він не інженер, не фахівець, та чим більше заглиблюється в Душків проект, тим ближче підходить до правди.

За дверима директорового кабінету рух. Шепотять: чому це директор досі не висловився виразно? Не підтримав плану, але й не відкинув його. Що він собі думає?

— Боїться.

— Чого?

— Лісових робітників. Якби він виступив проти, що б вони йому сказали, йому, що теж на пилі працював і користується їх довір'ям?

— А якби поставився позитивно?

— Тоді в нього будуть неприємності з грішми, з заланським національним комітетом і з Замолюю.

— А яке йому діло до Замоли?

— Замолю з січня переводять в область.

«За кілька місяців Замола буде начальником і над нашим лісовим управлінням, і над директором Главачем,— міркує Волейнік і в найтаємнішому куточку душі розв'язує складне рівняння з трьома невідомими: приєднатися до Замоли, до Душка чи, подібно до страуса, сховати голову в пісок?

Волейнік як референт-спеціаліст з тих виробів, що мають бути широко розвинуті в Райці, мусить якось висловитись на нараді. Не можна чекати, поки події розвинуться далі. Але обережніше! Коли об'єднуватимуть лісорозробки з лісівництвом, деяких службовців перемістатимуть до лісництв або на виробництво. «А я ж хочу залишитися! Хай іде хтось інший! І якраз у таку хвилину вскочити в халепу? Поставити проти себе Замолю? Адже відомо, хто зіпхнув попереднього директора. Треба добре приглядатися, що діється».

А таки діється. Замола походжає по кабінетах з піднесеною головою, як той, хто усвідомлює, що саме він

розподіляє правду. Одночасно розподіляє й ласкаві слова, бо знає, що мусить опертись і на колектив, хоч сам стоїть на чолі його. Вже скільки днів веде боротьбу за кожну душу. Душкових прихильників меншає, тому що Замола привертає до себе людей продуманою й переконливою аргументацією. Він не рекомендував би управлінню включати в орієнтаційний план підсобне виробництво у Райці. Що на це скаже Прага? Адже управління не може вимагати на раєцький експеримент такої великої суми. Допомога паперової фабрики тут, безумовно, дасть небагато. До цих об'єктів — майстерні виробів з дерева й кінського заводу — не слід ставитися поважно, бо Крамату ніхто не примусить віддати свою власність державному лісництву тільки тому, що так якомусь баламутові заманулося.

Та якби ті раєцькі будиночки й відремонтували, вклавши в це великі суми, то що з того? Люди там на самоті не витримають. Якось до Райця уже були приїхали кілька родин, але вони повтікали всі до одної.

Управління не має права викидати гроші на вітер. Хіба що кому потрібно створити труднощі й шкодити згори й знизу? Зрештою, не можна поминути й того факту, що область уже раз поставилася негативно до Душкового плану. Адже це безсумнівна річ, що треба густіше заселити насамперед урожайні області, як от Жатецько, Подбаржанско. І, нарешті, найважчий аргумент: ви звернули увагу на те, що діється під лісом? Помічаєте оцю тривогу? Чому це нас одне за одним запитують села, чи не будемо ми заліснювати та перетворювати на луки також і їх ниви? Душек тут розпочав небезпечну справу. Дуже небезпечну. Це гра з вогнем, та ще й у жнива.

Аргументи головного інженера влучні й логічні. В усьому цьому заплутаному питанні Замола виявляє, який-то він фахівець, який організатор і партієць. Голова! Тому його й у область беруть! Волейнік може спокійно захищати його погляди.

Замола перетворюється в центр лісового управління. До кожного його слова службовці прислухаються з пошаною, з увагою, навіть, явно підлещуючись, притакують його думкам.

Головний інженер і під час боротьби з Душком пиль-

но працює. Телефон, друкарські машинки, ротатор, виготовлення наказів, анкет, циркулярів і пропозицій.

Тим часом, поки Замола в управлінні вербує прибічників, Душек повертається по обіді з лісу й намагається нашвидку ловити душі й для себе. З перекривленою краваткою, з розкуйовдженим рідким руським волоссям, з недоладними жестами, він тягне в куток то того, то іншого референта й пошепки просить допомоги.

— Ти, Волейніку, повинен би мене особливо підтримати,— говорить, оглядаючись і боячись, що їх переб'ють раніше, ніж він умовить колегу.— А ти ходиш навколо й удаєш, що нічого не помічаєш.

— А що я маю помічати? — ухилиється Волейнік.

— Що Замола дбає про престиж,— схвильовано говорить Душек,— що він у своєму самолюбстві готовий поховати ідею заселення Райця тільки тому, що це не його ідея.

— Ти обережніше,— холодно каже Волейнік, суворо поглядаючи на Душка й застережливо підводячи руку.— Ніякої дисципліни в тебе нема, занадто багато свого розуму, і на цей раз уже за це відповідатиме не директор, а лише ти сам.

— Та правда ж на моєму боці,— дивується Душек.

— А чому не на боці Замоли? Багато хто в управлінні вважає, що його позиція слухна. І я в цьому переконаний...

— Уже й ти! А колись ти був інакший,— гірко промовив Душек.— Дорікав Замолі, що він за всяку ціну хоче бути непохибним, що він надто пихатий...

— Перестань з особистими натяками! — спинив його Волейнік.

До кімнати входять лісники; блідий Душек відступає.

Директорові сказали, що Іранек приніс проект угоди з паперовою фабрикою. Главач скликав референтів на засідання.

Першу мить усіх ця угода приголомшила: сила-силенна всіляких матеріалів, ремонтні бригади, нарешті, позика з директорського фонду, яку погашати можна медом, лісовими фруктами, дичиною для фабричної кухні. Такої великої допомоги від фабрики ніхто не чекав.

Але тут Волейнік, а після нього й інші виступили з зауваженнями, які вони за цей час почули від Замоли: в раецькій смузі живе Крамата, з яким не можна досягти згоди... люди там не витримають...

Та Іранек на це не зважає й продовжує своєї: заселення та заселення. Фабрика хоче саме це підтримувати з усіх сил. Душек хапається за Іранкові слова, але Замола легенько всміхається:

— Вибачте, товаришу Іранку, але наше управління не може вдаватися до фантастичних планів. Брати на себе ризик, що вся праця й кошти підуть марно...

— Без ризику ні до чого не дійдемо,— озвався Душек. Замола стукає олівцем о стіл.

— Навіщо ризикувати, якщо можна й без цього. Жити, товаришу, це означає для нас будувати, а не гнатися за ризикованою химерою. Але матеріал і все те, що нам фабрика так ласкаво пропонує, ми, безумовно, приймемо з великою вдячністю. Це знайде в нас інший вжиток. Інший! Кращий! Наприклад, на ремонт лісничівок...

Директор уважно слухає. Лісорубське село посеред лісу! За це б могли вхопитися й інші управління в прикордонній смузі. Він поклав важку руку на стіл.

Усі допитливо обернулися до нього. Говоритиме! Нарешті! Мовчання скінчилося!

— Я з товаришем Замолою не погоджуюсь.

Кілька пар очей здивовано глядять на директора.

— Допомогу папірні ми повинні вжити виключно на лісорубів та поселенців і ні на що інше,— додав Главач.

З очей у Замоли зникає нашарування втоми, що туманило йому погляд. Очі сердито блимнули на директора.

Главач уміє як слід дивитися в вікна, що ведуть до людської душі. В Замолиних очах він читає виразний виклик: приязнь або боротьба! Приймає друге. Звертається до всіх:

— Душків план має в собі здорове зерно. Я багато над цим міркував. Мене лякали тільки гроші. Та коли фабрика пропонує нам допомогу, то це змінює становище. А справу з Краматою ми знову переглянемо.

У Замоли таке почуття, ніби в нього перед очима підноситься затятий кулак. Він швидко відвів очі. «Програв? — питає він себе й. стукає олівцем об стіл, ніби

хоче вистукати відповідь.— Програти проти тебе, Главачу, це ще не означає програти взагалі. Швидко ти питатимеш себе, чи не програв ти проти мене, товаришу!»

На середину наради прибув Єжек. Він говорить роздратовано. В районному комітеті він довідався, що між хліборобами, особливо в Заланах, панує переполох, ніби поля перетворюватимуть на ліси та луки. Страх за поле породжує недисциплінованість і безладдя. Поставки збіжжя провалюються. І все це тільки через оцей Раець, через Краматину ділянку!

Директор похмурнів від цієї звістки. Подивився на Душка. Душек ледве дихає з переляку.

Замола, задерши голову, димить сигаретою. Хіба він не передбачав цього? Не застерігав? Люди почувають, що шальки терезів знову починають схилитися на Замолин бік. Присувають йому попільничку, віддано посміхаються до нього, хоча він на усмішки не відповідає, мабуть, і не помічає їх.

«От у яку мороку ти встряв, колего,— звертається в думці Замола до Душка.— Бач, я закостенілий, як ти мене називав, я ніби заздрих тобі за цей проект. Не сподівався, що ти цим собі поставиш пам'ятник! Та нічого такого не буде! Манія величності в тебе буде завжди, а великим ти не станеш ніколи, ха-ха-ха!»

На Замолиному обличчі з'явився усміх. Та раптом Єжкова промова набрала несподіваного напрямку.

Оживлення й заселення Райця Єжек вітає. Ліси біля кордону досі не можуть обійтися без бригад, особливо під час сезонних робіт, і довго ще відчуватимуть відсутність постійної робочої сили. Отже, заселення повинно допомогти лісові.

Замола задихається від тютюнового диму. Кашляє.

— Будиночок до будиночка, Раець до Райця — то добрий шлях.— Єжків тонкий голос стає пронизливим.— Але те, що інженер Душек поставив усю справу в самому її зародку під загрозу начальницькою вихваткою проти Крамати, а надто в жнива,— цього не слід було робити. Що ти на це скажеш, товаришу Душку?

Душек, увесь блідий, програв волосся. Визнає. Говорив про Крамату. Прилюдно. Але говорив з добрим наміром.

— З добрим наміром? — підвищив голос Замола.

Душек говорить у нестями, ніби маячить. Так, з добрим наміром. Хотів допомогти лісорубам. Хіба це погано? Чому це погано?

— Вдайся до самокритики,— пошепки радить йому Волейнік, що сидить біля Душка.

— Ні! — схвильовано кричить Душек.— Немає потреби! Я роблю добру справу, товариші. Двадцять років життя я віддав на вивчення того, чого потребують ліс і ґрунт. Незрозуміло, чого це я маю посипати попелом голову! А коли ви думаєте інакше, можете мене покарати!

— А тебе таки й чекає найсуворіша партійна кара,— вимовив Волейнік крізь зуби.— Адже ти не хочеш визнати своєї помилки. Що нам залишається?

Запала хвилина напруженої тиші. Волейнік запропонував накласти на Душка суворе дисциплінарне стягнення. Душек зіщулився й не відважується голови підвести.

— Як ви заспокоїте хліборобів? Це найнагальніша справа! — питається Єжек.

Слово бере Главач. Він пропонує провести в Заланах і по інших селах бесіди з громадянами, в яких би лісники пояснили хліборобам, що не заліснюватимуть родючої землі.

— А Душків проект? — настоює Волейнік.

«Після Єжкової промови його втопити не можна,— міркує Замола.— Хіба відкласти на невизначений строк». Тепер він нічого не скаже. Щоб не опеكتись. Думка такого чоловічка з району, як Єжек, часом має більше ваги, ніж слово якого-небудь товариша згори.

— Знову вивчимо його докладно,— сказав Главач.

— Отже, після того, що вже сталося, ми й далі підбурюватимемо село? — розсердився Волейнік, прикро вражений таким ставленням Главача до справи.

Директор утупив у Волейніка сталеві очі й спокійно промовив:

— Адже ми не підемо з цим на сільський майдан, товаришу Волейніку. Порадимося про це тут, між собою. Та й, крім того... Хіба ти не знаєш, скільки галасу виникає навколо кожної нової справи? Для нас справа заселення лише починається. Державні ліси приготували цього літа вже понад дві сотні будиночків. До кінця року заплановано близько трьох сотень. А ми, коли нам

паперова фабрика пропонує допомогу, невже маємо сидіти склавши руки? Тільки власними силами справи ми не розв'яжемо. Наприклад, з тим Краматою. Пропоную для цього викликати комісію з Праги.

Замола співчутливо поглянув на Волейніка й запалив нову сигарету.

— Слушно,— погоджується Єжек, а за ним і всі інші.

«Диви, вже й Главача охопила манія величності: воскресити до нового життя покинуте село. Гм, зваблива річ»,— думає Замола. Ну, але у нього в Празі також є знайомі, яких він поінформує вчасно, що тут робиться. Напевно, з комісією приїде його товариш із Міністерства лісів Лібенський та Плугарж із Міністерства хліборобства. Він завтра ж подзвонить їм.

Нарада скінчилась. Замола пробіг непомітно біля Іранка, що тут, поблизу, чекав наслідків, і досі тримаючи в руках проект угоди.

— Погано вийшло,— шепоче Волейнік Іранкові.

Іранек безсило ступає сходами.

Душек стоїть перед директором, губи в нього трусяться, він неспроможний і слова вимовити. Обличчя в Главача похмура.

— Чому ти мене про цей свій проект не поінформував докладно? Чому приховав від мене найважливіше?— питає він з докором.

Душек схопив директора за руку.

— Я тобі недовіряв. Не криюся з цим. Я боявся, що ти потрапиш під вплив Замоли, що ви вдвох мій план заріжете.— Душек пустив директорову руку й увесь якось опав. Голос у нього затремтів.— Шкода, що я не знав, як ти на це дивишся! Та що казати? Все я своєю квапливістю зіпсував.

— Іще не все втрачено,— потішає його Главач.— Почекай, що скаже комісія з Праги. Я подбаю, щоб вона приїхала якнайшвидше.

— Дякую,— белькоче Душек.

«Ти, директоре, мудра людина,— продовжує він уже в думках, прямуючи до дверей.— Чому я не розповів тобі всього?»

У національному комітеті в Заланах гармидер, як і скрізь, де чекають комісії з Праги. Хоч тут учора й були сказані заспокійливі слова, повітря ще не очистилось. Селом і думками людей тягнеться ніби чадний дим з вогнища, де горить картоплиння й пирій. Оці нещасні поставки! Тут найкраще можна помітити, що червак недовір'я продовжує декого точити. Тому члени комітету вирішили, що підуть особисто до тих, котрі ще досі ухиляються від поставок. На Рамбовскову пропозицію до Крамати піде сам голова Гейнал і з ним Рамбовсек. Поки тут Гейнал порядкує, дід вирушив на розвідку.

Його підківки брязкають стежною, що веде від майдану до Кубешки. Але звістка про рішення комітету випередила його, і Кубешка вже все знає. Притулилась за кушиком порічок, обриває червоні гронця і при цьому чигає, хто з'явиться. Зачула дідові підківки, швиденько перехрестилась та й вдає, ніби вона не вона, хоч дід у неї вже за спиною стоїть.

«Диви,— всміхається дід у бороду,— завжди стільки радощів та галасу, а сьогодні тихо. Сумління замурзале? Також заплуталась?»

— На варення чи на наливку?

— Мое шануваннячко! Оце так гість до нас! — щечече Кубешка.— Заходьте, дідусю.

— Дякую. Не зайду. Я тільки по дорозі. Рвіть собі,— дід сягнув по ягідку до кошика, щоб покуштувати.— Трохи, кажу, з цими порічками поспішили. Треба б іще днів зо два, зо три, щоб солодші стали.

— А я додам малини, то й буде солодше.

Дід стоїть, Кубешка рве, але в неї таке відчуття, наче їй за шию з дідових очей іскри сиплються. Та вона благає святогорську діву, не ворухиться і рве порічки.

— Урожай, хвалити бога, зібрали вже,— зазначає дід.

«Починається»,— подумала Кубешка, смикаючи ягідки так, що з них аж сік бризкає.

— Молодь допомогла вам помолотити...

— Ну! Допомогли! — засміялась Кубешка.— Зроду не подумала б, що згадають і за самотню вдову. Я ж і

не в кооперативі. Завтра повезу поставки,— поспішає вона, раніш ніж Рамбовсек устиг запитати.

— Ви завжди розумієте свій обов'язок. Це треба визнати,— похвалив її дід.

— Я завжди! Всеньке! До зернятка! До крихітки! Тільки... Для кого я, власне, дбаю? Ось що мене мучить. Молодята не хочуть господарства! Розумієте, діду, не хочуть!

Кубешка згадала, що говорить не тільки з членом комітету, а й з Коржановим тестем, і обернулася до нього розчервонілим обличчям:

— Що ж мені, продати все це, діду? Як по-вашому? Дали б мені в комітеті дозвіл?

— Оцього я не знаю,— дід пускає слова куточком кризь губи, щоб люлька не випала, і дивується, чого це Кубешка за продаж починає розмову. Чого це так раптом? От сказалася як! — А нащо, кажу, вам продавати?

— Мала б якийсь гріш,— хвилюється Кубешка.— Адже потрібно буде... Якби там, знаєте, з Йозіфком...

Дід мовчки крутить головою.

«Невже це означає, що про мое весілля з лісничим вилами по воді написано? Невже передумав? — міркує перелякано Кубешка.— Чи, може, цей старий хоче мене тримати до останньої хвилини з Заланах? Як його розібрати? Старий затятий большевик... Це на нього схоже! І я ще побудуся всього».

Як часом людські думки розходяться нарізно! Що більше селянка діда кляне в думках, то більше Рамбовсек милується нею: «Як старається! Турбується. Не легковажить. Добре собі Йозіфек вибрав». Дід оцінює всі її принади. Руки — мов качалки, жодна з них не ліва. Баба наче шило, тільки що кругленьке...

— То, значить, продати мені не дозволите? І ці нивки... Чи будуть усе це заліснювати, чи ні, як нам учора той директор лісовий розтлумачував? Як воно насправді є, дідусю? — виказала Кубешка свою турботу.

— Заліснювати? Де там! — засміявся старий.— Марна річ. «А диви, сама мені цієї наг्राє»,— подумав він.— А ви, Марженко,— промовив лагідно, приступивши так, щоб дивитись їй у вічі,— ви нічого про те не знаєте, звідки цей жартик із заліснюванням пішов?

Кубешева задрижала. Притьмом узялася знову до порічок, але руки в неї так трусяться, що вона вже й не розбирає, де порічка, де листок, де гілка.

— Звідки мені це знати? — вибріхується вона, почервонівши аж до корінців волосся.— Від сусідів чула... Що пак я! Я тільки за своє дбаю...

— Так, так,— говорить дід,— той негідник, який цю чутку поширив, перекрутив те, що інженер Душек сказав про ділянки в Райці. В Райці, там справді щось мусить статися... Там є такі ниви, що плакати хочеться, дивлячись на них...

«Он як! — раптом вияснилося Кубешці.— Той нікчема Крамата розпустив між нами таку чутку, щоб воду коло себе скаламутити!» У Кубешки от-от уже мало не на язичку — хочеться розказати, як це було. А дід іше додає:

— Той лісник матиме за все це добрячий прочухан. Ой добрячий...

— Матінко святогорська! — вигукнула Кубешка, та решту проковтнула. Таки не сказала про Крамату! Тоді б вона й себе вплутала, адже це вона бігала по селу та розносила!

Кубешка труситься з переляку. Не хочеться спокутувати за те, що вона має квоччину вдачу, і все в ній кипить проти Крамати. Я, мовляв, з кожним серце готовий поділити, стерво таке! А коли зайшло про його власність, то він ладен накликати лихо на все село! Адже це його страхання, може, й здійсниться! Хто знає, що та комісія вирішить!

— Часом не Крамата розпочав? — дід пішов навпростець, згадавши, як того вечора він бачив Крамату за Кубешиними городами.

Удар був влучний. Кубешка зігнулась.

— Крамата? Та ні... я не знаю... нічого не знаю...

— А чого ви вжахнулися так? — лагідно всміхається дід.— Я ж не слідчий і не суддя. Я тільки так, що ви з ним у приязні...

«Богородице свята, і що ти на мене насилаєш? — бідкається в думці Кубешка.— У приязні з тим недолюдком». Кубешчині руки важко опустилися в кошик з порічками, а коли вона їх звідти висмикнула, були ніби закривавлені від соку.

— Нічого не знаю! Де пак мені! Я лише за своє дбаю...

— Часом це й погано — тільки за своє дбати,— вимовив ущипливо дідок, зрозумівши, що вона впіймалась, і вже його підківки брязкають на стежці.

Опам'ятавшись, Кубешка вбігла у хлів, припала обличчям до Белчиної спини й розплакалася.

Крамата був у stodолі, коли скажене гавкання вівчарок сповістило про непроханих гостей. Він причинив ворота й вийшов назустріч Рамбовсківі та Гейналові.

— Ай-я-яй! Оце так гості! Здорові були, сусіди! Зайдете?

— Ми поспішаємо,— відповів Гейнал сухо.

— А так. Ми тільки на словечко,— додав Рамбовсек.

— Як буде з поставкою, сусіде? — питається Гейнал, і його очі бігають по подвір'ю, наче живе срібло.

Крамата викручується,— мовляв, добре було б, якби не він, а йому, бідакові, дали яку мірку зерна, щоб з голоду не помер.

— Ну, я кажу, як не маєте, то й не дасте,— говорить Рамбовсек.— З долоні людина вовни не насмикає. Тільки ж це означає, що земелька ваша...

«Чи не дідько б тебе взяв,— здивовано думає Гейнал,— оце так старий! Самий жарт та прислів'я — а раптом так поцілить, що аж залящить».

«Потрапив»,— міркує й Крамата і тут же розуміє, в яку пастку він лізе.

— Ну, якийсь там лантушок дам,— висотує він з себе. «Сто чортів цьому дідкові! — кляне він у думці, і очі в нього запливають кров'ю від безсилої люті.— Якщо не дам через те, що земля не родить, у мене її відберуть. Скажу, що поле родить,— мушу віддати, а де я візьму? А як же ми житимем, коли я все тут підмету? Пропаша справа!» Крамата настроює голос на лагідні тони: — Адже ви мене знаєте. Що маю, те віддам. Тільки ви завжди в комітеті на мене надто багато накладаєте...

— То скільки здасте? — спитав Гейнал.— Я б одразу й записав.

— Скільки! Скільки! — крутиться Крамата, наче хробак під чоботом.— Важко так одразу сказати...

— Чи багато в вас виходить з гектара? — співчутливо питає дід.— Принаймні хоч роботу можна виправдати?

— Сусіди! Сусіди! У мене ще не все змолочено! Як я можу знати?..

Дід неблаганний.

— Ну, як господар можете все-таки вгадати.

— Не вгадаю. От як бог наді мною, не вгадаю! — підносить Крамата руку, і в очах у нього все стрибає.— Місцями краще, місцями гірше... А гадати? Я не ворожка!

Розлючений тон останніх його слів допик Рамбовскові, й він різко запитав:

— А хто цей переполох по Заланах розніс, також не вгадаєте?

Крамата й оком не змигнув:

— Чому ви мене питаєте? Кажу вам, що я не ворожка!

«Ну, це інакший матеріал, не те що Кубешка,— майже шанобливо міркує собі дід.— Крамата очей не ховатиме».

— А бачиш, бачиш, Гейнале,— задумливо мовить дід.— Чи не я тобі казав? Нічого не знає. Нічого не має. Нічого не дасть... Ходімо.

— Дам, дам! — вигукнув Крамата, злякавшись веселих Рамбовскових слів більше, ніж поважних.

Дід рушив, Гейнал за ним. Обидва відвідувачі виходять за ворота.

— Я постараюся, сусіди,— доганяє їх Крамата.— Тільки майте кілька день терпіння.

Гейнал і дід ідуть і не відповідають.

«Ви розбійники проклятуші! — лютує їм услід Крамата.— Та мене ви не заскочите! В мене також є свої люди, що не покинуть мене. У долині маю людей, що дадуть збіжжя, нехай це коштуватиме найкращого перського килима! Я не дамся, щоб мене кинули тій комісії, як кістку псові!»

— А що я скажу, Гейнале,— говорить дід, коли вже Крамата не міг їх чути.— Нема іншої ради, мусимо забрати в нього цю ділянку.

Гейнал незадоволений. Та дивна річ; не на Крамату, а на діда.

— Чого це відразу ділянку? Навіщо зразу відбирати в нього землю? Шість років він на ній! Жінка хвора, ні на що не здатна, все він сам та сам... Невже тобі його не шкода?

Дід зупинився здивовано й мало не впустив люльки.

— Товаришу! Чоловіче! І оце, кажу, голова національного комітету така лемішка? Навіщо в нас тоді ці

п'ятдесят гектарів, як не для тих якраз, що самі неспроможні обробити землю? І крім того, ти босяка обстоюєш! Я весь час у комітет з цим ходжу, та ви наче дубові якісь, ніяк не скрутите його!

— Але ж ти й грубіян! Одразу й босяка. Чому?

— Спитай гадюку, чому вона гадюка. А я кажу, босяк — це босяк, і я б його в тюрму засадив.

Гейнал насупився й нападається на діда:

— Ти багато чого в житті доброго зробив, і тобі належить шана. Тільки ж ти хоч старий, а дикий. У тебе на все вмить кров починає кипіти, й кожен, хто тобі не до вподоби, той у тебе шкідник і вже треба його за грати!

— З Краматою то я й хвилини б не вагався. Голову дам відрубати, що той переполох у вас він вчинив.— Дід уперто стоїть на своєму.

— Чому саме Крамата? — сердиться Гейнал.— Кожен знає, що це той Душек тоді в «Діані». Хтозна-що там іще вигадують. Крамата! Якби ти сказав Кубешка! У неї вдома Матей, вона й на Громовку щомить бігає. Моя це чула від Кубешки, Стиблова також. Я от простежу. Побачиш, що це пішло від лісників! Кубешка це від них дізналась.

— А я кажу, що ні,— дід таки наполягає на Краматі.— І якщо ти й увесь комітет його не викриєте, то я викрию вас!

Гейнал остовпів. Ще чого не вистачало!

— Тільки спробуй! — нервує він.— А особливо мене, лемішку-голову! Не можу ж я занастити людину ні за цапову душу. Нема в мене такої вдачі, ну нема!

«Отака м'якосердечність, та, до того, ще в неслухну мить,— це вже занадто»,— міркує дід роздратовано. Покинув здивованого Гейнала й, не попрощавшись, попрямував материнкою та зіноваттю до своєї хатини.

А Гейнал іще докидає вслід йому, тим сміливіше, що вже бачить лише дідові п'яти:

— Ти тільки не химеруй через те, що біля лісників ходиш. Хочеш, щоб коло тебе люди жили. Ось воно що. Коли вже хто занадто чого домагається, то на це є свої причини.

Завтра, завтра вже приїдуть!

Лісництво сповнене чекання й турбот. Найбільшою турботою лишається короїд.

Коржан устав раненько й пустився до Чортової балки. Пішов навпростець, звіриними стежками. Засапавшись, вистромлює свою крконошеву бороду з молодняка, звідки йому видно весь поруб. Бурчить задоволено, побачивши, що робота швидко посувається.

Недалечко від Коржана стоїть на лісовій стежці мотоцикл. «Бартош,— подумав Коржан та раптом упізнав Єжка.— Ось як,— говорить про себе здивовано,— тебе також турботи рано зігнали з постелі, лісогубе такий...»

— Берко! — чує Коржан різкий Єжків голос.— Везу тобі цілий ремонтний інвентар. На всякий випадок, якби що трапилось, розумієш? Отут маєш бензин, масло, дріт, запасний ланцюг тощо. А оце товариш Гразділ. Це наш шофер, та в нього якраз машина на ремонті. Чухратиме з вами гілля.

Коржан стежить очима за Єжком і задоволено бурчить:

— Не марно ти ходив до мене в науку, кравчуку такий. Співчуваєш лісові. Я б тебе поцілував за це, Лойзо! Ніколи вже не назову тебе лісогубом, це така ж правда, як те, що ось ялини наді мною!

Зрадівши, Коржан вистрибнув з молодняка до бригади й галасливо вітається на всі боки.

Єжек сухо кивнув йому здалеку, і лісничий умить це помітив. «Он як! Я тебе тут під небо підношу, а ти мене ледве помічаєш! Та дідько з тобою, недоторка такий!»

Він підбіг до своїх:

— Ну як, бабусю Сланінова, спина не болить? Диви, Воженілек! Вимахує сокирою, наче віничком. Молодець, Воженілку! І Олінка не відстає, всі, як бачу. Я дуже радий, людоньки!

Коржан допитується в Берки, як посувається ліквідація жука, чи нема якої затримки, чи вчасно закінчать. Потім дивиться, як ростуть личинки короїда; не обмежується одним випадком, бере кору спіляного стовбура, відлуплює й кору з дерева, що стоїть іще, перелазить через колоди до Войтеха:

— Берко! Сьогодні вже мусите починати кропити гесаролем. Стовбури, гілля й побіля пнів. Бартош покаже це всій бригаді, тепер уже щоб ні одна личинка не випала з кори. Бо доросте й у глиці або в моху.

Єжек дивиться на робітників, погляд його спинається й на Коржанові, що метушиться, витираючи піт. «От як тебе стягло, Йозефе, за ці два дні,— говорить він собі.— Який був з тебе вирвидуб, а тепер виглядаєш, як після хвороби. Нема в тебе часу й на ревматизм у колінах скаржитись. А я тебе взивав печерною людиною, ти, лісів батьку!» Єжек посміхається до старого товариша, та той заклопотаний так, що й не бачить.

Єжек попростував до Коржана, але старий насупив кошлаті брови, і ці два когути так і не промовили один одному ні словечка.

Сьогодні Войтехові не доводиться нікого підганяти. Всі поспішають один перед одним. Янек сокирою проганяє примару сліпоти, яка чекала б на нього, якби йому довелося покинути ліс. Вітачек ходить коло деревини швидше, ніж будь-коли, і в той же час обережніше, бо його ні на мить не кидає свідомість того, що дітей начіплялось на нього, мов ягід на гроно.

Ферда вагається між жадобою першого кохання і небажанням зрадити Войтеха, який йому довіряє. Вапенка між ударами своєї сокири чигає на мить, коли почує тріск деревини, що трощить нову пилу.

Войтех не думає ні про що. Тільки далі, тільки вперед, до наступної деревини з білою позначкою,— жетється так, що аж пила гаряча.

Все тут гримить, гуркотить, стугонить, але там, унизу, під ними, гусеничний трактор мовчить. Карел сьогодні не вийшов на роботу.

Під час перерви Вапенка розказує, що вчора Карел пив у «Діані».

— Це на совісті в того пройдисвіта Грабалья,— гнівається Вітачек.— Коли Сметанка сюди прибув, то він чарки й не торкався. Від цього злодійського кубла треба на сто гін тікати!

Войтех слухає й супиться. В Зузки трусяться руки.

— Грабаль? — посміхається Вапенка.— Це ти по собі судиш, Вітасю. Тебе Грабаль міг би спокусити на плящину, це так. А Карла має на совісті хтось інший! — тромбоніст вишкірив жовті зуби на Зузку.

Дівчина похнюпила голову, не бачить Вапенки, але відчуває на собі його погляд.

Вапенка гугняво співає:

Ой любов, любов, яка ти мінлива,
Як між берегів хвиля гомінлива...

Одинадцята година, лісоруби знову працюють, а Карлів трактор продовжує стояти під схилом без руху.

Вапенка випростався, щоб бачити Ферду. Їх погляди зустрілися, й Вапенчині очі наказують: «Пільга твоя закінчується, вуханю! Ламай пилу, бо!..»

Войтех помітив цей погляд. Звернув увагу, що це не вперше від самого ранку. І Янек помічає. Коли в обідню перерву всі посідали біля вогнища, Ферда ліг собі поодаль від інших. Войтех розігрів на вогні картопляну юшку, яку йому дала господиня і в якій грибів було більше, ніж картоплі, взяв каструльку та ложку й сів біля Ферди.

Коло вогнища веселощі та жарти, а цим двом не до сміху. Войтехові здається, що з Фердою щось коїться. Але що саме? Як цьому зарадити? Чим заспокоїти хлопчину, якому, видно, щось баламутить голову?

Ферда лежить долілиць, оперши голову на долоню, дивиться поперед себе, не їсть, не говорить. Перед ним великий мурашник. Чорні мурашки метушаться в ньому й на стежечках, не ширших за травинку.

— Що тебе, Фердо, бентежить? — питає Войтех.

— Мене? Нічого.

— Не кажи. А чого ти втік від усіх? Кого боїшся?

Ферда не відповідає, дивиться на мурашок, та не бачить їх.

Ота з «Грона», до якої хоче завести його Вапенка, вся налита соком, наче слива. «Та навчить тебе любощів, аж пищатимеш від утіхи... лиш тоді станеш мужчиною...»

Войтех сьорбає юшку й дивиться на Ферду.

— Не інакше, як якась дівчина тобі голову морочить,— здогадується Войтех.— Не журися. Двічі, тричі не натрапиш, а потім знайдеш собі дівчину, як і кожен знаходить. Тобі якраз підійшла б ота Оліна. Гарне дівча, веселе,— закидає Войтех вудочку.— Вона якраз для тебе.

Ферда почервонів. Оліна? Дурниці. Оліна заглядає-

ться на старших і Ферді не подобається. А та... Але що за це? Ферда заплющує очі. Від втоми й від того, чим має заплатити за любов. Любов? Ні, та жінка не... але спробувати цього! Шлях перед хлопцем роздвоюється — проте й там, і там закінчується темрявою.

Фердині шістнадцять років борсаються між прагненням незнаной розкоші й жахом, що за це він заплатить юдиними срібняками — зрадою.

Ферда гарячково схопив Войтеха за руку:

— Скажи, я поганий, через те що... що... як ти сказав...

— Дівчина? — весело перервав його Войтех.— Дурний ти! Чого ж би ти через це був поганий?

Ферда довго дивиться Войтехові в обличчя.

— Ну, ходім уже. Почнемо! — всміхнувся йому Войтех і підвівся.

Пила вгризається в деревину, все голосніше квилить і стогне.

«Шістнадцять років мені,— у Ферди зуб на зуб не попадає, наче в лихоманці.— Ще переді мною років п'ятдесят життя. Зробити знову підлість? А коли ні, то Вапенка розкаже про першу! І так, і так погано».

Пила перетяла середину деревини, дерево занепокоїлось. Піднявся вітер, шалено врізавшись у гілля. Ялина, хоч жили й кістки в неї перерізані, хоч серце й тріснуло, опирається й не хоче падати. Верховіття, схоплене вітром, тягне дерево, тягне не в тому напрямку, який був визначений. Грім, що з усієї сили скеровував дерево, впав на землю, Берка гукнув Ферді, й вони обидва швидко смикнули пилу. Пила врятована.

— Ой боже! — скрикнув Ферда.

Дерево перекрутилося, тріснуло, розщепилося до самого верху і впало.

Ферда стогне, й струмочок ясної крові б'є вгору з його жили, яку перетяв зубчатий ланцюг пили.

Всі біжать до нього. Войтех зав'яже носовою хустинкою Фердину руку вище ліктя, та кров продовжує дзюркотіти. Увесь синій, Ферда зомлів.

— Та зробіть же щось! — стурбовано гукає Янек.— Щоб кров'ю не зійшов!

Войтех скинув сорочку, дере її на стьожки, Власта обв'яже пораненому руку, й за мить полотно стає червоне, як прапор. Войтех, Матей і Янек віднесли Ферду

до машини. Вozії швиденько стягли ланцюгами кругляки й поїхали з пораненим до лікарні.

Молоді лісоруби повертаються, машинально хапають сокири, та в усіх не сходить з думки, як то буде з Фердою. Не стече кров'ю, не скалічіє?

Войтеха мучить страшна думка. Хто винен, що Ферду поранило? Він?

— Проклятий вітер! Підкрадеться, наче злодій,— сказав Грімм, ніби виправдуючись, бо й він думав, чи не завинив часом.— Я робив усе, що міг, але ж сила в нього.

Войтех утратив помічника. Та робота не повинна стояти. Кого до моторки замість Ферди? Він гарячково роздумує. Янек? Ні, в нього очі хворі. Вітачка й Грімма він тільки перебіг поглядом,— вони на це непридатні. Від Вапенки відвернувся й вирішив:

— Матею! Берися замість Ферди!

Матею оглянувся, ніби не вірячи, що це до нього.

Потім узяв у свої лапи головку пили з найбільшою обережністю, на яку тільки був здатний.

Вапенка на нього покрикує:

— Стромляй, стромляй голову в петлю, Матею. Моторист не шануватиме тебе, як не шанував і Ферди!

— Ви що говорите? — спалахнув Войтех.

— Правду,— відрубав Вапенка.— Пила тобі дорожка за людину! Машину врятував, а бідолашного Ферду за-напастив. Але почекай! Фердина мати,— та покаже тобі!

— Войто! — вигукнув Янек.— Що це він тут...

— Сам не знаю, як це могло статися,— говорить засмучено Войтех.— Я гукнув на Ферду, як і завжди... Все це сталося в одну мить...

— Доволі марних розмов, хлопці,— забурчав Вітачек.— Таж у лікарні питають Ферди, як це йому сталося, і він скаже правду. Це все вітер. Ну, ну! Гудеш іще! — гримнув він угору.— У тебе на сумлінні ціла армія лісорубів, убивця ти! — Вітачек загрожує сокирою вітрові, що свище в верховітті ялин.

Матею тим часом розходився, йому вже не терпиться взятися до нової роботи. Гукає:

— Ну, Войто! Поїхали, чи що?

Зубчатий ланцюг вривується в нове дерево, а пила під торохтіння ланцюга й гуркіт мотора починає вити, мов сирена під час тривоги.

Войтех гарячково стискає пилу й руками, заціпенілими, наче обценьки, тисне її до дерева. А самого його тисне обценьками питання: що казатиме Ферда?

В маленькій кімнатці позад залу в «Діані» Катерина Весела п'є вино. Її молочне обличчя набирає рожевого відтінку. Очі її плавають, пропливають під білими повіками і втягають, впивають у себе того, хто сьогодні в них задивився,— Карла Сметанку.

— Зрештою людині лишається тільки полин або жовч... Усе найгірше..— белькоче Катерина обважнілим язиком.— І марнота, розумієте? Марнота, нічим цього вже не виправиш...

Ліктями вона спирається о стіл, невпевненими очима — о Карла. Грабаль погасив велику лампу й запалив світло, затінене жовтим абажуром, потім увімкнув радіо, й у кімнаті забриніла тиха музика.

— Любов на світі вмерла... що ви можете впросити собі в каміння? — Катеринин голос звучить дужче й суворіше.— Нема в тебе ніякого права! Ніяких претензій! Можеш скаржитися! Жалійся! — Нахилилася, аж Карла овіяло її дихання: — Серця не можна давати на слово. З примар, що їх тобі подарує якась там ніч, життя собі не створиш! На денному світлі — отам побачиш, як ти в цьому всьому виглядаєш. Убого, мізерно, кажу тобі...

Карел думає про Зузку й про себе. Це Катерина про себе говорить? Чи, може, про нього? Карлові не хочеться думати. Пити. Віддатися цим очам, що пропливають,— нехай несуть його, байдуже куди.

— Любов на світі вмерла,— повторює Катерина,— а ми разом тут п'ємо в її пам'ять, розумієте?

Вапенка роказав Мані й Патейдлові, про що вони вже трохи й самі від людей знали. Тільки досі вони не знали головного: хто винен у тому, що Ферда тяжко поранений.

Маня тоне в сльозах, а Патейдл сидить нерухомо.

— Таточку, дзвонить у лікарню. Ради господа милосердного, хай мені його врятують!

— Колись я читала, що за старих часів на похоронах бенкетували й танцювали. Хочете потанцювати, Карле?

— Ні. Мені хочеться дивитись... на вас...— каже Карел і думає: «Дам їй браслет, що купив для Зузки».

— Подобаюсь я вам?

— Подобається,— відповів, і Катерина засміялась. З-під налитих кров'ю губ блиснули білі зуби, гострі, наче в хижака.

Та раптом її опанував спомин, і вона споважніла. Вчора обходила раєцький маєток і заглядала на подвір'я. Хотіла, мусила побачити ту, що мала поступитись їй своїм місцем. Пси кинулись на неї, та вона покликала їх на ймення. Принюхались, зачули дух свого хазяїна. Потім уже й не загавкали. Тільки Армін гарчав, коли вона підійшла ближче до плоту. І таки дочекалася. Краматина жінка вийшла з цебром у руці й пішла до хліва.

— Кістяк,— сказала Катерина.— Обличчя жовте... Але сили тієї в ній! Життя того! З першого погляду помітно...

— Про кого ви говорите? — спитав Карел.

— Іди собі! Згинь! Через тебе я тепер на дні! — скрикнула Катерина, ніби побачила перед собою ту, яка їй не поступається місцем. Потяглась до чарки.

Карел схопив її за руку і вмовляє:

— Не пийте більш!

— Ти не думай, я не п'яна. Тільки жаль у мене, розумієш? Жаль... Хочу пити!..

Карел витяг з коробочки золотого браслета з карбованим орнаментом:

— Купив я своїй дівчині браслет...

— Ото щаслива,— зітхнула Катерина, і очі в неї заблищали, як золото. «Мені вже ніхто нічого не даруватиме,— думає,— хіба штурханці. Геть! Іди до своїх! Щезай! У нього не ладиться, то він тільки своє й знає. А я, божевільна, чекала, сподівалась весілля... На гачок піймав мене: мовляв, жінка вмирає... обіцяв, брехав, пес...»

Карел надів Катерині браслет. Золото сяє на білій руці.

— Це вам, Катерино.

— Це божевілля! Адже він золотий! І ви сказали, що купили його...

— А ви сказали, що любов на світі вмерла,— перебив її Карел.

Катерина засміялась. Притупує черевичками о паркет, вимахує рукою з браслетом.

— Любов умерла? І ти повірив, ти, молодий, вродливий? Світ без любові? Тоді б усе розсипалось на порошок і на попіл, любчику.

З репродуктора чути банджо тихоокеанських островів, Катерина поглядом підняла Карла й танцює з ним. Браслет блищить, а знадвору в вікно заглядає Краматине обличчя.

— Знаєш, любчику,— говорить Катерина, танцюючи з Карлом,— я тобі ще й не подякувала за подарунок! — очі пливають і пестять Карла, а наліті кров'ю губи наближаються до Карлових. Карел, що марно мріяв притулити до себе Зузку, схопив Катерину. Не може він бути самотній. Коли не Зузка, то Катерина. І відразу!

Цілує її, перестрибує через весну кохання в палюче літо. Не може відірвати від неї зголоднілих уст, аж тут відчинив двері Крамата.

— Так ось як, у мене за спиною?! Збирайся, ходім!

Катерина, знеможена вином і поцілунками, опирається о стіну й безтямно сміється:

— Куди б це я пішла? До тебе в Раєць? Як твоя друга жінка чи як челядка?

— Іди мовчки! — наказує він роздратовано.

— Стривай! — спалахнув Карел.— Панна сьогодні не вільна!

— Вона моя й нічия більше! — злобно скрикнув Крамата і йде до Катерини. Карел заступає йому дорогу:

— Так? Тільки ви її можете купити? Ви, жонатий? Геть від неї! Вона вже має від мене завдаток!

«Торгують мною, як худобою»,— майнуло в думці Катерини, й вона белькоче:

— Любов на світі вмерла...

Крамата пригнувся, щоб стрибнути, та Карел схопив його за пояс, штовхнув і вдарив об стіл. Стіл з вином перекинувся, Крамата стогне.

Катерина сміється, схлипуючи, й, нахилившись до Крамати, говорить:

— Я ходила до тебе подивитись... бачила ту твою вмирущу...

— Що? Як? — з зусиллям вимовляє Крамата.

Та Грабаль виводить Катерину й Карла в коридор, щоб не були в Крамати на очах, коли він зовсім отямиться.

Карел веде Катерину східцями нагору:

— Ходім до мене. І нічого не бійтесь.

Крамата хапається за бік, очі в нього заплющені, з рота видирається важкий подих і лайка. За хвилину розплющує очі й питає Грабалья, що подає йому коньяк:

— Де?

— Побігла додому. Втекла,— бреше Грабаль.— Вас боїться...

Крамата сідає за стіл і замовляє вино.

— Таточку, дзвонить у лікарню! Бога ради, дзвонить знову! Доба мине, поки з'єднають. Чого так довго не дають?

Патейдл знімає трубку й говорить.

— Фердочко, дитино моя,— жебонить Маня.— Чуєш мене? Мама тебе кличе. Як тобі, хлопчику? Живий? Житимеш?

Патейдл скінчив розмову. Здвигає плечима:

— Сестра нічого не знає, хай їй біс! Лікар ще нічого не сказав...

Маня корчиться від жаху, починає кричати:

— Забили його! Я знаю! Сестра бреше... Ви брешете... Забив його той Берка!

Грабаль нахиляється до Крамати:

— В цьому западушому Райці, мовляв, буде й клуб, і готель. Для нас це капут. Головний шлях на верхів'я йде через Раець. Отже, «Діана» сконає. Чи можна було б чим запобігти?

— Любов на світі не вмерла,— шепоче Карел Катерині в п'ятьмі.— Правда, ні? — жадібно вимагає її слова, щоб прикрасити пристрасть убранням любові.

Катерина мовчить. Їй уже не хочеться брехати, вона мовчки роздягається.

Крамата дивиться перед собою каламутними очима. — Чи можна запобігти? Я вже запобіг! — упевнено говорить він, бо знайомі з долини йому вже обіцяли зерно на поставку. — Той їх Раець може розбитися тільки об мене. Тільки об мене. На мені, любий Грабалу, не знайдуть і плямочки! То чого ж би Раець та й став їхній?

36

Того дня, коли мала приїхати комісія з Праги, був безросяний ранок. Сонце викотилось на темно-блакитне небо й, не маючи чого пити, давило на землю. Забирало вологу з повітря, що густішало й важчало, висмоктувало з рослин, які сивіли й в'яли. Чим менше здавалося сонце, тим більше воно кололо.

Ялини стояли тихо й непомітно тремтіли. І в їх затінку не було чим дихати. Не віяв навіть найслабший вітерець. Неспокійно кружляли комахи, мухи, прудко перелітаючи, крадькома сідали на литки дівчат і на спітнілі спини лісорубів.

Лісоруби з фабричною бригадою й лісівниками працювали мовчки. Що треба було казати, показували на мигах, покивом голови, помахом сокири. Усіх охопив поспіх. Рахували час уже не на дні, а на години.

Нерви в лісників від чекання напружені. Машек збирається в ліс, коли раптом дзвонять з районної лікарні: як це трапився нещасний випадок з Фердою? Чи не було тут якоїсь недбайливості? Рана значна, і навіть сьогодні, після операції, стан хворого тяжкий. Погана справа з його нервами. Чогось він боїться, часом плаче, а на питання не відповідає.

Машек обіцяє все з'ясувати й повідомити. «Ото ще мені радість, хай йому дідько,— лається він.— Я думав, що хлопець трошки подряпався, аж воно он що».

Ледве трохи проїхав мотоциклом під Чортову балку, як назустріч біжить Фердина мати. Безмежний страх за єдину дитину малює їй усе в найчорнішому світлі: помре. Маня кричить на Машка, водночас загрожує і просить: покарайте Берку.

Майстер лупає очима, він безсилий проти материного горя, проти її жаху і тільки прикивує,— мовляв,

усе буде так, як вона хоче. Маня біжить за ним, зводячи руки:

— Що ви з ним зробили? Йому, бідолашному, небагато потрібно! Такий кволенький, такий нещасний в усьому. Помре він! Помре!

Не тямлячи себе, кричить услід Машкові, ніби вірить, що своїм криком прожене від Ферди смерть.

Машек з лісорубами складає протокола, хоч люди й бурчать. Їх і випадок з Фердою засмучує, і зупинка в роботі сердить.

Вайтех не певен: висмикнув тоді зі всієї сили пилу з дерева... може, якраз... Усе це сталося в одну мить... Хто його зна... Майстер пише й лається. Якраз тут замішався Берка, що так їм потрібен! Хай тебе козел буцне!

— Годі вже копирсатися, Діячу! — невдоволено сказав Матей.— Хіба тобі мало свідків? Ми говоримо, що вітер, то так воно й є...

— Мені треба точно, хлопці,— виправдується Машек.

«Іхав би ти вже собі, точний майстер»,— сердито думає Матей і тягне пилу далі. Навіть він, добряга, що й курки не скривдить, тепер схвильований. Хіба не важлива для його життя справа вирішуватиметься сьогодні? Небагато часу минуло, відколи він жонатий, а скільки вже чув він лайки від тещі, скільки Ружениних сліз на нього вже капало! А от якби був Раєць, усе б стало добре.

За хвилину вже чути, як Машек недалечко вчитує Сметанці, що заснав після вчорашнього й лише тепер з'явився на роботу. Випиті келихи тягли за собою й інші. Ніч з Катериною знесилила його, тому він і сьогодні вранці ще як слід підкріпився. Треба ж йому ту свою наболілу душу втопити, мов крота в калюжі, хай вона вже більше його не мучить.

Хилиться до свого трактора, одним вухом ледве слушає майстрове казання, голосно відмовляє:

— А ти не турбуйся, Діячу! Все доженем.

Заводить трактора, чіпляє ланцюгом по п'ять, по шість стовбурів і тягне їх до естакади, не звертаючи уваги на те, яке спустошення залишає за собою. Юра дивується. Нагадує капітанові, та капітана це тільки під'юджує.

— Шість не подобається тобі, Юро? Правду кажеш. Нікчемна цифра. Чіплятимемо по сім.

І беруть по сім, тягають, не дбаючи, шлях чи не шлях. На повороті Карел не зменшує швидкості. Кругляки позаду стрибають і б'ють міцними окоренками по здорових деревах. Щоб зручніше проїхати, попрямував через молодняк, залишаючи за собою глибоку канаву, повну розчавлених деревинок і вивернутого каміння. Юра хапає за кермо, але Карел б'є його по руці й свариться. Тут тільки Юра помітив, що Карел п'яний.

Коржан з Бартошем, обидва в святковій формі, прийшли сюди подивитися, чи все тут як слід. Коржан уже задоволено бурчить собі в бороду, хоч за звичкою й нагадає:

— Обережніше з пилою, люди. І поспішайте, матері його ковінка!

Машек з Бартошем дають оцінку змагання між ними, що знімають кору. Найкраще працюють Віра, Власта й Зузка. Але загальний наслідок не надто перевищує звичайну норму, бо в кожній з них слаба напарниця. Машек радить, щоб найкращі об'єдналися. Дівчатам це сподобалося: Віра стає на пару з Зузкою, а Власта з Петром. Товаришки розділилися, закохані роз'єдналися, папірняники змішалися з лісовичками. Тепер побачимо, хто кого. Перш, аніж Ліда встигла підняти голову, ніж Оліна стрельнула очима, що на те хто скаже, очишувачі двох найкращих пар уже врізались у кору й біжать од відземка до верхняка деревини.

А Коржан тим часом пішов поглянути, як возять. Він аж очі витріщив на це спустошення. Побіг по розритій канаві: по обидва боки зідрана кора на деревах, пови-смикуване коріння, скрізь валяються саджанці. Коржан підняв один такий розчавлений трупик і затрусився весь.

Аж ось проти нього женеться Карлів трактор. Коржан залишився серед дороги, широко розкинувши руки.

Карел жене далі й тільки за які дві п'яді від лісного спинився. Але мотора не вимкнув. Навмисне,— мовляв, можеш на мене покричати.

Коржан, що мусить перекричати гуркіт мотора, сердиться ще більше. Чи чує Карел, що йому Коржан каже, що на нього кричить? Що він обіцяв кілька день тому? І як присягався! Оце так він виконує обіцянку?

В Карлових думках майнула кімната на Громовці, Зузчина відмова, свіжа троянда у неї на блузці, ніч з Катериною. Все це сьогодні має олов'яний, неприємний присмак, і коли об'єднати всі переживання, з них виникає впертість. «Всім на зло нищитиму ліс,— говорить він собі.— Хто мені може перешкодити? Мушу ж я виграти це змагання! Орден Праці! І всі — геть з дороги! Швидко!»

Карел газує. Мотор злобно реве, трактор трясеться, але не рухається з місця.

— Заглуши мотор, негіднику! — скрикнув Коржан.

Карел сміється, але вимикає мотор, скидає з голови строкату шапочку й іронічно запитує:

— Чого зволите, пане надлісничий?

І тут він чує виразно Коржанів голос:

— Я з тобою вже поговорив, мерзотнику! А твоїй дирекції я зараз розкажу, якою ціною ти виграєш змагання! Можеш попроситися з тим орденом Праці! — Коржан загрозливо підносить руку з розчавленим саджанцем.— Орден одержить інший. Той, хто любить не тільки себе, а й ліс, егоїсте ти мерзенний!

Денна спека, гарячий дух від мотора, кілька чарок горілки, які він випив уранці,— все це призвело до того, що в Карла зник ліс з-перед очей. Він бачить тільки вогненні кола. Зузку в нього відібрали. І орден ще хочуть відібрати? Ось як!

Не усвідомлюючи, що робить, він увімкнув мотор, набрав швидкість і рушив. Юра засичав з переляку, а Коржан відскочив за якусь частку секунди. Не сказав ні слова й попрямував на роздоріжжя, де мав чекати комісію.

Там уже дожидаються, стоячи, наче на голках, люди: Бартош, Іранек і Єжек, який виступає в двох ролях.— як лісоруб і як представник районного комітету партії. Тут також і Гейнал та Стибло з Залан.

Недавня тривога призвела до того, що національний комітет вирішив відкинути будь-яку спробу радикального вирішення Краматиної справи. Тому Гейнал і Стибло уникають поважної дискусії з лісниками й залишають своє слово аж на кінець розмови.

На шляху з'явилися автомашини. Комісія була численна. Лісівник з міністерства — давній Замолин приятель Лібенський, завжди, в усіх обставинах життєрадіс-

ний, ласун. Крім нього, ще два лісники. Крім них, несподівано тут з'явилися члени землемірської комісії, що якраз почала досліджувати гори в сусідньому лісництві. Тут був фахівець з Міністерства хліборобства Плугарж, дуже сердечна людина — що слово, то усміх або жарт, — він також Замолин приятель. Крім нього, представник дослідного інституту, потім інженер-гідролог Іржічка, атлетична постать з войовниче нахиленим уперед чолом, ніби він уже заздалегідь був на щось сердитий. Його мова була енергійна й мало не завжди кінчалась якоюсь вихваткою. Останній був академік Маржак, авторитет у лісовій справі, центральна постать комісії, слово якого мало найбільшу вагу. Він найстарший. Високий, худий, сиве волосся зачесане назад, обличчя загоріле, з гострими рисами.

Ледве вийшовши з машини, він одразу ж зорієнтувався в людях. Потис руку патронові громовського лісництва Іранкові, якого лісники підштовхували наперед, і одним поглядом схопив усе: і урочисту чемність Коржана, і Бартошеві побоювання, і вперту позицію представників кооперативу. Відчув напруження, що охопило всіх, не уникнув його й сам.

Вікна Краматиної оселі — наче бійниці на фортечній вежі. Стара бурмоче свої прокльони. Краматиха притулилась до стіни біля вікна, наче тіль, і її безкровні губи тихенько ворущаються. Крамата сховався за фіранкою біля відчиненого вікна і налитими кров'ю очима дивиться на комісію.

Члени комісії походжають туди-сюди по його землі й збуджено про щось говорять. Крамата напружує слух, та не може зрозуміти ні слова. Але бачить похмурі обличчя, й голова в нього ледве не розсядеться. З грудей виривається зітхання.

— Ну, що? — тихо запитала жінка.

— Нічого...

— Може б, ти пішов та пояснив їм...

— А що тут пояснювати? — перебив він жінку й пасе очима представника дослідного інституту, який разом з Бартошем копає верхній шар, щоб визначити глибину орної землі. Заступ брязнув об камінь. У Крамати мороз поза шкірою пробіг.

— Поговорив би, сказав би, яке тут важке життя...

— Я не такий дурний, щоб у тебе розуму позичати,—

насупився чоловік.— Сама найбільше завинила в цьому отими своїми вічними недугами! Мовчи й не дратуй мене! — Обернувся до неї й розлючено додав: — І взагалі. Пора вже, щоб ти на щось була придатна...

— Або забралася звідси,— тихенько зітхнула жінка й притулилася до стіни.

Він не заперечив, за останню добу між ними виникло стільки гіркості й злоби, що він не візьме назад свого жорстокого слова. «Ох, коли я вже зважуся,— думає собі Краматиха,— припинити цю муку, прискорити смерть?»

— Ти дала дівчині піонерський галстук і виправила її з хати, як я тобі сказав?

Жінка мовчки кивнула головою.

— Тут доведеться вжити суворих заходів,— сказав Іржічка своїм колегам.

Представник дослідного інституту диктує секретареві:

— «На південному схилі раецької смуги помітно збільшилась і продовжує збільшуватися ерозія. Від неправильної обробки ґрунт тут змивається...»

Крамата не чує, але здогадується. Стоїть похилившись, без руху, тільки з його налитих кров'ю очей пашать полум'я ненависті.

Комісія йде повз саме подвір'я. Корови, що звикли пастися вільно, неспокійно мукають і смикають мотузки. прив'язані вівчарки скажено гавкають.

Крамата вийшов на поріг, рушив до воріт, поволі, випнувши груди, ніби своїм тілом хотів захистити власну оселю з рухомим і нерухомим інвентарем. Та члени комісії не зайшли, пішли далі.

:

Проте рішення комісії було сприятливе для Крамати.

Заланський національний комітет не має підстав, щоб відібрати ділянку в Крамати й віддати її лісникам.

— А головне, товариші,— у Гейналовому голосі бринять урочисті нотки,— позавчора Крамата здав усе зерно, скільки було накладено. Ось виписка.

Пражани вірять одразу, але Коржан і Єжек здивовано розглядають цей шмат паперу. Справді, Онджей Крамата, хлібороб...

— Починати щось проти нього без підстав, знову підняти в околиці тривогу, яка тільки що вщухла,— хто це візьме на своє сумління? — застерігає комісію Гейнал.

Плугарж підпрягається:

— Я знаю, за чим плачете ви, лісовики: заліснявати, луки сіяти. Щоб тут жита ніколи ніхто не побачив. Знаю я вас.

Лібенський потягнувся, ледве помітно всміхнувся до Замоли й мовив, показуючи на порожні раецькі халупки:

— Шкода. План оживлення цих кістяків сподобався мені. Та не вийде. В нас тут нема цариці Семіраміди, яка б сюди для своїх висячих садів возила глину, отже, тут і надалі залишиться цей Крамата. Дамо йому інструкцію, як повинен поводитися з ґрунтом.

Інші члени комісії притакують.

Душек і Үранек поглянули на академіка Маржака. Той стоїть, мовчить і супиться. Потім суворо подивився на представників національного комітету:

— Дехто тут говорив про сумління. Товариші з національного комітету беруть на своє сумління й на свою відповідальність немало. Де гарантія, що Крамата дотримуватиметься інструкції, яку ви йому дасте, й поводитиметься з ґрунтом як слід?

Ті відповіли:

— Крамата людина працьовита. Він старанний...

— Це справа певна. Безумовно, дотримається...

— Скільки років його знаємо...

Маржак здвигнув плечима й попрямував до машини.

— Підкоряюсь більшості,— сказав він коротко.

Раець не заселятиметься. Ремонт будиночків, без городів, без підсобного виробництва, лісорозсадників, кінського заводу, без усього того, що було передбачене в Душковому плані, такий ремонт не дав би державі нічого, крім марних витрат.

Серед лісів, у відрізаному від усього світу закуткові, де нема ні школи, ні крамниці, а для жінок лісорубів ніякої можливості заробити,— в такому закутку ніхто надовго не затримається. Його хоч-не-хоч потягне ближче до людей. Отже, в Райці залишиться тільки хутір, тільки Краматине господарство, і колишнє селище Раець зникне з карти Чехословаччини назавжди.

Комісія покидає Раець. Лише Їржічка декілька разів оглядається на смугу зажуреними очима. Він приєднався до Іранка й розмовляє з ним про свою пристрасть. Відстали від інших, ідуть лісом, що аж тріщить від посухи, і Їржічка говорить про воду. Потоки, ріки, загати, ставки, струмки.

А в Іранка, що народився в Празі, перед очима тече найкраща ріка, Влтава. Змалку він любив прислухатись до хоралу її хвиль. Але сьогодні бачить її по-інакшому. Бачить внутрішнім зором, як її гладінь виблискує сокирами лісорубів, як її затони затьмарюються від тіней чорного лісу, а хвилі біліють білим рястом гірських лук.

Ліс — батько ріки. Ліс — початок усього, колиска життя.

Іранек, захопившись власними думками, не помічає, що той, хто йшов поруч з ним, швиденько прощається й наздоганяє інших, які сідають у машину.

Ліс, вода, поле, фабрика — все в журкотінні ріки співає Іранкові пісні життєвого виру, обігу, в якому найпристраснішу мелодію ведуть людські уста.

І ті уста не співатимуть про втрачений Раець, тільки болісно зімкнуться, як болісно змикаються уста лісу, покинутого людьми.

Аж ось загуркотіло. Іранек здригнувся й оглянувся навкруги. Від Сатану наближалась гроза.

37

Нікому з лісорубів і розмовляти не хочеться після звістки про рішення комісії. Всі надії, які були пов'язані з новим Райцем, тепер розвіялись. Кожен переживає й зважує цю звістку сам у собі. Хто зітхне або вилається, тому в відповідь озветься таке саме зітхання або лайка. Лісорубам, бранцям лісу, їх закуток тепер видається ще порожнішою й закинутішою пустелею, ніж досі.

Хай вітер у верховітті дерев звістує тривожним виттям наближення грози. Хай хмари, просякнуті водою та блискавками, облягають обрій. Хай гедзі та мухи кусають до крові. Хай грім поб'є все це!

Мовчки складають зняряддя й намагаються пере-

вести думки на іншу колію, щоб не заплакати від цього розчарування. Навіть дід сьогодні не відважується капнути слівце розради в цю рану. Розходяться без слова. Над порубом, високо над людьми, ширяє каня. Зникає в хмарах, з'являється знову й після відважного піруету спиняється і висить над лісом нерухомою крапкою.

Папірняники тупцем подалися на Громовку, бо Карлічка й Влада бояться грози. Зузка сама поволі йде за ними.

Войтех сховав пилу від дощу й побіг наздоганяти Зузку. Вітер налягає на ялини, аж вони випинаються, аж хитаються, наче юрба п'яниць. Грім озивається ближче й ближче.

— Зузанко!

Дівчина зупинилась і ледве помітно всміхнулася. Він підбіг і хотів її обняти. Вона його відштовхує, перелякано оглядаючись навкруги. Ліс має розплющені очі. З-під кошлатих зелених вій на неї дивляться лише колючі очі.

«Колись плакала в лісі»,— згадує Войтех, і ще й досі серце в нього болить, як у кожного, хто бачить сльози на коханому обличчі. Та в неї й сьогодні очі заплакані.

— Що з тобою? Звідки ці сльози? — питається тихо. Озиваються старі ревності: — За Карлом?

Зузка притакує. Так, про Карла думає. Це його очі на неї дивляться з глищі в лісі й дорікають.

Поки на небі постають чорні вежі, сині блискавки вдалині крешуть о гірські чола і в лісі темніє, Зузка говорить задихаючись.

Карел їй не зовсім чужий. Працювали разом у Спілці молоді, заприятинилися. І Карел любить її. Любив і любить. Адже за неї він посварився з Войтехом, з ревності тоді наговорив на нього перед людьми, через неї тепер п'є. І сьогодні той жахливий випадок між Карлом і татом. І ордена позбудеться. В усьому, в усьому винна вона. Зузка втупила в Войтеха великі очі:

— Я думаю, що треба попросити тата... сказати... щоб не псував йому того змагання...

— Ти хочеш заступитися за нього після того, що він сьогодні накоїв у лісі? — спалахнув Войтех.

— Якраз після того, Войто... Карел слабодухий, зіб'ється з пуття, почне пиячити.

— А чому ти за нього так дбаєш?

— А ти не дбаєш? Ти ж товариш йому! — говорить Зузка лагідно.— Ви ж також приятелювали. І те, що він до цього дійшов, не лише моя, а й твоя провина, Войто...

Войтех знає, що дівчина каже правду, але ревності заглушають усе:

— Ти його й досі любиш, егоїста. Турбуєшся за нього.

Блискавка поблизу розпанахала темне небо й метнула в лісові сутінки сліпуче світло. Зузка мимоволі притулилась до Войтеха. В горах розлігся рик, упали перші теплі краплини.

Войтех пригорнув Зузку ще тісніше до себе, їм чути калатання власних сердець.

— Люблю тебе,— сказала Зузка, і Войтех рвучко припав губами до її уст.

Перший поцілунок закоханих! Несміливий, без почуття радощів, але серце затоплює втіха, голова наче в гарячці. Войтех цілує й цілує дівчину, своїм плащем захистив її від дощу. Холодний вітер овіває їм розпалені чола, ліс чорніє, ліс заплющує очі.

До нитки промоклі, але щасливі біжать обоє до Громовки. Який чудовий був цей шлях під хвилями лісових велетнів, розгойданих грозою, який чудовий був той гримучий вир розбурханого моря ялин, де вони бігли разом!

Край лісу перед Громовкою спинились.

— На добраніч, Войто,— прощається дівчина й неспіливо гладить долонею змокле Войтехове обличчя.

— Почекай, Зузко! Щось маю ще тобі сказати. Через мене ти посварилася з Карлом. А що... Що, коли зі мною трапиться яке лихо?

— З тобою? Що? — здивувалася Зузка.

— Оцей випадок з Фердою. У мене з голови не йде ця справа. Я висмикнув пилу і дивився тільки на неї, а що діялося з Фердою, не знаю. Що, коли... ти розумієш, які це наслідки матиме для мене?

Волосся в Зузки мокре, сукня від дощу прилипла до тіла, вона тремтить від холоду.

— І через це я мусила б до тебе змінитись?

Блискавки схрещуються, ліс і небо зливаються в один вогонь.

— Ні! Ні! Я не думав так... Я тільки, щоб ти про мене все знала...

Посвист вітру й бурханія лісового моря заглушає її мову. Слова закоханих схрещуються, як блискавки, Войтех і Зузка зливаються в один вогонь.

Войтех пригорнув Зузку до себе й цілує її в очі, в щоки, в губи...

Хмари тяглися через ціле небо й над містом і переступали на вогненних дибах блискавок. У вікна районної лікарні бубонів дощ, і бурхливий вечір передчасно мнівсь на ніч.

Повідь білини. Білі стіни, білі ліжка, білі ковдри, білі столики, а між ними строкаті смугасті піжами. На білих подушках обличчя хворих видаються жовтішими та кощавішими, та проте після вечері втома спадає з людей, і палата оживає. Ходячі хворі обслуговують тих, що після операції ще не можуть рухатись, а потім у пантофлях вислизують у коридор крадькома скурити сигарету. Для лежачих хворих це тепер була б найприємніша річ.

На третьому від дверей ліжкові сидить Ферда, підгнувши коліна, з перев'язаною лівою рукою. Слухає, хто що говорить, і спостерігає за сусідом, якого привезено з операційного залу. Оперований ще не розплющує очей і не говорить. Щохвилини до нього підбігає сестра, молоденька лікарка була вже тричі. На питання хворих, як пройшла операція, відповідає з усміхом і тихо, ніби боїться пробудити хворого від чудового сну:

— Вдало. Як захоче пити, три ложечки чаю.

«Вдало,— повторює в думці Ферда.— Повернеться додому й буде щасливий. А я? І в мене пройшла вдало, і я житиму.— Тут у Ферди зі страху зарябіло в очах.— А чи повернусь я додому? Чи не прийдуть сюди по мене?»

Хворі поглядають на пацієнта, що досі не може очунатися з наркозу, і мимоволі притишують голоси.

— От хірург у нас! — зітхнув пацієнт біля вікна.— Таких би побільше.

Учитель, що лежить уже сьомий тиждень після складної операції хребта, говорить:

— Я думаю, що медицина не тільки наука, але й мистецтво. Розуму тут не досить, самого почуття теж, також і вміння. Це все мусить бути в згоді, якщо мож-
на так сказати.

Пацієнт розплющив очі, лампи в молочних абажурах кольгнули їх, і очі знову заплющились. Обличчя в нього здригається й синіє від болю. Це в нього болить рана після операції на серці. Очманіння від наркозу ще не дає йому говорити, але голова вже працює. Крок за кроком, поволеньки доходить до його свідомості, що він живе. Палата, світло, голоси, руки важкі-преважкі, звести не можна, та він усвідомлює, що має їх. У голові в нього пробігають спомини: машина швидкої допомоги жене містом, трясучись по бруківці, потім ноші, різке світло, обличчя в масці з уважними очима. Так, це був хірург. Він урятував йому життя.

— Пити,— попросив хворий.

Ферда з другим сусідом обережно підвели йому голову й увілляли в рот три ложечки чаю.

— Хотів би я знати, чому тільки три ложечки,— бурчить другий Фердин сусід, шістдесятирічний сивий Говорка, якого тут кличуть дядечком.— Чай же не пошкодить, хоч би він його й кухоль випив.

Дядечко зроду не був у лікарні. Тепер він видужує тут після операції жовчного пухиря, що мучив його кілька років. Непогана людина, тільки в його словнику не існує слів «не можна». Саме тому він і оперуватись мусив, що його ласунство не визнавало ніяких відмов. Не любить обмежень.

— Картопля? Бр-р-р! Це я вдома...— тут він зупинився, згадавши, що вдома також має картоплю, але відважно продовжує: — Я тільки кнедлики! Пухнаті, біленькі, з маслом. Що мені картопля! І лікарня! Бр-р-р! Точнісінький арешт, в'язниця. Справді!

Слово «арешт» нагадало Ферді про Вапенку. Він затрусився, як у пропасниці. Цілими днями Ферда чекає; кожен твердий крок у коридорі будить у ньому побоювання, що це по нього прийшли з Корпусу національної безпеки. Вапенка — людина жорстока. Безперечно, видасть його. Видасть, як і погрожував. Якщо не зіпсував нової пили, скаже, що зіпсував ту, першу. Тому Ферді не можна вагатись. Він мусить виконати те, що замис-

лив. У нього вже все обмірковано. Він попрохав матір по телефону, щоб вона принесла йому сандалії, шкарпетки й куртку.

— Нащо це тобі, хлопчику?

Ферда швиденько сховав речі під подушку.

— Щоб було в чому вийти в садок, мамо,— прошепотів їй.

І тепер, чуючи, як дехто рахує дні до виходу з лікарні, як дехто радіє, що повернеться додому, Ферда ще більше потерпає від страху. Тільки слухну мить знайти, то він зробить!

Дядько просторікує. Тільки уявіть собі! Одразу після приходу сестра відібрала пляшечку ялівцівки, яку він хотів пронести до столу. Дома він цілісінкй день попиває, а тут і не ковтни, шановні. І вже вершок нелюдяності: жінка, щоб він підживився після операції, принесла шмат смаженої гуски, так вони йому заборонили їсти її! Ну як же так можна поводитися з людиною? Як він виживе тут іще ті два тижні?

— А як вона пахла, та гуска, людоньки,— розповідає дядечко на всю палату,— шкірка хрумтить, м'ясце м'якеньке, вся просякла смальцем...

— А звідки ви це знаєте, дядечку? — озвався голос із далекого ліжка.

Дядько Говорка винувато закліпав очима, а Ферда посміхнувся. Обидва знають, що дядькові пощастило відірвати від гуски стегенце.

— Який хитрий,— відповідає дядечко в далечінь.— Мені досить на неї подивитись та прийохатись, то я вже знаю, яка вона є. Ну, не жорстокість це була — не дозволити мені гуски?

Поки Говорка виголошував свою промову, Ферда застромив під піжаму речі, які принесла мати, й, ідучи боком, щоб Говорка не помітив, як віддулась піжама, хилитаючись, вийшов у коридор. «Повітря чисте»,— подумав Ферда. Нечутно в пантофлях зійшов на перший поверх і сховав речі під ганком біля виходу в сад. Тин він розглянув ще вчора і запам'ятав місце, де можна перелізти. А тепер назад, треба чекати, поки сестри вкладуть пацієнтів на ніч, але зробити це раніше, ніж хірург почне вечірній обхід тяжкохворих. Хірурга Ферда боїться.

— Ти де ходив? — питає дядечко Ферду, коли той повернувся до палати. Від нього не сховалося, що Ферда був надто череватий, коли виходив.

— Де ходив! Де ходив! От іще питання! — сердиться Ферда, намагаючись приховати за грубістю своє хвилювання й непевність.— Покурити ходив. Що, не можна потягнути, чи як?

— Тільки не пашекуй, вуханю. Щось ти мені сьогодні не подобаєшся. Очі в тебе плавають, наче масні кола в ющі. Мабуть, ти вже думками в тому своєму лісі? Ліс! Люди прив'язані до ліжка, замкнені в лікарняній палаті, і раптом — ліс!

— Розкажи, Фердо,— озвалися голоси. Ферда їм щодня розповідає про життя в лісі, а вони слухають і слухали б, мабуть, без кінця, хоч би він розповідав тільки про мох та хмиз. Бо ліс — це справжня протилежність лікарні, бо ліс — це зразок здоров'я для кожної людини.

Ферда сидить на ліжку, підібгавши коліна, й розповідає. Мусить розповідати, аби вони ні про що не здогадалися. А чим більший страх стискає серце, тим кращим йому видається в лісі все те, чого він позбудеться, коли його заберуть. Чи то оленята на паші, чи море рожевих брусничних кульок, над якими кружляє яструб, шукаючи здобич, чи то казковий натовп червоних з білими крапочками мухоморів у зеленому моху, чи то лисиця, що метнулась у вимивину за жертвою. А коли доходить до людей, пили та сокир, у Ферди стискає в горлі, й він замовкає. З хворих ніхто й не писне. Що оку приємне, то серцю близьке. Вони все це знають. Кожен бачив і зазнав у лісі чогось гарного. Але цей хлопець таки вміє розповісти. Приніс сюди ліс, просто-таки руками до нього можна доторкнутись. Тут уже не тхне дезинфекцією та ефіром. Вся палата сповнена пахавців живиці, сяє красою лісової гушавини.

— Розкажуй ще, Куліфердо¹,— говорить хтось із протилежного кінця палати.— Аж слухати приємно. А малина? Буває там на горі?

Та до малини справа не дійшла. Приходить сестра Анежка і стеле хворим на ніч. У Ферди закалатало серце: наближається його час.

¹ Куліферда — хитрун. Народна форма від імені головного героя твору Свіфта «Мандрі Гуллівера».

— Як рука, Фердику? Не болить? — питає сестра.

— Де там, сестричко! Анітрошки!

— А було погано. Та пила тобі таки добре пошкрябала руку. Сьогодні казав пан головний лікар, що за тиждень можна й додому.

Ферда метнув полохливий погляд.

— З тобою щось коїться, Фердо, правда? — стурбовано шепоче дядечко.— Скажи, тобі ж легше буде.

— А що зі мною б могло коїться? Дивлюсь... Злива така, господи... Хазяїн і пса надвір пожаліє вигнати.

Дядечко вже не помітив, які хитрощі криються в Фердиних словах про те, що він би зроду не пішов у таку лиху годину. Дядечко дивиться, як сестра натирає сусідові спину на ніч розбавленим спиртом. Це не ялівцівка, але гусяче стегенце просто-таки криком кричить, вимагає хоч краплі алкоголю.

Коли сестра постелила Ферді постіль і поставила пляшечку з спиртом на дядечків столик, у Говорки почався страшенний напад кашлю.

— Сестричко... ради бога... кашель у мене... це нервово... швиденько... валер'янки на цукор... бо в мене шви полопаються...

Сестра біжить по цукор і по краплі.

Дядько перестав кашляти і влив у себе чверть пляшки. Палата розлягається від реготу.

— Хлопці! Ви мене тільки не викажіть, не дай господи! — просить Говорка.— Не міг я витримати, щоб не запити гусячого стегенця!

Знову регіт. Аж ось і сестра з краплями повертається. Дядечко швиденько кашляє й ковтає цукор з валер'янкою, відвертаючи від сестри обличчя. Сестра Анежка взяла в руку пляшечку, їй здається, ніби щось не те, але не зрозуміла, що сталося, та й заходилася натирати дядечкові спину.

— Шкода цього спирту на спину, правда, дядечку? — докидає хворий гід вікна, але Говорка дивиться так благально, що самий лише сміх ховає сліди його шахрайства.

Ферда використав галас і непомітно вислизнув з палати. Коридором ішов поволі, а по сходах побіг, наче ласочка. Швиденько перезувся, вдяг спортивний ко-

стюм,— оця перев'язана рука перешкоджає! — куртку на себе, та й гайда!

Та не встиг він пробігти й половину дороги до огорожі, як у лікарні знявся переполох. Після його зникнення дядечко сказав про свої підозріння сестрі.

Сестра Анежка мчить за Фердою. Схвильована палата вирує.

— Хлопчисько безголовий! З такою ранюю! На ніч глядя! Та ще в таку грозу та зливу.

Сестра й воротар ведуть Ферду, він упирається.

— Пустіть мене! Облиште! Я мушу йти!

Ферда кричить так пронизливо, що ходячі хворі з усіх палат поспішають сюди, й коло дверей палати не протовпишся.

У палату зайшов головний лікар Говшка. Великий, широкоплечий, червонолиций; людина скута з міцного матеріалу; але очі лагідні, ніби в противагу його силі. Щовечора проходить по всій лікарні подивитися, як справи в хворих, зокрема в тих, які щойно після операції.

— Та пустіть же мене! Я не можу тут залишатись! Я мушу йти! — одчайдушно галасує Ферда.— Коли не пустите, побачите, що я собі зроблю!

Палата стихла, ледве ввійшов хірург. Замок і Ферда, побачивши його, все його худе тіло здригається від ридань.

Говшка сів до Ферди на постіль.

— Морфій? — шепоче сестра.

Хірург заперечливо хитнув головою й узяв Ферду за руку.

— Що тебе турбує, хлопче, коли ти хотів утекти в таку негоду? Скажи. Шепни мені на вушко. Може, я тобі й допоможу.

— Ви мені не можете допомогти, пане доктор,— схлипує Ферда.— Мені вже ніхто не може допомогти... Вапенка, напевно, вже...

Ферда замовк і слухняно проковтнув таблетку, яку йому подав лікар, але не перестав тремтіти.

— Ну, ну, скажи, що там той Вапенка?

— Ні! Ні! Нічого!

Ферда мовчить і більше вже нічого не скаже. Тільки очі сполохано витріщає на вікна, за якими лежать його ліси, що їх від нього відділяє густа заслона зливи та миготлива блискавка.

— Чого б ти мав боятися, хлопче? — ласкаво посміхається до нього лікар.— Коли тебе сюди привезли, я й сам трохи побоювався, чи зможемо вберегти руку. А бачиш, пощастило! Не позбудешся руки й скоро видужаєш. Чого ж ти боїшся?

— Але ж я мушу... я, пане доктор, поспішаю...— белькоче Ферда.

— Куди тобі поспішати, дитино? Перед тобою щонайменше п'ятдесят років життя. Та ще й якого життя, от побачиш, хлопче!

Гроза збільшується, їй не видно й кінця. Від заходу знову насуваються хмари, тягнуться низько й, наражаючись на шпилі гір, періщать землю густою зливою.

Дід Рамбовсек стоїть одягнений біля вікна. Блискає з усіх боків. Ясно, як удень. Хмари перекиплять у небі, й після невеличкої перерви знову поллються потоки води.

Краматине поле, яке дід бачить з вікна, було вдячне за перші краплі й пожадливо почало ковтати небесну вологу. Грунт зовсім висох, він прагне води, п'є, п'є та не встигає ковтати. Уста землі, не відкриті підпушуванням, зсохлися, спеклись у тверду брилу, вони захлинаються в поводі, яка безтямно рине й рие в землі безліч канавок, заносючи з собою грунт, той грунт, що стільки місяців прагнув вологи.

Вобди заносять з собою найціннішу землю, матір усього живого, землю, що викохує зерно, ніби в пелюшках, і дає йому їсти. Води заносять з собою купи животворного ґрунту, всю надію гірської ниви, заносять лантухи збіжжя, яке цей ґрунт міг зростити, бурти картоплі, копиці сіна, в'язки льону.

У спалахах блискавки дід бачить, як на полі оголюються вибалки й брили. Дід уже дещо має в пам'яті, пережив уже тут декілька таких дощових навал, та це, мабуть, одна з найгірших.

Блискавки прошивають усе, що трапиться на їхньому шляху: дерева, скелі, стріхи. Бабуся, скоцюрблена під ковдрою, крадькома проказує молитву.

Дід не думає про блискавку, його цікавить зовсім інше: комісія бачила Краматине поле перед зливою. Що б вона сказала, побачивши його тепер? Чи не зрозуміла б

часом, що Крамата — лишай на тілі матері-землі, що де він розростеться, там усе пожирає дощенту? Комісія завтра раненько має виїхати з Мрачної. Чи є можливість затримати її? Коржан міг би подзвонити Главачеві додому, а той би, може... Дід, не додумавши, швиденько взуває гумові чоботи, знаходить брезентового плаща, капелюх і палицю.

— Єнічку! — стурбовано гукає стара.— Що ти робиш? Невже оце хочеш...

— Мушу йти на Громовку, Анінко. А ти не лякайся. За годину повернуся.

І дід пішов. Ледве відчинив двері — трісь! Йому осліпило очі небо, розтяте від краю до краю ніби вогненным мечем.

— А, потворо така! — бурчить дід.— Коли вже ти заспокоїшся?

Коржан лежить, очей не зімкнувши. Думає про свій ліс. Перед очима в нього линуть жахливі картини: буря ламає щогли ялин. Луки й моховиська поглинають струмки води, а пересохлий ліс на схилі неспроможен ковтати. Повідь несе цілі купи незотлілої глици, шаліє по стежках, оголює їх до каменю. Переповнені потоки руйнують мости. Молодняк захлинається у воді.

Зозуля кукає годину за годиною, а оскаженіла стихія не знає впину.

І раптом лісничий почув, як хтось гупає у хвіртку. При блискавці впізнав діда. Що сталося? Хочє засвітити світло, але порвані дроти. Накидає на себе потемки плащ і йде відчинити.

Коли дід розказав йому про те, що робиться на Краматиному полі й про комісію, він скочив до телефону викликати директора. Але з трубки тільки тихенько харчить: хр, хр, чути шум, наче в скойці, і ніякого звуку, ніякого голосу.

Громовку відрізано від світу.

До Мрачної кілька годин ходи. Навіть коли побігти навпростець, ледве-ледве встигнеш. Коржан вступає в високі чоботи, на ходу хапає непромокальний плащ і викочується з лісничівки.

Ледве головний інженер прибїг додому, почався гармидер:

— Гості з Праги йдуть до нас! Лібенський і Плугарж! Миттю, дороженька! Вдягайся! Готуй закуски! За хвилину будуть тут!

Замолина жінка ставить гріти воду й швиденько перевдягається...

Замола вбіг до їдальні й оглядає її, як гість, що потрапив сюди вперше. Меблі блищать. На горіховому столі біліє мереживна скатерка. Кришталева ваза б'є тобі в очі блиском, де б ти не став. Вишивані фіранки відмежують їдальню від вулиці розкішними орнаментами.

Замола відніс вазу до спальні, зняв зі столика мереживо, розкидав по ньому лісницькі журнали й зсуває вишивані фіранки, щоб вікна були голі.

— Подивись, будь-ласка. Чи так добре?

Замолина жінка ввійшла в блакитній едвобній сукні, що дуже пасує до її білявого волосся. Сміливе декольте, майолікова брошка.

Замола кинув на неї сердитий, нищівний погляд, у якому жінка читає: «Хіба в такому вигляді має показатись перед Прагою дружина партійного працівника? Хочеш скомпрометувати мене? Що, ти не знаєш, на підставі чого тепер судять про інтелігенцію? На кожную дрібницю зважають, на кожную дрібницю!»

Дружина здвигнула плечима й поспішає передягтися.

Повертається в простій, скромній сукні. Єдина прикраса — це її груди. Повні, округлі, вони вимальовуються під тканиною, яка щільно облягає їх. Замола тепер окинув її ревним поглядом. Та подружжю вже доводиться вітати Лібенського й Плугаржа. Ледве жінка припинить зливу чемностей, починає чоловік, спільними силами вони садовлять гостей на м'які канапи.

Кілька великих чорних мух дзижчать на вікні, охоплені шаленим бажанням вилетіти з кімнати. Юлінка накриває на стіл. Стеле невеличкі барвисті серветки. Усміхається до гостей і шелестить едвобними слівцями.

Лібенський сидить у глибокому кріслі й погойдує ногою, перекинутою через коліно. Він любить оселі сільських лісівників, він дивиться на мисливський куток, і в нього таке почуття, ніби на мить повертається до початків своєї діяльності, коли він служив іще не в Празі.

У Плугаржа в голові ще досі вирують проблеми Раєцької смуги, тому він п'є вино, не усвідомлюючи, що п'є, тому й Юлінчині закуски їсть, не звертаючи уваги на їх винятковий смак.

Замола намагається притлумити свій чудовий настрий, щоб не здавалося, ніби він зловтішається через те, що Душків план поховано. Правда, Лібенський і Плугарж — давні приятелі, але чи тепер можна кому вірити? Навіть найкращому другові не варто віддаватися в руки.

Лібенський з великою цікавістю розглядає напіврозкриті уста господині, тим часом як дощ хлюпоче в шибки. Плугарж говорить про Душка, глядячи рум'яне кругле обличчя.

«Ех, бий його лиха година! Красуня!» — думає Лібенський і захоплено говорить Замолі:

— Отут тобі поталанило найбільше в житті, правда?

Замола, певний, що мова йде про Душка, щиро засміявся.

— Не заперечую. Справді. Ця людина вже попила з мене крові, колего. Але більше не буде.

«Он як? Чого б це Душек пив з нього кров?» — дивується Лібенський, але посміхається до Юлінки, яка одна з усіх його зрозуміла. Замола перехопив цей усміх і лише тепер допетрав, про що говорив Лібенський.

— Сьогоднішнє рішення,— міркує Плугарж,— напевне, матиме вплив і на Душкове партійне стягнення.

— Це безсумнівно,— potwierдив Замола.

— Бідолаха Душек,— зауважив Лібенський, замилюваними очима бігаючи по Юлінчиних грудях.

Грім ударив у костельну вежу на майдані.

Світло погасло. Юлінка запалює свічки в потрійному канделябрі. В хитливому пламені Замоліне обличчя морщиться, очі блищать.

«Піймався на гачок Лібенському,— сердиться на себе Замола. Наливає вино, що при свічках здається чорним.— Дурниці! Якщо їм Душкові проекти не подобаються, то й Душек-людина не лежатиме в них на серці».

Але Душек-людина лежить у Лібенського на серці. Перемога над Душком — Замоліне щастя, так само як і одруження з Юлінкою. «Який би я був мисливець, якби не придивився ближче до Замоліної здобичі? Юлінка, напевне, на двадцять років молодша від Замолі. Посміхається, але в очах у неї неспокій, вона обережно

оглядається на чоловіка. Бідненька, як тебе цей заздрісник уярмив.

Заздрісник. Справді, такий Замола був уже в студентські роки. А надто мені заздрив, що я легко вчився, а він повинен був сидіти. Бувало сидить ночами за чорною кавою, аж поки все в голову втовче, від математики та фізики аж до біології. Чи не заздрить він і тому фантазеру Душкові? Чи не завидує його проектам?»

38

Рослини, прибиті зливою, попригиналися, де-не-де багно притовкло їх до землі. Стовбури, стебла й віття ще не повипростувалися, але що ялинка, то наречена в пишному вбранні, в кожній високий вінець тремтить у коралах і срібних оздобах. Де є що живе, все п'є вологу, яка затрималася в моху, в гнилому листі, в дуплистих пнях, у долонях листочків.

Та проте найбільші потоки води з ревом мчать каламутними хвилями в низину. Наповнили отошалу річку, яка запишалася, що хоч раз вона стала справжньою рікою, то без усякого глузду й ужитку лине далі, до Лаби й моря, де води й так досить.

Скільки часу мине, поки море поверне в випарах річці ту воду?

Вода — вічна мандрівниця, і зв'язати її не можна. Ледве куди попаде, — якщо миттю не збіжить до річки, наче вуженята, — то зникне в зеленому лоні. Просякне крізь корінці й жилочки до тіла дерев, проскочить у кожну щілиночку, в кожну ямочку в землі, прослизне крізь усе в широчінь і в глибочінь. І знову видирається з лона землі на повітря, перетворюється в млисті хмари й підноситься в небо. Обійми вітру хапають непосидячу хмаринку й несуть її хтозна-куди. Хмаринка, яку видихнула чеська земля, плине через Єсеніки, Бескиди, Татри, і ніхто не вгадає, чи вона покропить Україну чи схили Кавказу, Китай чи яку іншу країну.

Перші кроки на Краматиному полі сьогодні зробив сам господар. Це вже було не поле, а каменистий схил. Омиті зливою валуни білили, аж виблискували, закривши всі рештки орної землі, що залишилася під ними.

Крамата жажнувся. Адже вчора він кривавим потом умивався. Та, хвала богові, минула гроза, і небесна, й земна, і сонце вже знову трусить рудою гривою над раецькою смугою.

Насамперед він змінить на цьому полі культуру. Поскидає каміння і посіє тут люцерну. Як уродить, так і вродить, що ж тут уже вдієш! Крамата зайшов до стайні. Кінь повернув до нього темне з білими віями око й заіржав. Крамата дав йому на долоні грудку цукру. Зефір її хрупає й пестливо треться головою об його коліно. Крамата гладить Зефіра по сріблястій теплій шерсті й має таке відчуття, ніби під рукою в нього Катеринина м'яка шкіра.

Крамату охопила туга за Катериною, аж затрясло ним. Увечері піде до неї в Залани. Без неї йому життя не життя. Такої віхи зазнали разом, а тепер ця грішна жінка хоче все раптом розбити. Безглуздя! Хай спробує! Хай гризе вудила, він зуміє міцно тримати повіддя.

Знову товктиме їй у голову, що дружина довго не проживе, що вони дочекаються слухної години. Крамата згадав Катеринині слова в «Діані» й Сметанку. Ні, порожніми обіцянками він її не переконає. Дарунки! Все їй дасть, чого вона хоче. Золота, коштовностей, речей. Нехай у нього вдома залишаться хоч і голі стіни, хоч і все віднесе їй, але мусить її мати! Крамата занурив пальці в Зефірову гриву, як ніби це були Катеринині коси.

— Ондрею! Швидше! Чи це не ті знову, що вчора? — кричить стара на дворі.

Крамата вибіг із стайні й стрибнув до воріт. Бачить кризь щілину: комісія повернулася!

Швидко пройшли повз його схил, але розглянули й решту нив. Ось уже зникли в нього з очей, крім представника дослідного інституту, що разом з Коржановими лісниками досліджує профіль ґрунту.

Крамата, важко спершись на ворота, не ворушиться, тільки тихо скрегоче зубами.

Комісія розійшлася на горі по порубі, звідки видно всю смугу, і чекає наслідків перевірки.

Душкові креслення переходять з рук до рук. Цей показує щось на плані, той — на живому пейзажі перед собою. Обмін думками поживляється, голоси бринять енергійніше.

Академік Маржак ніби ожив. Поки інші з запалом боронять свої відомчі інтереси, він сидить на пні й уважно вивчає Душкові проекти.

— Я настоюю,— говорить гідролог Їржічка,— що ці схили треба негайно заліснити!

— Почекай! Почекай, братику,— перебиває Плугарж. В душі він сам глибоко вражений тим, що побачив, але не хоче поступитись.— Почекай із своїм «негайно». Кожного кроку орної землі шкода.

— Ти рахуєш тільки втрати, а не прибутки! — запально вигукує Їржічка.— Схили треба заліснити згідно з планом, а ви, хлібожери, натомість одержите оті пасовиська.

— Ну, ну,— Плугарж намагається звести Їржіччині слова на жарт.— Я знаю, ти щедрий. Тільки нащо ж нам купувати kota в мішку? Чи можеш ти нам гарантувати, братчику, що кооперативу пощастить перетворити це пасовисько на путяще поле? Можеш?

Директор походжає, не приховуючи нетерпіння. Він би волів почути таке чи інакше рішення й повернутися в управління, де вже другий день стоїть робота. Він не терпить непрямих шляхів домовлення та словесних турнірів. Стільки часу згаяли...

— Ви ніколи не досягнете згоди між собою,— сказав Маржак,— бо кожен з вас обмежується інтересами своєї галузі, дотримується вузьких поглядів.

— Це не вузький погляд, товаришу,— борониться Плугарж.— Народне постачання — ось наша турбота, і турбота немала.— Плугарж промовляє ніби з кафедри, але біле каміння на полі кричить зовсім про інше.

Лібенський сидить на пні, розстібнувши сорочку, виставивши обличчя й груди на сонце, і мружить очі.

— Тисячу років тому,— говорить він,— в епоху перших князів, чеська земля на дев'яносто відсотків була вкрита лісом. Тепер лишилося тільки тридцять відсотків, та ще й який ліс! В деяких місцях можна по тому лісі вільно гарбою проїхати. В Добріші кажуть, що крізь ліс можна Прагу побачити, в Тепліці ліс перетворився на кладовище.

Замола стурбовано поглядає на Лібенського,— щось він співає не тієї.

Їржічка, що дивиться через Маржакове плече на Душків план, кричить:

— Диви! Проектант не забув і про ставок. Браво, товаришу Душку! Плугарже! Ти не проти ставочка? Він ніби навмисне для цієї смуги створений.

— Ставок? — незадоволено перепитав Плугарж.— От іще! Знов цілі ари, якщо не гектари, ґрунту втрачено.

— Наш перший визначний гідролог — Карел Четвертий,— заговорив Лібенський, повернувши обличчя до сонця.— Той знав, яке значення має для країни вода. Шкода, що Душек не може наказати, як він: «Вело міським мешканцям пильно закладати й доглядати ставки, не лише щоб достаток риби мати, але й щоб повітря в нашому королівстві чеському від випарів ставків лагідне було».

Маржак заплескав у долоні й засміявся:

— За це ми можемо аплодувати навіть і феодалові, правда, товариші?

Замола помічає зі страхом, як у нього провалюється ґрунт під ногами. Що цей Лібенський витіває? Кожним своїм словом зводить нанівець його перемогу. Замола благально дивиться на Плугаржа, щоб той втрутився, та все марно, бо Плугарж і сам повен сумнівів.

Налякані грозою, пахощі знову піднялися й наповнили вологе повітря. Тріпочуть крильцями мушки, метелики, бабки. Розспівалися птахи, радіючи, що змовкло ревище стихії, що знову лише вони мають змогу співати, знову можуть вітати блакитнотрепетний день.

— Але ж і днина! Ну й днина! — захоплюється Лібенський.

Але Плугарж здається неохоче, той ставок таки муляє його, навіть незважаючи на Карла IV. Він розкричався на Їржічку:

— Ти весь час відшукуєш щось таке, аби відібрати в нас землю. Це борошно, розумієш, братику?

— Перестане вода текти — не буде з чого й хліба спекти,— відповів гідролог.— На одне кіло твого борошна мусить натекти п'ятсот кілограмів моєї води.

Маржак зареготав і жартує:

— Ну, от цей водяник і потопив тебе, Плугарже. Уже й душа під водою.

— Що нам допоможе вода без ґрунту? — сердиться Плугарж.

— Темучін Чінгісхан, великий монгольський вла-

дар,— почав знову Лібенський, уперто тримаючи обличчя проти сонця,— знищив у закаспійських землях тамарискові гаї і всі іригаційні споруди. Сади й городи повсихали. Плодюча земля обернулася в пустелю. Скажіть, друзі, чи короїд, бурелом, злива — чи це все не є також Темучін Чінгісхан?

Замола похитується навшпиньках і з усієї сили стискає закладені за спину руки. Лібенський провадить далі:

— Радянська влада — навпаки. В пустелях, що їй ці варвари залишили на пам'ять, вона воскрешає життя. У пустелях уже ростуть гаї, стелються луки та бавовникові плантації...

— Що ти вигріваєшся на сонці, наче ящірка, та читаєш нам лекції? Або говори діло, або мовчи й не драгуй! — розсердився Плугарж.

— Але ж, товариші,— дивується Лібенський.— Я якраз говорю діло!

— Ти нас лякаєш апокаліптичними жахами,— продовжує Плугарж.— Але ми так далеко ще не зайшли. Де ти бачиш у нас ту пустелю?

Іржічка кинувся до нього, наставивши лоба.

— Нам не так уже далеко й до пустелі, брате,— нападає він на Плугаржа.— Далі нам уже в цьому напрямку не можна йти! Перед нами поле, оголене до каменю, а ти все не можеш з місця зрушити. Зрушиш з місця допіру тоді, коли наші найбільші комбінати припинять роботу через нестачу води? Коли повсихають поля і худоба не матиме що їсти? Коли люди по містах почнуть падати від спраги?

Тут посипався цілий град вигуків, і Замола з жахом помітив, що переважають ті, хто вимагає почати негайну реконструкцію згідно з Душковим планом.

В «Діані» чекали Гейнал і Стибло. Настрій у них був уже не такий непохитний, як учора, бо вони мимохідь побачили знищені раецькі ниви, тим часом як їх добре оброблені поля врятувалися від зливи.

Маржак відкрив засідання, а тому що в усіх був однаковий настрій, одразу запропонував і висновки:

Серед раецької смуги на Краматиному полі, незораному після жнив, орну землю мало не всю знесла злива. Шар ґрунту незначний, каміння багато. Комісія вирішує, що цю дільницю треба заліснити вже цього літа. Далі

було з'ясовано, що на сусідньому пасовиську з землі видно лише декілька брил, а взагалі ґрунт там глибокий і придатний для рільництва.

— Отже,— посміхається Маржак до Плугаржа,— за одну втрачену ниву держава дістане землі в шість разів більше.

Маржак звертається до представників народного комітету:

— Чи може той Крамата сам заліснити колишне поле, а гірське пасовисько перетворити на лан і добру сіножать?

Представники огинаються, Гейнал говорить:

— Самому буде важко...

— А може його поле взяти заланський кооператив?

— Що робити? — здвигнув плечима Стибло.— У нас свого більш ніж треба. Та ще й далеко... Та в нас тут поповнення, є кілька чоловік новоприбульців, то доведеться, мабуть, узяти.

Грабаль розносить каву та пиво і прислухається.

— Отже комісія пропонує національному комітетові в Заланах, щоб він прискорив переведення відданої Краматі шість років тому земельної ділянки частково у власність кооперативу, частково в розпорядження державного лісництва.

— Так,— белькоче Гейнал, але його опановує співчуття до Крамати.— Крамату це знищить остаточно... Взяти це на сумління... Може, дати йому час?..

Маржак глянув йому в вічі:

— Так. А хто занапастив ділянку в Райці? Мав він сумління, коли так її занедбав? Сам повинен був віддати її вам, коли побачив, що неспроможен обробити.

Полінце до багаття доклав і Коржан. Заланці не бачать, що в Райці діється. Не знають, скільки разів він сам сварив Крамату, що його худоба об'їдає в лісі молодняк, що він краде ліс, що він браконьєр.

— Ліс би спочив, коли б цей Крамата забрався звідси!

Грабаль тихенько бере Коржанів порожній кухоль і зникає.

Маржак підсумовує:

— Комісія дає вам проект заліснення дільниць і утворення сіножатей, товариші. І цього проекту вам обов'язково слід дотримуватися.— Бачачи, що Гейнал пере-

смикнувся, Маржак додав: — Ми не втручатимемося в те, як ви це здійснюватимете. І все, у чому винен Крамата, то не наша справа. Це ви вирішуйте самі.

— Вирішимо,— киває головою Стибло.

Всі рішення крок за кроком наближають комісію до Душкового проекту. Душек сидить за столом, заплющивши очі, й від хвилювання ледве дихає.

— Згідно з усіма пропозиціями й поліпшеннями, які ми тут накреслиємо,— продовжує Маржак,— нам необхідно звернутися до проекту товариша Душка. До пового Райця.

Якщо лісова смуга буде заселена, земля й ліс матиме те, що тут найпотрібніше: господарів. Достатня кількість робочих рук забезпечить промисловість безперебійним постачанням лісоматеріалів. Можна буде рубати й у неприступних місцях і таким чином зберегти ріденські насадження. Доклавши трохи праці, люди здобудуть і з заражених ялин більше якісного матеріалу. А це дасть чималий економічний ефект. Десятки рук дбатимуть, щоб не тільки поле, а й усе лісництво було чисте й здорове, щоб у ньому були старанно засаджені лісом усі прогалини. Такий ліс, продовжує Маржак, буде й захистом для лісових джерел, а вони постачатимуть воду головній системі, яка входить у загальнодержавний план.

— З цього Їржичка, напевно, буде задоволений,— сміються Маржакові очі,— але буде задоволений і Плугарж, бо з тутешніх лісів і ущелин волога піде на тисячі нив туди, униз. А найбільше буде задоволений товариш Душек, що ті його роки роботи над проектом не пройшли марно.

Душек дивиться на Маржака блаженним поглядом, неспроможний і слова вимовити. Коли тут раптом скочив Замола:

— Товаришу академік! Твоя надзвичайно широка постановка проблеми остаточно мене переконала! — натхненно вигукує він.— Ви всі, товариші, показали нам правдивий шлях. Ми подбаємо про заселення Райця. І про постійну працю для наших робітників та їх родин. Адже це в інтересах нашої партії, це її наказ. Я урочисто зобов'язуюсь узяти Раець під свою власну опіку! Зараз же візьмуся за це й на підставі ваших вказівок та зауважень розроблю детальний план.

Пражани посміхаються й прихильно покивають головами. Плугарж усміхнувся Замолі. Зразу помітно: людина здатна розвиватись! Він говорить:

— Ти, Замоло, зразковий головний інженер. Енергійний, оперативний. У тебе в руках Раець швидко розквітне.

А Главач на Замолу аж очі витріщив. Відчув до нього просто фізичну відразу. Що за людина? Хамелеон? Флюгер? Чи можна ж так раптово перемінитись?

Душек здивований і намагається розібратися в новій ситуації. Його захоплення, справа його життя перемогла, він виграв найбільшу в своєму житті битву. Але той, хто роками його висміював, хто хотів знищити, задушити його проекти, той їх тепер урочисто перехоплює! Вважає їх за свої! У Душка все похололо, руки в нього трусяться так, що він не може й сигарети донести до рота.

Здивований і Лібенський. Він дивиться на людину, що вчора наливала йому по вінця червоного вина. «Справжній чаклун цей Замоло, чарівник та й годі! Цей чарівник запряже до свого воза всіх сарн і оленів, усіх Душків і Главачів. Цей уміє! Він тобі все перекрутить в одну мить, оберне й так, і впак. Уміє, уміє цей Замоло, тільки, мабуть, його вино тепер уже й не було б мені до смаку...»

Протокола підписали всі, останній підписав тремтячою рукою Душек.

Опівдні вже весь ліс знає, що вирішила комісія. Звичайно, треба чекати ще на остаточне затвердження, але в вищих інстанціях напевне затвердять висновки комісії.

Лісоруби зраділи. Зраділи й жінки по розсадниках та жінки всіх лісових робітників.

Але тим часом збільшились побоювання, чи впорається бригада вчасно з короїдом: лісники послали Вітачка, Янка і Вапенку розчистити завалені буреломом стежки, полагодити розбурені кладки. Рамеш і Станда самі зголосилися на цю роботу, отже бригада збідніла одразу на п'ять пар рук. Войтех радиться з Коржаном і Єжком, а з них кожен — один від одного нещасніший. Недавно ще, коли наново організували роботу, розрахунки показували, що з короїдом розправляться якраз вчасно, але гроза їм перешкодила. Їм залишилося ліквідувати останнє вогнище короїда, та коли вони не зроб-

лять цього вчасно, вилетять, ну, тепер уже не мільйони, а нехай тисячі жуків, що десь затримуються й закладуть нове вогнище зарази. І ніяких радощів не буде з тієї справи, в яку вкладено стільки сил!

Коржан питає Войтеха про тих, що хотіли приїхати з Височини. Войтех здвигує плечима. Писав їм, щоб їхали якомога швидше.

— Надішлімо їм телеграму, нехай прискорять від'їзд,— вирішив Єжек, дістаючи з портфеля записник.

Войтех диктує йому адресу Режного.

— І додай там, товаришу завідувач, що Раець буде таки справді заселятися. Режни любить коней, отже тут знайдеться щось для нього. А одна з дівчат знається на пасічництві, навчилася від свого діда... Ех,— зітхнув Войтех,— коли б то вже вони були тут!

Та Войтех не хоче покладатися лише на допомогу з далечини, а намагається знайти її на місці й то негайно. Робить останню спробу. Скликав усіх, з'ясував, яку вагу має справа, і запитав, чи не схотіли б попрацювати понад зміну.

Знесилені й поблідлі від утоми обличчя дивляться на нього мовчки й тупо. Так, це єдиний шлях, та чи вийде що з того?

— Я,— говорить Карлічка тихенько,— як повернуся до гуртожитку, то ледве спроможна роздягтися, падаю й сплю, сплю. А вранці встаю вся поламана й так само втомлена, як і ввечері...

— Отак і я,— каже Станда.— Уранці хребет і руки та й усе тіло болить у мене, як і ввечері...

— Взяли ми з собою футбольного м'яча,— вступає в розмову Петро,— а він лежить у кутку. Хотіли піти в гори — ані кроку не зробили.

— Я знаю,— погоджується Войтех.— Ми взяли надто швидкий розгін. Та невже ж перед самим закінченням почнемо спотикатись? Невже?

Та ось Власта підняла руку, Віра теж не хоче осоромитись, зголошується Зузка, невиразність становища зникає. Усі, крім старих жінок, пристали на Войтехову пропозицію.

— Оце так діло, людоньки, матері його ковінка! Нехай пан бог за це вам рученьки позолотить,— радіє Коржан.

І от сталася дивовижна зміна. Сонце вже спустилося низько, раніш у такий час робота давно закінчувалась, а втома, що всім підгинала коліна, не збільшується, а кінець кінцем навіть слабне. Хтось вигадує, що це гроза очистила повітря, що тепер нема такої важкої задухи. Інший нагадує відоме прислів'я, що людину підсилює велика мета.

А Матей запевняє, що це Раець причиною, і його ніяк не можна збити з цієї думки. У кого така теща, як у нього, той йому охоче повірить.

У Крамати вже також знають від Грабаля, що їх чекає.

Стара бурмоче прокльони та поглядає на сина, що вивозить тачкою по дощці гній з хліва.

— Не казала я, що виженуть тебе звідси?

Крамата перевернув тачку; навкруги розійшлася пара, піднявся різкий сморід.

— Я ще тут! — визвірівся він на матір.— Облиште свої нарікання, я не люблю.

— Коли стара баба правду каже, то з нею не хочуть і погодитись. Ніщо тобі вже не допоможе. Помандруеш звідси,— сказала стара, дивлячись кудись у просторінь каламутним поглядом.

— Воно й краще, коли я знаю, що має статися. Передбачений удар не такий болючий,— упевнено говорить син.

— Коли б підмазати кого... Це був би єдиний рятунок.

— Підмазати? Підмажете Залани, область, Прагу!? Такого багача тепер у всій країні нема!

Баба, схилившись у правому кутку, бурчить:

— Тим гірше для тебе, тим гірше для всіх нас.

Крамата зішкрябує гній, що налип на тачку, й говорить:

— До цього треба інакше братись, то нічого й не станеться. Виявити готовність, показати мозолі...

Краматиha в крайній кімнаті складає ліки, назбирані за роки хвороби. Що в малій дозі — лік, те в великій — отрута.

І в неї на язичку ті самі слова, що в баби: «Виженуть нас! А чому? Через кого? Чи в цьому винен тільки Ондрей?» Ще змалку чула, що нема ладу в господині, яка завидна лежить на перині. А вона? Не живе й не

вмирає. Скільки часу вже нездужає, а господарство без неї все занепадає та занепадає. Це вона вигонить Любоша та Їржінку з Райця. Вона своєю неміччю жене їх кудись у невідоме. Якби в них була інша мати, здорова та дужа...

Краматиха здригається. Ох, боже! Нікому з своїх вона вже не може глянути й у вічі, бо читає в них самі докори! Дбайливо відбирає порошки люміналу. Два-три порошки присплять на ніч, тридцять порошоків присплять навіки.

Краматі не вистачає терпіння. Витер руки об штани й, як є, в подертім, засмальцьованім піджаку, йде до Машка. Мусить виявити готовність і показати мозолі раніше, ніж вирішуватимуть його справу. Якнайшвидше поеднатися з лісом. Якщо вже поле в нього відібрали, то принаймні жити тут він зможе залишитись. Так добре йому ніде не буде. Власна оселя тут, недалеко друга, Катеринина, город йому, напевне, залишать, і стайню, і коней. Возитиме ліс, такий заробіток теж під ногами не валяється. Коли вже поле в нього відберуть, цю втрату надолужить ліс.

Крамата продирається зарослою стежкою до лісу.

Тоненькі пальці схудлих рук вкладають порошки в склянку з водою, між тим як мозком перебігає гарячкова думка: як тепер поводитиметься з нею, з недужою, чоловік, коли в нього відберуть господарство? Уже не зможе мати подвійної користі — з господарства й з лісу. Городець багато не дасть, прогодувати сім'ю стане важче. Отепер-то дорікатиме, що вона тільки хліб марно переводить. І дітям вона також перешкоджатиме. Тільки об'їдати їх буде. Дітям би було без неї легше. Чоловік візьме іншу, молоду, працювиту, від неї вдома буде користь. Любош добре грає на скрипку. Гріх було б позбавити його цих вправ. А Їржінка? Добре вчиться, хоче бути лікарем. Чи буде?

У склянці вже, мабуть, досить порошоків, певно, більш як тридцять. Краматиха тремтить від холоду. Виглянула у вікно, дивиться вслід чоловікові.

«Я любила його. Мабуть, і досі люблю. Чи справді люблю? Після всього того приниження, після тієї, іншої, невже досі люблю? Сама не знаю... Справлю йому останню радість. Так, він би дійсно радів, що я поступила місцем тій, іншій».

Краматиха приплющила очі й уявила собі, що от вона вже нежива, як раптом перед очима в неї вирнула зваблива Катерина. Біленьке обличчя, облямоване чорним волоссям. Не диво, що Ондрей шаліє за нею. Кілька днів тому загавкали пси, а коли Краматиха вийшла, побачила за тином Катерину. Кликала псів на ймення й гладила їх. Нікому Катерині пси не дозволять гладити себе, а Катерина їм не чужа. Приходить уже аж на поріг. Що далі, то зважується на більше. І вона хоче добровільно поступитись перед нею?

Чоловікові б вона ще повірила, він любить дітей, особливо Любоша. А та? Тій не вірять! «І я маю на неї покинути свої діти? Чи довчиться Любош, коли тут отабориться ота? І Їржінку, мою маленьку, слухняну дівчинку, запряже до важкої праці!»

Краматиха вихлюпнула кризь вікно склянку з люміналом і встала. У серці й у жилах відчула приплив нових сил.

Висунулася з вікна і кричить, що є сили:

— Їржінко! Любоше!

Дітей ніде не видно, й вона, перелякавшись, виходить у сад.

— Ку-ку! — виглянула Їржінка з-за ліщини.— Я тут.

Підбігла до матері, яка вхопила її в обійми й пристрасно тулить до себе.

— Що, мамо?

— Уже нічого, дитинко,— говорить Краматиха.— Уже нічого. Я тільки злякалася, що тебе хтось хоче скривдити...

На гіллі старої яблуні сидить Любош і хрумає яблуко. Побачив матір з Їржінкою й гукає:

— Сюди ходіть! Мамо, Їржко, ловіть! Тут угорі вони вже наче цукор!

А потім Любош, худенький хлопчина з білявим, як у матері, волоссям, лізе ще вище по гіллі, що вгинається під ним, і простягає руку за золотисто-єдвабними яблуками. Мати хвилинку безмовно дивиться на нього, і з грудей у неї вихоплюється зітхання полегкості, як це буває в кожного, хто з обіймів смерті вирвався до життя.

«Мозолі,— говорить сам собі Крамата, йдучи лісом,— мозолі — тверда валюта. Сьогодні вона всі двері відчиняє».

Раецький господар іде поволі й розмірковує. Лісники безумовно охоче його приймуть. Обома руками схопляться за нього, бо в них людей не вистачає. Він уже уявляє, як перед Машком покладе руки на коліна, обернувши їх мозолистими долонями вгору. Машек має гострі очі, та в душу ними не загляне. Спиниться на сорочці, вкритій потом та глиною, спиниться на обличчі, осмаленому сонцем та вітром, і, головне, на цих мозолях. Не розгадає його думок, не прочитає, як у Крамати зростає ненависть до лісників за все, що вони зробили.

Довгенько посидів з Машком. Спершу трохи походили околесом. Потім Крамата почав. Він би охоче підвозив кіньми ліс на платформу. Аж з гір? Ну, торік відмовився, бо коні не були справні, а цього року спробує.

— Взимку? — допитується Машек.

— Може, й раніше... Там видко буде...

— Добре! Дуже приємно.— Діяч задоволено потер руки. Домовились.

Вийшовши з лісничівки, Крамата хотів бадьоро випростатись, та якось не вийшло. Його пригнічує думка, що після царювання в Райці доведеться занепасти до рівня звичайного лісоруба. Вільного часу не матиме. Ніколи. Якийсь зеленожупанник буде його пхати в саме пекло, на самі шпилі, підганятиме його, щоб він виробляв норму, виконував завдання, брав участь у змаганні. Тьху на таке життя! Він пригадав, що казав Вапенка: «Не дозволимо, щоб нас повертали сюди-туди, наче колоди!» Але це ж тільки слова. Вапенка вже також не вибрикує, наче кінь, лісники й його впіймали в тенета. Замислившись, Крамата пройшов добрий шмат дороги додому, коли раптом згадав про Катерину. Адже сьогодні він хотів зайти до неї. У цій драній піджачині, невмиганий? Дарма!

Обминув Раець, подався Ведмежим закутком, проминув Гріммову хатину й попрямував на Залани.

Серед цих бридких клопотів тепер йому особливо будуть до смаку її пестоці! Тільки якби вона його не катувала щоразу отими розмовами про одруження! Хіба їм обом не добре так? «А може...— Крамату раптом опанувала лють на згадку, як Катерина в «Діані» цілувалася з Карлом.— Може, розлюбила мене? Охолола, я їй непотрібен? А чому? Шлюбної постелі їй поки що запропонувати не можу, та хіба я не кращий, ніж усі

інші? Ось вона сьогодні побачить. Днів зо два відчуватиме. А потім прийду знову. І знову!»

Розпалена уява жене Крамату до Катерини, але його стримує обачність. Адже ще не темно. Він вичікує на узліссі, сховавшись у кущах, і його жага все збільшується й збільшується.

Коли він наблизився до її будиночка, в вікні засвітилося. Крамата попід стіною крадеться до запнутого фіранкою вікна. Шукає шпарки, щоб зазирнути до хати, та не знаходить нічого. Тоді він прикладає вухо до дверей і прислухається.

Скрізь тихо. Де-не-де забреше на селі пес, замукає корова, й знову тиша. Тільки вітер шелестить у верхів'ї ясенів під хатиною.

Крамата вже підняв руку, щоб постукати, коли раптом почув чоловічий голос, а потім пустотливий Катеринин сміх.

Крамата скам'янів, стиснув кулаки й втупився в замкнені двері.

— Ах ти ж, тварюко зрадлива! — скрегоче Крамата зубами. Висадити двері, схопити її за горлянку? Ні. Це не допоможе. Померлої любові не воскресить.

Крамата, постарілий, похилений, чвалає травою назад, до лісу.

Матей, втомлений від коси й пили, але в доброму настрої, добирається присмерком додому. Аж тепер нарешті зможе подивитися Ружені в вічі. Тепер, коли працюватиме тільки в лісі, і при цьому зможе забезпечити їй постійний заробіток. Тепер вони вже зможуть без усякого побоювання попрощатися з тією самотністю на Кубешиному господарстві.

Усередині світиться, на подвір'ї темно. Кубешка дуже сердита, що Матей прийшов аж смерком, продовжує працювати надворі, щоб зятя й не бачити. Та не витримує і коли-не-коли візьме та й глипне у вікно, що робиться всередині.

Матінко святогорська, чи вони обоє подуріли? Біля вікна мелькає Руженина червона з білими цяточками сукня. Матей, схопивши Ружену в обійми, кружляє з нею по кімнаті.

— А чому зранку мені не сказала? — питається, кружляючи, Матей, не тямлячи себе від радощів.

Ружена обнімає Матея за шию й сміється:

— Пустити мене! Пустити. У мене вже голова обертом іде.

— У мене також. Нехай!

«Чого вони так розходилися? — думає Кубешка, облизуючи губи.— Через той Раєць? Крамата мусить передати землю кооперативу й лісництву, бо сам не спромігся глядіти її як слід. А як я сама доглядатиму всього, коли ці двоє недоумків покинуть мене в біді? Не зможу. Мабуть, ні. Напевно, ні!»

Ружена копилить губку й шепоче на вухо чоловікові:

— Про маленьке мамі розкажемо. А про Раєць іще ні! Хвилюватиметься...

— Це вже як знаєш. Проте мусить же колись дізнатися.

— Та не конче сьогодні, розумієш? Мені її жаль,— говорить Ружена, не знаючи, що мати ці жалощі вже довгенько ховає в собі.

У вікні знову замайоріла червона з білими цяточками сукня, й у кімнаті залунав сміх.

Кубешка не може відвести очей від вікна й говорить сама собі: «Часом дуже важко, якщо людина самотня. Треба сходити до Йозіфка на Громовку. Хай він мене пригорне, як останнього разу. Це була лише мить, але ж приємна. Приємна».

39

У Карлове вікно влучив камінчик. Карел не чує. Він лежить на ліжку, ковдра зсунулась аж на пояс, груди в нього рівномірно піднімаються й опадають, на руці цокає годинник, якого він забув зняти. Сон пом'якшує вираз обличчя, роблячи його майже хлоп'ячим. Повні губи навіть і вві сні ворушаться.

У кімнаті безлад. На столі лишилися недопиті склянки з вином, що огидно тхнуть. Долі лежить Катеринин гребінець.

Камінчик стукнув у вікно знову, вже дужче, потім другий і третій. Карел прочувався й біжить подивитись,

хто насмілюється так рано його будити. Зузка! Він аж віри собі не йме. Мозок у нього затуманений від вина й Катерини, він млявий і найбільше йому б хотілося повернутися, знову впасти на ліжко й доспати, надолужити, чого вночі не доспав. Та замість того він відчиняє вікно й дає Зузці знак, що зараз вийде.

В горах уже стоять ранкові заморозки. Низько при землі клубочиться мла. Павутиння, нап'яте між гіллям і вимережане в траві,— все наче росяні корали, молочно-каламутні на ранковому холоді.

На Зузці светр з ангорської вовни, та однаково в неї зуб на зуб не потрапить від холоду. Вона переступає з ноги на ногу, підстрибує, засуває руки в рукава. Карел, проте, не змусив її довго чекати. Прибіг, увесь засапавшись. Та все ж усвідомив, що ледве не викрив себе перед Зузкою, отже ховає своє хвилювання під похмурим поглядом і уриваною насмішкливою мовою:

— Чого так рано встала?

— Задля тебе, як бачиш.

— Я думав, що вже не існую для тебе.

— Як це так, не існуєш? Тебе повен ліс. Аж надто...

Карел і Зузка прямують до Чортової балки стежками, якими люди звичайно по гриби ходять. Зузка йде попереду. Не обертаючись до Карла, говорить до лісу, до дерев, які з обох боків обступають стежку. Карел слухав і раптом скрикнув:

— Годі вже!

Зузка боязко озирнулась на нього.

— Почекай хвилинку, Зузко! Хочу й я тобі дещо сказати.

Зузка мовчить і чекає. Між нею і Карлом стирчить ялинкова гілка, яку Зузка мить тому розгойдала.

— Що це ви з Войтехом на мене взялися, га? — питає Карел, насуваючи на лоба червоний беретик.— Сперш він почав. Брязкає мені перед носом солдатською честю, згадує про нашу колишню приязнь і вимагає, щоб я смоктав тільки молочко з пляшки. А тепер і ти прийшла проповідь виголошувати?

Ялинкова гілка перестала гойдатись, але закриває від Карла частину Зузчиного обличчя.

— Поміркуймо! Ви хочете, щоб я був наче ягнятко, а хто мене навчив кусатись, хто? Чи не ви вдвох?

Зузка хукає на червоні від холоду руки й мовчить.

— Ви обое зі мною поводитесь, наче з хворим. Жалієте мене, хукаєте на мене, у вату замотуєте... Та ви помиляєтесь, милосердні душечки. Я вже своє життя влаштував без вас. Без тебе, Зузко! І мені зовсім добре. Чудово! Чого мовчиш? Дивуєшся?

Карла розсердила ялинкова гілка, що вплуталась між ним і Зузкою, й він зламав її.

— Я знаю, що це неправда,— сказала Зузка.

— Що ти можеш знати?

Зузка ледве витримує погляд Карлових очей, близько посаджених, а тому вдвічі гостріших.

— Не можу знати,— белькоче Зузка.— Правду кажеш, не знаю. Може, й справді ти знайшов саме те, чого тобі не вистачало, і я марно сюди прийшла... Ти вже про мене не дбаєш. Коли я не твоя, то я вже для тебе ніщо. А я, бачиш, і досі думаю, що ми то-вариші.

— Ти? Не бреш!

— Я нарікаю на себе, що ти, мій товариш, зіпсуєш змагання перед самим закінченням, і то через мене. Хочу впросити батька, щоб ніде не говорив, як ти поводишся в лісі. Я думала, коли ти згадаєш, що я садила ті саджанці, які трактором топчеш, то берегтимеш їх заради мене... Хотіла батькові сказати, що знову все те засаджу, щоб тебе...

— Перестань! — скрикнув Карел.

— Я була нерозумна, тепер уже бачу це. Мені прикро, що я до тебе прийшла... Тобі чудово, і ти вже не думаєш ні про мене, ні про мої саджанці...

— Перестань, кажу тобі! Не любиш мене? Ну то що? Співчуття та проповіді мені не потрібні!

— Коли ти так це розумієш, то більше не прийду,— сказала Зузка, одвертаючись.

Карел стоїть і дивиться їй услід. В ньому бринять одночасно кілька голосів: «Чому не прийдеш? Приходь!» — «Ні, краще не ходи вже! Мені дуже добре й без тебе!» — «Зузко, не так мені... я...»

Та Карел не покликав Зузки. Щось не дозволило йому промовити. Він пішов до свого трактора, продираючись крізь молодняк, і по дорозі зломив ще кілька гілок, що стирчали перед ним.

Зузка стрибає порубом з каменя на камінь. і раптом бачить, як щось біліє на старому букові. Підбігла. Ви-

сить великий малюнок: Карел Сметанка в червонім беретику сидить за кермом трактора, що продирається крізь ліс, наче криголам «Красін» крізь крижані гори. Навколо трактора скрізь поламані ялини, й до кожної деревини примальоване засмучене обличчя, і величезні сльози котяться униз по стовбуру.

Зузка піднялась навшпиньки й зірвала образливу для Карла карикатуру.

— Ти що робиш? — вигукнув позад неї суворий голос.

Кущі розступились, і з них мчить до Зузки Янек.

— Ти навіщо зірвала? — кричить він. — Це наша стіна газета, і ви, лісівники, не маєте на неї ніякого права... Віддай сюди!

Янек простягає руку по малюнок, але Зузка стала до нього спиною, борониться ліктями й дере малюнок на клапті.

— Не чіпай! Не дери! Ну й матимеш ти за це! Подгляньте ви на неї! — звертається він до інших. — Подерла нам цю карикатуру, ласочка така.

Лісоруби покидали зняряддя й підступають до них.

— Я з Войтехом і Янком малював увесь вечір! — кричить Петро Тихий і хоче відняти в Зузки хоч залишки малюнка, та Зузка роздирає їх на зовсім дрібненькі шматочки, що вже розлітаються за вітром по лісу.

— Що там було намальовано? — допитуються лісоруби.

— Карел на тракторі, нищить ліс. Дуже гарно було, правда, Войто? — питає Янек і знов до Зузки: — Чого ти його, грубіяна, захищаєш? Він і на нас ганьбу накликає. Як на нас, лісорубів, будуть дивитись люди? Правду каже твій батько, коли всіх нас лісогубами називає! Намалюєш сама тепер!

Усі погоджуються.

Войтех, що стоїть біля Зузки, тихенько говорить:

— Цього не треба було робити. Може б, це на нього вплинуло більше, ніж слова...

Зузка вперто хитає головою:

— Нічого не малюватиму. З вас ніхто не знає того, що знаю я. Хвилину тому хтось Карлові вчитував...

— Хотів би я знати, хто це насмілився з тією бензиною примадонною розмовляти? — дивується Матей.

Зузка продовжує:

— Повірте мені, що сьогодні — саме сьогодні — цей малюнок був би не до речі. Я не хочу Карла захищати. Тільки боюся, щоб він не став ще запекліший...

— Добре,— сказав Янек,— але сьогодні я скажу про все Єжкові. Машек Карла штурмує, радіє, що в нього кубометри зростають, а тієї руїни за Карлом не помічає. Чого вони вдвох так з лісом? Ми повинні ліс берегти, а цей ловець медалей у згоді з Машком його нищитиме?

— Скажіть про це Єжкові, але почекайте день або два. Коли й далі Карел порядкуватиме в лісі так само, тоді робіть, як знаєте,— рознервувалася й Зузка.

— Дивіться! Ферда! — здивовано вигукнув Янек.

Ферда з рукою на перев'язі видирається схилом до лісорубів. Сьогодні ще до світанку, коли хворі послули найміцнішим сном, йому пощастило втекти з лікарні. Він вистрибнув з вікна першого поверху в сад і переліз через огорожу, затулену кущами бузку. Першим ранковим автобусом приїхав у гори, пришулившись у куточку, не наважуючись і очей підвести, щоб не натрапити на кого знайомого. Коло нього стояло кілька незнайомих юнаків, та в їх розмові Ферда почув знайомі слова: Войтех Берка, Громовка, Раець. Ферда обережненько підняв очі, обережненько втрутився в їх розмову й швидко дізнався про все. Були це очікувані переселенці, Войтехові друзі з Височини. Пізно ввечері доїхали до Мрачної, там переспали, вранці подалися шукати Войтеха. Ферда розмірковує. Він повинен добігти до бригади швидше за них! Показав їм стежку до Машкової лісничівки, а звідти до Чортової балки. А сам майнув навпростець до схилу. Він знесилений хворобою, невиспаний, у нього таке відчуття, що його весь час переслідують. Але він витримає. Мусить!

Лісоруби побачили Ферду, коли він був за яких п'ятдесят кроків від них. Поки Ферда був у лікарні, він ще більш змарнів і ніби постарішав. Обличчя, завжди бліде, тепер біле як крейда. Здивовані лісоруби остовпіли. Ферда йде просто до Вапенки й запитує його:

— Уже виказали мене, пане Вапенко?

Вапенка обсмикує свого засмальцьованого шарфа й стишує голос:

— Чого дурієш, Фердо? Яке виказування? За що?

Здивовані лісоруби підступають ближче, а Ферда з зусиллям викрикує:

— За те, що я зіпсував пилу!..

— Ти? Помиляєшся! — бадьоро сміється Вапенка.— Нічого ти не зіпсував. Ходи сюди, хоч обніму тебе, цуцена таке.— Він розкриває обійми.— Як рука? Все як слід? Ну, слава богу!

Ферда ні з місця. Вапенка просторікує:

— Так ти в тому гармидері злякався, що зіпсував пилу? Нічого не зіпсував, говорю. Мотор — як швейцарський годинник. Поглянь лише, скільки ми вирубали. Добрий шмат, правда, лиха година?

Вапенка жестом охопив великий поруб, а очі вибалушив на хлопця, губи стиснув, наказує мовчати.

— Я не про нову пилу, з новою...— говорить Ферда й, оглядаючись, шукає очима Войтеха. Їх погляди зустрілися.

У важкій тиші лісоруби чекають, що буде далі. Звинуватить Ферда Берку в своєму пораненні?

Зузка прихилилась до дерева. З ляку в неї в вухах так гуде, що вона не чує Фердиних слів, а як же їй важливо їх знати!

— То як воно було з тією пилою та з твоєю рапою? — наполягає Янек.

— Як було? — квапиться Ферда.— Вітер повіяв на ялину, нахилив її, й дерево почало гнути пилу.— Ферда стурбовано поглянув на стежку, що вела від Машкової лісничівки, поспішаючи розповісти, поки не прийшли нові поселенці. Говорить іще швидше, ніж раніш.— Як я це помітив, схопився з усієї сили за ланцюг і висмикнув пилу. Мабуть, не повинно було й з рукою нічого статись... Але я так злякався, що ця пила, може... Ну,— хлопець намагається посміхнутись,— ледве руки не відризав...

— Спасибі тобі, Фердику! — гукають лісоруби та пирняники, й гамір стоїть над порубом.

— Молодець, Фердо! — гукає Вапенка, обнімаючи його.— Молодець, хлопче!

— А чого це саме ти тут галасуєш, тромбоністе? — захрипів Вітачек.— Здається мені, ніби акурат ти нам розписував, що все це знаєш як свої п'ять пальців, і те, що Войтех...

— Про те мовчи,— шепоче Вапенка Ферді, обнімаючи його.— Будеш йолопом, коли що-небудь...

Войтех перестрибує через повалені стовбури, хапає Ферду за здорову руку й стискає її:

— Фердо! Фердо! Я й не думав, що ти такий молодець. Дякую тобі від усієї бригади...

— Ні! — Ферда мало не плаче. — Не дякуй. З новою пилою було, як я розказав... Але першу...

— У нього горячка, — перебив Вапенка. — Ходім, Фердо, відведу тебе до матері.

— Ні! Не піду! Я мушу сказати все! — Борониться Ферда, але він такий кволий, що ледве на ногах тримається, і Вапенка його тягне.

— Не піду! Пустіть мене!

Войтех і Янек біжать до нього, та в Ферди підігнулися ноги, й він упав на землю. Але підводиться й напружено дивиться на стежку, якою має прийти молодь з Височини. Підводиться, та ноги його не тримають. Він стає навколішки, спирається о пень, очі в нього горячково палають.

— Я говорю, в нього горячка, його треба в ліжку покласти, — командує Вапенка.

— Що? Горячка? — знервовано кричить Ферда. — Може, й горячка. Але я скажу правду. Я не можу більше так... Нехай мене й посадять! Я мушу сказати... Ту першу пилу, чуєте, ту першу пилу зіпсував я! І навмисне!

— Навмисне? Навіщо ти це зробив? Навіщо? — залунали сердиті голоси.

Ферда боязко оглянувся на Вапенку.

— Я... я боюсь...

— Кого? Кажі! — суворо озвався Войтех.

— Його... Вапенки... Він мені товк день у день, щоб я пилу зіпсував, загрожував, примушував, щоб я зіпсував і цю нову...

Лісоруби загрозливо загули. Вапенка вигукнув:

— Що? Я? Дурниці базікає! Та я зроду ні словечка йому, говорю! Я людина прогресивна, яка б мені була з того втіха? Ну, скажіть! — Раптом очі в нього заблищали, й він обурено звернувся до Ферди: — А свідки твої де, брехуне вухастий? Де?

— Свідків нема, — покірно визнає Ферда, оглядаючись на лісорубів.

— Чуєте? Байстриук невдячний! Свідків нема, а людину ганьбить! — обурюється Вапенка. — А я маю свідків! Ви всі свідки, що він сам признався в саботажі!

Ферда поволі, важко піднімається, оглядає всіх лісорубів, спиняється очима на Матею, який стоїть біля механічної пили, там, де стояв він. Шкода йому стало. Матеї, отой здоровань, замість нього біля мотора! Та що ж поробиш! Матеї — зовсім не те, що він! Потім Фердині очі перебігли на стежку. Ось ще прийдуть новачки з Височини! Усі роботяги! Усі такі, як Берка! От вони й випхнуть усіх ледарів та симулянтів, усіх Вапенок та Ферд...

— В лікарні мені вилікували руку, — жалібно лунає Фердин голос на порубі. — Навіщо вам мене брати знов між себе? Маєте замість мене Матея... З ним я ніколи не зрівняюсь... Ще й нове підсилення матимете... Що я? Виженіть мене... Виженіть, бо я саботував... бо в мене нема свідків, що то мене Вапенка змусив, — жодного свідка нема...

— Почекай, Фердо! — сказав Войтех і звернувся до лісорубів: — Хлопці! Невже справді Ферда не має жодного свідка? А ми всі хіба не свідки йому?

— Свідки! — не роздумуючи, вигукнув Янек. — Я Ферду завжди сварив, але ж я бачив, як Вапенка очима йому давав знаки. Ще й не раз. І папірняники помічали це, та тільки тепер зрозуміли, в чому тут справа.

— Мене також цей гробокопатель нацьковував проти Берки та проти мотора! — закричав Вітачек. — Серед нас завівся жук, а ми не годні його позбутися! Я перший би готов...

Вапенці забракло мови. Він пальцем розтягає шарф, що раптом почав його душити.

— Оце ваша сокира? — різко питає Войтех.

Вапенка ствердно кивнув головою.

— Замотати!

Вапенка не рухається.

— Замотати й геть! — гримнув Войтех.

Вапенка зігнувся, взяв сокиру, замотав її сьак-так у ганчірку й почвалав хитаючись.

Всі мовчать, тільки Вітачек буркнув, щоб швидше щезав.

— А що зі мною зробите? — озвався Ферда. — Я все відшкодную! Нічого не зостанусь винен лісові! Все, що нашкодив, сплачу.

— Добре, Фердо. Як видужаєш, — говорить Войтех, — знову працюватимеш з нами. Поставимо кілька механіч-

них пил, і ти біля мотора знову нюхатимеш бензин, правда?

Ферда блаженно всміхнувся Войтехові й схопив його за руку:

— Войто! Бачиш, он там унизу? То ті твої з Височини. Переселенці. Я з ними автобусом їхав.

— Переселенці? Ура! Ура! — лунає в лісі, й кожен вимахує тим, що має в руці: хусткою, сокирою, сніданком.

— Войто! Чоловіче!

— Франто!

Войтех ручкається з Режни та іншими й радісно вітає їх:

— Ми вас ніяк дочекались не можемо, людоньки! Вітаю вас!

Всі знайомляться між собою. Дід Рамбовсек, що приєднався до переселенців по дорозі, звертається до Ферди:

— А тебе, хлопче, що, з лікарні вже випустили?

Ферда почервонів.

— Чоловіче! — говорить Войтех ніби суворо, але зуби в нього блищать в усмішці. — Ти з лікарні втік?!

— Ми познайомилися в автобусі, — говорить Режни. — Що з тобою?

Войтех відповідає за Ферду:

— Він рятував нам нову пилу. Ферда — молодець. Це такий хлопець... Ну, як би вам сказати? Усе він: «мені страшно» та «мені страшно», а що таке страх, то й уявлення не має.

Всі трясуть Фердину здорову руку. Войтех додає:

— Допоміг він і нам, і лісові. Ніякий він не силак, це по ньому видно, але надолужує це інакшим способом, та ще й як!

— Я кажу, людоньки, це страх як добре, що ви Ферду вихваляєте, тільки голодного черева гарними словами не наб'єш. А ви не подумали, що коли він утік з лікарні, то не чекав там сніданку? Дівчата! Миттю багаття, та дайте йому теплої кави. А до кави з'їси оцього маківника. Таких ніхто в світі не спече, тільки моя паніматка.

Хлопці з Височини сказали, що спинилися поки що у Машка, покидали плащі та й до роботи. Було тут кілька запасних очищувачів і сокир, та здебільша все

воно тупе. Робота у новаків не йде, а гострити вони не вміють. Так сподівалися, що покажуть себе тут! Грімм слухає їх нарікання та скреготіння напилників. Узяти б оце в них з рук та...

— Нічого, звикнете,— потішає новачків Рамеш,— у нас перший день так само було.

— Тільки не хвалися,— спинив Рамеша Петро.— Гострити як слід ми й досі не вміємо. У нас і тепер знаряддя тупе, як поліняки.

— Що про це говорити,— перебив Янек, поглядаючи на Грімма.— Як слід нагострити знаряддя — на це й ми нездатні. Лише один з нас це вміє так, що сокира в нього наче бритва, а зуби в пилці — ніби голки, та той не скаже.

— Скаже, ја, ја,— бурчить Грімм.— Кожному скаже, кому цікаво.

Войтех вітає обіцянку старого німця й просить, щоб той вечорами ділився з ними своїм умінням.

— Schön¹,— згоджується Грімм.— То сьогодні ввечері, так?

Старий Вітачек власним вухам не вірить.

— Що таке, Гансе? — дивується він.— Досі нізачо не хотів нам відкрити, як ти це робиш, старий скупарю, а раптом... Що таке?

Грімм не з тих, хто говорить, що в нього в душі діється. У нього є причини відкрити свою таємницю! Він тільки посміхається й киває головою.

— Якщо це так,— додає Вітачек,— то й я, старий дроворуб, піду до тебе в науку. У мене й досі ще в голові ті твої двісті відсотків.

Бригада стає до роботи. Ферда сидить у моху коло пня, що править йому за стіл. На столі золотиться маківник, завбільшки з цеглину, стоїть кофейник, ніби на двох чоловіків.

«Певне, Матеїв,— думає Ферда, стежачи очима за Матеєм.— Боже, як він легко ту пилу носить! Як кошеня! Але пиляти, то це й я зумію як слід».

Ферда відкусить, покладе, ковтне, поставить. І однією рукою людина наїстись може, та й друга швидко загоїться.

¹ Гаразд (нім.).

Коржан чекає наречену. Переказала, що сьогодні прийде. Зузка, бригада, Іранек — усі в Райці, лісничий сам удома. Складає місячний звіт.

Пише гарно цифру 92. Так, на дев'яносто два відсотки виконано план вирубки лісу, зараженого короїдом. Наближається, наближається жадана сотня. «Але радощі поки що залиш за дверима для певності, Йозефе,— застерігає він сам себе.— Хто знає, що може ще трапитись!»

Цифри вишиковуються в стовпчики неохоче, повільно. Лісничому не щастить скласти звіт швидко, як завжди. Пише, а думки про Кубешку товпляться в голові й заважають працювати. Усе в нього перед очима Марженчине обличчя, здивоване й розчароване його звісткою, що, мабуть, доведеться йому піти з лісу. Щоправда, вона виправилась, та все ж якусь хвилинку роздумувала. Чи він би отак вагався, коли б йому з покійною Манкою щось стало на перешкоді? Ні! Ніколи! Адже за нею він пішов до Рамбовського соціалістичного кубла, йому було байдуже, що це викличе гнів начальства.

Пані графиня, правда, надіслала їм з покайною великодушністю кошик порцеляни, зате управитель виділив же й лісничівку Коржанові та його молодій дружині! Трухлява, запліснявіла, ледве стоїть! Та з молодим подружжям оселилось і їх кохання, то було їм і там добре. Ішов дощ, то вони підставляли ночви та горщики, де текло, а коли в них народилася Зузка, то що з того, як їй кілька разів капало на носик у ластовинячку? Головне, що дівчатко було мов ягідка. Лад та згода панували в їх дрантивому кубельці, й вони жили собі, як куріпочки в гніздечку під межею.

Одного разу в них тільки й виникла сварка, якої вони ніколи не забували. Це коли Манка попрохала якогось лісоруба, щоб він приніс їй гарненьку ялинку на свято. На лихо, лісоруб натрапив якраз на крайню ялинку з лісового розсадника, красуню, рівненьку, на якій завжди спочивало Коржанове око, коли він обходив ліс. Коржан упізнав ялинку, навіть обвішану сріблястими ланцюжками та прикрасами, і розгнівався. Як собі хочете, а він був неспроможний стриматися. Викинув деревце з усім його сяйвом і ніжною врочистістю на

подвір'я й замкнувся сам у кімнаті. Тоді він нічого й у рот не взяв: адже все готувала Манка, що допустилась такого вандалського вчинку, і воно застрягло б у нього в горлі. Свят-вечір був зіпсований для всіх трьох і скінчився смутком та сльозами. Ах, як давно це було!

«Тепер ти вже дійшов такого віку, що пора б і порозумнішати, Йозефе,— картає себе Коржан.— А ти все думаєш, що твоєму серцю щойно двадцять років. У твоїх літах не стрибають у вогонь, та й через вогнище не перестрибують. Любов під сивиною має не те обличчя, що замолоду. Тепер, голубе, вересень, а не травень! Але й осінь має свої гарні барви, якщо не гріє молодість, то зігріє племін хатнього вогнища. А ви ж любитеся з Марженкою. Те, що було, то тільки переляк. Та й як би не перелякалась людина, коли їй під ноги каменя підкотиться? А тепер усе буде по-іншому. От у неї очі засяють, коли я здивую її звісткою про дев'яносто два відсотки! Каменя зникне, шлях тепер вільний, дорога до одруження широко відкрита!»

Коржан підійшов до дзеркала подивитись, як виглядає жених після всього того клопоту з жуком. Ну, на обличчі трохи схуд, де-не-де збільшилося сивини на голові та в бороді. А взагалі — нічого собі. Старанно розчісує крконошеву бороду і одним оком поглядає на стежку, щоб вибігти назустріч Марженці.

Кубешка вже давненько вийшла з Залан. Сердита на молодят, що не пощастило їх привчити до господарства, розгнівана й на ліс, що порушив усі її плани. Спершу забрав у неї Матея, а тепер через цей проклятуший Раєць забере ще й Ружену.

Знесилена після жнив, вона плентається через каміння та коріння, але руки вже простягає до Громовки.

Ах, Громовка! Це для Кубешки рятівний пояс у морі випадковостей, це маяк порятунку, пристань, у якій кине кітву її ноїв ковчег з усім живим і неживим інвентарем!

Та як там тепер у тій Громовці? Чи дійде вона коли до неї?

Йй здається, що Громовка ховається все глибше в ліс, що стежку до неї закриває гілля, на Кубешку липне павутиння, у вічі залітає мошва, вона нічого не бачить.

Та й не диво, що їй так важко продиратися лісом! Адже вона не сама йде до лісничівки. Нехай хоч і в

думці, а волоче за собою Белку і Лиску, котить перед собою візок, на який посадила весь курячий гарем, ящики з гусьми, качками, лантухи з зерном. Нехай усе це везе тільки думкою, все одно вантаж немалий.

Поросятко на Громовці примістила. Та чи примістить решту своєї худоби, без якої не може уявити собі життя? Останнім часом Коржан якийсь чудний. Він — своя людина. Та нехай! Ось вона за нього візьметься як слід! Хто винен, що вона опинилася в біді? Ліс! Отже ліс мусить за все з нею розплатитися. І за Матея, і за дочку. А ліс — це Коржан.

Та чи не помилка це? Може, в цю лиху годину їй не так Коржан потрібен, як його хатина? «А геть!» — Кубешка намагається прогнати цю прикру думку. Адже вона таки кохає Коржана. Та ще й віддавна! Але думка кружляє, мов той набридливий комар, і дзижчить, дзижчить. Лісничівка побудована ніби навмисне для Белки та Лиски, а навколо соковита паша. Лісничівка — це її порятунок!

«Матінко святогорська, допоможи нам усім у ній щасливо оселитися — мені, Белці, Лисці, курям...»

Кубешка входить на подвір'я Громовки сповнена рішучості замінити своє заланське господарство ділянкою розмірами з громовське лісництво. Обличчя в неї аж пащить від бажання, щоб сталося так, а не інакше.

Боже, як ці турботи можуть отруїти людині будь-яку радість! Кубешка задоволена з того поцілунку, яким зустрів її Коржан, палко пригортається до нього, але зразу ж починає розповідати йому про своє лихо. Молодята гордують її гарненьким господарством, то воно зійде нанівець!

«Хіба це лихо? — думає Коржан. — Кооператив охоче забере господарство». Але він намагається проїнятися Марженчиними клопотами й співчуває їй.

Та схвильована Кубешка ледве слухає слова радди. В ній змагаються два почуття: соромливість нареченої, — не повинна ж вона сама починати розмову про весілля, — і палке бажання якнайшвидше захопити під свою владу Громовку з усім, що в ній є.

Становище таке, що їй не можна вагатися, треба щось, не гаючись, робити. Не відчуває, що ця хвилина вимагає ніжності та теплого слова любові. Клопоти заглушають у ній кохання. Бідкається, ледве не плаче, що

змушена буде віддати поле кооперативу, бо сама не впровається з ним. У Крамати хочуть забрати, то заберуть і в неї. Усі її покинули, всі від неї відсахнулись.

Коржан обійняв Кубешку разом з усіма її жалями.

— Як же ви так можете казати, Марженко! Адже в вас є я!

Вона чекала цих слів. Поглянула на нього вологими очима.

— Якби не ви, Йозіфку,— зітхнула,— я б таки, прости господи, зовсім у розпач вдалася!

— Ще чого не вистачало!— Коржан тулить її до себе й усміхається.— Через якийсь там шмат поля та кілька голів худоби така журба! Не варто. Хіба я не зароблю на нас обох! У мене для вас новина: на сьогодні подолали короїда на дев'яносто два відсотки. Розумієте, що це означає для мене? Зліквідуємо жука своєчасно — і вже нема загрози, що мене виженуть з лісу.

Кубешка, почувши таку радісну звістку, засяяла, хоч для неї це й не була новина. Вона щодня через Ружену витягає з Матея відомості, як посувається робота. Йй відомо, що робота тепер горить у них в руках. Отже, нова оселя в Громовці врятована, і Кубешка з цієї радості поцілувала лісничого.

«От бачиш, навіжений,— картає себе лісничий,— бачиш, як співчуває тобі! Як тебе любить!»

— Матері його ковінька,— Коржан палко повернув їй поцілунок,— от буде гарно, Марженко, правда? Тут ти й не згадаєш про ті свої ниви. Чого варте поле проти лісу?

І Коржан захоплено змальовує їй усю красу світанків та вечорів під зеленою стріхою; колись він її й на полювання візьме, вона з ним готуватиме корм для дичини на зиму, буде на Громовці пані, а стіл,— адже він знає, яка з неї куховарка! — а стіл, мов та аптека, пахнутиме за три гони всілякими присмаками.

Кубешка затимила тільки жадані слова: пані на Громовці. Вона почула лише, що жених каже їй «ти», і засміялася, ніби квочка закудкудакала. Вона буде на Громовці господинею! Це вже так певно, як те, що після ночі настає день.

А тепер мерщій на допомогу другому коханню, що його Кубешева проносить крізь ціле життя. Це клопітна, дріб'язкова, від бабусі до матері, від матері до дочки

передавана в спадок любов до господарства. Любов, що від яечка, знайденого в гнізді, від кількох поросятко поширюється аж на купу гною з Белчиного хліва для підживлення ґрунту. Кубешка — хліборобка тілом і душею, як Коржан — від усієї душі й серця лісник.

Кубешка думає тепер про те, що під загрозою. Коли вже вона так упевнено захопила в свої руки Коржанову обіцянку та його серце, треба поспішати на допомогу бідолашному господарству, якому загрожує загибель.

Кубешка запалилася, схопила Коржана за руку й водить його по Громовці, ніби він її не знає. І справді, в такій функції він її не знає, тому що лісничівка вже не лісничівка, а справжнісінька садиба! Отут хліви та курники. Отут повітка на плуги та косарки.

Горище — це ж справжня комора! Кубешка повикидає звідти все насіння дерев. Таке сміття, а скільки місця займає! Оцю горобину треба вкинути в бутлі від огірків та зробити горілку, з хліва геть повикидати весь той баласт — від гесаролу аж до лісницького знаряддя!

Коржан ходить слідом за нею й слухає, ніби очманілий. Ніяк не може погодитися з тим, як виглядатиме Громовка, перетворена в сільську садибу, матері його ковінька!.. Манку він колись висварив за одну лише різдвяну ялинку...

Кубешка продовжує наступ. Поганяє батогом Цезаря й Граната, щоб возили сіно для її корів, щоб переорали шматок ближнього пасовиська й зробили з нього ниву...

Коржан з жахом поглянув на Марженку. Тут уже йдеться не про одну деревину! Погляд його спинився на Кубещиній бородавці. Бородавка, червона, як окрайчик добре випеченого рогалика, стирчить на підборідді, і її вже не можна не помічати.

Кубешка говорить усе завзятіше, Коржанові вона вже мало не встромляє вила в руки, Бартошеві — косу, запрягає до роботи Шімка та Зузку.

Коржан мовчить, а бородавка в його очах росте та росте... Все, що Коржан почував ніжного до Марженки, лежить у руїнах. Як продумано вона збирається грабувати його ліс, а він ще повинен усе приховувати та допомагати?! Якогось там Єжка чи Сметанку лісничий картає за найменшу необережність, а жінку собі збирається брати таку, що з ранку й до вечора обмірковуватиме, як той ліс визискувати. «Якщо не любить лісу,— робить не-

гайний висновок Коржан,— не любить і мене!» Жаль і розчарування стискають лісничому горло, він не може й слова вимовити.

Кубешка бачить, що Коржан мовчить, значить, він погоджується з нею, вона лине думками ще далі, кожним словом збільшуючи жах у Коржана.

— Ти знаєш, Йозіфку, який скарб ота моя Белка? Усі Залани можуть луснути від заздросців! Оце буде вклад у наше господарство!

Коржан продовжує мовчати. Кубешка стурбувалася й, задумливо облизуючи губи, приглядається до його обличчя. Мовляв, лице скаже, що на серці ляже. Але це не дає ніяких наслідків. Лісничий уперто дивиться на ліс.

— Ну, що скажеш на це, Йозіфку? Матінко святогорська, от буде розкіш! — вона хоче почути й від Коржана хоч слово захоплення.

— Я... в цьому жодної розкоші не бачу,— глухо говорить Коржан.

— Хіба ні? Ну, звичайно, хи-хи-хи! Ви, чоловіки, на цьому не розумієтесь. Але тут уже звірся на мене, Йозіфку,— жєбонить Кубещин голос.— Ліс! Скільки він усього людині може дати. Тільки бери та бери! Хто б це сьогодні відмовився від таких можливостей? Від такого багатства, що само тобі плине до рук? Ех, ви, чоловіки! Ні краплини практичності у вас нема. Мій небіжчик був такий самий. Про все багато говорив, а зрештою виходило...

— По-вашому? — не витримав Коржан.

— Ні, ні...— белькоче Кубешка, злякавшись несподіваного «ви», але Коржан уже перестав мовчати, бо той, хто хоче з його лісу тільки брати,— чужа для нього людина. Хто хоче з лісничівки вигнати ліс і насадити там господарство, той ніколи з ним не дійде до порозуміння. Жінка, яка хоче верховодити,— це не його дружина.

Коржанові забриніла в вухах дідова пісенька про кам'яну бабу, і його опанувала злість.

— Досить, пані Кубешева,— зупинив він її.— Що ви мені сказали, цього вистачить, слово честі! Ходімо сядьмо на хвилинку.

Він повів здивовану Кубешку під явір, вони посідали. Коржанові неприємно за свій вибух, і він починає рахувати, щоб заспокоїтися. Кубешка жалібно приспівує:

— Голівонько моя бідненька! Що з тобою сталося, Йозіфку? Хіба я що погане зробила? А ти раптом «пані Кубешева»! Та я ж заради твого добра! З любові до тебе...

— З любові до Белки та всього іншого майна,— ви-
правляє Коржан Кубешку, заперечуючи в своєму гніві
всі її любовні почуття.— Я це уявляв собі інакше. Та,
на жаль, ми вдвох не дійдемо згоди. Ви приросли до
свого, але й я також до свого. Що поробиш? Розумію
вас. Ви любите господарство і не любите лісу. Ви мо-
лоді, дужі й хочете досягти свого. Але на Громовці цьо-
го не буде!

Криваве сонце котиться за гору, вечірній вітер осипає золотавий яворовий лист на нещасливу пару. Бурхливий подих здіймає Кубешчині груди, а її залиті сльозами очі блукають по подвір'ю, де вона ще недавно кружляла в Коржанових обіймах.

— Матінко святогорська,— шепоче Кубешка,— що це все означає? Я думала, що ти... ви... що ми вдвох...

Коржан випростався й хитає головою:

— Ви господиня. Добре. Але я також господар. І свого лісу не можу занапастити заради вашої Белки. Те сіно, про яке ви говорили, воно для моїх сарн і оленів, та й усе. Я для вашого господарювання, прошу вибачити, не дам ні п'яді лісу чи сіножаті! У мене велике завдання: засадити лісом галявини після короїда і старі порожнини. А ви тут хочете повикидати насіння та напхати свого...— Коржан відчув, що знову починає сердитись. Почуває, що його язик, здержуваний на прив'язі, не може більше витримати, що він повинен кричати, гримати, клясти... «Ні, ні! Вгамуйся, Йозефе! Адже колись воно так і бувало по лісничівках. А ти хочеш на неї за це нагримати, наче на бракон'єра».

— Боже, боже,— тихенько нарікає Кубешка.

Коржан устав і силкується говорити лагідно:

— Отже весілля... Треба нам це викинути з голови. Ви здатні на більше, ніж пекти для мене пироги. На це вас шкода...

Кубешка хоче повернути справу по-інакшому. Заприсягтися, що вона не так про це господарство думала. Запевнити його, що вона не настоюватиме на своєму, що вона лише те робитиме, що він хоче, а командувати — так зроду-віку ні! Та з переляку вона не знайшла пере-

конливих слів і вже не може відмовитися перед Коржаном, що її гнала на Громовку не любов, а бажання осіти тут з усією своєю тваринною фермою.

Кубешка підводиться, хусточкою витирає заплакані очі й поволі йде до хвіртки з останньою іскоркою надії, що лісничий поверне, покличе її.

Не покликав. Вона голосно захлипала, скоса поглянула позад себе й побачила, що лісничий стоїть під явором обличчям до лісу...

Тільки хвилинка минула, відколи за Кубешкою зачиналася хвіртка, а до Громовки вже суне гурт людей, що повертаються з Райця. Несуть велику новину: Душків план відновлення Райця затверджений. Дізналися про це від інженера Замоли, який приїздив до Райця, аби там зробити, що треба. Він погодився з вибором будинків для ремонту, запропонував Краматі негайно звільнити стодолу, призначену для майстерні дерев'яних виробів. Замолі дуже потрібно організувати майстерню раніш, ніж прийде зима.

Бригада, Іранек, Зузка, Бартош оточили лісничого й навперебій чогось від нього вимагають.

— Коли буде готовий гуртожиток у Райці для ремонтної бригади та для будівельників з нашої папірні? Доручить нам, товаришу лісничий, поки ми тут! — вигукує Рамеш.— Ми зробимо, що хлопці спатимуть, наче в гніздечку!

— Пане лісничий,— наполягає Бартош,— я маю двох нових робітниць у розсаднику. Молода Режна та її товаришка. Може б, вони почали спершу вибирати саджанці для осіннього заліснювання?

— Новим переселенцям з Височини потрібно кілька повстинок, пане лісничий. Може, віддати їм оті з клуні? — говорить Станда.

— Тату! — прохає Зузка.— Не говори нікому про Карла. Його ми, нарешті, умовимо.

Коржан здивовано оглядається й не може нічого зрозуміти. Але питання лунають, перестрибують, і всі відтягають його від думок про Марженку до гуртожитків, розсадників, повстинок.

— Тихше, матері його ковінка! — відмахується він

руками.— Кого я маю раніше слухати? Тихо! І по черзі. Що, власне, сталося?

Залунав сміх. Головного йому не сказали!

Зузка обняла Коржана за шию й гукає:

— Тату! Раець буде! Уже затверджено!

— І саме тому я, прошу вибачити,— квапиться Іранек,— хотів би поговорити з фабрикою, щоб наші ремонтники приїхали в суботу...

До Коржана повертається життя.

— Ну звичайно, звичайно! Дзвонить, пане Іранку. Гуртожиток у Райці для ремонтників? Сімнадцятка й дев'ятка! У цих будиночках дах протікає менше. Толь на покрівлю в коморі. Що там далі? Ага, повстини. Візьміть, тільки треба витрусити. Добре витрусіть, бо в них блохи. Далі? Ага, щодо Карла. Нічого не говори! Сам знаю, що робити! Але ж люди! — Коржан розкричався, аж усі відступили від нього.— А чого про головне нічого не кажете?

— Так головне ж — це Раець! — зауважила Віра.

— Ти, печеричко! — заперечив Коржан.— Раець — то на допомогу, а головне — щоб ліс був чистий! Як там з жуком?

— Жук! Жук! — вигукують усі одне наперед одного.— Жука до суботи підсмажимо на шкварки!

— Отож строку...

— Дотримаємось! — закінчив за Коржана Рамеш.

— Матері його ковінька! Людоньки! То ви таки молдці! Щоб я так жив!

Розчинилося вікно в хатині, й Іранек захоплено повідомляє:

— Приїдуть! Приїдуть! У суботу будуть тут! Привезуть скло, толь, цеглу, етерніт, труби, проводку, цвяхи...

Кубешева плентається додому крізь густий молодняк і плаче. Не шкодує докорів, кляне свій дрантивий язик, яким зіпсувала собі все, і якраз тоді, коли мета всіх її прагнень була від неї на досяг руки, ні, вже навіть у руці. «Нещасна я, — хлипає Кубешка, — бідолашна я, що я наробила? Що мені діяти тепер, самій-самісінькій, без єдиної душі на світі?»

Звуки лісу вночі голоснішають. Тут трісне, там зашелестить, наче хто йде за нею слідом, хоч ніде нема ні-

кого. Здається, ніби Коржанів гнів переслідує її й тут. В очеретах, на лісовому озері вигукує насмішкувато бугай: гу-у! гу-у!

Кубешка перехрестилась і перебігла з охопленої темрявою гущини на дорогу. Закрутами дороги їй іти далі, ніж навпростець, зате тут лісова нечисть не має над нею такої сили.

До її жалів та смутків домішується тепер гнів. Ліс — це сама підступність, та й лісничий такий самий. Який пан! Який недоторка! Чого він на неї так розлютився? За віщо її так скривдив? Та це ж неправда, що вона думала більше про лісничівку, ніж про нього. То тільки страх озвався в ній у найважчу хвилину, а Коржан отак її випровадив. От уже такого вона ніяк не заслужила!

Вона знову почала плакати.

Аж ось перед нею вже Залани. Табунець хатинок з садками, городи, луки, поля — це її світ. Повний сонця, стежок, широчини — зовсім не такий, як той чорний загадковий ліс.

Кубешка прискорила ходу.

Поки Кубешева вертається з Громовки, Матей слухає, що йому розповідає перелякана Ружена, і в нього аж очі на лоба лізуть:

— Чого це мама надумалась зчиняти ту паніку в селі?! Напевно, матиме неприємності. Кажуть, Гейнал за це взявся... Мабуть, звернуться до Корпусу національної безпеки. Як ти вважаєш?

— Та десь, певно, ні,— нерішуче відповідає Матей, щоб заспокоїти жінку.

— Почекай! Але подекують, що мамі ти розказав! Що ти це з лісу приніс!

— Я? — жахається Матей.— Як же я, в бісового батька, міг би? Адже ти знаєш, що я нічого!..

— А також, кажуть, лісничий Коржан. Мовляв, від кого іншого вона могла б довідатись, як не від вас двох?

— Та я ж до неї й слова не промовив,— борониться Матей.— Оце так штуку встругнула вона нам! Коли б уже швидше перейти в Раець, там би мали спокій...

Кубешка на власні вуха почула останні Матееві слова. Повернувшись з Громовки принишкла, збентежена, почула схвильовану розмову молодят. Промайнула повз них і за хвилину покликала Ружену до своєї кімнати.

— Так ви вже справді остаточно вирішили? — спитала в дочки.

— Вирішили,— відповіла Ружена.

— А не шкодуватимеш ти, що оце все тобі не дістанеться? Подумай про себе... про дитину... Завтра Крамату викликають у комітет, забирають у нього поле. А коли ви від мене підете, відберуть і моє, бо я ж сама не дам йому ради. Подумай, що мені залишається...

Ружена ніколи ще не бачила матері такою серйозною. Це означає, що вона зважилась на якийсь поважний крок. Ружена звернула увагу на материну єдвабну блузку, згадала, куди вона ходила, і всміхнулася до неї. Їй ясно, що залишається матері.

— Я знаю. Ти була на Громовці. Виходиш заміж. А коли?

Кубешка відвернулася від дочки, й плечі її дрібно трусяться від стримуваного плачу. Ружена не знає, чого плаче мати, та здогадується про щось лихе. Співчутливо хоче її обняти. Кубешка лагідно відштовхнула її.

— Не піду заміж. Тому мені так потрібно, щоб ви залишилися в мене...

— Але ж, мамусю, це не вийде. Ти мусиш визнати. Матей однією ногою в лісі, другою тут, одурює і ліс, і поле... Тепер він біля мотора, робота в лісі йому подобається... А я піду з ним. Усе ж таки він мені чоловік. Ти повинна з цим примиритись. А як же Коржан?..

Кубешка перебила доччине питання жестом і словом, що лунає навдивовижу твердо:

— Завтра подам заяву до кооперативу.

Ружена примружила очі. В ній відбувається внутрішня боротьба. Сказати матері чи ні? Починає обережно:

— Мамо, а кооператив... не буде заперечувати?

— Матінко небесна! — сплеснула Кубешка руками.— Та за мене схопляться там, не знаю як! Горобеньяк ти моє нерозумне!

Ружена бере матір за руку й говорить тихо, щоб менше її налякати:

— Я чула...

— Що ти чула? — злякалась Кубешка, побачивши, що на доччиних віях блиснули сльози.— Що?

Ружена розповіла їй, що будуть розслідувати причини реперолоху.

— Матінко свята! Як? Що то все ніби я? Мене, нещасну жінку, впіймав на гачок той Крамата, то ще я за нього й відповідати мушу?

Ноги не тримають Кубешку, вона мусить сісти. Вхопила голову в долоні й роздумує, що робити.

А Ружена в сусідній кімнаті тим часом радісно розкажує чоловікові, що причина лиха — Крамата, а не мама.

Кубешка зняла едвабну блузку, кинула її на небіжчикове ліжко й лягла. За стіною дочка з чоловіком жартують, сміються, сперечаються, що буде: хлопець чи дівчинка.

Ах, вони мають чого сміятись, мають чим тішитись, а от її плани всохли. Дочка з зятем її покинуть, Коржана вона втратила, а кооператив — остання надія — теж її відкине. Що робити? Що робити?

Радісна ніч летить, мов на ластівчиних крилах, а страшна та сумна повзе, мов слимак. Не допомагає Кубешці й молитва. Матінка святогорська мовчить, не потішає, не дає поради, лише спокійно посміхається.

Тільки вдосвіта Кубешка, змучена страхом, зважилась. Не чекатиме розслідування. Вона повинна захищати себе, думати про себе. Увечері, ледве почнеться засідання комітету, вона піде й усім докладно розкаже про Крамату й про себе...

41

Крамата ходить по будинку, наче вчорашнього дня шукає. Куди не піде, баба стежить за ним очима:

— То сьогодні в комітет мусиш... Голову на плаху нести...

— Не голосіть, нехай йому дідько! — суворо grimнув на матір.

Стара витирає фартухом піт, від старості в неї тремтять червоні руки. Вона мати й співчуває синові, незважаючи навіть на те, що цей грубіян безперестанку на неї гукає.

У Крамати напружений кожен нерв. Він лютий не тільки на лісників та заланців. Лютує й на своїх. Хіба вони також не завинили в цьому? Адже тільки він тут і працює як слід. Ці здохляки його тягнуть на дно. Баба

стара, Їржінка недоросла, цього не переробиш. Але жінка!

Крамата дивиться в вікно, як вона несе гусеняткам оберемок кропиви. «Ледве душа в тілі, а тримається,— обурюється Крамата.— Тільки сновигає тут та полохає всіх». Через неї все занепадає. Через неї він утратив Катерину. Через неї життя його більше не тішить.

Крамата стежить очима за жінкою й помічає дивну річ. Тим часом як він ледве дихає, жінці ніби краще. Обличчя не таке бліде, кроки певніші. «Кінець кінцем вона тебе переживе»,— сказала йому якось Катерина, і так воно й буде. «Що з нею сталося?» — похмуро думає Крамата.

Їржінчині пучечки хапають його за руку, й перелякане дівчатко питає:

— Що з тобою, татку?

Баба продовжує клясти:

— Ніхто тобі не догодить. Ану покажи ту добру волю, як сам говорив. Чи врятуєш що? Хочеш урятувати?

Крамата знайшов жінку. Вона вже сиділа на кухні біля купи білизни. Погляд її холодніший і темніший, ніж завжди.

Крамата втратив певність. Треба було б помиритися з жінкою в годину такої небезпеки. Хоч би її прихильність здобути. Якщо доведеться стати перед судом, то й її свідчення матиме вагу. Чи допоможе вона йому добрим словом, чи притопче його до землі Катериною? А якщо... якщо з ним станеться... хто йому за ґрати принесе сорочку випрану та поїсти? Ніхто. Тільки жінка в нього й залишається.

«Тільки жінка в мене й залишається,— повторює Крамата.— Вона не така жорстока, як я. Чи допоможе мені? Завжди допомагала, як могла. Дітей добре виховувала. Любош і Їржінка горнутья до неї, бо й вона до них добра. А яка вона до мене буде, коли дізнається, що я зробив той переполох?»

Крамата підняв голову, подивився на жінку й спробував посміхнутись. Та тільки скривив губи. Але жінка не йде йому назустріч. З того часу, коли він своїми розмовами мало не довів її до самовбивства, з тієї миті, коли тільки для життя своїх дітей вона врятувала своє власне, чоловік для неї не існує. Вона відчуває в собі

великий, глибокий спокій матері, єдина мета якої до кінця життя — щасливе майбутнє Іржінки та Любоша. Минулось безнастанне її тремтіння; болі поступаються перед нездоланною волею матері, зміцнюється нитка її життя. Боротиметься з недугою. Боротиметься з усіма ударами, аби тільки зберегти дітей, аби тільки їх життя не було зіпсоване через батька!

Крамата відчуває, що його жінку зміцнює щось, про що він і уявлення не має. Переміг свою гордість, свій сум за втраченою Катериною і, обнявши жінку вперше за багато років, сказав з усією ніжністю, на яку тільки спромігся:

— Морока тобі зі мною. Та хто ж знає? Мабуть, якось я викручусь, а тоді життя в нас піде по-інакшому, краще... Хочеш?

Вона випручалась і не відповідала. Не вірила йому.

— Про дітей думай,— сказала сухо.

— А що, як зі мною щось трапиться? Допоможеш добити мене?

— Я про дітей думаю, а ти їх батько...

Зрозумів. Жінка зробить для нього все, що зможе; не тому, що він їй потрібен, а заради дітей. Підкоряється не серцю, а тільки розумові. Він вийшов переможений і засоромлений. Стара й діти поглянули на нього з німим запитом. Погладив Іржінку, поплескав по плечу Любоша. Матері сказав, як добрий син:

— Не турбуйтеся, мамо. Нам буде знову добре. Адже ви знаєте, що я зумію з усього викрутитись.

У невеликій кімнаті сидять члени заланського національного комітету. Скоро повинен прийти Крамата, а вони ще й досі не досягли ніякої згоди.

Дід Рамбовсек сидить боком до столу й сердито пихкає люлькою. Він наполягає на тому, що місце Крамати — в холодній. Голова Гейнал, навпаки, вагається здійснити навіть пропозицію комісії, щоб забрати в Крамати ділянку. Радить відкласти:

— Навіщо ж так одразу людину нищити? Дати їй змогу! Він же п'ять ротів годує!

— З Катериною, кажу, шість,— докинув Рамбовсек.

Бартош, якого сюди надіслало лісове управління, читає список, де перелічені всі шкоди, що їх завдав

Крамата лісові. Управління пропонує, щоб національний комітет подбав про відшкодування.

Дід насмішковано глипає на Гейнала:

— Не турбуйся! Навіщо його садити до в'язниці? Дасть бог, ми його в золоту рамочку. Адже це наш скарб, пан Крамата. Правда, голово?

— Ти не дражни мене тією в'язницею,— розмахує руками Гейнал.— Ми знаємо, які кари визначив йому за всі провини Коржан. Тобі й лісовому управлінню йдеться про ліс, а Крамата вам на заваді стб'їть. А я ради вашого лісу не хочу обтяжувати власного сумління. Крамата не такий чорний, як ви про нього... Того, що ви проти нього маєте, не досить...

Рамбовсек вибиває попіл з люльки, аж бляшана попельничка бряжчить.

Боязкий стукіт у двері. Ніхто не чує, ніхто не просить увійти. Двері поволеньки відчиняються, і в них з'являється Кубешка. Гейнал рукою виправляє її геть, але Кубешка не звертає на це уваги. Підбігла до столу й одразу виклала свою біду:

— Зрозумійте мене, сусіди! Не карайте мене! Я бідолашна жінка!

Дід її радісно вітає:

— Диви, Кубешева прийшла. Проходьте. Що вас турбує, розкажіть! Ми ж люди лагідні...

«Якраз! Особливо ти, старий дроворубе»,— думає Гейнал, та Кубешка вже продовжує:

— Я про той переполох, сусіди... Це все я...

— Та знаємо,— озвався непривітно Гейнал,— чоловік з десятка на селі мені сказали, що це пішло від вас...

— Від мене? Матінко...— захищається Кубешка.— Боронь боже! Це мені пан Крамата...

Гейнал і члени комітету здивовано поглядають на Кубешку, яка схвильовано розповідає, що колись смерком Крамата їй наговорив, а вона з переляку рознесла по селу.

На дідовому обличчі зморшки збіглися в усмішку.

— Крамата не такий уже й чорний, правда, Гейнале? Таки встав його в золоту рамочку!

Стибло напався на Кубешку:

— А чому ж ви, тітко, не прийшли з цим раніше?

— Я... я...— занікується Кубешка.

— Стільки часу приховуєте, а що з того виростло!

«Матінко небесна, мабуть, краще мені було мовчати»,— думає Кубешка, і її кидає в жар.

— Розумно зробили, що сказали нам про це,— лагідно озвався дід.— Краще пізно, ніж ніколи. Але вдруге не вагайтеся так довго...

Кубешка виходить з кімнати.

Гейнал, незважаючи на те, що Рамбовскові слова дістали підтвердження від Кубешки, кричить:

— І тепер... після цього всього... не буду голосувати, щоб Крамату віддали під суд... Це не дрібничка... А коли я вам не подобаюсь, то складу з себе обов'язки...

— Почекай, почекай,— заспокоює його Стибло.— Занадто гостро ти берешся, чоловіче!

— Дивуюсь я,— сердиться Гейнал,— що дід, такий передовий, вірить тітусі, яка радиться з матір'ю божою під ковпачком...

— Почекаймо, поки Крамата прийде,— озвався Стибло.

Не довелося довго чекати їй на Крамату. Раецький господар сидить, як сирітка, справжнє втілення біди, що благає співчуття добросердих людей.

Гейнал ставить йому питання, і що питання, то сильне. Чому не дбав як слід про поле? Чому не підвищував урожайності? Чому цього року вчасно не переорав і чому допустив до катастрофи на схилах?

Під відчиненим вікном на майдані тиша. Чути кожне слово.

Крамата піднімає руки, на яких виразно видно мозолі, намагається говорити жалібним тоном, але у його наріканнях інколи щось скрегоче спротивом: чому його не викликали раніше? Чому з ним про це не поговорили? Боже милий, як охоче він би все їм розповів. Як радо виконав би все. Треба тільки домовитися по-сусідськи, по-людськи...

— Та вас, кажу, щороку викликали,— відповів Рамбовсек.— А ви? Рік у рік те саме, що сьогодні: мішок нарікань та жменька бажання. А наслідків ніяких.

— Біда в мене, сусіди,— скаржиться Крамата,— на все я сам...

— А де брав на вино в «Діані», якщо в тебе біда? — шепоче Стиблові сусід.

Рамбовсек уже натоптав у люльку тютюну, але не закурює, щоб не проминути на Краматиному обличчі

найменшого руху, найменшої зміни, котра допомогла б якось схопити цього в'юна.

Крамата розуміє, що йому непереливки, і починає зворушливим тоном:

— Хто з вас хоче, щоб моя стара мати віддала богові душу на полі? А хвору жінку, матір двох дітей, невже я повинен замучити до смерті? Хто з вас узяв би таке на власне сумління? Я — ні! Я маю серце!

— Для Катерини, — озвався стриманий голос під вікнами, а за ним сміх.

— Для неї він мав не тільки серце, а й кишеню відкриту, — говорить хтось за вікном. — Прибрав дівку від голови до п'ят у едабаби, а ми мусимо виконувати за нього поставки.

Крамата на ці слова сіпнувся, наче хотів вискочити, але Гейнал спинив його жестом, устав і позачиняв вікна.

Комітет розглядає Краматину справу. Тут сидять переважно господарі, що співчують виснаженій землі й відвертаються від людини, в якій такого співчуття нема ні крихти. Грунту він не любить і любити не буде, але визискувати буде, спекулянт. Сам неспроможний? Сили не вистачає? Ну, то треба, щоб віддав землю. Яка земля, такий і хліб. Земля — наша годівниця. Комісія також ухвалила відібрати, і її ухвалу треба затвердити.

Господарі голосують, і навіть Гейналова рука не піднялася за те, щоб залишити Краматі поле.

Крамата понурив голову. Знову буде безземельний, як колись у брата. У душі відчуває свою провину, сподівався на таке рішення, та почути все-таки було важко. Це упокорення, приниження. Він готовий би всіх цих отут... Та що поробиш? Цим нічого не змieniш. Крамата подивився на Гейнала, що закрив папку з паперами. Як? Кінець? А про паніку нічого? Крамата підкоряється рішенню, прощається й прямує до дверей.

— Почекайте, ще одне слово, пане Крамато, — чує він за собою Рамбовсків голос. Поволі обертається, поволі підводить очі. Рамбовсек говорить дуже виразно:

— А не скажете, як ви здійняли ту паніку?

Крамата відразу нашорошився:

— Від кого ви це знаєте?

— Від Кубешової, — сказав дід.

Крамата вимушено засміявся:

— Від цієї кози? Може, це їй уві сні розказала та

її святогорська матінка? Сміх та їй годі! Того дня, коли це почалося, я був у обласному центрі, любі сусіди! Аж уранці повернувся...

— Не брешіть! — скрикнув Рамбовсек, стукаючи кулаком по столу.— Я сам бачив, як ви ввечері позагородами кралися від Кубешевої.

Крамата вміє володіти собою, але тут нічого не виходить. Зблід так, що, здавалось, ріж його — кров не потече. Навіть обличчя видає його.

Крамата викручується. Визнає, що говорив з Кубешкою, але тільки про своє, про щось інше ні слова. Хто з них не звірив би своєму ближньому власних турбот, коли б ішлося про поле? У нього серце краялося.

Господарі вже розуміють: пустив чутку, поширив тривогу між людьми тільки для того, щоб зберегти своє грабіжницьке гніздо.

Крамата перебігає очима з обличчя на обличчя, і його охоплює жах. Зливою слів намагається приховати свій переляк. Робив, що міг, на раецькій ділянці... Віддасть поле, хай там посадять ліс і посіють траву... Так буде краще... А він присвятить усі свої сили лісові... Возитиме дерево...

Крамата замовк.

— Можете йти, рішення вам надішлемо,— холодно промовив Гейнал.

Крамата ще хотів захищати себе, боронитися, але обличчя за столом були ніби кам'яні. Він безпорадно глянув на них і вийшов.

— Забрати ділянку,— хрипить Гейнал.— А кара яка?

— Тюрма! — повторює вперто дід.

Довго радився комітет, довго сперечалися, кричали, замовкали, знову зважували все.

Аж от почав Стибло:

— Отак як послухати вас, то з тобою, Гейнале, згодитись не можна. Ти занадто м'який, тут воно не до речі. І з тобою, діду, також ні. Ти на це дивишся з раецького гнізда. Не треба Краматиної справи віддавати до народного суду. Досить з нього тієї кари, що заберемо ділянку, та їй нехай ушивається з Райця геть.

Ні Гейнал, ні Рамбовсек не хочуть поступитися ні на крок, то шаленій суперечці їй кінця немає.

— Голосувати,— вимагають усі.

Стиблову пропозицію прийнято всіма голосами, па-

віть Гейнал, нарешті, підняв руку за неї, бо хоч вона була й суворіша, ніж його власна, зате поміркованіша, ніж дідова.

Дід сидить, не знає, сердитись йому чи ні, невдача допікає його, він смокче цибуха та роздумує.

Сусіди розходяться, а Рамбовсек бере телефонну трубку, бо він обіцяв Єжкові, який саме на засіданні в лісовому управлінні, що повідомить про рішення комітету.

— Це Єжек? Рамбовсек говорить. Так, закінчили. Ти здивуєшся. Усю ту паніку поширив Крамата, щоб себе захистити... Звичайно... Звичайно... Як я й говорив. Що йому? Я бив па те, щоб він пішов у холодну, та коли б ти побачив, який гарמידер з'явся! Намилили мені хлопці чуприну як слід. Мовляв, я й досі не вийшов з тих часів, коли в кожній людині бачили ворога, що я, уяви собі, відстав,— так мені сказали... Що? Ти з ними також погоджуєшся? Грім би тебе... Як? Застаріло?..

Дід хвилину слухає, що говорить Єжек, а потім відповідає йому, зітхаючи:

— Нехай! У вас, у молоді, кращий нюх. Ну, визнаю. Надто вже я мохом поріс... Головне, що в лісі буде на одного шкідника менше. А ви там якось витягніть з халепи того нашого інженерика, бо тепер же знаєте, як воно сталося...

Дід поволі поклав трубку, набив люльку її вийшов у піч, розцятковану жовтими крапками.

Коли Кубешка прийшла додому, їй здалося, ніби не була тут дуже довгий час. Де вона, власне, ходила? Переляк і смуток відігнали її далеко від власної хати.

Роздивилася. Сплеснула руками. Яке безладдя! Зроду такого в неї не бувало. Кубешка почала порядкувати.

Кинула оком на святкову блузку, яку вчора, повернувшись із Громовки, вона шпурнула на небіжчикове ліжко. Схопила блузку, едваб зашелестів у її порепаних пальцях.

Кубешка стиснула губи, дбайливо склала блузку і сховала у шафу.

Раптом щось блимнуло в кутку. Це світло відбилося в скляному ковпаку на богородиці. Кубешка тільки побіжно помітила, що пофарбований гіпс на статуетці потріскався, мідний віночок потьмарився. Потім відвернула засмучені очі в інший бік.

Лісникам, що мають розглядати Душкову провину, якщо не хочеться говорити. Марно Замола квапить їх, марно Волейнік закликає їх до принциповості. Не видно кінця важкій напруженості.

А коли Єжек повернувся від телефону й переказав Рамбовскове повідомлення про Краматин злочин, це приголомшило, ніби удар молота.

Ніби тріснув якийсь обруч, що стискав груди, і стало вільніше дихати. Нікому з лісників не хотілося, щоб було покарано людину, яка може сто разів поспішити, але ні разу не з лихим наміром. Вони знову охоче бачитимуть у своєму колі цього фантазера Душка, який закликає на допомогу тисячу років минулого і дивиться на сто років у майбутнє, щоб дати сьогоднішньому диеві все, що тільки можна дати найкращого.

Лісники розходяться, світло гасне. Останніми йдуть Главач та Єжек.

— Що ти скажеш про Замолу? — питає похмуро Главач.

— Це Замора, а не Замола, — відповідає Єжек. — Клопіт надовго, бо таких невловимих Замолів іще багато...

Але в Замолів весело.

Люстра сяє всіма лампочками, світло відбивається в кришталевій вазі й у дзеркалах лакованих шифоньєрів.

— Відкрий сардинки, серденько! І вино! І угорський салам! — наказує Замола жінці між поцілунками.

— Рудо! Ти весь сяєш! Що сталося? Яке в нас свято?

Раєць! Раєць — це буде щось надзвичайне, Юліноко!

— Душків Раєць? — дивується жінка. — Чого ж ти радієш?

Замола засміявся й знову цілує її.

— Душків? Дитина ти! Мій! Мій Раєць!

Жінка м'яко звільнилася з його обіймів. Біжить до комірчини й уносить ласощі. Замола тюпає за нею швиденькими кроками й жваво розповідає:

— Сталася несподівана річ. Уяви собі, Крамату з Райця виселяють... а ми... а я... маю там вільне поле... Розумієш? — Випнув груди, виструнчився й весело вигукує: — Дозвольте мені, прекрасна дамо, відрекомендуватися вам у своїй новій функції: будівничий Райця.

— Дуже приємно, пане,— Юлінка також включається в гру, але здивування її не зникає.— Але ж ті плани... їх складав Душек роками... а ти...

Замола посміхнувся:

— А я надам їм остаточної форми. Душек не практик. Нехай буде задоволений, що принаймні вийшов із того всього живий та здоровий і залишився любісінько сидіти в своєму закуткові. А мені ця робота поліпшить репутацію в області. Я перейду туди як досвідчений організатор...

Замола обняв дружину й веде її до накритого столу. Ласощі, підсмачені радіщами, сьогодні особливо приємні, і Замола смачні шматочки та ковтки вина чергує з переможними словами.

— Тобі щастить, Рудо,— здивовано вимовила Юлінка. Вона грається десертним ножиком і роздумує собі: «Справді, ти вмієш так з людьми. І зо мною так зробив. Замурував мене в цьому домі, прив'язав до телефонного дроту, щоб стежити за кожним моїм кроком. Ти вмієш осідлати, уярмити...»

— Візьмуся до діла енергійно, а хто чинитиме опір, тому буде важко дихати! — бадьориться Замола.

Промінчики світла грають на лезі ножика. «Справді, тому буде важко дихати,— повторює в думці Юлінка.— Про кого він думає: про Душка чи про мене? Про обох! Помиляєшся! Не знаю, як Душек. Того, може, як-небудь розчавиш із області. А мене? В обласному центрі... товариство... пригоди... життя...»

Цокнулись келихами. На обличчі в Юлінки з'явився напівприхований усміх.

«Так, за щастя! Адже в мене є на нього право,— думає жінка, дивлячись на кощаве й пожовкле чоловікове обличчя.— Хто мені може дорікати?» Юлінка підводиться й іде до патефона. Меланхолійно бринить блюз. Подружжя танцює, і дві тіні в сяйві люстри гротескно викиляються на паркеті.

Поверхом нижче сидить за своїм столом Душек. Настільна лампа з круглим зеленим абажуром скупно освітлює кімнату. Франтішка стоїть, притулившись до шафи, й схвильовано слухає чоловікову розповідь про засідання, яке мало накласти на нього партійне стягнення. Во-

на вже вислухала, що директор беззастережно став на Душків бік, що доказами Краматиної провини з її чоловіка було зняте обвинувачення в тому, ніби він викликав паніку... І замість радіти Душек сидить засмучений.

— Коли Єжек сказав про Крамату,— продовжує Душек,— Замола схопився, поздоровив, підбіг до мене з обіймами...

— Замола? До тебе? Ви помирились?

— Помирились? Ми? Я не терплю людей, що хвилину стрибають на лівій, хвилину на правій нозі.

— Я рада, що так вийшло,— захоплено говорить Франтішка.

— Чудово вийшло,— насмішкувато відповідає Душек.— Мої плани забрав Замола. Він організує відбудову Райця, а мені залишається лише спостерігати... Дивитися здаля, як мою ідею реалізуватиме той, хто хотів її поховати...

Франтішка підійшла й узяла чоловіка за руку.

— Не сумуй, Ярку. Головне, що твій задум здійснився... Замола швидко звідси поїде, а ти побачиш, як Раець ростиме...

І коли вона гладила чоловікові руку, її раптом осяяла думка, найпрекрасніша з усіх можливих думок,— про жінку, якої чоловік роками не помічав через роботу. «Тепер він повернеться до мене! Повернеться до родини! Яке це буде щастя для нас і для нього,— він же любить нас!» Схвильована Франтішка не насмілиться сказати це прямо. Починає манівцями:

— Скажу тобі щось приємне. Наш Зденек оце кілька день в одинадцятирічці, так сьогодні вчитель говорив, що він найздібніший хлопець у класі...

Душек підняв голову. Франтішка розповіла йому про сина, і він думає тепер про нього. «Ким буде Зденек? Любить природознавство... Може, лісівником, як я...»

Слово «лісівник» знову нагадало йому власні розчарування й смутки. Франтішка готує чоловікові щось на вечерю й весело метушиться по квартирі. А Душек сидить у кабінеті, схиливши голову, і настільна лампа відкидає на стіну його велику тінь.

Лісоруби разом з майстром Машком готували Коржанові несподіванку. Підрахували, що можуть упоратися з жуком на день раніше до встановленого строку. Та не вийшло.

Той, кому готували несподіванку, той, кого щодня запевняли, що жука зліквідують своєчасно, тепер уже не покладається ні на кого. Його й паперова війна не відвернула від справжнього поля бою над Чортовою балкою, хоч Замола вже двічі вимагав подати якісь негайні, вкрай необхідні відомості. «З відомостей жук не вилетить»,— сказав собі в думці Коржан і вирушив з Бартошем на бойовище. Обійшли весь схил, оглянули кожну деревину, додивляючись, чи не засів де прихований ворог.

А він таки засів. Знайшлися ще дерева, на які не звернули уваги при значкуванні, бо на деяких короїд загіздився досить високо, під самим гіллям, а інші стояли осторонь від вогнищ небезпеки.

Жук уже майже виріс. Він уже нагадує своїм виглядом пряжені зернятка кофе. Кожна волохата кулька готується розправити крильця, вилетіти й у шлюбних ривках закласти нове ненажерне покоління.

Тому відомості лежать у Коржана на столі, цікавлячи самих тільки мух, тому сьогодні ще вдосвіта Коржан, Бартош, Шіmek і Машек скинули форму, закасали рукави зелених сорочок і вхопили сокири.

Субота. Останній день. Остання можливість уберегти ліс від вильоту короїда.

На схилі над Чортовою балкою людей як мурашні. Коло Берчиної пили туркоче ще одна, на якій працює Режни з Рамешем. За авангардом механічних пил посуваються лісоруби, фабрична бригада, новосельці, лісівники з розсадників, лісники.

Перед полуднем звалили останнє дерево.

Пильщики метнулись допомагати рубачам, усі разом зняли кору, й тільки біля вогнища до них повернувся дар слова, залунав сміх, усі загаласували, з'явилась охота проковтнути шматок. Віра втішається, що вдвох із Зузкою виграли змагання.

— Не сумуй, Власточко! — вигукує Віра.— На фабриці, певно, виграєш ти. Побачиш! Запевняю тебе!

Всі сидять навкруг багаття, оглядають пухирі на руках, дивляться на ноги, подряпані до крові, випростують натомлені спини, але їм добре, ще й як добре!

Усі тут прикупі. Всі оглядаються позад себе, на те, що було. Тут усі, навіть Ферда, одного не вистачає: Карла.

Його трактор і досі гуркотить недалеко від них. На кермі в нього ще й досі ім'я Зузки. Він знає, що хоч у кишені в нього два смутні листи від Алени, Зузчине ім'я на кермі залишиться. Залишиться й у нього в серці, якому не накажеш, яке робить, що хоче. Карел не зможе перейти з кохання на приязнь. Тому попрохав Єжка, щоб після закінчення змагання перевів його в інше лісництво. Чим швидше, чим далі, тим краще, принаймні не бачитиме її.

Робітники біля вогню згадують усе, що трапилося за цей час, поки вони боролися з короїдом.

Вітер перебігає порубом, на якому, ледве попадали ялини, вже підводиться й розростається бур'ян. Люди біля вогню помалу складають знаряддя. Мотористи чистять пили. Коржан приглядається, хто піде, хто залишиться. Серед тих, хто залишається, він уже шукає рук для лісонасаджень. Зупинився біля новосельців,— вони переважно новаки в лісі,— і наказує Бартошеві:

— Новеньким у понеділок покажи, як садити ліс. Треба до зими зрушити цю роботу з місця. Та щоб їм тут дещо перепало, щоб у них настрій гарний був.

— Я їм покажу, як садити,— озвалася Зузка.

— Ти? Ти підеш в управління.

— Справді? — засміялася Зузка.— Я випестила в розсаднику тисячі саджанців і покину їх напризволяще, щоб хтось стромляв їх у землю догори корінчиками?

Лісничий у доччиному тоні вчуває рішучість, яка його завжди лякає.

— Ти що це знов? Дівко, хочеш мене...

— Я все добре обміркувала. Думала колись, що я тільки твоя тінь, така собі партачка, такий нуль, ніщо. Але це не так.

Лісничий згадує своє улюблене прислів'я про верховіття над головою. Він побоюється, що то Зузка йому заспіває. Очима благає допомоги в присутніх.

— Що з того, що в мене нема титулу лісничого? Що з того, що в анналах громовського лісництва не буде

мого імені? Зате тут ростиме ліс, який я випестила з Воженілком, з бабусею Сланіноюю, з Оліною... У розсаднику в нас море саджанців, один на одному, а це ж буде, тату, море лісу! От буде колись шуму та співів, от буде колись дерев та води!

Доччині слова — несподіванка для Қоржана, і він не знає, до кого вдатися по допомогу. Бачив уже дочку в конторі, але як лісник відчуває, що в її словах є глузд.

Бартош нахилився до нього:

— Зузка, пане лісничий, у цих справах — митець. Вона знається на тому насінні та на розсаді краще, як дипломований інженер. Вона повинна б бути передовою робітницею в розсаднику. Дівчина тут заткне за пояс мене і — пробачте...

— Мене? — вибухнув Қоржан, але його батьківське серце зраділо. — Що з нею робити, матері його ковінька? Я посіяв у дівчини в серці любов до лісу, а вона тепер уся лісом поросте. Ну, та, мабуть, у цьому не буде ніякого нещастя. Як ви на це, людоньки?

— А що б воно було, коли б кожен тільки й прагнув за папери сісти? — запитав Воженілек. — Я так скажу: біда тій державі, де урядовців більше, ніж робітників. Хіба з паперу ліс народиться? Мабуть, навпаки! Я не знаю... — Воженілек закахикав від диму, що війнув на нього з вогнища, але продовжує: — Саме це, що наша Зузка догадалася втекти від реєстрів і залишитися з нами в лісі, саме це доводить, що ми починаємо ставати на правильний шлях... Я не знаю...

Лісом прокотився гомін на знак згоди, засоромлена Зузка червоніє.

Войтех вигукує:

— Нехай, Зузанко, в тебе ці деревця ростуть великі!

Қоржан докірливо поглянув на Войтеха. А цей чоґо? Мусив би, здається, казати «ви». А то звертається так увесь час на «ти», хлопчисько зарозумілий!

Қоржанові міркування перепинив гуркіт мотоцикла.

Ежек, з обличчям, як завше, вкритим зморшками від турбот, мчить сюди по нерівному шляху на своєму червоному огирі.

— Кінець! Кінець! — вітає його хор веселих голосів.

Ежек поставив мотоцикла під деревом і підходить до лісничого.

— Ну що, Йозефе? Задоволений?

— Ще й як, Лойзо! — засміявся Қоржан і ляснув по дрібній Єжковій долоні своєю лапою.

— Вже не хочеться тобі пашчекувати,— посміхається Єжек.— А мені хочеться!

— Я знаю, чим би ти міг мене шпигнути! Механізацією, правда? Мовляв, не хотів бути вашим піддослідним кроликом. Я боявся, що тобі йдеться не про ліс, а про нову техніку. Але я, Лойзо,— от клянусь гіллям наді мною,— я справедлива людина і перед усіма тут заявляю, що правда була на твоєму боці. Ви всі з тими своїми дихавичними моторами захистили ліс і мене! І я вам за це дякую, як тільки можу, від щирого серця!

Қоржан обійшов усіх, потиснув кожному руку й повернувся до Єжка.

— Ти! — гримнув він, та одразу ж опам'ятався, що, може, інші й не зрозуміють їх обох так добре, як старі товариші розуміють один одного, і додав уже тихенько Єжкові на вухо: — Плиско така, я не тільки візьму тебе на полювання, а тому що ти там будеш зайвий, сам тобі вкладу якогось зайчука!

Єжек усміхається. А Қоржан з лукавим вогником в очах продовжує вголос:

— Часи міняються, Лойзику! З січня ми вже не будемо двома когутами на одному смітнику.

— Қогутами, когутами,— супиться Єжек.— Це ти з своїм...

Єжек затнувся, а Қоржан докінчив:

— ...брутальним язиком, хочеш сказати. Правда твоя, Лойзо. Але зрозумій мене. Ви, лісоруби, внесли до лісу практицизм. Ну, таку собі промислову атмосферу, то вона мені була й не до душі. Занадто багато розрахунку сюди прийшло з вами! Та сьогодні я бачу, що це було добре діло, бо й ми навчилися краще розраховувати й шанувати деревину. Тільки саджанці все-таки вимагають від людини якогось почуття...

Вимовивши слово «почуття», Қоржан згадав, як він вилаяв Єжка, дорікаючи йому нечулістю, і швиденько звернув на інше:

— Мушу сказати, що й нас цей розподіл лісу на дві галузі, незважаючи на всі вади, дечого навчив. Хоча б ота спеціалізація. Поглянь лише, скільки ми зможемо тепер висадити розсади! Або як поліпшилось у нас збирання насіння! Це, хлопче, треба б було записати в

якусь золоту книгу, перш ніж ми знову будемо під однією стріхою, Лойзо! Закладімось на центнер тютюну, що коли ти матимеш своє лісництво, а я своє, ти будеш шаленіти, мов ураган, якщо трактор мордуватиме лісовий поріст! Закладімось на два центнери тютюну, що в тебе очі з лоба вилазитимуть через одну маленьку ялинку!

Єжек виструнчився, щоб не виглядати таким миршавим поруч із здоровилом Коржаном, і відповів ущипливо:

— А закладімось на найкращого оленя на твоєму полюванні, що як дбатимеш за лісопоставки, то проковтнеш Берчину конвейерну бригаду, як грушку! І що гуркіт моторів, який досі погано впливав на твої вушка, бринітиме тобі, наче ангельські дзвони!

— Ти виграв! — гукає Коржан.

— Та й ти виграв, виходить так на так, — сказав Єжек, і голосний сміх завершує наперед вигране парі,

— Тільки, Йозефе, — поважно починає Єжек, — ти в цьому лісівництві знавець, відомо! Де там уже мені... От якби разом...

Добряга Коржан до нього з щирим серцем:

— А чому ж би й ні, Лойзику! Приходь! Для тебе Громовка завжди відчинена навстіж. Я тобі все розкажу й покажу. Бач, я також побіжу до тебе, коли якийсь там вошивий шурубчик у мене в моху загубиться... Сподіваюсь, ти також не виженеш мене...

— Уже тому не вижену, — сміється Єжек, — що ти чіпляв на мене зелений слинявчик та давав мені лісницьку соску, якщо висловлюватись коржанівською мовою. Щоправда, я нечуйний...

— Годі! — вигукнув Коржан, беручи Єжка під руку. — Ти ще сюди Йозефа Манеса приплутаєш! Тут стільки вух навколо нас! Про це ми сам на сам на Громовці поговоримо, плиско ти така.

На подвір'ї Громовки височить піраміда Іранкових валізок, на них валізочки дівчат та рюкзаки, гітара й футбольний м'яч. Поверх усього Властин кошик, пов-

ний гарних грибів, маслюків та підберезників. «Іранкова» бригада готується до від'їзду.

Іранек стоїть біля відчиненого вікна своєї кімнати й прощається з лісом.

Усміхається. Там, на лоні гір, росте лісорубське село, його новий Раєць. Його? Може, Душків? Чи Рамбовсків? А можливо, Берчин Раєць? Іранек усміхається. Яке це має значення чий? Головне, що й він докинув свою жменьку до доброго діла. І він допоміг своєю цеглиною в будівлі гнізда, яке охоронятиме ліс від жуків у вигляді короїда чи людини.

Молодь прибуває в лісові закутки. Молодь атакує цю темряву, щоб перетворити її на вежу, якої не знищить ніякий ворог... Щоб наші ліси були чисті,— говорив йому Душек. «Так, чисті»,— думає Іранек, включаючи в це поняття не лише ліс і джерела, але й людей.

Іранків погляд перебіг на подвір'я Громовки й потрапив на Карлічку. Хоч тепер Іранек не задихається, піднімаючись навіть на найкрутіший пагорбок, йому раптом стало важко дихати. Ось вона стоїть, струнка, засмалена, сяючи молодістю. Гарненькі губки підфарбовані. Дівчина вже не виглядає такою покірною й меланхолічною.

«Боже, як це дівча розквітло,— дивується Іранек.— Це вже не колишня заклопотана Карлічка... Дурень я короткозорий, невіра, йолоп,— вичитує собі Іранек, розправляючись у такий спосіб з минулим і відважно кладучи підвалини свого майбутнього.— Мушу спробувати... Я спробую...»

— Ідуть! — цей вигук і далекий гуркіт мотора урвав його думки. Іранек зійшов униз, з великою обережністю несучи під пахвою загорнену в папір картину, яку йому подарував на спомин Єжек. Це краєвид раєцької смуги з будиночками, що їх поглинуло зелене полум'я зілля та кущів. Іранек сам вибрав цей пейзаж, бо папірняники тепер створюють на тому місці новий, інший пейзаж, але не пензлем, а молотами, кельнями, теслярськими сокирами.

Тим часом вантажна машина котить до Громовки, під хвіртку.

— Ура! Ура! Здорові були! Емане!

— Це не вийде, хлопці! Така хвірточка? Для мене мусите відчинити ворота! — лунає з машини героїчний

тепор Емана Хловпка.— Нас у цьому комбінезоні двоє, то як ми пройдемо у хвірточку, що нею ледве миша проскочить?

Проте бригада протягла Емана хвірткою, ледве не поламавши її.

Товстун механік виструнчився перед Іранком. Він намагається випнути груди, але кулястий живіт псує йому войовничу позу. Та, як би там не було, Хловпек клацнув закаблуками й, підвівши руку до копиці соломяно-жовтого волосся, голосно рапортує:

— Товаришу головний бухгалтер, ремонтна бригада прибула до нашого Райця в кількості десяти чоловік.

Іранек трясє Еманову руку й думає: «Дивись ти, це, виходить, і їхній Раець!» А голосно сказав:

— Вітаю вас, хлопці!

— Де ж це вас десять, матері його ковінька? — вихопився Коржан.— Я бачу лише дев'ятьох...

Хловпек поблажливо всміхнувся й почав перераховувати на пальцях:

— Еман Хловпек — ось вам перший, Хловпек Еман — другий, Вашек Бразда — третій...

Коржан зрозумів і засміявся:

— Он як, матері його ковінька! То щоб усе було посправедливості, треба й на кухні давати два обіди для цих двох Еманів.

— Хлопці, чуєте? — радіє механік.— Хіба ми тут на чужині? Де там! Наче вдома! Але з цією справедливістю — інколи вона шкутильгає. Ми, Емани, з двома обідами впораємось і завдання також виконаємо за двох. Та от шкода! Дві дівчини з нами до вітваря йти не хочуть. Один Еман тут завжди осторонь.

Поки ремонтники вивантажують будівельні матеріали, а бригада навантажує свої та Іранкові речі, наближається неминуча мить прощання.

Іранкові незручно тримати Єжків пейзаж, але він боїться його кудись покласти.

Підкоряючись давній звичці, Карлічка підійшла до Іранка, щоб потримати картину. Але в ту мить, коли вона вже простягла руки до картини, у ній знялась хвиля якогось опору, і приготовлені слова так і завмерли в неї на устах. Поглянула Іранкові в обличчя й побачила, що він раптом почервонів, закліпав очима і відступив на крок.

— Ні, Карлічко,— промимрив він,— не треба... Я не хочу так...

Якусь мить він дивився їй у вічі. Карлічка, розгубившись, не знає, що робити. Іранек приставив картину до плоту й почав прощатися.

Найважче йому прощатися з Коржаном, і це він відклав на кінець. Двоє людей, такі неподібні між собою, стали близькі одному.

— Отже, їдете вже, пане патрон! Ну, та не востане ж ми бачимося, матері його ковінька!

Іранек поспішає запевнити його, що, навпаки, вони бачитимуться часто.

— Це добре,— гуде Коржан.— А то що таке? Навіщо ви носили її з собою? — подає він Іранкові його рушницю.— Де трофей? Їдете від мене порожняком...

Бригаді це вже відомо, а ремонтники сміються.

— Я вам щось скажу, пане патрон,— говорить Коржан, щоб урятувати становище.— Як ви гадаєте, коли наступного року... І не сарну, а таки старого оленя?

— От би було добре!

Усі галасують, а Іранек усміхається; це ж його мисливська мрія — вкласти старого оленя.

— Десятирічний. Роги наче королівська корона. Отже, через рік, любий патроне! І на мисливця висвячу, і різкою відшмагаю! Добре?

— Через рік,— говорить Іранек, стискаючи Коржанові руку, і всі, хто тут є, думають про одне. Коржан про це думає голосно:

— За рік тут буде не так, присягаюсь гіллям, що наді мною. Тут уже буде не глушина.

— Сідайте! — гукає шофер.

Останні потиски рук.

— Ти, товаришу бухгалтер,— звертається до Іранка Хловпек,— сідай у кабінку до шофера. Там тепліше. Ми для тебе й ковдру захопили.

— Спасибі, Еманку,— відповідає Іранек.— Я сидітиму з своєю бригадою нагорі...

Пашекувата Віра додає:

— Поруч з Карлічкою, правда?

Іранек почервонів, але сміливо відповідає:

— А де ж іще, Вірушко? Адже вона моя...

— Що «моя»? Що «моя»? — допитується Віра.

— ...моя права рука,— докінчив головний бухгалтер.

Він бадьоро вилазить нагору, сідає коло Карлічки, мотор гурчить, і от уже слів не чути, лише видно руки, що махають на машині й біля лісничівки, та губи, що ворухнуться, вимовляючи:

— Лісові привіт!

44

День гасне. Вечір загорнув Громовку в чорно-блакитну темряву й зупинився біля пасма жовтого світла, що розходиться від лампочки біля лісничівки.

Під гіллястим явором самотно сидить Коржан. Перед ним пляшка й склянка; що темнішає надворі, то більше тьмяніє й вино.

Місяць пройшов усі чотири фази, відколи тут вигукував п'ятдесятирічний Коржан: «Чому ж не веселитись, коли життя сприяє?» Скільки відбулося в його житті за цей короткий час!

Тоді серпневий вітерець хіба де-не-де здмухував з явора зелений листочок до миски з пирогами чи в склянку вина. А тепер жовто-золоте листя кружляє, мов екзотичні метелики, над головою в Коржана, всіваючи весь стіл. Сьогодні вже й пам'яті не лишилося по літньому теплу; гірський вечір холодний, як лезо ножа.

Вересень — пора доквітання осінніх квітів, глухої кропиви. Бабине літо минуло, вранці на траві сяє іній. І місяць охолов, риси його цікавого обличчя знерухоміли.

Час плине невтримно, час гризе, ковтає життя, і людина запитує себе, що залишилося в неї від того щастя, яке так недавно змушувало бурхливо вигукувати й кружляти в танці.

Весело й відважно, як належить чоловікові, вирушив Коржан у нове п'ятдесятиріччя. Зі столистою трояндою на грудях хотів він пройти той шлях. З Марженкою поруч хотів іти до кінця життя. Давно про неї думав. Вабало його до неї все більше й більше. Вона промовляла до його серця й розуму. Гарна жінка над золотий скарб. Він і досі ніби чує її теплий, подібний до клекоту сміх...

Сміх на стежці до лісничівки порушив його думки. Це Войтех проводить Зузку додому. Лісничий нахмурився. Сьогодні йому важко слухати когось чи говорити

з кимось. Радніше, як барсук, заліз би в барліг і проспав би ці холодні часи.

Сміх біля хвіртки змовк. Голоси перейшли в шепотіння, та й воно все більше тихне. Дід Рамбовсек, поринувши в свої думки, натрапив у темряві на закоханих.

— А диви! Варта біля воріт! Зірочки рахуете? Але ж і робота важка, правда?

— Ми, дідусю...— Коржан мимоволі чує доччин напівзасоромлений, напіврадісний голос.

— А чому ж би й ні, дівчино? Я також лічив колись зіроньки, та так і не долічився. Є їх, як у торбині маку, а коли лічать двоє, то ще важче. Одне одному рахунки плутає,— підсміюється дід, відчиняючи хвіртку.— А я замазки хочу взяти. Одпочивши після роботи, візьмуся вікна склити в Райці. Той ремонт мене турбує.

— Чому турбує? — почув Коржан Войтехів голос.

— Надворі вересень, любий-милий! Морозики вже почалися, сніг за дверима. Боюся, що папірняники самі не встигнуть. Уранці почнуть, увечері пойдуть...

— Не бійтеся, діду,— потішає його Войтех.— Не залишимо їх напризволяще. Допоможемо. Самі вранці побачите. А морозики нас не злякають...

— Як ти можеш так нерозважно говорити, хлопче?— перебив його дід.— Ти знаєш, яка буває тут негода? Знаєш, чого можуть накоїти тут гори? Загрузнеш по пояс у снігу. Мороз тобі ніс опече! Хуртовина зштовхне тебе зі схилу в балку...

— Нічого! Ми ж таки не з паперу. Якби хто ложку зробив, то й дурень би кашу їв,— самовпевнено кинув Войтех старому, попрощався, й за ним гупнула хвіртка.

— Чув цього хлопчика, Йозефе? Слово честі, я не зразу і второпав! — дід підходить до лісничого, посміюючись.— А виходить, що цей шмаркач мені нагадує мої ж власні слова! Ну, Йозіфку, такий зять, мабуть, і тобі буде до вподоби.

Туман у Коржановій голові розвіявся. Так він і здогадувався. Останніми днями він частенько бачив їх разом.

«Звалюється на мене, як лавина,— думає лісничий.— Дається мені взнаки ця жаба. І сяє, мов весняне сонечко, й, напевне, любить цього здоровила. І дід йому посміхався, наче своєму. Що мені залишається, матері його ковінка? Тільки й те, що взяти його в родину».

Старий, лагідно поглядаючи на кохану онучку, гладить її густі коси:

— Як підеш заміж, Зузко, справимо тобі гучне весілля. Я сам тебе, дасть бог, віддаватиму, й на весілля до тебе прийде весь ліс. Олені тягтимуть карету, вивірки понесуть шлейф, зайці будуть боярами, ящірки — друзьками, птахи влаштують концерт, а весь ліс вишикується алеєю аж до національного комітету в Заланах. А коліску на всякий випадок почну вирізувати ззавтра.

— Діду! Чого ви так поспішаєте? Я не хочу заміж! — сердиться, почервонівши, Зузка й утікає до хати.

— Та це кожна так! — сміючись, гукає їй услід старий. Набрал у комірчині замазки й пішов.

Коржан вимкнув світло в лісничівці й залишився сам. На самоті з кошлатою питьмою, що підступає до лісничівки все ближче й ближче.

Коржанові гірко.

Ніби в землю провалилась та його мрія, яка тоді... Ах, тоді!.. Напередодні свого п'ятдесятиріччя він дивився на гори. Малі, кругленькі гірки тулилися до гірських велетнів, і в нього в серці завирувала туга за жінкою.

«Вони й досі там, і туляться одне до одного», — сумно думає Коржан, обертаючись до гір. Та диво дивне! Хоч вечір і чистий, мов дитячі очиці після сну, вологий туман наліг на гори. Не тулиться там пагорок до гори, як тоді. Над озером блідо-сірої мли височить тільки сам лисий велетень Сатан.

«Дивись! Він та я — два вигнанці з раю життя, — говорить у думці лісничий. — Тільки нічний мороз та вітер розжене млу, і вранці я побачу, як до Сатану тулиться гарненька кругла гора. в шубці з срібних смужків. А я лишуся сам вогкої осені, самотній на шляху до морозної зими й до кінця. Це точить душу, холодить серце...»

Думки, неспокійні, як вівці, що ввечері метушаться біля кошари, перебігають у Коржановій голові.

Задивився на небо в блисках. Кожна іскорка — зірка, а кожна зірка — світ. «Мабуть, і там живуть люди, — міркує лісничий, — також побиваються за клаптиком радощів для себе, за смачним шматком для своїх дітей і онуків, як і я побиваюся, щоб Зузчине дитинча тут, на цьому місці, ходило в сочистому лісі, а не в голій пустелі.

Ми, лісники, створюємо людям склади матеріалу, води й здоров'я. У нас прекрасна праця, шкода тільки, що ми самі не можемо дожити до того часу, щоб побачити її наслідки. Та дарма! Зате ми можемо собі уявити їх. Людина зроду не бачила оазису в пустелі, а проте знає, що там над люстерком озерця для спраглих нахилються красуні пальми».

Коржан глибоко вдихнув різкого повітря. Гори, збудовані з віків і каменю, додають людині витривалості та сили.

Коржанові вже легше дихати, груди ніби робляться ширші, і в місяця вже не таке пошерхле обличчя. Він темнішає, нагадуючи буханець у печі, а його погляд уже не холодить. Життя має не тільки зворотний бік, але й лице.

Коржан чує, як під Громовкою співає струмок. Та голос у нього не той, що був. Чистіший і ясніший. Ритм також змінився, став веселіший і стрімкий. Так, усе життя тут набрало іншого темпу, ніж мало досі.

Чеське море лісів хвилюється, еднає береги давніх часів з майбутнім, а гірський ліс, глибінь безпеки, грає на хвилях ноктюрн, що вабить душу суворою красою.

Думка про ліс розігнала Коржанові смутки, як вітер чорні хмари, і серце в нього забилося швидше.

Він радісно розкрив обійми.

«Ох ти, батьківщино моя зелена! Мій лісе любий! Знову разом підемо далі. З тобою мені й життя легше». Коржан уже не думає про те, що надходить пора довгих холодних ночей.— Швидко й я буду лісогубом, матері його ковінька. І муситиму рубати. Та не бійся, лісе мій милий! За одне зрубане дерево — десять нових, це так певно, як те, що є гілля наді мною. Поки ноги носять, не дам тобі занепадати! І Раєць мені допоможе. Нові люди мені допомагатимуть. Молодь, що не лякається мли, хуртовини й снігу. Так і буде! Раєць — фортеця лісників і лісничок. Не страшні нам жуки та стихії. З'являться тут нові подружжя, діти родитимуться десятками, і ми всім змалку прищеплюватимемо любов до лісу. Не знаю, чи встигатиме дід вирізувати всім коліски, матері його ковінька!»

Коржан засміявся й потер руки. Він ніби вже бачить, як росте велика родина його людей, що дбатиме про ліс разом з ним. Він ніби вже бачить, як сотня рук саджає

тих його зелених немовлят. І людська, і лісова дрібнота — це його родина. Велетенська родина, що вічно відновлюється і вічно живе.

І тато всієї цієї родини ласо сьорбнув вина й вигукнув:

— Тато є. А як же мама? Як бути без неї на самоті? Ти, моя зелена батьківщино, згодом, певне, й маму матимеш. От дивуватимешся, матері його ковінька!

Луна підхопила його слова й рознесла їх по лісу далеко навкруги.

ЙОЗЕФ ТА МИРОСЛАВА ТОМАНИ

(*Біографічна довідка*)

Йозеф Томан, відомий чеський письменник, народився 6 квітня 1899 р. у м. Празі в сім'ї ливарника. Довгий час після здобуття освіти служив у банку, був співробітником чехословацького посольства в Римі, секретарем Спілки чеських художників «Манес» у Празі (1923—1945). Після 1945 р. він працював на посаді відповідального співробітника Міністерства інформації, а пізніше Міністерства культури та освіти у відділах театру й мистецької пропаганди.

Літературна діяльність Йозефа Томана відзначається великою тематичною і жанровою різноманітністю. Дебютував він трьома збірками віршів — «Свято літа» (1925), «Дозрівання» (1926) і «Гай, у якому пахне цинамон» (1927).

Йозефові Томанові належить також кілька романів, що користуються значною популярністю серед чеського читача. Перший з них — «Давид Грон» — з'явився 1929 р. Великий інтерес викликав його соціальний роман з чеської минувшини «Людина нізвідки» (1933), а також психологічні романи «Осине гніздо» (1938, друге, перероблене видання під назвою «Картковий будиночок» з'явилося 1956 р.) і «Люди під горами» (1940). Дія наступного роману Йозефа Томана «Дон Хуан» (1944) відбувається в Іспанії XVII ст.

Пише Йозеф Томан і п'єси. Як драматург він уперше виступив 1929 р. з драмою «Чорне сонце» з життя африканських негрів. Тема наступної п'єси «Світ без вікон» (1933) — катастрофа на будівництві. В повоєнний період були опубліковані й поставлені його п'єси «Злодійська комедія» (1947) і «Слов'янське небо» (1949). Йозеф Томан склав також репертуарний посібник «П'єси для народної сцени» (1954) для потреб сільських театрів і самодіяльних

колективів. Деякі його твори (роман «Люди під горами», п'єса «Ріка чарує» — 1936) кінофіковані.

Мирослава Томанова, дружина Йозефа Томана, народилася 9 вересня 1906 р. в м. Кралове-Граді. Вона — автор відомих п'єс «Дзвін мого міста» (1944) і «Весільний коровай» (1951). Здебільше вона виступає як співавтор свого чоловіка. Разом вони написали п'єси «Товаришка» (1936), «Жаба в струмку» (1938), історичну драму «Народний король» (1938), в якій показано боротьбу короля Вацлава IV з чеською аристократією і духівництвом, драми «Виноградник» (1941) і «Загибель «Титаніка» (1948), а також роман «Там, де гори зелені...» (1957). В оригіналі роман має назву «Там, де лисиці на добраніч кажуть» — ідіома, що означає «дуже далеко, край світу, в глухому закутку».

Характерною ознакою творчості подружжя Томанів є тематична різноманітність, тісний зв'язок з життям, з актуальними проблемами сучасності, з тим, що цікавить і хвилює простих людей. Яскравий приклад цього — роман «Там, де гори зелені...», в якому художньо висвітлені такі важливі питання, як охорона лісів, заселення прикордонної гірсько-лісової смуги. Приваблює увагу надзвичайно сумлінне й пильне вивчення авторами побуту лісників і специфіки лісівництва. Поруч з колізіями особисто-психологічного характеру деякі конфлікти, відображені в цьому романі, мають загальносоціальне значення, наприклад, боротьба між чиновником-кар'єристом інженером Замолою і ентузіастом-новатором Душком.

До безперечного художнього досягнення письменників слід віднести мову їх твору, багату й різноманітну, позначену жвавістю розмовних інтонацій. В романі дуже багато уваги приділено тонкому і яскравому відображенню природи.

ИОЗЕФ И МИРОСЛАВА ТОМАНЫ

Там, где горы зеленые...

Роман

(На украинском языке)

*

Редактор *Д. С. Андрухів*
Художник *К. В. Бобровников*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Л. М. Бобир*
Коректори *Г. М. Клименко, Н. М. Петрушевська*

*

Здано на виробництво 18/IV 1962 р. Підписано до друку 20/VI 1962 р.
Формат паперу 84×108^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 13,375. Умовн. друк. арк. 21,935.
Обліково-видавн. арк. 23,659. Ціна 86 коп. Замовл. 135. Тираж 23 000.

*

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.

*

Книжкова ф-ка «Жовтень» Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР.

ТАМ,
ДЕ ГОРИ
ЗЕЛЕНІ...

ІОЗЕФ ; МИРОСЛАВА
ПОМАНИ

86 коп.

ДЕРЖЛІТВИДАВ
УКРАЇНИ

ТАМ ДН ГОРИ ЗНАМІН
УСЗЕР І МАРСАМ БА